This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

A 1,011,703

Руска письменність

IV.

ТВОРИ
А. МЕТЛИНЬСКОГО
І
М. КОСТОМАРОВА

Digitized by Google

PROPERTY OF
The University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

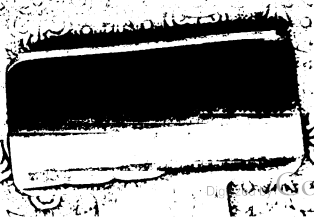

Digitized by Google

Ч. 2039.

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ.
IV.

Metlinskij, Ambrosij Sul'ranich 176

ТВОРИ
АМВРОЗИЯ МЕТЛИНЬСКОГО
і
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА.

Виданє товариства „Просьвіта“.

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Digitized by Google

891.798
M592

Друковано 3000 примірників.

Ціна оправного примірника 1 корона, в красшій оправі 1½ корони.

Digitized by Google

/8-2/3309

ТВОРИ
АМВРОЗИЯ МЕТЛИНЬСКОГО.

Digitized by Google

Амвросий Метлиньский.

Digitized by Google

Амвросий Метлиньский.

Амвросий Лукіянович Метлиньский уродив ся 1814-ого року близько Гадяча, міста полтавскої ґубернії, в небогатій дворяньскій семї. Найперше учив ся в гадяцкій школї повітовій під проводом українського письменника Михайла Макаровского, автора поем »Наталя« і »Гарасько«, потім в ґімназиї і університетї в Харкові, де всї чотири лїта своєї університетскої науки провів в домі Артемовского-Гулака. Скінчивши студиї, займав якийсь час місце університетского бібліотекаря, а на поручене Артемовского зістав ад'юнктом-професором российскої літератури в харківскім університетї. Задля поратованя хирного здоровя (слабости легких) і задля дальших студій подав ся в р. 1848. о висилку за границю, до Італії або Німеччини, але ему відмовлено по причинї пануючої тогди в західній Европі революциї. В р. 1851. поставлено его ординарним (звичайним) професором киівского університета, де пробув до р. 1854., почім вернув ся на давну свою катедру в Харкові. В р. 1858. прилучила ся до тїлесної его слабости ще й душевна, гіпохондрія, він усунув ся з людского товариства і пійшов в відставку. Остатнї лїта свого житя провів відлюдно на полудневім березї Крима, в Ялтї, де і умер при кінци червня 1870. року від рани, заданої власною рукою.

Метлиньский з причини слабого здоровя не міг ані богато напружати ся при науковій працї ані мати довгих і голосних викладів. Помимо того він своїми викладами а ще більше домаганем від студентів, щоби займали ся письменними впра-

Digitized by Google

вами літературними, і відтак розбиранем тих вправ з'являв дуже хосенну діяльність дидактичну. Особливо ж визначав ся він своїми чисто людскими прикметами. Він був взірцем праці, простоти, честности, добрости. Остаючи ся цїле жите нежонатим, обертав свої доходи в більшій части на удержане своєї родини та на підмогу убогої молодежи. Студенти горнули ся до него як до батька. Найбільше ж рад був тим Українцям, що́ збирали або любили народні пісні; по-при студентах приходили до него також кобзарі і співали українські думи.

Метлиньский став писати поезиї при кінци 30-их років 19-ого століття і видав 1839. р. »Думки і пісні та ще дещо« з »замѣтками относительно южнорусскаго языка«. В р. 1848. видав »Южный русскій Сборникъ«, де помістив твори пятьох українських писателїв, в р. 1852. »Байки і прибаютки« Льва Боровиковского, а в р. 1854. важний збірник (около 800) народних пісень під заголовком »Народныя южнорусскія пѣсни«.

На своїх поезиях підписував ся Амвросий *Могила*; він і був »поетом могил«: »розкривав могили, начинені трупом, і сумовитий приглядав ся руїнї колишньої слави народної,« був отже подекуди неначе предитечею Шевченка. Сумний тон его поезий походить мабуть не тілько від его особистого сумного настрою але і від тогдішного положеня українського язика і народу. В своїх »Замѣтках« він висказав гадку, що українсько-руска мова »з дня на день забуває ся і мовкне та прийде час, що забуде ся і умовкне і слова еї може тілько в сумних піснях долетять до потомства«. Відради шукав то в Славянщинї то в православнім царю, покладаючи на него деякі надії і для свого народу.

Digitized by Google

ДУМКИ І ПІСНІ.

І. ПЕРВОТВОРИ.

Ой в полі могила з вітром говорила:
Повій, вітре, ти на мене, щоб я не чорніла;
Щоб я не чорніла, щоб я не марніла,
Щоб на мені трава росла та ще й зеленіла.

1. БАНДУРА.

Єремії Галці.

Кому як не тобі, рідокоханку,
Отсю виспівував би я співанку?

Та чи ви вже, братця, не чували
Про старого козака співаку?
Вспомянім лиш його йому-ж в дяку!
Бо вже які й чули, позабували...

Про гетьмана чи про гайдамаку
Дід заспівае, в бандуру заграе, —
Плаче бандура, мов оживае:
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку.

Його бандура, схоче він, завие,
Його бандура й вороном закряче,
Мов та дитина жалібно плаче...

Слези польють ся, серденько ниє...
Де-ж ти дівав ся, та старий співаче?
Ой заспівай нам про житьтя козаче!

Digitized by Google

2. ДО ВАС.

Будьте здорові, дядьки та братця!
А дайте лишень за бандуру узять ся,
Та на бандурі розіграть ся,
В старинї-бувальщинї покохать ся!

Ой не лїзь, дядьку, в високії хати,
Бо там із тебе будуть глумувати!
Ой не лїзь, дядьку, в панські хороми:
Там не чувати дїдівської мови!

Возьми, дядьку, гострий спис,
Сядь на коня, тай у лїс!
Там на волї, на просторі
Скакати-мемо доволї;
Долї в полї спати-мемо,
Собі долї шукати-мемо!

За білії руки панянок нам не водити
От по тому гладенькому нїби скло помостї;
Нам, братця, нам, братця, вже нам не ходити
Та до панів, до панів тих великих у гостї:
Нам, братця, нам, братця, під конем трощити
Ворогів паших невірних проклятії костї...

Або в морі
На просторі
Цареві служити,
Славоньки собі шукати,
Ворога губити,
Та щоб наших було знати!

Гей, братця, гей, братця, то наша дорога,
А не місце тепле в панського порога!

---

3. ЗРАДНИК.

Хто тебе, родино, рідний зневажає,
Хай той на чужинї серця не має,
Та щоб до кого в горе притулити ся,
Та щоб було з ким горем подїлити ся!

Digitized by Google

Хто свою віру, хто край свій покине,
Хай той без роду на чужині згине,
Згасне його око, душа почорніє,
Замре його голос, серце зотліє!

Він од Бога долі не знати-ме,
Тільки од Бога кари він ждати-ме!
Де він стане, де він гляне —
Й чорний ворон літать стане!

Хтось ворону його вкаже,
Заздалегідь уже скаже:
Отто ваша
Буде паша!

Як його злії кари карати-муть,
Батьки й малим дітям казати-муть,
З хрестом вони казати-муть з-тиха:
Оттак, діти, не дай Боже лиха!
Оттак, діти,
Не робіте!

Зрадник од людий ласки не знати-ме,
Сам він од себе в пущі тікати-ме;
Його рідне слово в пісні не гріти-ме,
Йому пісня в серці углем горіти-ме...

---

4. СТЕП.

Їдемо з батьком степом серед ночи,
То як мій коник заграє, заскаче,
Зараз чогось мому батькові в очи
Сльози навернуть ся, мов він заплаче...
»Чи не спитав,
Чого плаче
Він, козаче?«

Digitized by Google

Ох, чи знаєш, каже, хлопче,
Який степ твій коник топче?
»Щó-ж він каже,
Коли зна вже?«

Хто тут бив ся, в степу мчав ся?
Хто втікав, кого лякав ся?
»Отже й чули,
Та забули...«

Чув, чиї отсе могили,
Чув, чого тут вовки вили?...
»Бач, від чого
Він, небого —«

Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;
Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів було спати клали...
»Бач, од чого
Край могили
Вовки вили!«

---

5. КЛАДОВИЩЕ.

Дивлють ся з неба ясненько срібні зірки;
Мають-біліють над могилкáми хустки.
В тих могилкáх по-під чорними хрестами
Труни та труни все з козаками з молодцями.
Як то в великдень засьвітять впершу сьвічки,
Як в усї дзвони вдарять, встають козаки;
В того шаблюка при боцї, той з батіжком;
А проміж ними вже дехто є й без чуприни...
Як отто вийдуть вони на сьвіт з домовини,
Гомін як в бурю і грім луною кругом:
Чи батьками отті Нїмцї загнущались,
Що чуприни вражі дїти одцурались?

Digitized by Google

Трохи й красчі були, й ею потішались!
Колись ею з України нечисть ми змітали,
Тільки що із головою її віддавали.

6. СПИС.

У батька є гострий спис,
А довгий спис, довгий, та не сяє!
Бо як на стіні повис,
Щось довго вже, в ділі не бувае!
А мати як візьме спис
(Вона павутину їм змітае):
»Лихий його нам приніс,«
Батько каже, й сумно поглядае...

А сотник раз зирк на спис —
Як крикне, мов в серце спис встромив ся!
Вхопив, на коня, та в ліс,
І всю ніченьку в пущах носив ся.
Він в-ранці вернув нам спис:
Ману напустив (каже) біс;
І сам я не знаю, як сказив ся!
А батько мій і проговорив ся:
»Давно вже костий він не ламае!«
Е! бач (я на думці), чом не сяе...

7. ЧАРКА.

Є в нас, братця, чарка на полиці;
Та вона та чарка срібна, старосьвітська.
В старину жили батьки в сьвітлиці,
Й частували ею вони ціле військо,
І по повній козаченьки випивали,
Й наших батьків гетьманами наставляли.
Далі дужче й дужче вони гомоніли,
Поки вони на вороних та не сіли,

Digitized by Google

Далї на орду лїтали,
Орду тую побивали.
Срібна чарка по столові впять ходила,
Громадонька веселенька гомонїла...

Вже з якого часу нема того вiйська,
Позосталась тільки чарка старосьвітська.
Вже з якого часу немає й сьвітлицї,
А ще блищить срібна чарка на полицї.
Вже з якого часу всюди тихо, глухо,
А зосталась проклятуща сивуха.

Один козак позостав ся: серце ние, занивае,
Мов на серце сприй туман тяжко-важко налягае!
Як про вiйсько вiн згадае,
Вiн по повній наливае,
Й за все вiйсько випивае!
І куняе й випивае,
Й випивае і куняе,
Оттак вiку доживае...

---

8. КОЗАК, ГАЙДАМАК, ЧУМАК.

На воронім коню їхав козак
Горою, долиною,
Проміж калиною;
Вiн розмовляв з милою дївчиною.

На своїх двох лїсом йшов гайдамак;
Проміж лїщиною
Йшов вiн з дубиною,
З лїсом гукав, з своєю родиною.

Чвалав за возом чумак неборак
Низом, травиною,
З своєю скотиною,
Тай балакав з лихою годиною...

Digitized by Google

Дівчино, прощай!
Гей, не гай ся! на ворогів, коню!
— Ох, прощай, козаче! та обороняй
Мати Україну й мене, її доню!

Дубино, махай!
Шукай, добувай менї долю!
Кого хоч, моя дубино, зачіпай:
В лїсї, в пущах маємо ми свою волю!

Синку, поганяй!
З нїкчемного краю та до моря...
Почвалаємо ми на чужий лиш край:
Може в морі втонем, там не стільки горя.

---

9. КОЗАК ТА БУРЯ.

Як то в бурю по небові галас повстане,
В чорних хмарах так грякне, що страх!
І за хвилею винирне хвиля тай гряне,
Й озоветь-ся в лїсах, на горах:

Чи не той то козак, щó де стане,
І земля там потанѐ?
Чи не той то козак, щó де гляне,
І трава там зовяне?

Чи по степові з вітром гарцює не той то козак,
Од якого тїкає Татарин і Лях?
Чи не він то гука, перескакує гору й байрак,
І на вражі полки сипле кару і жах?

Як же то в-ранцї
В червоній хмарцї
Сонце випливає,
Чи не з чужини
Та до дївчини
Козак приїзжає?

Digitized by Google

Не одсувайте кватирки в вікні,
Не обступайте широких воріт
І старі і дівки й молодиці!
Бо вже не грає козак на коні,
Бо вже не стогне земля од копит:
Вже умер чорнобривий, умер білолиций!

Як він вертав ся з краю чужого в свій дім,
Та як він їхав в долині,
Буря повстала, загуркотїло, і грім
Впав, повалив ся в долині!

Як розігнало ж ті хмари і гень понесло,
Глянуло сонечко, знову усе процьвіло!

Що́-ж то в долині? чи дуб рясний ліг?
Ні, козаченько найкрасший поліг!...

---

10. ПІДЗЕМНА ЦЕРКВА.

Випитував я декого з старих,
Котрі ще Ляха й Унію видали,
Як діяло ся, що́ колись було...
А що́, миряне, слухати б бажали?

Казав менї один чернець ось-так:
»У Киеві всьому, всьому зачало:
Та і старий, старий же він козак!
Того ще й не було, те підростало, —
Давно, давно вже Київ панував:
Його церкви аж хмари зачіпали,
І шапку хочби хто йому здіймав,
Так далї слави вже йому нестало!
Та на Дніпрі ж таки була і Січ,
Так споминать не дуже б то пристало;
Так не к сьому таки наша і річ,
А річ про те, як церківця запала.

Digitized by Google

Поки жили козак, списи й шаблюки,
Не добував нічого даром Лях.
Вже стерпів і козак чимало муки,
Вмірав на палях він і в кайданах,
Й попанував в лісах і по степах.
Далі — нестало списа і ручниці,
Прийшло ся здать і стіни і бійниці!
— Щб міркувать! чи доля чи недоля
(Мовляв народові з ченців один),
Од Бога все... —

Аж сумно... далі з церквою шарах!
Пішли під землю дзвони, і пропали...
Тай доси, кажуть, як умре козак,
Гудуть ті дзвони, плачуть мов з печали,
А иншого, так диво! за життя
Ще на сьвіті ті дзвони поминали...
Є чутка: вже не жди з того путьтя,
Кого оттак ті дзвони поминали:
Таких без слави й жалю, як сьмітьтя,
З-проміж людий смерть вічна вимітає,
Нема про нього на сьвіті чутьтя,
Нема й могили — в землю западає!«

11. ДО ГОСТЕЙ.

Ми до гостей приязні хоч коли!
Кинем для гостя і плуг і воли.
Підем вказать йому стежку до хати,
З гостя ні за що не возьмемо плати;
Бо нам казали розумні батьки:
Божою ласкою овощ, садки,
Жито з пшеницею родить нам поле
Не для одних нас, на всякого долю.
Як чоловікові ми не дамо,
Бог покарає, самі помремо.

Digitized by Google

В слоту, зимою ми приязні:
Стукне гость в перші чи в третї півні,
Встанемо, кинемо сон і роботу,
Встанем, відчинимо гостю ворота:
»Гостю! ночуй в нас, і постїль отсе,
Є і для коників, є в нас сїнце...
Бач, який вітер мете і гукає!
Тільки не внось свого, гостю, звичаю...
Батько казав, що як свій оддамо,
Ми і дітки наші пропадемо.«

---

12. ПІШЛИ НА ВТЇКАЧІ.

Сьвітив місяць, сьвітив з-поза хмари...
Два козаки на кониках утїкали:
Вони ж отто з України утїкали,
Пильно з України мов від кари.

Дібрівонька над водою знай шуміла,
Щось Днїпр-воду дуже колихало:
Чи то вона, та діброва, гомоніла,
Чи козаки з Днїпром розмовляли?

»Не покидайте рідную, дітки, мати,
Не беріте далекого шляху;
Бо нїкому на ворогів буде стати,
Бо достану ся Татару й Ляху!

Найдуть ворога на мене чорні хмари,
Лити-мете кров на чужім краю!
Мене вже ховати класти-муть на мари,
Спати-мете на тихім Дунаю!

Коли ж з'їла уже ржа списи й шаблюки,
Вам огидло ходить за волами,
Зруйнували й віру вороги-гадюки, —
Не втїкайте, козаченьки, самі!

Digitized by Google

Возьміть лишень нашу славу ви з собою,
Нехай буде про нас чути й за горами«...
Гомоніло, гуло над Дніпром-водою,
Тупотіло горами й долами.

---

13. ПОКОТИПОЛЕ.

В осени ми тряслись в таратайці в село:
Вже на нивах нічого тогді не було,
Тільки що покотиполе вітром несло.

Отто з дідом тряслись: воно все, бач, не пішки!
Сам покійник держав, далі дав мені віжки;
Тютюн виняв, тай люльку повненько напхав,
Запалив, в зуби взяв, розкурив тай казав
(Коли схоче, розумно старий було каже):

»Ось послухай, малий! як що в серце заляже,
Коли хоч, щоб не визнав того чоловік,
Не кажи і билинці, не тільки що жінці:
Бо в жінок, знає сьвіт, дуже довгий язик...
А по моему, лучше не мов і билинці!
Отсе раз! а ще й те, що від кари лихий
Не втече; таки Бог покарає сьвятий,
Хоч зайшов би, де й вітер не здума повіять...
Так, по моему, лучше лихого й не діять!
В осени два товариші із заробітків ішли,
А один із них був чоловік не хороший:
Він товариша вбив, щоб загарбать його гроші.
Те сподіяло ся, як жнива вже пройшли
І у полі з людий не було нікогісінько;
Як на поміч зарізаний кликав, стогнав,
Тільки вітер озвав ся, щó в полі блукав,
З покотиполем мчав ся по ниві пустісінькій.
Умираючи, їм він казав-завіщав,
Щоб од помсти не втік той лихий чоловік...

Digitized by Google

От і другі жнива вже прийшли через рік,
Мужик з жінкою в полі якось запізнили ся.
Коли се мужикові причудив ся крик:
Покотиполе по полю з вітром котило ся!
Він і з-першу злякав ся, далі засьміяв ся,
Тай не стерпів і жінці своїй він признав ся
(Бо вже в полі з людий не було нікогісінько):
Каже, кликав на поміч на ниві пустісінькій...
Через три днї село уже знало, й не втік,
І від лиха не втік той лихий чоловік...
Бо в жінок, знає сьвіт, дуже довгий язик!«

Віжки в мене узяв, потрясли ся в село.
А на нивах скрізь пусто та пусто було,
Покотиполе вітром несло та гуло.

---

14. БАБУСЕНЬКА.

Старую бабусеньку згадаю!
Вона мене кохала: піснями пеленала,
Рідним словом кормила, рідній мові учила,
Старую бабусеньку згадаю!
Згадаю старую сиротину! бо вже її родину
Давно взяла могила і землею здавила,
Й кропивою прикрила, дощем-снігом змочила.
Бабусенька була сиротина: бо вже її дитина,
Щó цареві служила, головоньку зложила,
В степу-полі заснула, грому й вітру не чула...
Про козака вона співала:
Як його мати проганяла, дібрівонька гомоніла;
Як його вона викликала, з степу чутка летіла:
Що він з вітром там грає, його дощик вмиває,
Розчісує його густий терен!
І про того козака співала,
Про якого могила з вітром говорила:

Digitized by Google

Зозуленька над ним плаче, його коник в степу скаче
Над ним чорний ворон кряче;
Кряче, налїтає, очи висмикає, кровю запиває —
І про його бабусенька співала!
Та ще бабусенька згадала:
Як зозуля кувала, лихо віщувала;
Як чорная година списи, шаблї трощила
І довгую чуприну в крови помочила,
Тай в глибокую могилу зарила.
Бабусенька менї співала,
Мов осінь листя зривала і в осоцї шелестїла:
Вже знав голос, бабусенька хрипіла;
Вона ж таки співала, вона ж таки співала!

---

15. САМОТНІ СПІВЦІ.

Пойте, людіе, пойте.

Ой із моря із глибокого
Крута скеля піднїмає ся
Проміж хвилями одним-одна,
Тай у бурю не хитає ся.

Поверх каменя сїденького
Молоденький вяз видніє ся;
Він росте-цьвіте одним-один,
Самотний він зеленіє ся.

І рибалочка самісїнька
І снує ся і виспівує;
На зелений вяз прилїтує,
Дїточки свої провідує.

Любо самотним жить на сьвітї,
Скеле, вязе і рибалочко.
Любо, любо... коли се гень-гень
Налїтає чорна хмарочка.

Digitized by Google

Буря-хвиля розходила ся,
І на камінь напустила ся;
Розхитав ся, розшатав ся він,
З ним зелений вяз пішов на дно...

І рибалочка снувала ся,
Поки дуже притомила ся,
І в водицю опустила ся,
Відтіля вже не вертала ся...

Хай-же я вам нагадаю,
Гей, ви самотні співці,
Що нїкчемнії для краю
Всї самотнії пісні!

Той пустив ся в сине море,
Той на темний чужий край;
Мов не вчули (щоб їм горе!),
Щó мовляв розумний цар.

Є в нас віра, цар і мова,
І чимало нас Словен,
Все своє в нас; ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен?

Гей ви злїтайте ся хлопцї співцї:
Голоснїйше заспіває стая!
Край не малий в нас, великий в нас цар!
Щоб була ж і пісня голосная!

Станемо корнем на рідній землї,
Міцно лїсом, нас не зкине око!
Тільки брехню чужина прокричить,
Гряне пісня із Русї широко!

Скелями-валом врости б нам, співцї!
Були б ми царству вал замісь плотини:
Нечисть, як вродить ся в иншій землї,
Не пустив би в край наш із чужини.

Digitized by Google

16. ДИТИНА-СИРОТИНА.

Як тілько гульк на сьвіт сьвята неділя,
То й стане зараз веселійший сьвіт...
І вийде сонечко, мов на весільля,
Червоне й гарне, як та рожа-квіт.
Дитина біля церкви смутна, тиха:
Хиба одній їй яке лихо?

Старе й мале до церкви знай пильнує,
Бо звін давно вже кличе: бов та бов!
Співає дяк, аж все сусідство чуе,
З кадила дим по церкві вже пішов. —
Одним одна на улиці дитина,
Й старенькая на їй свитина.

Посипали вже з церкви чоловіки,
Хлопята, молодиці і дівки;
Ось по дворах пішли старці, каліки,
Частують ся, кому кого з руки. —
Дитину щось ніхто не привітає
І на пиріг не закликає.

І сонечко вже піднялось, палає;
Пан зачинив вікно, мух вигнав, спить;
Хто лущить соняшник, горіх кусає,
А дехто так під хатою сидить. —
Дитина ж та по-під тином блукає:
Чи то й хатиночки не має?

В піску на сонці дітвора іграє
В біленьких сорочках. Прийшло й воно...
Ніхто його і словом не займає,
Між ними все собі одним-одно...
Чи мир тому мов травка зеленіє,
Кому мов сонце щастя гріє?

Digitized by Google

Он біля церкви впять, бачу, дитина...
Перехрестило ся тай дальш бреде,
Тим шляхом дяк та домовина
Та піп з кадилом инколи іде...
Прийшло тай сїло собі на могилу,
А їх богацько зеленїло!

В вечерню дзвони вже людий скликали,
І аж по-за селом гуло: бов! бов!
Над гробовищем ластівки лїтали,
Вітрець на його з поля йшов...
Воно к землї, мов к рідній, прилягало,
З могилою мов розмовляло.

Й радесенька дитина уставала,
Мов рідних, батька й матїнку, знайшла;
На сонечко вечірне поглядала,
Мов рідная там хатонька була...
А слїзоньки яснесенькі як скло
Кап, кап з очиць... і в церков йшло.

---

17. ДУМКА ЧЕРВОНОРУСЦЯ.

Все ся втихомирило, либонь заснуло...
Вже по вимощених улицях не грякотить,
Не лящить і голосний москаль: кипить, кипить!
Деколи гукне на баштї, й понесе ся
Гук по городові, і мале жахне ся...
А нїхто не вештає ся і не гомонить,
Тільки з криш залїзних дощ то капа, то дзюрчить...
Все ся втихомирило, либонь заснуло!

Край в сю пору згадує ми ся частенько,
Де густі луги, садочки зелененькі,
Й хаточка з-між них білїє ся панянкою,
І в садках, в гречках, в лїсах пасїки і бджілки;

Digitized by Google

Де сьвятки з колядкою, весна з веснянкою,
І такі чудні казки, кумедні загадки;
Де дівчина із піснями, з чорними бровами,
Де жила старовина, поки жили батьки!

Хто ти, краю милий, хто по волі кине?
Хто к тобі з чужини, краю, не полине,
Із-за моря думкою, з-за гір голубкою?
В безрідного душа вяне, серце стине;
Полину ж к тобі хоч думкою-голубкою!
Тяжко-важко, тяжко-важко на чужині:
Чужина мя не родила і не колихала,
Мя не годувала, може й не бажала!

---

18. ГЕТЬМАН.

В туман зіроньки поховали ся,
І місяць у хмари заплив;
Річки дощовії снували ся,
Старий Дніпр шумів, гомонів.

Високо на замці в сю ніченьку
Наш гетьман вельможний стояв.
Чи він любував ся на річеньку,
Чи слухав, як дощ порощав?
Він голову сиву схилив як билину,
І пильно орлом позирав на Вкраїну.

»На сторожі моє ухо;
А все тихо, а все глухо!
Чи козак і кінь умер?
Чи орел без крил, без пер?
Вже край втихомирив ся: чую од моря до моря
Не пахне вже ворога дух,
Немає вже вражого трупу...

Digitized by Google

Як на гробовищах в ніч глупу,
Де смерть все розсипала в пух,
Все, чую, тихо од моря до моря...
Чи орел без крил, без пер?
Чи козак і кінь умер?
Все і тихо, все і глухо...
Даром на сторожі ухо!«

Прислухав ся, глянув ще раз на Вкраїну,
Схилився як билина і сам в домовину.

На замок дивлю ся: вже в ніченьку
Пан гетьман либонь не стоїть,
І сльози не каплють на річеньку,
Й не слуха, як дощ порощить!...
У хмари зірки поховали ся,
І місяць заплив у туман,
Річки дощовії снували ся,
І Дніпр гомонів як гетьман.

---

19. СТАРЕЦЬ.

Вітрець передзимний, вохкий, холодненький
В діброві засохшим листом шелестить.
З торбинкою старець йде сивий, старенький;
Лист жовтий, червоний шумить, хрупотить.

»Колись-то (він шепче), за батька і неньки,
Возили в сю пору, складали стіжки...
Була тогді хата, садки зелененькі,
Сінце і скотинка, город і бджілки.

Умерли, пропала худоба, хатина, —
І по миру старцем пустили мене;
Схиляю головку як тая билина,
Усяк як чужого од себе жене.

Digitized by Google

Тиняюсь по селах, ночую край тину, —
Чужії і села і хати і тин;
Хиба може вітер в лихую годину
В степу поховає: не бовкне і дзвін!

В село причвалаю в неділеньку в-ранці, —
Одну менї радість ще Господь зберіг:
Дом божий — дом рідний для божого старця,
Задзвонять до церкви, то я на поріг.«

Вітрець передзимний, вохкий, холодненький
В діброві пожовклим листом шелестів...
Дзвонили до церкви; йшов старець швиденько,
Втомив ся, схилив ся, й на віки зомлів.

---

20. КОЗАЧА СМЕРТЬ.

Посьвячено Петру Петровичу Артемовскому-Гулаку.

Сваты попоиша, и сами полегоша.

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів,
Як на Ляха козак налїтав,
В нього спис запускав:
Там тихо по білому степові сивий
Туман розлягає ся,
Ясний місяць то із-за хмари погляне,
То в хмару ховає ся.
Степ-земля рідну й нерідну кров допиває;
А проміж трупами стогне, мов розмовляє:
То старий козак із сином віку доживає,
І порубаний з посїченим він розмовляє...

— Батьку, батьку! менї душно, мене пече,
В горлї засихає!
— »Синку, синку! біля мене все кров тече,
Водиці немає!«

Digitized by Google

— Батьку, батьку! хто по нас в степу заплаче,
Хто нас поховає?
— »Чуєш, синку? чорний ворон вєть-ся, кряче,
За дяка співає!«

— Батьку! із-за плечий мороз подирає,
В серці стине, стине...
— »Трупом вкрий ся, кровю вражою умий ся,
Й їх не трохи гине!« —

Оттак розмовляло, далі застогнало,
А далі й замовкло, тільки кров дзюрчала...

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів, —
Ворон крякав, літав
І спускав ся й на трупах сідав:
Чуєш, як і вітер засвистів, загомонів?
Плаче, оплакує козаків, своїх братів!
Кости по степах в пісках ховає,
Пісню поминальную співає...

---

21. ГУЛЯНКА.

Зрпе на заполени зраки и пѣнѣмъ срдце имаше

Вже не по першій пемо отсе чарці:
Так ізгадаймо про де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, ревло!

В чорних хмарах, чорних хмарах
З небом місяць і зірки,
Червоніють в чорних хмарах,
Грають, грають блискавки.
Гряк, і далеко загуркотіло!
Вітер схватив ся, і загуло!

Digitized by Google

В лузї, в діброві загомоніло;
Море повстало і заревло!
Тріскотня в борах, бо сосни вітр і грім стріляє;
Галас! грім і вітер землю й море бє, карає!

Вже не по першій пемо отсе чарцї:
Так ізгадаймо про де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотїло, стогнало, ревло!

В село, на криші хат, в солому,
Чи од землї, чи то од грому,
Прожорливий лихий огонь прийшов:
На кришу з криші він, червоний, йшов
Як од овечки до овечки вовк...
Хто з-першу і кричав, далї замовк:
Пожар гарцював по селу дуже шумно;
Стояли, дивили ся люде, аж сумно!...
Земля стугоніла, огонь гуготів, і стогнало село:
Дим, вітер й огонь там боролись, тріщало, ревло.

Вже не по першій пемо отсе чарцї:
Так ізгадаймо нро де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотїло, стогнало, ревло!

Текла червоная ріка,
Як Лях ішов на козака;
За ним, під ним, над ним
Огонь і кров і дим.
Шаблї брязчали,
Списи тріщали;
Трощили кістки копитами,
Мостили містки головками.
Скакали на вороному конї,
Стогнали долї в червоній крові...
І ручницї і лук пук, пук, пук, пук!
І то ворог, то кінь геп, гуп, геп, гуп!

Digitized by Google

Вже не по першій пемо отсе чарці:
Так ізгадаймо про де-що ми, братця,
Щоб воно з нами шуміло, гуло,
І гуркотіло, стогнало, ревло!

Ні! крик то ще не крик, який учує ухо,
І до якого мир привик.
Отто страшнійший крик, як тихо, глухо,
Замовк язик, бо в серці крик...
І мовчки тихо, тихо
На мир находить лихо.
Як потухне сонце, крик такий по миру гряне
І проспеть-ся, і з могил, щó спало в них, по-
[встане...

Отже й не весело, як то й не шумно...
Слухайте, братця, як тихо і сумно:
Бов!... то по мертвому бовкнуло в дзвін...
В церкву ходімо, Богові вдармо поклін!

---

22. ШИНОК.

Галас, гук і крик,
Аж трясеть-ся шинк!
Хто пісню заводить,
Далі й занявчить;
Із барил дзюрчить,
Все ходором ходить:
Брязкотня чарок,
Шкваркотня люльок,
Тріскотня лавок,
Трясеть-ся шинок!

Чи до утреньні кличе то дзвін?
— Ні, то з мирян хтось теленька з похмілля!
Чи то по мертвому бовкнуло в дзвін?
— Ні, то вінчає піп, на весілля

Digitized by Google

Завтра збереть-ся ціле село...
Бач, в усі дзвони як загуло! —

Старий каже, що він сиротина,
Одним-один як в осінь билина:
Давно в його кат ма жінки,
В його кат ма й діточок,
Тільки й рідних, щó шинок!
Нікому справлять поминки,
Нікому й весільля одбувать,
Окром себе нікого ховать!

Не з-так старий: »Жінка е,
Є ще і дитина;
Та як випе, й жінку бе,
Плаче і дитина;
Тим він дома і не пе,
А в шинку з кручини!«

Хлопець каже: »Ще поки пора,
То й гуляй, кричи: тара, рара!

Старість швидко причвалає;
Хай же вона утікає,
Старість, навісна мара;
Крикнем, гукнем: трарара!

Батько дуже вже розумний,
Того дома в нас так сумно;
А в шинку не з-так розумно,
За-те шумно і не сумно!

За чуприну смерть хапа,
Йди з гріхами до попа;
У шинку не та пора,
Кричи, гукай: трарара!«

Чи не до утреньї кличе то дзвін?
— Нї, то з мирян хтось теленька з похмільля!

Digitized by Google

Чи то по мертвому бовкнуло в дзвін?
— Ні, то вінчає піп, на весільля
Завтра збереть-ся цїле село...
Бач, в усї дзвони як загуло! —

На дзвінницї гуло,
Розбудило село.
Зирк: червоний півень встав
На шинку, тай заспівав,
Вітер засвистів, і з півнем заспівав,
Чорне і червоне піря роздував...
Сонце встало; вже в шинку не гомонїло,
Бо щó гомонїло, все вже почорнїло,
Почорнїло, погоріло,
З вітром полетїло!

---

23. НІЧ.

Менї в памятку ніч, як
Сїли в човен старий — дяк,
Дяк та я, тай махнули.
Та і тихий лежав
Тогдї Псло,
І гладенький блищав
Якби скло:
Верст за пять либонь чули,
Як шубовсне весло,
І мов срібні зірки
Заблищать крапельки,
І притихне впять Псло...
Дяк казав
(Бо читав
Вже книжок він доволї
І у церкві і в школї;

Digitized by Google

Бо на те вже і дяк,
Щоб книжки ті читать!) —
Він казав: Отже бач глибоченько на дні
Мов маленькі рибки
Ті ясненькі зірки?
Та ще з ними і місяць, вони не одні!
Воно й чудно, хто з розумом гляне!...
Отже он-що: як сніг на весні
Ще деньок поблищить, тай розтане;
Як трава в осени на землі
Зелененька, а завтра й зовяне;
Снігу літом, зимою трави вже немає,
Хоч де хоче нехай чоловік пошукає:
Колись сьвіт так зовяне, розтане!
А хто вмер, той устане, погляне:
Уже сонця немає,
І землі вже немає!
Тільки те, що він на сьвітї діяв,
Коли доброго що там посіяв,
Зійде в небі й зіркою засьвітить,
І до Бога стежечку осьвітить...
Хто посіяв лихо, тому лихо зійде:
Темно, темно... і до Бога він не дійде!
Йому вічно блукать,
Дарма раю шукать,
В серці пекло нести,
І літать і брести,
І брести і літать,
В серці пекло нести,
Дарма раю шукать,
Йому вічно блукать!

Отже, чув ти? божий сьвіт розтане і зовяне,
Як трава у-в осінь вяне, сніг весною тане;
Хто що в сьвітї діяв, в Бога ся зостане;
Бог так каже... як Він каже, так і стане!

Digitized by Google

24. ПОЖАР МОСКВИ.

Царство білого царя широко розлегло ся,
Од восходу до заходу сонця простягло ся;
Є там чимало місця для сили,
Місця чимало і для могили.
Тісно вже в Німця, тісно, і місця нераз
Для гробовища в його землі либонь нестaвало;
З силою-ратью йшов тогді Німець на нас,
Для гробовища рідную землю ми уступали,
І до землі аж Німців списами ми пригинали,
І в глибоченьких, рідних, біленьких снігах ховали.

Ще не далеко із миру утік
Памятний Москві і мирові рік,
Як пів неба зірочка мітлою зостилала,
За гріхи по всіх усюдах кару розмітала:
Француз із Німцем побратав ся, край наш псував,
Вішав і різав людий, церкви обдирав.

Як же цар загомонів, та як сипнули,
Як з усіх кінців гостий жарнули:
Самопали
Як ревнули,
Задзизчали
Кулї, кулї,
Засвистїли
Стріли, стріли,
І козацький гострий спис
В ребра ворогів поліз:
Як од коси покоси ворог до землі лягав,
Кровю чужую землю поливав і полоскав...

І козаків із могили в час той викликали,
Щоб уставали на поміч, Москву ратували:
Знову чубатий на коніку в полі гасав,
Москву сьвятую із-під ворога визволяв.

Digitized by Google

І наших костий полягло
Тогді коло Москви чимало;
Та так їх чимало було,
Що й воску на помин нестало!
Та щó-ж, ми одну запалили їм сьвічку —
Про сьвічку такую ще й сьвіт не чував,
Яку ми спалили одну, невеличку
За тих рідні душі, хто нас ратував...
І Москва, як божая сьвічка, огнем заняла ся,
І Москва, як ворога кровю, огнем залила ся,
Як зірка з мітлою, щó в небі стояла,
Пів неба червоним хвостом застилала;
Вона гуготіла, вона клекотала,
Стогнала, тріщала, ревла і бурхала,
Як хмари та хмари із черева дим,
А в них гуркотів з блискавками і грім...
Такую братам на поминки ми сьвічку
Для Бога спалили одну, невеличку;
Вона ж нам од Бога купила ізбаву,
З нас тяжкую кару зняла:
Із рідного краю, мов зірка мітлою,
Всю нечисть-чужину змела!

---

25. ВЯЗОНЬКО.

(Пісня.)

Ой, вязоньку молоденький,
Чому рано опадає,
Чому по полю літає
Твій листонько зелененький?
Та чи вже-ж то роса з неба не спадає,
Чи сонечко землю вже не пригрівае?

А є вязи вже й старії,
А ще на їх зеленїе,

Digitized by Google

Й вітер по полю не сіє
Їх листки уже сухії:
Чи то вітер на їх одних з-тиха віє?
Чи їх роса поливає, сонце гріє?

»Ні, братіку! й мене роса миє,
Й менї сонце тепло посилає;
Не те, щоб долї менї немає!
Та в чужинї серце менї ниє...
Того-ж бо то і лист рано опадає,
Хоч, братіку, мене й вітер не хитає!«

---

26. ДОБРИЙ-ДЕНЬ.

Добрий-день!
Глянь, який усюди день:
Сьвіт вже в хатї й на дворі;
Вже зібрались косарі,
Та в клепала дзень, дзень, дзень!
Добрий-день!

Годї спать!
На роботу уставать
З-позаранку привикай,
Тай мене лишень не гай:
Бо пора й почастувать!
Годї спать!

---

27. ГЛЕК.

Посьвячено Грицькові Основяненкові.

Йшов Глек Петро, уже пізненькою добою,
Від панотця, тай так балакав сам з собою:
»Ні, ні, паночтче, ні! щоб помилив ся,
Та не в своїй я хатї опинив ся...

Digitized by Google

Ні, ні, сего не буде вже зо мною!...
Доба, бач, пізня... тай сею добою,
Хоч трохи, бач, і випив, сількось! дочвалаю
Таки до хати... вже і мріє із-за гаю!
Ось божії на небі зірочки,
Мов на великдень в церкві сьвічечки,
'дна за другою блись та блись,
А далї всї і занялись!...
А онде й молодик! Здоров був, молодиче!
Еге, чи він то чує, як його хто кличе?
Заліз собі за хмару, тай куня! —
Та де то я? отсе іще пеня!
Он-там щось бованіє мов стіжки...
Так не стіжки... е, бачу, могилки!
Се гробовище, бачу! онде мріє
Й зелений хрест — старий там сотник тліє!
Та щó то був з його колись за чоловік!
І довго жив: таким дай Боже й довгий вік!
В неділю, в сьвято з-позаранку
Отсе ворота і оддзяпить:
Іди, іди, хто тільки втрапить, —
Є всякому горілки чарка,
Й усе! Е, вже таких, мабуть, нема на сьвітї!
Хоч, так-таки, перебери в усїм повітї,
Хоч з сьвічкою шукай, нема таки, нема!
А вже умá того було в него, ума!...

А осьдечки й Семен Патика.
Хоч голова була й велика,
Та розуму вділив Господь їй трохи:
Все жінки було слуха він Явдохи!
Чи до людий пійти, чи жито жати,
Чи то другая де яка робота:
Ну, так що вже не вийде було з хати,
Не тільки щоб без жінки за ворота:

Digitized by Google

Воно б то й чудно, а в людий буває! —
Е! не такий був Опанас Куліш:
То, бачить ся, лежить він в лїву руку...
Голїнний вдав ся на усяку штуку:
Чи віз, чи колесо, чи то леміш
Полагодить тобі, або сокиру, —
До його йди: він вже такий... хоч що утне!
З біди нераз визволював він і мене,
Тай шли до його із усього миру!
А його жінка ще к тому й знахорювала,
Та таки-так, що декому і помагала.
Побіля його і Юхим Стонога:
Так нї-завіщо згинув він небога!
Поки не зстарів ся, було завзяття,
Була худобинка, і люде поважали;
А як на старість поховав він зятя
Й дочку, так таки те, що від печали,
Тай так — від чого, хто його вже знає —
Що дня, сердега, він в шинок було чвалає...
Не то щоб сам він пив — він і людцїв частує —
Так, бач, було вже дуже часто чимчикує!
А далї нї-навіщо звів ся...
Зимою якось запізнив ся —
(Та і лиха ж була година!)
Закляк сердега в хуртовинї...

Он-там, біля верби, Олекса Шпичка:
Русявий чоловік, а хата не величка,
І по сусїдству жив — кумедний чоловік!
Ну так, що в вигадках пройшов його ввесь вік...
І видумав він на своїм віку чимало,
Та все за ним собі в могилу почвалало.
Отсе було сидить він в мене, або в кума, —
Всї торохтять, а він тихесенько... все дума!
А там, гляди! по своєму млин і змайструє:

Digitized by Google

»Та се не млин!« з розумних дехто було скаже;
»Ні, ні...« Москаль народові було толкує.
А млин тобі, як догтем він його підмаже,
Як піде було драть — і вітру мов не має,
Дере він, крилами як той орел махає!
Отсе майстри: »навчи, будь ласкав!« та з поклоном!
А він: »От Бог зна що! хиба воно так трудно?
Подумай лишень сам! хиба подумать нудно?
А вже навчить не вмію! бий хоч макогоном!«
Не тільки те, й узла по нашому не звяже,
А все по своєму: »На те і розум!« — було каже —
»Тче і паук, таку як батько, павутину!«
Таківський був! отже пішов у домовину...

В отсім кутку Лящі: їх на селї
Було не трохи; отже всї в землї!
Один із них... Павло... так той аж в манастир
Пішов, до Киева, тай у ченцї постриг ся:
Спасенний чоловік!... вже може й присьвятив ся....
Як зійдуть ся було, та як почне псалтир —
Е, вже письмо покійний знав він дуже! —
Воно, хто його зна, щó він таке читає,
Так сльози котють ся, й мороз всього пронькає...
А він собі чита, йому й байдуже!
Як в Київ раз пійшло наших з села чимало,
З ним бачив ся наш Федір Покотило:
»Не те (казав) вже і в ченцях, як то бувало!«
Уремя б то усе переробило!...

Всї полягли! садки, ставки і хати,
Й дїток покинули, хто був жонатий! —
Тут матїнка моя й покійний батько:
Од них малим зостав ся я, й мене
Приняв Михайло Квач, покійний дядько:
Його за те Бог в царствї спомяне!

Digitized by Google

Е, вже таких нема, вже вивелись між нами!
Він з Запорожа був, та як було почне
Про старину... вже вивелись такі між нами...
Він взяв мене, довів до розуму, женив...
Бог дав було й дїток, та в сьвіт пустив
Не на довго... і жінку розлучив зо мною...
Упять я на́ сьвітї зостав ся сиротою...«

Так Глек старий балакав дуже, далї тихше,
А там замовк, схилив ся на могилу...
До церкви в-ранцї йшли — до його, він не дише:
Взяли, тай положили в домовину.

---

28. СМЕРТЬ БАНДУРИСТА.

Утрудихся зовый, измолче гортань мой,
[буря потопи мя.

Буря вие, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся счорнїє,
То як кров зачервонїє!

Днїпр клекоче, стогне, плаче,
Й гриву сивую трясе;
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе...
Грім що гримне, в берег гряне —
З пущі поломя прогляне.

Те не дивно, що так шумно,
Що раз-по-раз блись та гряк!
Те дивнїш: співає сумно
Над Днїпром старий козак;
Пісня з вітром розлїтає,
Мов той вітер братом має...

Digitized by Google

»Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі:
Бо і в мені і в бандурі вже глас замірає!
Вже не греміти-ме, вже не горіти-ме як в хмарі
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!
Хай же грім нас почує, щó в хмарах кочує;
Хай наш голос далеко по вітру несе,
Поки вітром як лист нас з землі не стрясе;
Хай і Дніпр стародавній 'д нас пісню почує,
Поки він нас в море не внесе, не вкине,
Поки мова й голос в нас до тла не згине!
Хай луною по степові голос іде,
І по пущах Дніпровських між звірям гуде!

Може звір, може й бір,
Степ та вітр, море й Дніпр,
Може хмара,
Грім і кара
І бандуру і мене
Козакові спомяне!

Як сивий степ білíти-ме,
Як чорний бір шуміти-ме,
Як звір в пущах ревіти-ме,
Як блискавка в хмарах-хмарах
Кровю заснуєть-ся,
Грім до-долу в карах-карах
Грякне, й все займеть-ся,
І старий Дніпр в чварах-чварах
Встане й озоветь-ся:
Може і пісня з вітром ходити-ме,
Дійде до серця, серце палити-ме;
Може й бандуру ще хто учує,
Й серце зание і затоскує...
І бандуру і мене
Козаченько спомяне!«

Digitized by Google

Буря вие, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся счорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче,
Й гриву сивую трясе;
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе.
Грім що гримне, в берег гряне —
З хвилі бандура прогляне!

Запалало — і — стемніло...
Застогнало в небесах...
Хлинув дощ... загомоніло
На горах, полях, в борах...
Старця й бандури немає,
Пісня по миру літає!

---

29. РОЗМОВА З ПОКІЙНИМИ.

Ой чому-ж ти не так сьвітиш, та ясне красне [сонечко,
Як сьвітило колись менї в зеленім садочку,
Як сидів я між рідними на травиці,
А край мене голубчики братця і сестриці?
Ой чому-ж ти, та сонечко, в далекій чужині
Не поглянеш, як дивилось мов янгол від Бога,
А тепера позираєш як вдовиця вбога?
Вітрець гудів тихесенько, шушукало листя;
Здавало ся, що прилітав наш дїдусь за вістю:
Ой чи живі, чи здорові його милі внуки?
Бо не стерпів він із нами довгої розлуки.
І травиця-зелениця мов хвиля хитнулась,

Digitized by Google

То бабуся до унуків своїх навернулась:
Чи всі, чи всі здоровенькі унуки маленькі?
Не стерпіла, не бачивши вона їх давненько.
І зрадувавсь дідусенько на садочок красний,
І нас братів, його внуків, соколиків ясних.
Зрадувалась бабусенька на трави шовкові,
Й вас сестриці, її внучки, мої чорноброві,
Бо садили садок, травку вони й поливали...
»Годі йому з покійними вести розмовоньку,
Повеселім смутненькую його головоньку.«
Так сказала ти, сестрице, та і заспівала;
А зо мною через тебе ненька розмовляла, —
Ненька, ненька старесенька, рідна Україна, —
І до мене промовляла, мов до свого сина!
Веселенько, жалібненько, сьміеть-ся, ридає,
А серденько до матінки так і припадає.
У всіх очи як ті зірки так і западали,
І до Бога вже молитву за родину слали...

Чому, чому, сонце красне, як на домовині
Сьвітиш смутно, невесело в далекій чужині?...

---

30. РІДНА МОВА.

Рідна мова, рідна мова!
Мов замер без тебе я!
Тільки вчую рідне слово,
Обізвалось мов сімя,
Обізвав ся батько рідний,
Щó умер за козаків;
Мов народ, учулось, бідний
Застогнав із-під Ляхів.

І здаеть-ся: кінь ретивий
Топче наших ворогів;
Й бачить ся: Дніпро спесивий

Digitized by Google

Спину гне з-задля човнів...
Понесли ся наші хлопці,
Зашуміла хвиля гень...
І при місяці й при сонці
Їдуть нічю, їдуть в день!

Було щастя, були чвари,
Все те геть собі пішло,
І як сонце із під хмари
Рідне слово ізійшло.
Приняло козачі річи,
Регіт, жарти, плач, печаль;
Озоветь-ся як із Січи,
Стане сьміх і стане жаль.

Digitized by Google

II. ПЕРЕКЛАДИ.

А. ЛУНА ІЗ СЛОВЕНІЇ.

І. ІЗ ЧЕХІЇ.

1. НОЧНА РОЗМОВА.

(Із Челяковского.)

То не покрила ся жовтим листом
Долина, долиночка:
Руською ратью засипав то цар
Країну, країночку;
Край то широкий шведська земля
Од моря до синіх гір.
Там на горі, на сторожі, в ночі,
Козак не дріма, не спить;
Він на чотири сторонки на всї
Пильненько поглядує;
З милою ратью-братами, смутний,
Щось він не розмовує;
Нї з місяченьком, що́ в небі, ясним,
Своїм побратимчиком.
Мову веде козак-ратник смутний
З сторонкою рідною,
З дальлю-Вкраїною, де його рід!...
Вкраїну випитує:

— Ох, ти скажи менї, мати, скажи,
Країно рідненькая!
Та чи ще на сьвітї, ще чи здоров
Старенький мій батенько?

Digitized by Google

Чи моя жінка дужить по мені,
Чи дітки живенькі ще? —

Братік козаченька, вітер буйний,
Знявсь, засвистів, загудів,
Вісточку із України приніс,
І серце лоскоче вість
Рідною мовою: Ой, не тужи!
Ой, не тужи ти, козак!
На сьвітї батько старесенький твій,
І дітки живенькі всї;
І молоденькая жінка тебе
Кохає вірнесенько.

— Матїнко, рідна сторонко моя!
Послуги вслужи менї:
Перша послуга — старому отцю:
Поклон мій та добра-ніч!
Друга послуга — то жінцї моїй:
Щире коханьня мое...
Третя послуга — то дїткам моїм:
Благословеньня оддай!

---

2. МИЛОГО З МИЛОЮ.

То на зорі, на сьвітанькї було:
Не росинка капотїла з рожі-квіту,
А слїзоньками дївчинонька-квіт
Зросила ся, умила ся раненько.
Тяжко та важко дївчина, смутна,
І частенько й глибоченько все вздихає,
З милим коханком розмовуе так:
»Ох нам лихо, мій миленький, ох нам лихо!
Нас розрізнить вже на віки хотять,
Батько й матїнка тебе щось не злюбили,
З нелюбом йти менї в церкву велять!«

Digitized by Google

Козак вірний засмутив ся, далі каже:
»Ой ти, дівчино-голубко, не плач!
Не ламай рук білих, не вздихай так тяжко!
Лучче порадьмо ся, серце моє,
Як втекти нам од біди лихої.
Є відсіля далеченько-он край;
Там проміж горами озеро чимале,
Там островок і росте і цьвіте,
Та в такій красі, що й вимовить не можно!
Темная ніченька вкрие село, —
Пару вороних я зараз осідлаю,
Та і пущу ся з тобою в той край,
Далі човник зробим, тай на остров дивний!
Не розрізняє ніколи зїма
Там з весною осінь, й нас там не розрізнють!
Жити-мем, вік доживати-мем, в двох...«

А дівчина козакові промовляє:
»Де-ж я, мій милий, возьму там садок,
Як покину грядочки, квітки червоні,
Батька і матінку як знайти там?
Як знайти сестричок, дружечок миленьких?«

— »Всюди, дівчинонько, знайдеш садок:
Бо ростуть-цьвітуть квітки, де ти поглянеш,
І червонїють, де вмиеш лице;
Буде нам за батенька там ясний місяць,
А за рідненькую неньку зоря,
Нам подружечки — усї зірочки...
Ти моя, я твій — до віку.«

---

3. СМЕРТЬ ЦАРЯ.

Зірочки погасли в ночнім небі,
В хмарах помутив ся ясний місяць...
Ніченько чорная, ніченько смутная!

Digitized by Google

Ти не вкривала, не засипала
Доли і гори сирими туманами,
Чорною тьмою густі ліси;
Руською землю тяжкою смутою,
Темная ніченько, всю ти засипала,
Де тільки серце ще не умерло...

Там при морі, морі, де теплий край,
В славнім місті тай у Таганрозї
Плаче не ангел над домом божим опустілим,
Плаче цариця над царем похолоднілим...
Тихо вона плаче, при тесовім смутнім ліжку,
Над мертвим тїлом царя Богу наймилїшого,
До усїх людий найласкавішого і найдобрішого!
І як річка тече, вона тихо плаче,
А за нею православні в один голос
Морем, щó голосить в бурю й хвилю хвилею жене...
Море утихне, річка не стане, поки не висохне...

II. ІЗ СТАРОЧЕХІЇ.

(З Краледворської рукописї.)

1. БЕНЕС ГЕРМАНОВ.

Ох ти, сонце, ох ти, сонце, чи ти жалостиве?
Щó-ж ти, сонце, на нас сьвітиш, на людий бід-
[неньких?
Де наш князь, де наше військо, щó нас ратувало?
Князь в Оттона, військо билось, в полї полягало!
Ідуть Німцї, все Саксонцї, довгими рядами
Із далеких он-тих сторон, щó проміж горами.
»Оддавайте, небожатка, золото й пожитки;
Не дасте нам, так ми спалим вам двори й хатинки!«
Наші хати попалили, золото забрали,
По дорозї в Троски пійшли, і товар погнали.

Digitized by Google

Годі, годі журити ся вам, люде селяне!
Під копитом чужих коний вже травка не вяне!
Уже вона підростає, щиро зеленіє:
З квіток вінок плетіть тому, хто несе надію!
Все змінило ся: вже швидко пора бути жниву,
Бо Бенес людий скликає Німців супротиву.
Брали, брали для ворогів і ціпи й оселі,
Із сел, із сел виходили в ліс гуртом під скелі;
Попереду усіх Бенес конем вигравае,
За ним військо біжить, кричить, як море гукае:
»Помстим, побем усіх Німців, щоб нас вони знали!
Руйнували, плюндрували і кари не ждали!...«
Серце в них розлютовало ся, очі заблискали,
І огневими стрілами на Німців заприскали.
Травка густенькая, наші списи піднімали ся;
Ліс на ліс, ми на Саксонців тих злих напускали ся.
То не блискавки блискали, наші шаблі то блискали,
То не на небі гриміло, наші списи то тріщали...
Коні як затупотіли й ми як загомоніли,
Звірі далеко-далеко тікали в ліса,
Птиці знялись, полетіли, геть-геть в небеса!
В гори, за гори, за птицею галас летів:
То розлітав ся наш крик, з брязкотнею шаблів!
Довго ті і другі як укопані стояли
На міцних ногах, мов ноги в землю повростали.
Коли на гору, де сперли ся Німці, як Бенес полине:
Де махне він шаблею — і кров там хлине;
Куди Бенес гляне — військо за ним гряне...
Лихий ворог полягае, і як трава вяне!
Тогді наші з гор каміньня наламали,
Німців камнем побивали, добивали...
Щоб помилували, Німці жалібно кричали;
Так не милували, до останку забивали!

Digitized by Google

2. ОЛЕНЬ.

Бігав олень по горах,
По долинах, по горах,
В довгих та рясних рогах,
Ліс густий він роздирав,
Прудко по лїсу скакав:
Для гущини й для дороги
В його рясні й міцні роги,
В його тонкі й гнучкі ноги.

Та на тих-же горах
Парень ходив,
Лук і стріли в руках
Кріпких носив:
Стрілами блискав,
В ворога прискав!

Так немає вже його:
Лютий ворог на його
Вискочив, молотом блиснув,
Вдарив, до камня притиснув...
На три части головка розбила ся,
Теплою кровю земля напоїла ся...
Застогнало сердечко в кожній дівчині;
Над тим парнем виріс дубочок в долині,
Рясно дубочок віти розпускає;
Олень за листям до них прибігає,
Ворон із лїсу до них прилїтає:
Олень край дубочка скаче,
На дубочку ворон кряче.

---

3. СИРОТИНКА.

Ох ви лїси, темні лїси,
Лїси милетинські!
Чому се ви зелененькі

Digitized by Google

І зімою й літом?
Ой рада б же я не плакать,
Не мутити серця;
Так скажіте, добрі люде,
Хто б тут не заплакав? —
Де мій батенько миленький?
В могилу зарили!
Де добрая моя ненька?
Росте на їй травка!
Ні братика ні сестриці,
Розлучили з милим!

III. ІЗ СЛОВАЦІЇ.

ПІСНІ СЛОВАЦЬКІ.

(Із збірників виданих на сьвіт працею Коляра в Празі і Срезневського в Харкові.)

Посьвячає ся І. І. Срезневському.

1.

»Долино, долино,
Глибока долино!
Чи по тобі чутка
Дійшла до дівчини?«

— »Яка-ж тая, милий,
Яка чутка тая?
Може вже у тебе
Коханка другая?«

»Ні, ні! милішої
Од тебе не знаю;
Одно менї тяжко:
Тебе покидаю!«

Digitized by Google

Вийшов він за двері,
Сльози капать стали;
Капали на камінь,
Камінь пробивали.

Вийшов він за двері,
Очі утирає:
»Нехай тебе, мила,
Бог не зоставляє!

Хай і тебе, мамо,
Бог не зоставляє!
Моє ж серце щастя
Нехай забуває!«

2.

Горо, горо,
Горо дубова!
Ой, хто тебе рубати-ме,
Як на конї скакати-му?
Горо, горо,
Горо дубова!

Лучко, лучко,
Лучко зелена!
Ой, хто тебе косити-ме,
Як шаблею брязчати-му?
Лучко, лучко,
Лучко зелена!

Дївко, дївко,
Дївко-коханко!
Ой, хто тебе кохати-ме,
Як я в землї лежати-му?
Дївко, дївко,
Дївко-коханко!

Digitized by Google

3.

Біля церкви мостик
Гень-гень мріє,
А по йому травка
Зеленіє;
Травка та зелена
Не кошена...
Через мостик мила
Одвезена!
Хто її відвозив,
Хай кохає;
Тільки в моїх очах
Не 'бнімає...
Коли ж обнімає,
То хай в ночі,
Та щоб не боліли
Мої очі.

4.

Гой, гой, гой!
Кінь мій вороний
Вже не мій, вже не мій!

Гой, гой, гой!
Старий гайдамака
Його взяв, його взяв!

Гой, гой, гой!
І дівчину мою
Гайдамака узяв!

Гой, гой, гой!
Я до дому прийшов,
А дівчини нема!

Гой, гой, гой!
Вже дівчина моя
З гайдамакою спить!

Digitized by Google

Гой, гой, гой!
Я шаблюку знайшов
Та з шаблюкою в лїс!

Гой, гой, гой!
Я у лїсї знайшов
Розбишаку свого!

Гой, гой, гой!
Я дївчину одняв,
Гайдамаку убив!

5.

Йшов весною я по полю,
Зеленім гайочку,
Пострічав ся з дївчиною
В зеленім віночку.

Ми в купочцї розмовляли
До білого ранку;
Як сьвітати починало,
Кинув я коханку.

Йшов я селом край хаточки,
Вона закликає:
»Йди до мене, мій миленький!«
Двері відчиняє.

Я сказав їй, що мене кінь
Уже дожидає;
Вона ж менї нї словечка,
Сльози утирає.

6.

Доню мала вбога мати;
Не мала чим зодягати
І чим її прокормити,
Треба в найми відпустити.

Digitized by Google

»Мамо, мамо, моя мамо!
Не давай мене до пана;
Менї сумно в панських хатах:
Там усього так багато...
Будуть мною помикати,
Стануть з мене глузувати;
Всякий сіпа, пхає, лає,
Ніхто сорому не знає!«

Вийшов рік, ще й половина...
В Катерини вже дитина!
Йде вона доїть корову,
Веде з нею панич мову:
— Грицю! в мене вже дитина;
На кого я гріх прикину?
— Нї на кого на другого,
Як на мене молодого!

Того Гриця стара мати
Як питати, так питати:
— Скажи правду, Катерино,
Від кого в тебе дитина?
— Нї від кого від другого,
Як од Гриця молодого.

З войни Грицик поспішає,
Всїх панів попережає;
В усїх конї грають, скачуть,
Тільки в Гриця чогось плачуть...
»Хлопцї, гей! мене не гайте,
Разом браму відчиняйте
На обидві половини,
Щоб побачить Катерину!«
— »Катерини нема в дворі,
Закопана в сирім полї.«
Він скік з коня! хапає ніж,

Digitized by Google

Хапа й другий, та і побіг,
Щó є сили, до могили...
»Одним викопаю яму близенько,
Встромлю другий в своє серденько;
Хай ляже тіло поруч другого,
Душі ж обидві в Господа Бога!«

7.

На високій горі
Горять ясні огні.
Щó за люде сидять
Край огнів, щó горять?
Край огнів тих сидять
Пятьдесять розбишак.
А один із них старий,
Дуже він посічений:
»Менї з вами не жити!
Мою шаблю возьміте,
На двоє розколіте;
Острим кінцем голову зотніте,
Тупим кінцем землю копайте,
Могилу менї виривайте,
Мене старого поховайте.«

8.

Король войну замишляє,
Жінки, дівки зоставляє,
Самих хлопців забірає.
Один старим ся сказав,
К тому й синів він не мав;
Тільки мав він три дочки,
Три гарних голубочки.
»Найстаршая моя доне,
Йди на войну за мене!«

Digitized by Google

— »Пане тату! не піду,
Я воювать не буду.«
»Підстаршая моя доне,
Йди на войну за мене!«
— »Пане тату! не піду,
Я воювать не буду.«
Найменьшая Маречка
Мовить йому словечко:
»Не турбуй ся, пане тату,
Ось я піду воювати.
Купи коня вороного,
І сїделце на його;
Стальовую шабльочку,
І пістолїв парочку.«
— »Ох, доню моя милая!
Чи ти знаеш? война злая!
З-за других не видавай ся,
В строю зоставай ся.«

Як на войну знаряжали,
Сестриці ю оплакали;
Як на коника сїдала,
Батько й ненька оплакали...
А вона на те не дбала:
Із строю ся поривала,
В табор вражий ся вдавала.
Король тому ся дивив,
І вояка похвалив:
»Отто вояк страшний, дивний,
Та ще к тому й уродливий!
Як-би такая дївчина,
Була б менї женишина!«
— »Королю! дївчина я:
Держись слова, я твоя!«

Digitized by Google

9.

Отруя.

— Де ти була, моя Ганночко?
»На весільлї, моя ненечко.«
— Щó давали тобі їсточки,
Моя доню, моя Ганночко?
»Непосолені три рибочки...
Горе менї, моя ненечко,
Лишечко, болить головочка!«
— Щó давали тобі питочки,
Моя доню, моя Ганночко?
»Винце, винце, моя ненечко...
Горить лице, болить сердечко.«
— Де полегша тобі, донечко,
Моїй донї, моїй дівчинї?
»В церкві, в церкві, по серединї!«
— Щó послати тобі донечко?
»Стели білую сорочечку,
Та сосновую ще дощечку.«
— Чим укрить ся тобі, донечко?
»Клади, мамо, свою донечку,
А під нею і над нею дощечку.«

IV. ІЗ СЕРБІЇ.

ПІСНІ.

1.

Кидав сьвіт Конда, текли сльози в матки
Вмер, поховали його коло хатки!
Конду поховали в зеленім садочку,
Під померанцем, в темнім холодочку.
Мати що-ранку на могилї плаче,
Чує що-ранку: і в могилї стогне...

Digitized by Google

»Чи тобі, синочку, тяжко в могилі,
Чи твої кости дошки придавили?«
Голос з могили: »Мати моя мила!
Не важка дошка, не тяжка могила;
Та як коханка сльозу проливає,
Сльоза та в могилу мою западає;
Як вона горе своє проклинає,
Кости ворушить, покій мій взрушає!«

2.

Під горою криниченька;
Там вмивалась дівчинонька,
Вмивала ся, говорила:
»Лице моє лебедине!
Як-би можна менї знати,
Що прийде ся цїлувати
Моє личенько старому,
Пішла б по полю пустому,
Полинь рвала б та давила,
Полинем що-дня ся мила:
Тільки б він поцїлував ся,
Полинем би одізвав ся
Йому поцїлунок кожний!
Коли-б же я відгадала,
Що молодий кохати-ме,
В біле лице цїлувати-ме,
Квіточок би назбірала,
Із них сок повидавляла
Пахученький, солоденький,
Своє личко б їм вмивала:
Як прийшов би молоденький
Та зо мною цїлував ся,
Йому б медом одзивав ся,
Медом поцїлунок кожний!«

Digitized by Google

3.

Три туги.

Соловейко, мала пташка, всіх розвеселяла,
Тільки менї молодому три туги придбала:
Туга перша для мене, для серденька мого —
Не женила мене ненька рано молодого;
Туга другая для мене, для серденька мого,
Що не грає вороненький коник підо мною;
Туга третяя для мене, для мого серденька —
Прогнівала ся на мене дружина миленька!
Викопайте менї в полї широкую яму,
На два списи широкую, а вздовж на чотири;
В головоньках червоную рожу посадїте,
А в ніженьках водиченьки потік проведїте:
Може прийдуть молоденькі рожею квітчать ся,
Може прийде хто з стареньких водицї напить ся.

V. ІЗ ПОЛЬЩІ.

1. МОРЛАК В ВЕНЕЦІЇ.

(Із Міцкевича.)

Як останьня копійка вже в мене загинула,
Мене зараз невірна дружина покинула;
Волох же прийшов тай каже,
Що він добре, добре зна вже,
В якім містї дадуть пити,
Їсти й хороше ходити...
Та і гроший, каже, не платити-мемо;
Наберем ще й гроший, не лїчити-мемо...

»Як облитий, у золотї, в сріблї ходити-меш;
Щó захочеш робить, тільки те і робити-меш;
Там напитку, там-то корму!
Наберем ще і до дому!

Digitized by Google

Сріблом, золотом блищати-мемо,
Шаблею ясненькою брязчати-мемо!

Як завернеш в село, вийдеш ти за ворітечка,
То й одсуне кватирочку кожна дівчинонька;
Як затянеш пісню в літку,
Кине кожна тобі квітку.
Швидко, шпарко, бо як ждати-мемо,
Довго місця в місті тім шукати-мемо...«

Я повірив, дурний! та і кинув родиноньку,
Тай зайшов на чужину в лихую годиноньку!
Тяжкую несу покуту,
З хлібом їм що-дня отруту:
Чи до віку ізморяти-му ся,
Як пес на ланцюзі зоставати-му ся?

Кажу дівчині про мою бідну головоньку, —
Ізгнущаєть-ся дівчина з нашої мовоньки;
Люде з нашого тут краю
Стали иншого звичаю!
Як билинка, не приймати-му ся, —
Я в чужині вітром розмітати-му ся!

Рідна мати, країно, країночко!...
Де поглянеш — приятель, поглянеш — дружиночка...
Рідні, рідная і мова!
Доброго нема ж тут слова:
Не спочивай і не гай ся,
Ласки ж і не сподівай ся;
Я як травка, що́ росла, де трави,
Тай занесла її буря на глиб ставу!

Digitized by Google

2. ДОРОГА.

(Із Витвицкого.)

Дальше в сьвіт — шукать науки!
Годі млїть, зложивши руки!
Чужий розум нам підмога:
В сьвіт дорогу, в сьвіт дорогу!
Де вікує сніг на кризї,
Де земля в зеленій ризї,
Де без хмар все сонце жарить,
Де щоденно дощ та хмарить,
На моря, на гори з сталї,
На сьвіт, на сьвіт — далї, далї!
З гір на гори, висче, висче!
Де закутав їх сніг білий...
І до сонця близче, близче!
Як орел криластий, сьмілий...
Там на вітрі в хмарах стану,
Там ясні зірки достану...
І рукою, і ногою
В хмару вдарю, дощик пролью
Над землею, над пашнею...
І без лиха і без страху
Полину я по тім шляху:
Срібло в місяця возьму я,
З сонця золото зніму я!

---

3. ЧОРНОБРІВКА.

(Із Суходольского.)

По середині дороги
Козак зустрів дівчину.
»Козаченьку! болять ноги:
Возьми мене за спину.«

— »Моя мила дівчинонько!
Коник мій брикає.«

Digitized by Google

»Я возьмусь за козаченька,
Білі руки маю.«

— »А як война? а вороги
І страшні і грізні.«
»Ворог? о ні, мій дорогий!
Він нас не розрізни.«

Як схилив ся козачина,
Шабелька брязчала;
Не лякала ся дівчина,
На коня сідала.

Скачуть, скачуть по долині
Коханка, коханий;
Грає, несучи дівчину,
Коничок буланий.

Вже минали і пригорок
Коханий, коханка...
А в козака лихий Турок
Пук із-за курганка!

Козак долі... шабля брязчить...
Кінь по полю скаче...
На коневі Турок летить,
Дівчинонька плаче.

Б. ЛУНА ЩЕ ІЗ НІМЕЦІЇ.

1. ПРИЯЗНІ ДУШІ.

(Із Маттісона.)

Мох поріс, о други, на могилах ваших:
Як же повний місяченько сьвітить,
Кожного із вас душа порхає
Надо мною тихенько.

Digitized by Google

Ті із вас приязни квітом посипали
Стежку мою в мирі, гріли серце;
Ті голодний розум годували
Словом ситним, розумним.

Може був би з мого човна попас хвилі,
І тріски від скелі полетїли б,
Як-би в бурю приязнії душі
Не порхали край мене.

---

2. ДОБРА-НІЧ!

(Із Кернера.)

Добра-ніч!
Хто стомив ся, тим ся річ!
Тихо день вже догаряє,
Косар руки опускає,
Опускає на всю ніч.
Добра-ніч!

Пора спать!
Сонні очі заплющать!
Ластівка вже спить на стрісї;
По улицях тихше, тихше;
Либонь хоче ніч сказать:
Пора спать!

Добра-ніч!
Спіть без страху, поки ніч,
Поки принесе сьвітаньня
І роботу й сумуваньня;
Бог не спить, його вам річ:
Добра-ніч!

Digitized by Google

3. БУЛО.

(Із Анастазия Гріна.)

Було нас не трохи
На синьому морі:
Все люде веселі,
Один тільки в горі.

До купочки вітер
Попутний нас звіяв;
Як тільки б змінив ся,
Нас впять би розвіяв.

І рідную землю
Вихвалював кожний;
Мовляв, найти лучче
На сьвітї не можна.

Хвалили озера,
І річки і море,
Круті снїговії
Та синії гори.

Степи похваляли,
Лїси, луговини...
Один сидів смирно,
Та плакав з кручини.

»Не кожний з нас мае
Коханку-дівчину;
Нема чоловіка,
Щоб не мав родини!...

Хай буде здорова!
За неї пить, братця!
По повній же, вмова,
По повній пить чарцї!«

Як гукнули разом:
»Здоровя родини!«

Digitized by Google

Не пив тільки той з них,
Щó плакав з кручини.

Не пив, і всю чарку
Він вилив на море, —
І бризнули сльози,
Й насупив ся з горя.

»Була ти цариця
Поморя і моря;
Чи ти потонула?...«
Й заплакав він з горя.

(Се про Венецію писано. Була вона колись між царствами і між панствами найславніша: над морем панувала і над землею царювала; так далі ж, бач, нї на-віщо звела ся.)

---

4. ХЛОПЧИК ПАСТУШОК.

(Із Улянда.)

По-над лугом, річкою зеленая гора,
З гори церква з-тиха позирає;
Хлопчик-пастушок в сопілочку у річки гра,
І веселенько співає.

Коли се з дзвінниці бов, дзелень і тень-телень!
Либонь дяк співає смутно...
Хтопчик встав, замовк, тай слуха: дзвін все дзень-[дзелень!
А в очицях йому мутно...

Кого незабаром вкриє божая трава,
Й той співав колись у річки...
Колись дзвін теленькне, і по нас дяк заспіва,
Хлопчик, хлопчик невеличкий!

Digitized by Google

5. НАВІЩЄНЬНЯ ІЗ МОҐИЛИ.

(Із Еленшлеґера.)

Пан посватав ся і взяв дівчину,
І прижив він з нею три дитини.

І три роки вона панувала,
На четвертий її поховали.

Пан поплакав по своїй коханці,
Далі й оженив ся на панянці.

Нехорошу вибрав він панянку:
Малі діти плакали що ранку.

Вона од них чолом не приймала,
Сиріток ногою відпихала.

Як плакали вони їстки, питки,
Говорила: пропадіть ви, дітки!

Взяла у них подушку біленьку,
Положила соломку гниленьку.

Взяла вона сьвічку із кімнатки,
Лягли дітки в темній хаті спатки.

Лякали ся, плакали, не спали,
Слізоньками неньку викликали.

Чує ненька, дітки жалібненко
Плачуть, кличуть: де ти, де ти, ненько?

І до Бога душечка летїла:
»Пусти, Боже, до діток з могили!«

— »Лети, мати! тільки не бари ся:
Кукурікне, в могилу верни ся.«

Зозуленька пізно прилїтає,
Кватирочку в пана одсуває.

Входить мати до діток в кімнатку:
»Чого лягли на соломці спатки?«

Digitized by Google

— Забрала в нас подушечки панї! —
»Чом сьвічечка не горить в лїхтарнї?«

— Взяла панї й сьвічечку з лїхтарнї
Мамо, мамо! нас не любить панї!

Мамо, мамо! дай нам їсти, питки!
Не кидай нас! бо ми твої дїтки! —

Вона тихо ключі в сонних брала,
Сорочечки з скринї повиймала.

Дїточки нагодувала, вмила,
І в біленькі сорочки одїла.

Далї сонним ключі оддавала;
Сумна, страшна до їх промовляла:

»Зоставила я засїки повні;
За-що ж мої дїточки голодні?

Я придбала пряжі повні скринї;
За-що ж дїткам спати на гнилинї?

У коморах воскові кружала;
Чи то й лою на сьвічку нестало?

Як кликнуть ще раз мене небогу
Мої дїтки, пїдемо в дорогу.

На суд вкупі пїдемо до Бога —
Ви, дїтки мої, і я небога.

Як заплачуть дїточки голодні,
Ляжете ви на столї холодні.

Як без сьвітла ніч дїтки злякає,
На трунї в вас сьвічка запалає.

Як заплачуть вони на гнилинї,
Спати-мете в гнилій домовинї.«

Digitized by Google

Як сказала — і пропала! Мова ж налякала
Панею і пана;
Вони дітки голубили, годували, мили
Що-дня, пізно й з-рана.

---

6. ПІСНЯ САДОВНИЧОГО.

(Із Улянда.)

Ох, червоні квітки!
Утікайте в ліски!
Не давайте ся рвать,
І в вінок заплітать
Вас для царівни-голубки...

Хоч як мак червонів,
А як швидко зжовтів...
Ох, червоні квітки!
Ті невічні вінки!
В серці туга довговічна...

Digitized by Google

ПРИПИСКИ.

I. ПЕРВОТВОРИ.

Стор. 7, стр. 9. рідокоханок = коханок роду, любимець родини.

8, 8. хороми = будинки, теремі. — 4 з д. родина = рідний край, рідний нарід.

10, 22. мають (маяти) = колишуть ся, повівають.

15, 7. бійниця = отвір в мурі, куди стріляє ся на неприятеля. — 3 з д. доля (росс.) = частка, пайка, уділ.

17, 10. віжки = важки, лїци, уздечка.

18, 3. причудив ся = причув ся, видав ся, ёдавав ся.

20, 4 з д. плотина (росс.) = гребля, загата.

22, 22. вимощених = брукованих.

29, 16. кручина = журба, гризота.

30, 21. Пєло = лївобічний доплив Днїпра.

32, 8. рать = вийско — 19. жарнути = скоро прийти, прилетїти, пригнати.

35, 3. сїлькось = байдуже, все одно, дарма.

36, 4. голїнний = бойкий, хоробрий, справний.

37, 4. драть = дерти, молоти.

41, 3 з д. ретивий (росс.) = ємкий, огнистий, баский. — 1 з д. спесивий (росс.) = гордий.

Поезиї 3. (Зрадник), 18. (Гетьман) і 20. (Козача смерть) визначний ческий поет Челяковский переложив на ческу мову.

II. ПЕРЕКЛАДИ.

46, 8. Таганрог = місто в катеринославскій губернії над Азовским морем. Там умер цар Александер I. 1825 р., а в р. 1831. поставлено ему памятник.

58, 20. Морлаки = Серби (і Хорвати) в горах Дальматії.

Digitized by Google

ТВОРИ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА.

Digitized by Google

Микола Костомаров.

Digitized by Google

МИКОЛА КОСТОМАРОВ.

Микола Іванович Костомаров уродив ся 4. (16.) мая 1817. р. в селї Юрасівцї вороніжскої ґубернії. Отця его, заможного дїдича, 1828. р. убили крепаки, з котрими дуже зле обходив ся, а хлопець зістав ся на вихованю матери, доброї і щирої людини, котра все говорила по українськи. Скінчивши ґімназию в Воронежи, вступив на університет в Харків, там мешкав якийсь час у Артемовского-Гулака, а вплив мав на него межи иншими Метлиньский. Відтак після короткої служби войскової слухав ще викладів на університетї в Москві, а потім вернув ся до Харкова, збирав народні пісні, вчив ся української мови і гісторії та народописи України. Сї студії доповнив опісля ще науковими вандрівками по Кримі і Волини. Кілька лїт був ґімназияльним учителем на Волини і в Киеві, а в р. 1846. став професором в Київскім університетї. Познакомивши ся з Шевченком, Кулїшем і иншими українськими патріотами, основав товариство сьвв. Кирила і Методия, котрого цїлію було старати ся о духовне і полїтичне сполучене Славян, причім кожде племя повинно мати свою самостійність, свою управу. За се арештовано его (і десять членів товариства) в день перед весїлем, перевезено в Петербург і засуджено на оден рік в Петро-павловску кріпость а потім заслано в Саратов над Волгою. Там займав ся дальше наукою. Амнестия при вступленю на трон Александра II. дала і ему волю; він виїхав за границю і звидїв більшу часть Европи. Коли вернув ся з подорожи, покликав его Петербурский університет на

Digitized by Google

професора гісторії; тут він вславив ся дуже своїми викладами. В 1861. р. засновав з Білозерским і Кулїшем україньский лїтературно-науковий місячник »Основа«, де поміщував багато розвідок гісторичних і порушив гадку видаваня україньских книжок для просьвіти народу. Але небавком унїверситет за студентскі демонстрациї замкнено, і він уступив з професури, лишивши ся тілько членом археоґрафічної комісиї (з платнею 3000 рублїв); видаванє книжок для народу мінїстерство заборонило, і Костомаров передав решту зібраних ним на се гроший (4000 рб.) Петербурскій академії наук на премію за зложенє україньского словаря.

Дальші лїта проживав в Петербурзї, займаючи ся неустанно науковими працями. В р. 1873. оженив ся з давною своєю судженою, котра після єго арештованя вийшла була за муж але повдовіла. В осени 1881. р. переїхав єго віз і він вже все слабував; вправдї подужав трохи пробуваючи лїтом на Українї в селї своєї жінки, але в Петербурзї 1884. р. знов єго переїхала фіра, і він після довшої слабости умер 7. (19.) цьвітня 1885. р.

Костомаров мав дуже добре серце, оказував все найбільшу любов своїй матери і щиру прихильність приятелям. Горячо любив Україну. При слабовитім тїлї постарів ся завчасу, але спосібности духові а особливо надзвичайну память задержав майже до смерти.

По україньски писав в молодших лїтах, підписуючи ся Єремія Галка; наукові ж твори (також гісторичні повісти і одну драму) писав по российски, їх вийшло більше як 20 томів. Ті твори придбали єму найбільшу славу; они відносять ся переважно до гісторії України.

Digitized by Google

I.

САВА ЧАЛИЙ,

ДРАМАТИЧНІ СЦЕНИ.

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Петро Чалий
Павло Булюк
Андрій Гордій
Степан Гудай
Антін Гайдаревич
Ничипір Обізняк
Онисифор Чуркевич
Карпо Немирович
Грицько Лисий
Микита Завалченко
Мосій Дзига
(старшина козацька.)
Сава Чалий, син Петра.
Гнат Голий.

Коронний гетьман Конецпольский.
Лисецький, польский офицер.
Параска Вапулиха, вдова в Терехтемирові.
Катерина, її дочка.
Настя, дівчина з Терехтемирова.
Хомка, Савин джура.
Мотря, Савина наймичка.
Козаки.
Обивателї з Терехтемирова.

Дієть-ся в 1639. році в Малій а потім в Червоній Руси.

ДІЯ ПЕРША.

СЦЕНА І.

Частина поля між чагарником. Далї гори, ще далї синіє Днїпро, а за Днїпром пісчаний степ.

Петро Чалий, Павло, Антін, Карпо, Грицько, Микита, Андрій, Сава Чалий, Ничипір, Онисифор, Мосій, Максим і богато других козаків сидять на траві: спереду Петро Чалий. Челядники викочують бочілки з горілкою, пивом і медом. Козаки пють кухлями, що́ перед кожним з них поставлені. Сьміхи, гомін, гульня козацька. Десь певно, що Чалий могоричить їх.

Digitized by Google

Антін. А що́-ж, братці, усе у нас не весело. І гульня не гульня... мов чиї поминки справляємо!

Петро Чалий. Але́... їж паляниці, та зубів нема! Яка тепер веселость, панове братці, коли того й гляди, що проклятий католик за гирю зачепить. Або ся жидова. Кат її наніс! Мов комашня розплодила ся. Ох, братці! Не те бувало у старину: і на сьвітї жили, і хлїб сьвятий їли. А тепер... були, кажуть, на масниці вареники, та у піст на вербу повтїкали! Була своя воля, та вороги одняли!

Гнат. Е, стариганю ти! Чого квилить? Ще божа воля! Хиба у нас козаків нестало?...

Карпо. Та їх то, як кажуть, що́ не байрак, то козак, що́ не ярок, то гайдамачок... та шкода! Запевне незабаром усї на Ляхів попереводять ся.

Павло. А хто Ляшка рубати, той буде і козацьку клюгу знати! Забув стару помовку?

Андрій. Та нїкому бо.

Грицько. Як нїкому?

Андрій. Та так... бач... Тепер який моторнїйший та ще не жонатий та ще не забув старого козацького звичая, так зараз поплївсь у Сїч тай лицарює собі там із Татарвою. А які пожонились, так тим і байдуже! Дїти та жінка милїше від України: за їх — хоча й у католики, що́ робити-меш? Така пора прийшла, що ще мабуть і з почину віку не було такої; зовсїм оттак... скрутились... нї на-що! Трясця його матері!...

Степан. Воно ж усе то по божому дїєть-ся. Отсе вже, бачите, хоч у якій справі не возьми: як Біг дасть, мов своєю мочю повелить, так усе й гаразд буде; а другеє ще, бачить ся, й те, як

Digitized by Google

то до того візьмуть ся; а вже як Біг не зволить, то хоч як ні бий ся, а все марно піде.

Грицько. Бачу вже й я, що прийшла до нас лиха година!

Онисифор. Тут, біс його батькові, так хотїло ся побить ся б, а тут і виступу нема!

Ничипір. Але... от і нїякої поживи!

Максим. Яка там у діявола пожива! Скоро з голоду пропадеш... не те що!

Дехто з козаків. Погана пора! погана!

Петро Чалий. Ех, братиця, не те колись у давні роки було, за батька нашого Конашевича; як ні пер ся проклятий Лях, та ні. Не те щоб як небудь так... бувало духу козацького лякають ся! А доставало ся й Татарві, і Туркові і всїм. А що здобиченьки! і Боже милостивий! не перелїчиш бувало. А все то через тее завзятьтя! Тепер уже таких і молодців нема. А тогдї... як то ми їздили під Синопу, і чого ми там не одбули! І холоду і голоду, і бурі і сльоти. Море так горою й дметь-ся, а ми... дармо... крутим ся собі на чайках, а до бережжя мов до зірки. Тогдї, нїчого дуже хвастать, котрі були такі, що й уха попущали! А наш пан Петро Конашевич як крикне-гукне: гей, братиця, Біг поможе, супостат не здолїє; не на нас фуга — на ворогів Христових: не бійтесь, мої голїннї! Сказав, мов кухву горілки викотив: на усїх така веселость напала, що куди! Грім грюкотить, дощ шумить, филї — разом як заревуть, та в глиб, а там упять на верх, та так нас і накриють; а блискавка... і Боже милостивий! тількі спомянеш, так страшно: як разом лискне, так так від усхода до захода усе небо мов огнем що палють, аж очима після дивить ся трудно... така страхота що й... А ми!

Digitized by Google

от на вспряжки сказано, що не боїть ся козак ні тучі ні грому, ні хмари ні чвари!... аж кишки рвуть, пісні деруть: здаєть-ся грім притих. Біг дав, усі переплинули. Та вже-ж як і переплинули! Ой задали ж ми перцю музувірові! Усе попалили, порізали, постріляли, напились удовіль кровавого пива! Повірите — ні чоловіка не зостало ся, так хиба що молоді хлопці дівчат позоставляли, тай то... пограли ся та і к злидню! Які були християне у їх у полоні, повипущали, ще й грішми наділили, хто схотів в свою землю йти. А здобичи набрали стількі, що як повалили на чайки, так деякі не здержали, пурнули. І до дому зо славою вернулись. Тогді-то, як кажуть, тая слава по всьому сьвіту мов гомоном віддала ся. Як побачить Татар або Турок нашого брата, так так і обомліє: чубатий, каже, йде, лихо з собою несе. Тогді-то славна була та військова справа, що ні своїм ні чужим себе в обиду не давала. Ей, горілки, хлопці! І Ляшки були як маслом примазані. *(Сьміють-ся.)* Коли то вже добре мабуть підогріли ми того турського шалтана, що він те й твердить, що листи до короля посила: та щоб не було, каже, сього Сагайдашного! та щоб угомонили козаків! А що́-ж з того? Напише було король до гетьмана: на-що так робить? Тай тількі! А коли дошкуляли їх бесурмени, так вони й нас благати. Він так умів себе показать, що й Ляхи його шанували. Тогді і унія чорта зробила. Там таки вибирають своїх онцихристів архиреїв, щоб, бачите, ми їм голдували, а наш батько Сагайдашний призвав грецького патріярха, тай посьвятили собі митрополита. Тогді Ляхи казали: Отсе бісів козак! ти йому те, а він усе своє: із Турком воювати не велять, а він те й зна, що землї

Digitized by Google

їх плюндруе та руйнуе; унію хочуть увести, а він усе її випихае та православну віру боронить! От, панове, була година! і божа ласка нас не покидала: кому лихо, козакові усе добро. От коли, так пожили ми на сьвітї! Як умер наш батько, мов на нас сарана налетїла, нема добра тай нема, усї терпимо.

Павло. І хиба таки меж нами не буде другого Сагайдашного?

Гнат. Нї вже, поминайте його. Не такі козаки стали! Тепер уже таких послухачей нема, щоб доброго слухали. Аже-ж скількі у нас уже гетьманів було: пропали через військові чвари!

Павло. Які через чвари, які через худий розум, а які через кривду свою. Що́-ж як ізрадник — не терпіти-меш!

Гнат. Та були ізрадники; вони були, а найбільш таких, що́ пропали через козацьке завзятьтя, мовляв, нї за віщо.

Андрій. Нї, се вже як хочеш, пане Гнате: медведя не налигаеш, так і козака шкода нуздати. Свій розум май, і доброго собі дбай, а козацьку волю не руш! Так, панове братцї!

Багато з козаків. Так, так.

Андрій. От, бачите, і всї за мною.

Петро. Гей, пива! Аже-ж і пан Гнат що́ хиба каже? Були зрадники, і покарав їх Господь; були й добрі люде, та загинули а нї за віщо! усякого бувало! От хоч і Трясило Тарас, яківський друзяка, аже-ж пропав! Усе то не гарно, що слухати не хочуть. І Павлюк би не зако́нчив свого похода такечки, коли-б його слухали пани козаки.

Степан. Воно то й се правда. І чого воно й так, що от кому так усе удаеть-ся, чи він до

Digitized by Google

великого дуже ума дійде, чи вже так Господь то дає. От бач, ти-ж сам кажеш, що за Сагайдашного нам життя було, і Сагайдашного усі наші любили і вороги бояли ся. Чом же воно не кожному так? От хоч і наш покійний, дай Господи йому царство небесне за його мученическу смерть! я кажу, Остряниця... чим не козак? Щó-ж! Іспершу йому усе трапило ся, а навпісля — Божоньку мій! аж згадувати страшно.

Антін. Ох Остряниця, Остряниця, Степане наш добрий, милий! царство йому небесне!

Павло. А як під ним вільно було!

Андрій. А який був голінний!

Онисифор. А який був на войні хоробрий! сам бувало уперед іде!

Ничипір. А який був щедрий! Ніколи так не пройдеть-ся, щоб він не обдарував нас.

Максим. А як його шанували!

Грицько. А який був до своєї справи дотепний!

Петро. Та ще й справедливий! Загинув сердяга через свою щиру правду!

Багато з козаків. Ох, Степане, Степане наш, наш батько рідний!

Петро. От і заплакали! Та я й сам лиха спиню ся... самі сльози котють ся. *(Утирає сльози.)* Плачте, панове, плачте: воно хоч і кажуть, що то баба, не козак, хто рюма, та ні. За такі сльози оттой, щó на нéбі живе, ласкав буде.

Павло. Ех, братці, вішна йому память! Хоча покійників і гріх турбувати, а ще грішніш такого, щó за віру головою наложив, та щó-ж: нїчого казать! Оплошав і він перед кінцем, і себе і братів своїх у напасть завів.

Петро. Бодай тебе, Павле! Чи тобі не гріх

Digitized by Google

такечки казати? Ти знаєш, що доброму усї здають ся добрі. Він вчинив своє: піднявсь, побив Ляхів, у другий раз нагнав та задав їм зради; тут пан просить, обіцює, перед хрестом та сьвятим евангельям присягнувсь, що не буде унії. А наш пан гетьман то й дума, гада, що вони, мовляв Ляхи, хоча й католики, а все-ж таки у Бога Христа вірують; коли заприсягнулись, так посоромлють ся... розпустив своє козацтво, тай поїхав. Поїхав же він не пити та гуляти, поїхав він Богові помолити ся, Спасительові поклонити ся та Божої Матері молебень відправити. А тут... о Господи! Татари бесурмени того не зроблять. Нї, треба його память чтити та шанувати та Бога за його душу молити, а казати так, брате, не подоба, великий гріх за се буде.

Де-хто з козаків. Правда твоя, пане Петре, правда!

Степан. Дай Боже йому царство небесне!

Микита. Спаси його душу Господи!

Гнат. А ми випемо за його душу! *(Викочують бочілку і пють.)*

Степан. Царство йому небесне!

Грицько. Нехай се буде перед його душею!

Мосій. Та щоб він за нас грішних Бога молив!

Гнат. Він нехай у царстві за нас за всїх Бога молить, а ми його тут добром поминати-мемо. Попи у церкві панахидою, а ми, козаки, у таборі піснею. *(Бере бандуру.)* Ану лишень, пани браттї, ту пісню, щó на смерть його скомпонували.

Козаки. Ану, ну!

Гурт *(співає пісню, Гнат грає на бандурі).*

Digitized by Google

Ой забили Ляхи нашого гетьмана,
Нашого гетьмана, пана Стефана.
Орлику, сизий орлику, молодий Стефане,
Україна плаче по тобі, гетьмане!
Орлику, сизий орлику, орлів братів маєш,
Щó старії й молодії, сам їх добре знаєш;
Щó старії й молодії, всі в тебе вдали ся,
Відомстити та за тебе усі покляли ся.
Та всі ж вони завзятії та всі голінніï,
А в їх конї воронії, швидкії й пирські;
А в їх конї воронії, громкі самопали, —
Та їх здавна супостати католики знали.
Та в їх списи булатнії з довгими клюгами,
Всї гострії як голочки з довгими кінцями;
А в їх шаблї булатнії на обидва боки,
Католикам зраду сиплють по всї вішні роки.
Набігають на городи як чорная хмара,
Уввірилась католикам козацькая слава!

Петро. От пів року тому частіш співали сю пісню, чим тепер.

Павло. Е, панове, ще не загинула козацька мати! Заспівають її колись і шаблюки наші.

Петро Тогдї усі присягали ся відомстити за його.

Павло. Ану, ну! горілки, меду, ну! Щоб я луснув, коли отся шабля не напеть-ся ляцької крови! *(Бере кухоль.)* Царство небесне, вішний покой нашому доброму, милому панові гетьманові Остряниці, та тут-же й тестю його Левку Гуні, — щó-ж, і він добра душа був... так!

Козаки. Так, так.

Павло. Ну і усім тим, щó за віру Христову напасть і муку одбули, тож царство небесне й вішний покой, а на ворогів наших зрада і пімста

Де-хто з козаків. Щоб їм добра не було!

Digitized by Google

Щоб на їх чума напала! } Разом.
Щоб вони подохли усі! }

Петро. Ну, панове громада, пили ми за мертвих, випемо лишень іще за здоровя живих, тих щó родину свою кохають і на глум лихим ворогам не дають. *(Викочують ще бочілку і пють.)* Іще ж тепер меду, панове! *(Пють.)*

Павло. Ну, пане брате, стій! Ми з тобою як два апостоли: ти, бач, Петро, а я Павло; Петро хоч старійший, а усе їх малюють умістї. Давай руку! Спаси-бі і прости-бі тобі за твоє щире серце, та за твою ласку, та за твоє частуваньня. Поділимось лишень чарочкою та випемо за твоє здоровя. *(Всї пють і гукають.)* Дай тобі Боже, чого забажаєш: сйна оженити, щоб було кому старости твоєї глядїти...

Петро. Менї нїчого так не хотїлось би, тїлькі щоб своїй неньцї рідній Українї послужити.

Степан. Так, так! от добра душа пан Петро Чалий. Та який ласкавий: от скількі разів уже він нас частує!

Петро. Щó Біг послав, презволяйте ся, панове. Медку ще! *(Пе, а за ним всї.)*

Павло. А щó твій син такий оспалий сьогоднї? За цїлу беседу рота не роззївляв. Ей, Савко! Хиба ти такий був, коли Ляхів мов зайцїв по чистому полю цькував та слави собі залучав?

Сава. Був мед, та гостї попили. На страшній неділї весїльля не справляють! Ви кажете: чого я такий оспалий? А хто не буде оспалий у сю злющу годину, коли проклятий недовірок мучить та катує православний люд без ласки? Ви кажете: чого я такий смутний та сумний? А хто не сумовати-ме за своєю волею, щó самі у себе віднїмаємо? Хто веселити меть-ся, дивлючи ся на

Digitized by Google

те, що там послідню худобу у людей забирають, дітей від матерей однімають, у православні церкви не пущають, сповідати ся та причащати ся не велять... скоро із християн перевернуть ся на нехристей, — а тут думки й гадки об тім нема! Мов не одної матери діти! Панове братці! Гуляли й діди наші, тай вороги від їх трусили ся. А у нас — де кричать а де співають, де кров ільлють а де горілку пють. Аби менї гаразд, а об других нема заходу! Не таке вам пиво пити подобає, коли наша Вкраїна пропадає!

Петро. Синку, кажеш ти правду, тай щиру правду! Дали-бі правду. Ми хоч старіші від тебе, та молодих слухати мусимо.

Андрій. На славу собі і нам вигодував ти сина, пане Чалий! Голїнний молодець! Ще й тридцяти лїт нема йому, а вже дві пісні співають про його. Ану лишень, хлопцї, про Саву пісню!

Пісня.

Ой тож наш Сава в поход виступає,
На конику вороному жахом вигравае;
Було Ляхів дві тисячі, зостало ся двістї,
Ще й багацько та за ними візьметь-ся користї.
Як подивить ся пан Сава на правую руку:
Ей вискочи, коню, коню, із ляцького трупу.
Як подивить ся пан Сава через праве плече,
Позад його, поперед його кровавая річка тече.

Сава. Колись і справди се було під Немировим, тому вже два роки: се тогдї, як вибрали Остряницю. Тай тепер би може зложили пісню, коли-б було з ким іти на ворогів! О, дайте менї лишень тількі поміч та волю! Я б показав себе недовіркам, почоломкались би вони зо мною, із колишним друзякою! Береженого, кажуть, Бог

Digitized by Google

береже, а козака шабля стереже. Поки отся *(показує на шаблю)* не защербила ся, Сава знати-ме, що́ робити-ме! Бачив мене Конецпольский, приглядить ся він до мене ще й близче.

Козаки. Молодець, молодець пан Сава!

Павло. А біс їх батькові, Ляхи добре взнали нашого Саву під Немировим, та ще двічи!

Степан. Не меньш того і під Случю.

Антін. А як він, із Остряницею тогдї він був, та пробився скрізь Ляхів, та із заду їх дошмигав!

Мосій. Усім молодець! не гарний тим тількі, що горілки не пе.

Грицько. А, мовчи вже ти.

Гнат. Та що́ й казати. Як-би усї такі, не така б тогдї й наша Україна була.

Сава. Спаси-бі за тее, що ви мене не забуваєте. Але менї б милїше було слухати, як-би ваші шаблї забрязчали або самопали заревли, ніж оттаку честь для мене одного. Ех, братцї, братцї, пора б нам упять на войну: от скоро рік сплине, як Ляхи нас позабули.

Павло. Сто чортів їх батькові, щоб вони нас і на два днї не позабували! Братцї! пан Сава хоч і попріка нас, так за дїло. Як таки ми позабули свою рідну матїр боронити! А, чи таки не гріх нам? Дали-бі, ми обабили ся, братцї!

Де-хто з козаків. Що́? хиба в нас козацька кров застигла? За шаблї, братцї! *(Виймають шаблї.)* Го, го! на ворогів! на ворогів! ходім!

Петро Чалий. Посїдаємо лишень упять, братцї Ляхів тут чорт-ма, так і бить ся нї з ким. Наколихаєтесь з іми тогдї, як Ляхів спіткаєте. А тепер поховайте їх. Та посїдайте та мене послухайте. Я, бачите, вже і старий; хоч трошки пя-

Digitized by Google

ненький, а все ще розума не пропив. От бачить ся, з такими голїнними молодцями чого журить ся? Та бач: нїчого не зробите! А від чого се? Від того, що без Бога сьвіт не стоїть, без царя земля не править ся. Бачить ся, що у колодї багато бджіл, та усї слухають одної матери. Оттак і се! Через що́ наша Україна у такій славі була за Сагайдашного? через що́ нас добрі зважали а злі лякали ся? Через те, що тогдї усї одно думали, одно й гадали, одного й послухали, а той слухав одного Бога, царя небесного! Оттогдї то у нас і справа була, і божа ласка нас потїшала. Тепер, як сучі Ляхи убили нашого гетьмана Остряницю, що́ ми? Які позабігали кат зна й куди, які пішли у Сїч, а які поперевертались на Ляхів... от тобі на! Нагибала коса каменюку! Гарцювала воля, тай перестала; гуляла воля, налигала й неволя! А як-би у нас тепер гетьман був та справа, давно б ми католикам баньки повибивали.

Гнат. От що праведно каже пан Петро, так праведно; як чередї без личмана, так Українї без гетьмана!

Андрій. А що́, виберемо собі гетьмана, та тогдї й гайда! знати-мемо, що́ починати.

Грицько. Та воно так, та де тих у дiявола й козаків набрати! Вся козачина запустїла, мов перед кінцем сьвіту.

Петро. А хиба забули, як Остряницю вибрали? Зійшли ся панове енеральні, тай вибрали; тогдї до усїх козаків на раду. От і усе! Не бійте ся; аби вибрали гетьмана, а то де вони й наберуть ся! От тепер хоч і ми тутечки, усе люде шляхетні, виберемо собі. Чого барить ся?

Digitized by Google

Павло. А щó-ж, панове, хиба ми не старші у війську?

Багато голосів. Щó се за питаньне? отсе ще?

Павло. Коли так, помолимо ся Богові та виберемо собі гетьмана!

Багато голосів. О?

Павло. Дали-бі. Чи таки нам тут і заснітить ся без діла? А ми без гетьмана нічого не зробимо! Хиба ми не козаки? Щó 'тсе? Гетьмана, панове, гетьмана!

Андрій. Кого-ж?

Павло. Як ви скажете?

Андрій. А ти?

Павло. Пана Петра Чалого?

Кілька голосів. Гарно, гарно!

Грицько. Мов шаблею усік! пана Петра! пана Петра!

Степан. Луччого у нас немає!...

Всі. Немає, немає...

Петро. О ні, панове, ні! Я вже старий, немошний, ослобоніте; у вас є й молодші і достойніші.

Павло. Ні, ні, нам старого треба, та щоб розумний був та управляти над нами умів.

Багато голосів. Пана Петра Чалого!

Петро. Ослобоніть, будьте лáскаві!

Багато голосів. Ні, ні, гетьман наш! У Терехтемирів козаків скликати! Гетьман у нас є! Пана Чалого! пана Чалого!

Гнат. Ні, панове, тут є дотепніший від його.

Багато голосів. Хто? хто? Нікого нема!

Гнат. Ні, є. От хто *(показує на Саву)*! Хто Ляхів як снопи валяв? від кого пан Конецпольский трусив ся? хто під Немировим кровавую річку переплинув? про кого наші дівчата спі-

Digitized by Google

вають? чия слава по всій Україні як грім грімотить? От хто: пан Сава Чалий, голінний, хоробрий, славний наш пан Сава!

Павло. Молодий ще, нехай послужить!

Микита. Він гаразд войовать, а не вправлять: дуже сердитий!

Степан. Таже-ж ми вибрали батька! Як же можно сипові над батьком старшинувати?

Чалий. Нї вже, у сім я вас не поражу. Він хоч і хоробрий, та нї, не можно, норов у його не такий. Нї, нї! А коли порадить, то от... пана Павла, а мене, буде ваша ласка, ослобоніть!

(Сава скоро пішов, за ним Гнат.)

Павло. Дякую. Пана Чалого, панове! Так?

Всї. Так, так!

Павло. Ну, тепер поїдемо у Терехтемирів.

Всї. Поїдемо! поїдемо!

Петро. Ну, панове, коли вже вам так дуже забажало ся, щоб я був у вас гетьманом, так тепер і я не прічки.

Всї. Гетьмане наш! *(Виходять з шумом.)* гетьмане наш!

СЦЕНА II.

На дорозї. З одного боку лїс, з другого Днїпро. Гнат і Сава.

Гнат. Що́ тепер казати-меш, пане Саво?

Сава. Нїчого. На Вкраїні є гетьман, ми ще не пропали.

Гнат. Порвали си мов з мотикою на сонце, бісові!

Сава. Вони про тее знали, що́ починали. Гнате, кажуть люде, що хто дбає, той у себе має. Брехня, не вір!

Гнат. Ти бачив, як я бився за тебе.

Сава Багацько дякую. Піди, товаришу, до мого батька, шановного та вельможного пана

Digitized by Google

українського гетьмана, та кажи йому чолом од мене і вішне опрощанья!

Гнат. Ні, друзяко, перш хміль потоне на воді, ніж я тебе покину.

Сава. Привязать до його залізяку, так і потоне! Менї казали козаки, після того як я їх із полону аж сто та одинадцять вислобонив, знаєш, що́ вони менї казали? Тогдї із отсеї правої руки текла кров, я лежав обомлілий, хворий, як навіжений плигав з ліжка, не знав куди сховать ся від хороби, а біля мене стояли козаки і говорили менї — схоже на тее, що́ ти зараз менї промовив: дознали ся, ка, ми було лиха, прийшлось було б і нам покуштувати від того бенкета, що́ Ляхи Остряницю частували, коли-б не пан Сава. Камінь попливе по воді, тогдї хиба ми тебе забудемо І от, мабуть, бісові, умудрували ся, здоровий байдак добули тай узвалили. А тож! Дурний же і я був, що повірив!

Гнат. Що́ ти тепер замишляєш?

Сава. А от що: відправлю собі молебень, заберу свою худобу, що́ колись отсею *(показує на шаблю)* собі залучив, поклоню ся свому батькові і усім добрим людям, та ще по поклону на всї чотири сторони та ще один на схід сонця, поцїлую рідну землю, заплачу трошки, тай... поминайте як звали! Піду, куди очи дивлють ся. Коли я їм не до мислї, так і вони менї байдуже. Виженуть горобця із-під оселї, так він і до другої полетить. У Ляхів землї багато: може вони, як спомянуть про тее, яке колись їм лихо я завдавав, та взнають, яка менї за се заплата була, приймуть мене до себе та ще більш зважати-муть чим ті, за кого я оттут *(показує на груди)* аж шість ран залучив. Поблукаю по білому сьвіту, а там

Digitized by Google

може... та вже менї шаблею не маяти! Пройшли мої лїта із сьвіта, як лист із дерева!

Гнат. Як? Так і закончиш? Такий молодий та голїнний! Нї. Не длятого сіють пшеницю, щоб сарана поїла. Не длятого тебе Бог такою силою та завзятьтям наділив, щоб ти себе марно занапастив. Бути тобі гетьманом! Коли не сокіл, так рябець; коли не козак, так Поляк, — а Конецьпольский тебе добре знає! Заходила і в ляцьку землю твоя слава! Знають тебе старії й молодії, чули про тебе й дївиці і молодиці! Їйти до Ляхів — не їсти пирогів! Тількі Конецьпольскому сказати, зараз дасть війска і будеш гетьманом!...

Сава. Нї, друже, страшно! Хай мене зневіряють, аби честь моя не була зуривошна!

Гнат. Так щó-ж! Ти думаеш, що як підеш до Ляхів, так вони тебе так і приймуть? нá тобі, скажуть, пане Саво, житьтя-битьтя, живи у нас та їж хлїб, щó ми для тебе зготували, за те, що ти колись нам так у печінки вївсь? Нї, вони з тобою ще умовлють ся, щоб ти їм служив, а вони й тобі тут-же помагати-муть. Коли змовиш ся, так тогдї й гетьманом будеш. А то сподївать ся на Ляхів, та ще й чогось лякать ся! Вони не такі, сам здоров знаеш. І к нечистій матері шлях покажуть!

Сава. А коли так, я зостанусь тут!

Гнат. Щó-ж, волю маеш! Зоставай ся при батькові, служи, хай тобою помикають, та отті, щó горілку пють та тількі багато кажуть а нїчого не роблять, хай вони гордують тобою! Га, нашим Савою! тим, щó колись Остряниця казав: отсе буде парень! голову менї одріжете, коли він нас та не визволить колись з-під Ляхів, бо я ще такого молодця та розумника не бачив. Оттак казав

Digitized by Google

Остряниця, так говорило цїле вiйсько наше, так об тобi судив весь люд православний; та ще й Ляхи католики і Татари бесурмени, і усї так говорили про нашого Саву. Тепер Сава пiдніжок якого Гордiя або Завалченка! Гаразд! гаразд! У очах темнiє, як подумаєш, чим би той Сава бути мусив і чим вiн тепер зостався! От як оддякують люде!

Сава *(з палом хватає його за руку).* Слухай. Чи винен я? Коли у нас живий був Остряниця, тогдї от-що таке було (як оттепер і бачу і чую): Дiяло ся то навпiсля Старицї; старшини тiлькі поховали Левона і сидiли собi на вiдпочиваньнї край намету, а мене тогдї меж їми не було, я ще з Ляхами бив ся. Прийшов і я; вони почали мене розпитувати; я їм усе, як треба, повiдав, про усе їм росказав, а вони тее як зачували, та лясь-лясь у долонї: ай, кажуть, Саво, ай Саво!... Пiсля того вони меж собою рахували тай не знали, щó починати. Гетьман казав: як пани рiшать; а пани старшини то тее то сее, нема путьтя! Тогдї я пiдiйшов до їх тай кажу: от ви не знаєте, щó робити? А щó? кажуть вони. Нехай, кажу, які зостануть ся тутечки заднiй шлях стерегти, а пан гетьман хай незабаром поспiша Конецпольского доганяти. Усї згодились. От, кажуть, молодий та розумний: порадив нас! Пiшли ж вони зброї зготовляти та конї сiдлати, а пан Остряниця призвав мене до себе тай каже менї: Я тебе бою ся, Саво! А вiд чого ти мене боїш ся, пане гетьмане? А вiд того, каже, що бач який ти голiнний та моторний та розумний, та як тебе усї люблять та поважають. Як ти схочеш, то й мене колись із гетьманства зженеш. Нї, кажу, при такому гетьмановi я хоч послiднiм козаком радніш

Digitized by Google

служити. Тогді ми обняли ся тай поцїлували ся. *(Отирає сльози.)* Добрий Остряниця! Я присягавсь відомстити за його, і дознались лиха Ляхи! Тепер у мене зоставала ся одна думка: щоб мене вибрали гетьманом. Бо як сижу собі коли один, то все й думаю: Що́ із сього буде, коли ми по куткам ховати-мемо ся! Треба гетьмана, та треба такого, щоб усїх повернув на добрий лад та зовладіти з усїма умів. От, кажу, як-би мене вибрали: я б і те зробив і те змінив і те врядив, начав із батьком рахувати, а батько і обіщавсь менї. Скликав собі панів старшин на бенкет, і — вибрали вони батька! Спаси-бі й прости-бі йому! На-що його? він молодий, та у його норов не хороший! Лучче кого небудь, аби не мого сина! Оттак роблять на сьвітї! Що́-ж я робити-му?

Гнат. Що́ робити-меш? Не гнївайсь, будь ласкав; на́, читай лишень отсе! *(Дає йому лист паперу.)*

Сава. Що́ се? від пана Конецьпольского?

Гнат. Еге!

(Сава читає й дивуєть-ся, далї сїдає на землю й задумуєть-ся.)

Гнат А що́? Бачиш, вони ще не задумували, а вже Поляки уперед нарікають, кому гетьманувати.

Сава *(встає прожогом).* Нїкуди дївати ся! Коли Сава не гетьман, то хай він не буде і той, про кого пісні співають! Хоч і напротив батька піду, та за дїло! Нехай так не робить! Хоч і Поляки нарікуть, та зрадником не буду, упять достанеть-ся послужити рідній Українї. А вже-ж, який помай Біг, такий і бувай здоров! Пан Конецьпольский уже мене бачив на полї, нехай подивить ся на мене у сьвітлицї. *(Виходять.)*

Digitized by Google

СЦЕНА III.

В Терехтемирові. — На площади багато козаків і народу. Біля церкви старшини. Дзвонять.

Андрій *(виходить на цвинтар)*. Братці, панове козаки! Отсе ми созвали вас усіх раду порадити та діло поладити. Вже два роки уплило з тої пори, як Ляхи нашого шановного пана Степана Остряницю загубили, хоробрих старши́н та енералів наших у себе в Варшаві закатували, лихом та напастю бідну нашу Україну посипали. Два роки! за два роки багацько води утекло. Тимчасом католики нашу віру женуть, церкви плюндрують, сьвяте наше жидові на поругу віддають, над людьми православними знущають ся, жінок та дівок наших поганють, худобою нашою отцевською та дідівською поживляють ся. Жалкуєть-ся Вкраїна, як бідна вдовиця! Молить Бога, й не вмолить; блага діти свої, і не вблагає. Настигли нас злії невзгодини, вороги нас безталанних подоліли. Розбігли ся козаки, забули матір свою боронити. Отсе так ми помеж собою, зібравши ся, рахували, тай замишляли, як би нам усім на ворогів своїх одностайно стати, рідну землю свою до себе еднати, а недовірків із її повипихати. Та навкінець утямили, що так як чередї без личмана, так козакам без гетьмана. Тай думали ми собі й гадали, кого б нам то щоб такого хороброго та дотепного чоловіка узяти. Думали ж ми тай думали, тай гетьмана собі вибрали. А вибрали ми собі пана Петра Чалого. Знаєте ви його усї: він чоловік і під літами, і розумний і хоробрий, та ще сина ма, такого сина, що й Ляхи від його трусили ся і козаки йому дивували ся. Оттак же як ви тепер скажете? Чи до мислї він вам буде, чи нї? А меж нами луччого немає. *(Тихий шум.)*

Digitized by Google

1-ий козак. Аби зараз нас на Ляхів повів!

2-ий козак. Та щоб козацьку лицарську волю шанував!

3-ій козак. Та ми його знаємо, він іще при Сагайдашному полковником був.

4-ий козак. А як же! се ж Савин батько!

Шум більшає, далі чути слова:

Під Чигрин на Ляхів! о, о, о! У нас буде гетьман!

Далі чути брязкіт шабель і крики.

Гнат. Слухайте лишень, що́ я вам казати-му. Гната Голого послухайте! *(Шум мовкне.)* Братці! що́ вам за радість вибирати старого діда? Що́, ви думаєте, що він вас гаразд поведе? Не родить столітній бабі дитини; не шерегувати йому козацького війска, не рихтувати йому на супостатів! Тай не гріх таки вам позабути свого хороброго, голінного пана Саву? А от кого виберемо, так отсе так! Лиха усидить Ляшок! І унія к чорту шелехне!

Петро. Панове козаки! Коли я вам не вгоден — може я й старий і немошний, і війська вашого менї не шерегувати ані на ворогів рихтувати: нехай так! Тількі не вибирайте мого сина! Бо він молодий, та ще як хочете, а я хоча й батько йому, а правду треба казати: учив ся він у Ляхів!... Коли ж вас радити, так от пана Павла виберіть: так! Або пана Гордія, тількі не мого сина!

1-ий козак. От Голий, нагадав! Коли сам батько про його не гаразд говорить!

2-ий козак. Та хай йому болість! Він такий злий, та усіма гордує.

3-ій козак. Коли-б добрий чоловік, так не став би перебивати батька.

Digitized by Google

4-ий козак. Инший би сам сказав: не хочу.

5 ий козак. А тож! Таки Петра Чалого, тай тількі!

Всі. Петра Чалого волимо! Чолом тобі, наш гетьмане!...

(Старшини підносять йому булаву, бунчук і корогву з хрестом. Чалий цілує хрест, бере бунчук і булаву і стає на цвинтарі лицем до народа і козаків. Крики стихають. Всі з шанобою слухають нового гетьмана.)

Петро. Ну, пани козаки! Тепер як ви самі мене вибрали, то ви тепер вже мене й слухати мусите. По старому нашому звичаю, як виберуть гетьмана, то він поступаєть-ся усіх горілкою частувати, а у нас сього не буде. Гріх тогді гуляти, коли Вкраїні лихо приходить ся; зараз добувайте шаблі та самопали, та на-ніч у поход під Чигирин. Тогді, як Бог нам поможе і ми щасливо назад звернемо ся, тогді й веселости собі завдати можно. Збирайте, панове полковники, ваших козаків, та щоб усе незабаром у вас у знарядї було! Чуете? Панове Максим Горленко та Микита Завалченко хай зостають ся на сторожі Терехтемирів боронити! Ідіть, козаки, та на вечір сходіть ся!

Крики: Здоровя нашому гетьманові!

Петро. А ми з вами, панове старшини, підемо у церкву та Господеві помолимось, та розсудимо, як що кому треба чинити, а там перехрестившись — гайда! Може кому прийдеть-ся за віру умерти: дай Боже менї!

Голоси старшин. Не дай Боже, наш гетьмане!

Петро. Чом? Хто терпен, той спасен, а хто за віру умирає, той собі царство заробляє.

Digitized by Google

(Входять у церкву. Козаки ідуть хто куди, співаючи пісню.)

Ой дай Боже за гетьмана нового
Жити, як за старого!
Хліба, соли його уживати,
Ляцькі городи́ плюндровати,
Слави, лицарства козацькому війску доставати!
Ой дай Боже!

СЦЕНА IV.

Біля Сави збирає́ть-ся чимало козаків. Гнат стоїть оддалї.

1-ий козак. А що́-ж, пане Саво? З тебе тепер могорич: щоб не дурно було, щоб і ми знали, що не тебе гетьманом а твого батька вибрали!

2-ий козак. Ну його! Ач як запишнився, і говорити з нами не хоче!

3-ій козак. Ходім від його!

СЦЕНА V.

Сава стоїть замисливши́сь. Гнат помалу підходить до нього, за ним Лисецький.

Гнат. Пане Саво, Саво! схаменись! Се я твій Гнат! Бідага! От тобі! Тепер зовсім розсчитавсь з козаками? Оддяковали вони тобі за вірну службу.

Сава *(з огнем)*. Гнате, прощай!

Гнат. А що́ ти надумав?

Сава. Або до Конецьпольского, або топити ся.

Гнат. На-що топить ся? Конецьпольский ще провожатого дає. *(Лисецькому)* Отсе, пане, той пан Сава Чалий, що́ вороги шанують а свої глумують.

Лисецький. Пан муй каже свій чолом вам, посила отсей лист і приказує увірити пана,

Digitized by Google

що він панові тепер буде і другом і оборонником. І просить пана до себе.

Сава. Гарно! Багацько дякую панові. Приїду через два тиждні.

Лисецький. Та, видиш, пане, ваші козаки у поход зібрали ся, так пан із тобою має порадити ся.

Сава. Не бійсь! Не довго находять ся. Скажи своєму панові Конецпольскому, що я йому, моєму оборонникові і добродітелеві, у всім радніш услужити; та скажи ще, щоб він не сумлив ся: я тепер вірний і щирий послушник його милости короля і посполитої!

ДІЯ ДРУГА.

СЦЕНА І.

В Вапулишиній сьвітлиці сидить замисливши сь, з заплаканими очима, одна Катерина.

Катерина *(встає і співає)*:

Чи я в лузї не калина була?
Чи я в лузї не червона була?
На-що мене порубали і гільлячки поламали?
Така доля моя!

Чи я в полї не травина була?
Чи я в полї не зелена була?
На-що мене покосили і в копиці зволочили?
Така доля моя!

Чи я в батька не дитина була?
Чи я в батька не кохана була?
На-що мене засватали і сьвіт менї завязали?
Така доля моя!

Digitized by Google

Чи не було річеньки утопить ся менї?
Чи не було красчого полюбить ся менї?
Достанеть-ся стиду-бриду, цїловати повновиду!
Така доля моя!

Бідна моя головонька! *(Схилившись до стола плаче і закриває лице руками.)*

Настя *(входить)*. Катерино! чого се? Боже мій милесенький! упять чогось зажурила ся! отсе яка зарюмана! Ходїм лишень: там у нас дівчат зібралось, танок заведемо!

Катерина. Бодай тебе з твоїм танком! Менї дихати важко, а вона з веселостьми розносила ся!

Настя. Щó там за лиха година?

Катерина. Еге, сьміх бач! а коли-б тобі те, щó менї...

Настя. Та щó-ж там? Ану лишень, скажи!

Катерина. За-між мене віддають. *(Плаче.)*

Настя. За кого?

Катерина. А за кого?! бодай би він не діждав! Гнат Голий, казала мати, сватає.

Настя Тількі що сватає!

Катерина. Але... Так вона мене позавчора призвала тай каже: Щоб ти, донько, знала: свата тебе пан Гнат Голий, чоловік важний, ще із старших; чи підеш за його? Я було замиркотала, а вона на мене як погляне — так, а я й злякала ся тай сказала: Як хочеш, мамо; а менї як ти волиш, так твоя воля нехай і буде! А вона менї й каже: Ну, так отже як вернуть ся з походу, так зараз і рушники подаєте. А менї не те, щоб жити з ним: дивйть ся на його вадить!

Настя. Так нащо-ж ти згодила ся? Аже-ж мати тебе питала, чи хочеш за його!

Катерина. Так я бояла ся.

Digitized by Google

Настя. Ох, сьміх і горе з тобою, тай годі! Хиба-ж ти забула того... свого... по кім не одна дівчина вздихає, а він те й зна, що до тебе!

Катерина. Ох, сестрице, душечко! Як-би ти знала, як я люблю його! Дали-бі, отсе як днів зо два не побачила, так неначе зовсім сьвіт змінивсь, та так серце уривається, що не дай його Боже!

Настя. А він отсе і в поход не пішов: усі пішли, він зостав ся.

Катерина. А він тут?

Настя. Та я його сьогодні в-ранці бачила, та такий чогось смутний та невеселий.

Катерина. Ох, моя матінко! мабуть довідався! Що́-ж я йому й казати-му?

Настя. А він що-дня була у тебе? давно ти його бачила?

Катерина. Та от уже з-півтиждня.

Настя. А чого доброго? Батько його тепер гетьманом: сі чоловіки коли добрі і ласкаві, а як піднімуть ся в гору, так і забули! Аже-ж хоч і мій: який був дошпетний та приязний, як він мені божився та присягався! Не покину, каже, тебе ніколи; поки живий буду, тебе не забуду. А от, як його зробили полковником, так тепер і мимо пройде, мов ніколи не бачили ся! Та Біг з ним! коли він мене забув, так і я його. Гляди, щоб і твій з тобою того не подіяв!

Катерина. О ні, Настусю, дали-бі ні. Він такий добрий та вірний, він мене по вік не забуде; швидче сам собі смерть заподіє, ніж мене любить перестане. Ох, красчого молодця на сьвіті нема! Про кого пісні співають? кому молоді й старі дивують ся? Куди не поглянеш, куди не прислухаєш ся, усе про мого Саву! О, колись і мені лежало се радістью на серці! Було як зійдуть

Digitized by Google

ся дівчата: кожна вихваляєть-ся своїм коханком, а як до мене дійдуть, усі притихнуть, — ні, кажуть, від Катерининого красче і моторніше немає! Його й хвалють, його й славлють, а він каже: щó менї отся слава? менї щоб тількі віра наша була ціла та вороги нас не зобіжали, об сім тількі й Богу, каже, молю ся! А як один раз ми сидїли тутечки у двох а він менї так жалко росказуе, як Ляхи наших зобіжають та віру женуть, тай каже: Гарно, Катю, за віру свою вмерти, і Біг тому на тім сьвітї заплатить і память його люде шануватимуть. Щó, каже, як-би нам з тобою у-в один час присудила доля за свою віру вмерти, поховали б нас у одній ямцї, а душі наші у Господа Бога тїшили ся! Тогдї мене аж у сльози кинуло! Та як-би ти почула, як він візьметь-ся росказувати, як він воював та де бував та які біди йому прилучали ся... і Боже мій! Подумаеш, чого то він не одбув на своєму віку, а все-ж то Бог доброго боронить!... Ох, Настусю, Настусю! Не бути менї за ним — не бути менї нї за ким! Понесуть мене на гробовище, я умру з туги! *(Плаче.)*

Настя. І менї вже жалко стало. Щиро ти його любиш!

Катерина А ти думаеш: нї? Дали-бі люблю. Коли-б не любила, так я б так і не говорила.

Настя. Так коли те певне знаеш, що він тебе не покине...

Катерина. Дали-бі знаю, сестрице. Він мене любить. Його хотїли сватати на великих паннах, так він одмагав ся! Та він менї сам казав, що мене не покине.

Настя. Так щó-ж ти? Бух матері в ноги, тай скажи, що я, мов, нї за кого не хочу иншого; люблю Саву — йому й жінкою буду.

Digitized by Google

Катерина. Так я бою ся.

Настя. Так що́-ж будеш робити?

Катерина. Та я й сама не знаю, що́ менї робити на сьвітї! Ох, бідна ж моя головонька!

Настя. О, та чудна ж бо яка ти, сестрице! Справди з тобою і наплачеш ся і нарегочеш ся. Коли ти боїш ся, так я сама піду тай скажу твоїй матері.

Катерина. О нї, Настусю, не кажи; будь ла́скова, не кажи: я бою ся...

Настя. Так ти мабуть хочеш за Голого?

Катерина. Хай його лиха година побе! Я нї за кого не хочу, тількі за мого Саву.

Настя. Ну, так на тебе нїчого дивить ся! Плакати-меш, очи виплачеш, а доброго нїчого не буде. От тобі побожилась: піду тай скажу, що ти любиш Саву. Сегодні у вечері скажу. *(Іде до дверей.)*

Катерина *(кидаеть-ся за нею).* О, не кажи, Настусю, стревай!...

Настя. Хай не Настя буду, коли не скажу! *(Виходить.)*

Катерина. От тобі на! що́, як вона скаже? Як менї матері відказати? Ох, матїнка моя!

СІЦЕНА II.

Сава *(входить).* Здорова, Катю!

Катерина *(кидаеть-ся йому на шию).* Мій Саво, мій миленький!

Сава. Ох, моя перепілочко! *(Міцно обнїма ї.)* Погано нам приходить ся, душно менї на сьвітї!

Катерина. А сьогодні жарко.

Сава. Жарко, Катю, дуже жарко. *(Показуе на голову:)* Оттут горить, *(показуе на груди:)* оттут пече! Катю, Катю! може не довго нам

Digitized by Google

тішити ся, не довго нам бачити ся! Розлучає нас злая доля!

Катерина. Як? ти мене покинеш? *(Про себе)* Ох, матінка моя рідна, провідав!

Сава. Покинуть тебе? Хай Бог того покине, хто свою кохану покидає! Ні, Катю; не я, а ти мене покинеш, розлучає нас лиха доля.

Катерина *(з ляком у бік).* Як раз! *(До Сави)* Отсе ж твій батько як став гетьманом, так ти змінив ся.

Сава. Ох не рви мого серця, вже його і так трохи не розшматували. Я до тебе біжу для розваги, а ти менї знову труда завдаєш. О, як-би ти знала!... Катю, ти не знаєш, як оддякують люде; ти молода, ти сього не знаєш! Тепер уже я не той, щó був колись: за мою службу, за мою працю з мене знущають ся, цурають ся мене, наругають ся надо мною. Не той уже я Сава! Покинули мене брати мої, одступивсь од мене рідний батько, нема в мене ні друга ні приятеля — один я зостав ся! *(Дивить ся на неї ласкаво.)* О ні, я помилив ся, є ще у мене ти, іще я не зовсім сиротина!...

Катерина. Саво!

Сава. Ох, Катю, Катю! прощай, я піду, менї жити нудно, я хочу вмерти!

Катерина. О, не вмирай, Саво! Коли ж умирати, так помремо обоє.

Сава. Серденько, душенько моя! О, якби тількі вмерти! може цілий вік достанеть-ся блукати по сьвіту, усїма забутий, як приблудна вівця. Знаєш? менї вже не можна тута жити, не хочуть щоб я жив тута... Я піду відсіль, піду куди очи дивлють ся; може де на чужині загину, тогдї хоч ти згадуй мене! Не забувай мене!...

Катерина. Я піду з тобою.

Digitized by Google

Сава. О ні, тяжко, важко тобі йти за мною: у тебе мати, родичі, ти жалкувати-меш ся навпісля!

Катерина. А в тебе хиба батька нема?

Сава. Батька? Не кажи менї сього, я загубив, я протесав свого батька, або він мене, про те нехай нас Біг розсудить! Ледащу шкапу поганий їздець у сто разів лучче поважає, ніж вони, сї козаки, мене бідного.

Катерина. О мій миленький! Та щоб же їх недобра година узяла, як вони тебе зневіряють!

Сава. Спаси-бі, що хоч ти мене пожаліла! Менї і на сьвітї жити вадить. Коли-б не тее, я б утопив ся.

Катерина. І я з тобою!...

Сава Ох, ти моя миленькая, добрая Катя! Вона на усе готова!...

Катерина На все, дали-бі на все! Як ти підеш, я за тебе вчеплю ся; хоч ти мене відженеш, я упять таки піду, усе таки не одстану од тебе!

Сава. А мати, а родина?

Катерина. Матінка! *(На очах сльози.)*

Сава. От бач, тобі й жалко!

Катерина. Жалко? а як же не жалко? Бач, тобі не жалко мене покидати.

Сава. О, щоб менї смерть на сім місцї!

Катерина. Коли смерть, так обидвом разом! Я від тебе не одстану. Щоб мене грім убив, коли я хоч часиночку без тебе жити-му! Мати?... Менї без тебе нїщо не дорого; коли ти справди задумав іти, я покину матїр, таки піду за тобою!

Сава. Без тебе менї тож сьвіт божий темниця, тількі менї тебе жалко! Я піду, сказано, куди очи дивлють ся, наберусь і лиха і горя. Може де

Digitized by Google

коли і хліба не їсти-му і сльозами умию ся; як ти усе те терпіти-меш?

Катерина. Бач, який ти: ти так зможеш стерпіти, а я й не зможу! Я люблю тебе.

Сава. Я піду у ляцьку землю.

Катерина. Хоч і к Татарам, хоч на край сьвіта! Я все таки тебе не покину, дали-бі не покину: що́ хочеш роби, а коли ти справди надумав іти, я не зостанусь!

Сава Квіточка моя весняная! ягідка моя червоная! Біля тебе й горе забудеш. Геть, каталажна думка! Я впять Сава, той Сава, що́ був і перше. Нехай з мене знущають ся, нехай з мене глумують, є у мене, хто мене приголубить! *(Обнимає її.)* Сердечко, рибонько! Катречко моя! *(Цілує її.)* О, як-би наші душі оттак обвили ся та заразом і вилетіли з тіла!...

СЦЕНА III.

Параска *(входить)*. Що́ се? Катю! Отсе так!... от молода!...

Катерина *(з ляком відскакує)*. Матінко!...

Параска. Пан Сава! ну, до діла! Гетьманський синок! Ні, се вже як хочеш, а тількі вернеть-ся батько з похода, я піду до його: ти взнаєш, як дівчат зводить. Не подивлюсь, що́ ти таке есть! І ти, бісова — що́ се ти робиш! А, молода ти! та ти мене на цілий вік осоромила. Стревай, я покажу тобі! Ач як міцно обняли ся! Дивіть ся, які наші молоді!

Катерина. Ох, бідна ж я!

Параска. Ач, така то ти мабуть будеш, як і за-між підеш!

Сава. Пані моя! Хоч я і виноватий тим, що нищечком вчащав до твоєї доньки, та вже як по-

Digitized by Google

корити ся, так і Бог простить. Я на неї нїчого поганого та худого не замишляв: я її любив, вона мене, нам обоїм одно без другого жити не любо. Щó-ж, кажуть добрі люде, що вірному коханьню і Біг не противник! А я любив її, і люблю, і вішно любити-му! Вона мене тож... Ані я до другої ані вона до другого не підемо. За таке коханьня нема гріха; ми не винні, що нам Біг серце дав.

Параска. Так ти хиба не знаеш, що вона за-між виходить?

Сава. І не знаю і не чув і не вірю. Хиба ти її приневолиш? Щó-ж із сього буде? Загубиш нас обох, і зятеві журба вішно буде, і сама собі печалю завдаси! Я тількі знаю, що моя Катречка щиро і вірно мене любить, як і я її. Коли ж лиха доля нас розлучить і не дасть нам в парі жити, то ми й тому раді будемо, що не витерпимо розлуки, а справедливий Господь хоч не на сім так на тім сьвітї наші душі усе таки до купи злучить.

Параска. І ти любиш Саву, донько?

Катерина. Ох, матусю, люблю!...

Параска. Так нащо-ж ти, як Гнат Голий тебе сватав, сказала, що хочеш?

Сава. Як? Гнат Голий? тебе сватав? Ти згодила ся, Катерино?

Катерина *(кидаеть-ся до ніг матері).* Матїнко, ненечко! прости ж мене! Я побоялась: так — сама не знала, щó сказала, сказала тай сама нерада. З тої пори отсе менї така мука, що і хлїб на думку не йде. Я люблю Саву, до віку вічного його любити буду! А Гната Голого... як він менї на думку прийдеть-ся, так аж у грудях важко стане. Дали-бі, матїнко, я тілько зля-

Digitized by Google

кала ся, а я люблю і любити-му одного Саву. Не розлучай мене з ним, матусю, бо і він мене любить!

Параска. Так нащо-ж ти сказала? От дурна! Хиба я тебе неволила, чи що? Ач, сама собі жалю завдає! Біг з вами, дїточки! Коли вже так собі любите ся, то і Біг з вами! Я вам не розлушниця! Хоч куди, так я нїчого. От вам моє благословенья! Я не буду супротив... Пан Сава чоловік гарний і добрий і великого роду, і все... Біг з вами! Про мене, так хоч зараз до вінця.

Катерина. Ох матусю, миленька матусенько, як же ти мене звеселила! *(Кидаєть-ся на шию Савї.)* Саво, ти мій тепера!

Сава *(кланяєть-ся Парасцї).* Не знаю, моя нене, чим тобі і дякувати: ти менї віку прибавила.

Параска. Господь з вами, дїточки! Любітесь собі, мене не забувайте: от уся й дяка.

(Входить Настя.)

Катерина *(кидаєть-ся Настї на шию).* Сестрице, Настусю! тепера Сава мій! Мати така добра: як узнала, так зараз нас і благословила.

Настя. Ну, що́! Не правду казала я тобі: признайсь матері, вона тобі нїчого, а ти тїлькі й знаєш, що рюмаєш. *(До Параски:)* Здоровенька була з молодими, тїтко!

Параска. Спаси-бі. Бач, яка ти, Настю: знала, що моя Катя любить Саву, а менї не сказала. Я б тогдї зараз згодила ся, а то сердешна — що́ одбула! Бач, як з лиця спала! А все то через журбу! *(Бере Катерину за голову.)* Яка головка гаряча, а очи які червонї! Піди, моє сер-

Digitized by Google

денько, умий ся холодною водицею, може воно полегчає.

Катерина. Ні, мамо: менї й так легко на серцї.

Настя. Сказано — молодий з молодою! Тепер тількі помолитись Богові, тай до шлюбу.

Сава. А я попрошу тебе, мати: чи не можно так, щоб на сім тиждні і весільля у нас було.

Параска. А батька твого підождати? хто-ж у нас на весільлї буде?

Сава. Нема у мене батька! у мене тепер є мати! Справимо весільля і без гостей, бо менї треба поспішати...

Параска. Правда, твоє дїло військове. Та у теперішню годину як веселити ся — то тілько гріха набирать ся.

Настя. Ану лиш ти, молода заручена, ходїм у твій садок: либонь рясно цьвіте!

Катерина. Ходїм, Саво!

Сава. Ходїм! *(Про себе:)* Гнат Голий! отсе ще менї карлючка! *(Виходить.)*

СЦЕНА IV.

В городї Терехтемирові. — Дзвонять. Велика сила народу; біжать, товплять ся, чути крики.

1-ий. Наші вертають ся з похода.

2-ий. Де?

3-їй. Та ондечки. Не бачиш? уже у городї.

2-ий. А, тепер і я бачу.

3-їй. На-силу доглядів ся.

(Милита з козаками виходить на зустріч гетьманові і старшинї, котрі злазять з коний. За ними їдуть козацькі полки. Народ товпить ся біля гетьмана. Гомонять, розпитують.)

Digitized by Google

Народ. А щó? ну? Чи щастьтя чи нещастьтя? Чи побили Ляхів?

Гетьман Петро Чалий. Багацько заходу, а день празнику. Бачите, пішли ми у поход, а нас мало. Зустрів ся з нами загін Ляхів, так ми його й побили. Та ще й два табори полонених навезли. Та про все те ще байдуже. Хотїлось було у Чигирин убратись та саме ляцьке гнїздо поворушити, та нї, не з силою! Треба більш козаків понабирати: і за те спаси-бі, що деякі попристававали до нас, учувши об нашій справі. От як більш позбирають ся та ще Запорожцї злучать ся з нами, тогдї сьміло можна сподївати ся, що додамо лиха супостатам.

Народ. Ну, а все-ж таки наші одолїли?

Петро. Та наші, та щó із сього путьтя ще? треба більш!

Народ. Щó-ж? і за се дякуємо Богові. Гей, наші одолїли! Гетьмане наш, милий гетьмане наш!

Петро *(до козакїв).* Ну, тепер, хлопцї, я вас одпущу. Спасеть Бог за вірну службу! Ідїть собі та подїлитесь здобичею, та без сварки, без чвари, тихенько та хорошенько. А потім відправте собі молебень, та панахиду по вбитих, хто у кого прилучить ся, або родичі, або приятелї... Щó-ж робить! військове дїло, терпіти треба. Та і того не забувайте, що хто за віру свою загинув, то того Біг на тім сьвітї не зоставить. Та глядїть, багато не гуляйте, бо тепер таке дїло, що як Ляхи узнали об нашій справі, то так і стерегти-муть, щоб нам напасть учинити. А через тиждень упять, я куняти не люблю. Менї щоб усе жваво, та бойко, та моторно було! Ну, ідїть собі! *(Козаки розходять ся.)* А ви, панове старшини, будьте ласкові, ходїмо до мене: після похода відпочити треба.

Digitized by Google

Микита. Чолом твоїй милости, високовельможний пане гетьмане!

Петро. Здоров, здоров, пане Завалченко! Чи все гаразд було без нас: у городї, дома у нас? Чи не чув чого? чи не бачив?

Микита. У городї то, пане гетьмане, нїчого. А чув я тілько, що вискакують тут Ляхи та ходять перевдягнуті.

Павло. Треба глядїти, а то вони, сучі, лукаві як біси. Появить ся один, а там другий, а там гляди — чого доброго! Та ще отся жидова... ік злидню б усю її повипихати!

Микита. Але... вони самі повтїкали. Бо як народ розсердивсь, то яким ще сторчака у воду завдали.

Андрій. Так бісовій жидові і треба!

Петро. Ну, більш нїчого не чути?

Микита. А щó, пане гетьмане, не любо і тобі то буде слухати, як я тобі повідаю. Та щó-ж, треба!

Петро. Щó таке?

Микита. А от-щó, пане гетьмане: син твій по кривому шляху поїхав.

Петро. Щó таке?

Микита. Да так, що його тепер і у городї чорт ма: поїхав, а куди? хто його зна. Та ще й оженив ся. Та забрав свою жінку і худобу і челядь, тай майнув. А було се... коли? у понеділок? так, у той понеділок.

Павло. От тобі на!

Андрій. Оженивсь без батька!

Степан. Тай майнув, кат зна куди.

Грицько. Та вже хто батька не слуха, то з того добра не буде.

Петро. З ким же він одружив ся?

Digitized by Google

Микита. З Вапулівною Катериною. Її мати удова, жінка полкового обозного, він умер років зо два тому. Оженивсь, тай поїхав. Бідна теща от як убиваєть-ся!

Петро. Господи!

Микита. Вона зовсім була заручена з паном Гнатом Голим.

(Всі дивлять ся на Голого.)

Петро *(подумавши).* Ходім, Микито; роскажи менї, як се діяло ся. *(Виходить з Микитою.)*

Павло. 'тсе-ж він розсердивсь на нас, що ми батька вибрали, а не його!

Андрій. Падлюка ж він, коли батькові завистує!

Антін. І де се видано, щоб женитись без батька!

Онисифор. Та ще й відняв у свого приятеля невісту!

Ничипір. Бач, Гнате, ти за його заступавсь, а він чим тобі оддякував!

Карпо. Ач, бідний, як змінивсь!

Андрій. Не оступавсь би за його. А то, бач, грів гадюку у пазусї, вона й укусила!

Павло. А голїнний хлопець був сей Сава, та звів його лукавий!

Андрій. Так щó-ж, що голїнний! Хиба ми його й не честили за те? Йому усе було, чого він стоїв. Що гетьманом не вибрали? А те б знав, бісів, що хоча він і був молодець — не через батька се. Якого напусту про його напустили! Чим ми його не шанували? І подарунками і честю.

Павло. Ну, та він усего того й стояв.

Андрій. Те! оддякував він гарно за се! Не по щирій любові служив він родині, а з користи.

Digitized by Google

Ничипір. А тож! З чого він нажив ся? все з нашої ласки. Нехай би вернув усе!

Онисифор. Та вже се йому не минеть-ся.

Карпо. Ну його к злидню! Щó ви з їм розвозили ся! Баба з воза — кобилі легче.

Грицько. От, Карпо хоч як, так вигадає. *(Розходять ся.)*

Гнат *(остаєть-ся один, стоїть кілька хвилин як вкопаний, потім з досадою тупає ногами і рве на собі волося).* Побила мене лиха година!

СЦЕНА V.

В Немирові у Конецьпольского. — Конецьпольский і Сава.

Конецьпольский. Так, Саво. Нехай кажуть, що ми не шануємо тих, щó нам корють ся — ти не те скажеш.

Сава. По віки вішні дяковати-му за вашу ласку.

Конецьпольский. Щó казав, усе те сповнив: і земля у тебе є, і хутір, і усякові статки. І от наказав дом вибудовати, живи та служи нам.

Сава. Поки сили буде, на все радніш для вас.

Конецьпольский. А тим-часом я напишу об тобі. Хоча ваші козаки так розгнівили короля і посполиту, що їх повернули у хлопи, та ми таки, коли з щирим серцем покорите ся, упять положимо ласку. А я таки настою на тім, щоб упять гетьмана поставили, і тогдї, Саво, узнаєш мою правду! Будеш українським гетьманом!

Сава. Тогдї, пане, перше дїло моє буде вірною службою оддякувать його мосцї королю і тобі, мойому батькові і добродїтельові.

Конецьпольский. Тогдї инак буде. Ти чоловік розумний і дотепний. Під тобою швидче вони

Digitized by Google

увоймуть ся, шизматики сї. Тогдї, сподїваюсь, унія вже возьме своє. *(Сава з-коса дивить ся на нього.)* А що́ ти? чого ти так дивиш ся? А, я знаю, ще не розвик ся з козацьким духом! Ну, побудеш у нас — зміниш ся! Їдь тепер до своєї во́тчини, а у неділю до мене, та я таки й сам у тебе на новісїллї буду.

Сава. Унія! *(Помовчавши трохи)* До зобаченьня, пане!

ДІЯ ТРЕТЯ.

СЦЕНА І.

В Немирові, в домі Конецьпольского. — Конецьпольский, Лисецький.

Лисецький. От диво, пане!

Конецьпольский. Що́ таке?

Лисецький. Як би пан думав! Той Гнат Голий, що́ здавну зо мною перемовляв ся, — як би пан думав? на Саву тепер наріка!

Конецьпольский. Як?

Лисецький. Каже, мов сей Сава нароком прийшов, щоб до нас підсусїдить ся та взнавать про наше! А він, каже, од козаків посланий, щоб одвод зробить. Нехай, каже, пан йому не вірить, бо він його ізражати мислить.

Конецьпольский. Як же? коли він сам тебе до Сави проводив!

Лисецький. Отож і менї чудно. Нате вам отсей лист від його.

Конецьпольский *(читає)*. »Многі дїла дивні дїють ся. Із-давну я вам був радніш, а отсе і мене було підрадили. Я думав, що сей Сава з щирою правдою до вас, аж тепера взнав, що він з козаками в ладу і перемовляєть-ся з їми через листи.

Digitized by Google

Хай його високовельможний пан бережеть-ся: він ізрадник, він вам лихує! — Вірний і найпослідній панський слуга і підніжок Гнашка Голий.« Лихий же їх розбере!

Лисецький. Та я на се, пане, не дуже потураю.

Конецьпольский. Тількі сей Сава не добре щось на мене позира, як я йому про унію стану казати.

СЦЕНА II.

В Терехтемирові. — Старшини й козаки прохожують ся, розмовляючи проміж себе.

Максим. Щó, панове, казали, упять у поход?

Ничипір. Бодай його возила ся з походами! Ходиш, а нічого не виходиш.

Карпо. Панові Ничипорові усе б пожива була.

Ничипір. А щó-ж марно бить ся! То не козацьке діло, коли воюєш без поживи.

Андрій. Та щó, братці? Щоб сього гетьмана трясця взяла! От уже вісім місяців гетьмануе, а щó ми зробили? дальш Терехтемирова носу не ткнем! Перш казав, що нас мало; от уже й ціле військо зібрало ся, а все нічого нема путьнього.

Антін. Мов нароком усе барить ся!

Степан. Та ще й спесивий який став! Отто колись я прийшов до його, так він такий, що ну!

Грицько. Щось, панове, та не даром він... хай менї не зна щó, коли у його поганого немає на думці.

Павло О нї, панове, за се я стою! Отсе що він рахманний здаєть-ся — побачимо!

Карпо Та вже як хочеш, а я став помічати: щось недобрий вітер подиха!

Гнат. Тай дуже недобрий, пане Карпе! Вам

Digitized by Google

панове, тількі так здаєть-ся, а я за-певне знаю, що нам незабаром біда прилучить ся.

Голоси. Яка?

Гнат. Така, що здорово біга! Коли ми не випередимо її, так пропадемо: Ляхи усіх живцем заберуть.

Павло. Від кого так?

Гнат. Від одного зрадника, сучого сина! Від тої гадюки, щó, казали, я у пазусї грів. Від Чаленка. А щó, панове, ви ще не знаєте, де він?

Антін. А чорт його зна, пішов кудись блукати.

Грицько. От уже пів рока і чутка об йому пропала.

Гнат. Так знайте ж, панове: він живе біля Немирова, тай пануе. Зазнавсь з Ляхами, купив маєтку, вибудував хорóмину, звівсь з Конецпольским, та на нас на усїх тепер лихо замишля.

Павло. Не минує він наших шаблюк, коли се правда.

Грицько. Я вже заздалегідь об сїм прочував.

Павло. Прочував, тай гадки не взяв.

Грицько. Нї. Се вже я такий, що від мене нїякий чорт не сховаєть-ся. Провідаю, як не вихиляй ся!

Гнат. Та чи провідаєш, чи нї, а я вже провідав і взнав. Нате вам, панове, отсей лист: коли хочете допевнитись, що се не брехня, прочитайте лишень!

Грицько. Я невчений, так хоч і не глядїти. Чому можно, я й так повірю; а чому не можно, так хоч ти цїлий оберемок папіру принеси, так, дали-бі, не повірю.

Павло. Давай! *(Читає)* »Ґди-би нам із тобою обачити ся, так щоб ти од вражеских помислов слабоден був, то я упевнив би тя, щоб

Digitized by Google

ти не лякав ся, бо тебе не ошукають, але вельможним войска запорожскаго гетьманом поставлють.«

Грицько. Бачите. Що́-ж отсе він затїва?

Антін. Еге, пер ся, бач, у гетьмани, так не дали; так він от-куди вдарився.

Мосїй *(розпихаючи старшин, швидко).* Ану, стревайте ще! що́ дальш буде?

Карпо. Тю, дивіть ся лишень! От іще і він нехай прочита! дайте йому! Він там розбере лисого дїда.

Мосїй. А що́, не розберу, думаеш?

Карпо. А дай йому, пане Павле, нехай він похарамарка.

Павло *(тиче йому письмо під ніс).* Ну на́, дивись!

Мосїй *(розбирає).* Аза, ні! помилився трошки: здаеть-ся *земля*, а воно, бач, *живіте*. Чортова Лихова писать не вміе. Як погано!

Карпо. А що́, розібрав?

Мосїй. Чорт його розбере! Погано написано.

Карпо. Ні, ні; почав, так кінчай!

Мосїй. Ану тебе! *(Відходить.)*

Карпо. Ач, вирвався як Пилип з конопель! Та ні, не при тобі мабуть написано.

Мосїй *(хитае головою).* Еге!

Павло. Ну, слухайте дальш: »А як твое жолане есть послужити крулевству і щоб ти не бояв ся ворогів, бо если вони увідають, мусут тебе у заліза утрончити або забити, то ти спішно утїкай до нас, а у нас пристальний приют тобі налїзен буде, і од жадного неприятеля небезпеченство, але шана, як потреба.« От-що́ робить ся, панове, а ми сього й не знаем!

Digitized by Google

Степан. Ну, спаси-бі тобі, Гнате, що ти з'умів ізвідати, а то ми б усі пропали.

Павло. Ну, як же ти, Гнате, сей лист добув?

Гнат. Бачите, він то ще із-давну міркував, як би нас згубити а собі щастя від ворогів залучити. Іще з тої пори, як Ляхи забили нашого покійного Остряницю, то хоч він і такий і сякий і воював гаразд, а все у його на думці погане було. А Конецьпольский то й шукав такого, щоб йому про нас звістку давав. Чого шукав, те й знайшов! Обізвав ся коростяний до шолудивого. Ізвів їх дідько! От Конецьпольский і присила йому листи та подарунки, а він його за те звіщав, що у нас робить ся. Після того Конецьпольский і пише до його: зрадь, каже, Саво, своїх, а ми тобі за се... А Сава то й дума, гада: нехай виберуть гетьманом, тогді усіх Ляхам віддам! От і я, дурний, за його заступавсь. Чорт його знав: спаси-бі, що ви мене не послухали! Ото вже як вибрали батька а не його, так він і майнув. А Конецьпольский того не знав, що Чаленко вже поїхав до його, тай прислав посланця, а я того посланця й піймав і отсей лист одняв, та ще й кажу йому: я Саві приятель, я йому оддам. Затим, панове, відпустив я посланця, що менї хотілось узнать, що дальш із сього буде. Ото і вам нічого не казав, та до Сави присусідив ся і йому давай писати, що я на його нічого і щоб він менї звістку дав, як він собі має і що робить. От він менї і присила лист. Нате його вам отсей лист, прочитайте.

Павло *(читає)*. »Та вже менї не жити з козаками: дякую за те, що ти мене не забуваєш, є з ким із своїх розмовляти; але менї Конецьпольский обіцює гетьманство. Тогді я тебе не

Digitized by Google

забуду.« Та ще й підписав ся: »був колись козак, а тепер Лях«. Що́ скажете, панове?

Грицько. Ач що́, бачите!

Степан. Смерти предать його! Такого злодія земля терпіти не мусить.

Павло. Як то ти його вкусиш! смерти предать!...

Гнат. От диковина! Тількі на мене поважте ся, а я вас прямо на його наведу: нишком, ніхто й не взна. Дней у вісім доскачемо до Немирова, а відтіль він за дві милі.

Антін. Такого Ирода мабуть і на сьвітї не було. Як же? батька свого, рідного батька ворогам продає!

Онисифор. Іюда, бісів син!

Гнат. Що́-ж ти будеш робить!

Микита. Або, ну як йому не соромно: товариша свого як підвів! Га, молоду перемовити! пропала бідна й дівчина.

Гнат. Але́, отто-ж воно! Чи мене то вже мабуть Біг сьвятий спас! *(Крестить ся.)* Слава Йому, вишньому создательові! Попавсь було я у діяволові шпони. Ви ще, панове, не знаєте, що́ се за дівчина? Сохрани Мати божа!

Всї *(цїкаво).* Що́? що́? як?

Гнат. А що́? *(Тихо, боязко)* відьма, чарівниця!

Козаки *(товплять ся доокола нього).* От як! ану, роскажи! А що́ там таке?

Гнат. Хай менї очи вилїзуть, коли вам неправду скажу. Отто, братцї, праведно кажеть-ся, що на вовка помовка а злодій кобилу вкрав. От, рока півтора тому, усї казали про Гапку Мотрошиху, що буцїм вона відьма та що до неї із синього кута змій лїтав: чи яка шкода у кого

Digitized by Google

зробить ся, усе вона! чи болість кому прилучить ся, усе Гапка винна. А як її убить хотіли а вона утекла, тогді всї казали, що у сороку перевернулась тай улетїла к дияволу. Аж, братці, ото вона спасена душа: перетерпіла що, та нї за віщо! Після того я її бачив. Та де бачив? У манастирі: не їсть, не пє, Богу молить ся. А ми он-що́ на її звернули! А се, панове, що́ нї дїялось, так от нехай мене хрест побє, хай я скрізь землю провалюсь живий, коли се не так — се все отта бісова дївчина! Вона і Саву так з'урочила. Хотїла вона і мене загубити і отто, бач, таку мороку напустила, що я її сватати став, — так сохранила мене цариця небесная! Подумав я тогді Божої Матері молебень відправити. Тїлькі що відправив, а у мене очи й розкрились. Воно, бачить ся, молитва й одолїла дияволову силу; так вона бачить, що нї, не на того напала, — учепилась за другого тай поволокла... У мене ще тогді догадка була, та все так та так, а отто вже, тиждня зо два, був я на луцї, що́ на праву руку од лїса. Сонечко стало сїдати, дивлюсь: зміяка такий престрашенний летить, а з хвоста так іскри й сиплють ся; приглядївсь... аж на зміяцї сидить вона, Савиха, а на голові у неї такі предиковинні квітки, що й розгадати не з'уміеш. Я як перехрестивсь та як тричи плюнув та як крикну: Во ім'я Отця й Сина і Сьвятого Духа амінь! Як же по всьому лїсу підніметь-ся вітер, та як загирує та під зміяку, а зміяка той так і шелехнув! Тут де не возьмись ключа чортів, і чорних і синїх і вишневих і всяких, як підняли вони за волося Катрю, тай шмогонули упять к злидню! А се-ж мабуть летїла вона яку шкоду нам вчинити. От-

Digitized by Google

таке, панове! Щоб мене Бог убив, коли я хоть на ниточку збрехав!

Максим. Ну, Біг же тебе спас, що ти з нею не одружив ся!

Грицько. Воно й по лицю видно було, що вона відьма. Менї ще тогдї, як усї казали на Гапку, не вірилось: ох, не Гапка се, кажу, инша мабуть!

Ничипір. Бідна Гапка; от согрішили ми, що казали так! Тепер вона сьвята буде.

Степан. За се нам треба перед нею опрощеньня прохати.

Онисифор. А ту бісову покарати!

Андрій. Покарати, покарати! Хиба спершу Біг смерти завдасть, а то сучий син буду, коли не убю її.

Степан. Воно так на сьвітї дієть-ся, що вже хоч як, а хто по закону іде, то той законне й робить, а хто нї людей не слухає нї Бога не почитає, того й діла ка зна які. Бо хто по божому йде, то у того тількі те й на думцї, щоб як то угодне Богові зробить, а вже хто супротивник Богу, то той і до людей уже не такий і не те, сам собі вадить! Так я кажу, панове?

Кілька голосів. Так, так.

Степан. Ну, от бачите, хочби отся відьма! Вона, бач, не на те пішла, щб Біг велить, а все якби насупротив, мов нечистому угоднее а не Богові, так от її діла ка зна по якому! А то вже хоч і сей Сава; аже-ж вона щб робила панові Гнатові, а він, як чоловік Богові угодний, не з-разу на її поважився, а перш у божу церкву пішов та Божої Матері молебень відправив, так от його й Бог не зоставив. Сказано, що хто який до Бога, такий і Бог до його. От доброму не

Digitized by Google

попустить Господь війти во іскушеніе, а як поганий та стане у його на думці недобре, так і Біг од його одступить ся, так він так і пропаде. Дали-бі, так і пропаде, панове!

Карпо. Та щó ти свою мову так розпустив: бач, який мудрий!

Степан. А хиба-ж я не так кажу?

Карпо. Вірим, вірим. Та ти-ж чоловік розумний!

Степан. Може я розумний а може і ні, тількі щó я кажу, так се воно так і е.

Павло. Що Сава зрадник, то я і сам бачу і вам скажу, що його, бісового сина, коли він не схотів по правді робити, треба убити; а отто, щó пан Гнат казав про відьму, то я вам, панове, скажу, що я сим балам про чари не дуже вірю.

Голоси. Як?

Павло Так, що треба винного а не безвинного карати: як заслужив Сава, таку й заплату нехай бере, а защо-ж бідна жінка пропаде! Се вже, панове, не лицарське діло, за се нас Господь покарає.

Андрій. От тобі на! Ну, чудний же ти дуже, пане брате: таку злодійку не те що вбити, живу спалити!

Степан. А тож! Гріх доброму чинити зло, а супротивника божого карать подобає.

Гнат. Пан Булюк мабуть менї не вірить!

Павло. Да таки і не вірю.

Гнат. Хай Бог спасе, щоб я душу свою к злидню нї за віщо оддавав! Коли хочете, панове, я іще вам побожу ся: хай менї руки й ноги вигнюють, хай менї очи вилізуть, хай мене воши живого з'їдять, коли се брехня! Хай менї душу

Digitized by Google

чорти у пекло потягнуть, коли се неправда! От вам Христом Богом кляну ся!

Всї. Вірим, вірим! Павло недовірок.

Павло. Як, панове, як недовірок?

Андрій. Та коли-ж ти брату свому не віриш! Хиба-ж таки козак стане дурно божить ся?

Павло. Як хочете! Ви волю маєте, а я з вами одповіту за невинну душу не беру.

Гнат. Ну що́-ж! Знати-мемо і без тебе, що́ робити: завтра, панове, їхати б туди, бо щоб дияволова сила чого не наробила. Ге, батько! цитьте!

СЦЕНА II.

Входить Петро Чалий.

Петро. А об чім, панове, радите ся?

Гнат. Об тім, пане гетьмане, що ти не гаразд робиш.

Петро. Як?

Гнат. Так що ми вже скілько оттут сидимо без дїла, сорочки прудимо!

Андрій. А меж-тим Ляхи скоро православну віру ізженуть.

Петро. Панове! І гріх і стид вам так на мене казати. Ви жалкуетесь на мене, що я вас у поход не веду, а ви б самі мене ганьбували, коли-б я вас в несправности повів. Я тим-часом і пороху і куль і самопалів і всяких знарядів надбав, щоб усе у справі було. А тепер тількі сподіваю Запорожців, бо вони обіщались злучити ся з нами. Тогдї можно і в поход: хоч що зробимо, так не без слави. А то що́ з того, що лякати ворогів! Та на-що, панове, ви менї очи одводите: знаю я, що не об тім ви рахували а об мойому синові розмовляли,

Digitized by Google

Андрій. А хиба ти підслуховав?

Петро. Хоч і не підслуховав, та знаю.

Павло. Ти догадавсь, старий. Так, об твоєму синові розмовляли.

Петро. А чи не можно батькові знати про се?

Павло. Батькові то може й не можно було б, та гетьманові треба. Дізнали ся ми, що твій син ізрадник і нас усіх згубить замишля. От листи, прочитай!

Петро. Я вже їх бачив, менї показував Гнат Голий.

Павло. А що ти об сім думаєш?

Петро. Зоставив він мене на старости сльози проливати.

Павло. Із сльоз нема пуття, а ми поїдемо та убємо його.

Петро. Не знаю, як вам і одказати на се. Просити вас — скажете, що оступаюсь за ізрадника. Панове! Я ваш гетьман, ви самі мене вибрали — я зложу з себе гетьманство, бо гетьману не пристало вам кланятись. Нї, панове, я не гетьман ваш, я простий козак, старий, чахлий — я прошу у вас: змилуйтесь надо мною!

Андрій. Як?

Петро. Не робіть мене на вік безщасним! Не убивайте мого сина! Коли вже він став такий зрадник — я й сам бачу —, поїдемо до його, він покаєть-ся, він посоромить ся батька свого рідного. Панове... він таки наш чоловік! Дали-бі! Бачите, у мене нема нї роду нї племени, він у мене один одним, тай того хочете у мене відняти!... Та лучче ви мене перш убийте, щоб і до моїх ушей не доходило, що його на сьвітї немає. Панове! що, як-би ваш син так... пожаліли б... так і менї! Пожалуйте його; за сее вас і Бог не

Digitized by Google

зоставить, що ви менї бідному уважите!... Нащо-ж ви мене й гетьманом вибрали, коли останьню радість хочете одняти?... Перший раз простити можно, а я сам з вами поїду; дали-бі, він упять буде вірний наш! Коли вже на його не хочете положить ласки, надо мною змилуйте ся!...

Андрій. Бач! таких зрадників багато буде, так усіх без хлости й зоставляти?

Петро. Та я йому сам перед вами таку дам хлосту, що не дай Боже! Та ви самі хоч як його покарайте, хоч у глибку на скілько запріте, все щó хочете — він на те заслужив, все, тількі до смерти його не забивайте! Хиба вам хороше буде, як я на вас цілий вік жалкувати-му ся? Коли я не вгоден вам, я хоч зараз оддаю булаву свою; і не хочу, і цур йому і пек: вибирайте собі, кого знаєте, тількі мого Саву не забивайте!... Він же колись був такий хоробрий і такий приязний і до віри і до людей! Тепер то я вже бачу: на щó погані люде не призведуть? а він собі молодий! Одхлостуєм його, тай привеземо до дому; я його тогдї держати-му! Панове мої ласкавії: нехай уже тогдї, як у другий раз що затїе, тогдї я не тількі вас не стану просити, сам перед усіх приведу, та так своїми руками голову й відсїчу! А тепера вже змилуйте ся, простїть, пожалійте свого гетьмана!

Павло. Бачите, як він жалібно просить! Треба його пожаліти. Він чоловік добрий, та ми самі вибрали його гетьманом. Ну, панове, ми пожаліємо його! Так, пане гетьмане, для твоєї милости можно, да тількі щоб ти його одхлостував.

Петро. Дали-бі, одхлостую. Самі, кажу, щó хочете робіть, тількі до смерти не забивайте.

Павло. Треба пожаліти гетьмана, та і Сава

Digitized by Google

був чоловік — молодець. Так, вельможний пане гетьмане! тобі ми зробимо вслугу. Гарно, панове?

Кілька голосів. Гарно!

Петро. О, спаси-бі вам! О, дай вам Господи усякого добра, і вам і дітям вашим!

Джура *(входить).* Приїхали посланці од Запорожців...

Петро. Кому угодно, панове? От, бачите, сього я і дожидавсь! *(Виходить, за ним Павло.)*

СЦЕНА III.

Гнат *(хоче йти).* Щасливо, панове!

Андрій. Куди ти?

Гнат. А що́ менї з вами тут робити? Хотїв я вам добра, так ви мене не слухаєте. Біг з вами! Будете каять ся і про мене згадувати-мете, та пізно буде.

Андрій. Я не згожавсь простить і не хочу.

Гнат. Так бач, ви сього Павла слухаєте! А того не бачите, що він із гетьманом за одно. От він і менї не йме віри, і на хрест мій великий не поважає: каже, що я збрехав. Що́-ж, коли я збрехав, так нехай збрехав!

Онисифор. Нї, пане Гнате! як? ми тобі віримо.

Степан. Ну, а що́-ж ти тепер нам порадиш?

Гнат. Я вам нїчого не буду радити, я тїлькі спитаю вас: чи можно простити і пожалувати зрадника, бісового сина, невірного, онцихриста, знахоря, вовкулаку, що́ із чортами за панібрата? Та ще у бісового сина аж жижки трусять ся, як би нам лихо та напасть зробити. Ану, як ви на се скажете?

Степан. Та воно так, та батька жалко.

Гнат. Батька жалко! А сього ще до путьтя

Digitized by Google

не знаєте, що́ у того батька на думці. Чого він нас так забавля? Чорт його віда. Може він сам із сином за одно!

Степан. О ні! він, здаєть-ся, чоловік добрий.

Гнат. Добрий, щоб йому добра не було! Ну, та нехай! нехай він і добрий, як ти кажеш, нехай буде по твоє́му! Він каже: я йому дам хлости; коли хочете, перед мо́їми очима самі його побєте. Так, та трошки не так! Нехай би той Сава простий чоловік був, а то він знахор, а жінка у його чарівниця: що́ ти нечистій силї дошкуляєш? Що́-ж, що ми його побємо, а він із своєю відьмою такого лиха нам наробить... тогді самі не раді будем, що й побили! Тогді вже певно пропадемо! А що́ ви на се скажете?

Андрій. Ну, що́-ж, панове, не можно його пожалувати, ніяк не можно. Коли-б він не такий, а то бач... ніяк не можно. Як скажете?

Всі. Цур йому! смерть йому умістї з його відьмою!

Гнат. Отсе так! А щоб той сїдий з своїми хлипами вас не турбував, то одберемо собі козаків та порадимо, кому їхати, та сьогодні у вечері й гайда!

Андрій. Ну, хто поїде? Я їду.

Микита. І я.

Гнат. Ти, Грицьку?

Грицько. Як же?

Гнат. Ничипір?

Ничипір. О, як би я ще не поїхав! Менї найпаче те, що у бісового сина худоби до чорта.

Мосій. Та вона у його нечистою силою воня́. Хай їй цур!

Ничипір. А ми її свяченою водою обільємо, от нечиста сила і одлигне!

Digitized by Google

Степан. І я-ж поїду: мені от як хочеть-ся подивити ся, як нечиста сила із сучої відьми к злидню піде.

Гнат. Поїдемо, поїдемо. Сьогодні у вечері до мене, усе ізготуємо, тай гайда.

Голоси. До зобаченьня, пане Гнате!

Гнат. Щасливо! *(Козаки розходять ся.)* Га, га! буде й на нашому тижню сьвято!

Показує ся Лисецький і озираючись підходить до Гната. Гнат показує йому, куди пішли козаки, бере його за руку і швидко виходить.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

СЦЕНА І.

В домі Конецьпольского в Немирові. Конецьпольский, Сава. Конецьпольский частує Саву вином.

Конецьпольский. Ну, хоробрий козаче, випемо лишень! Я знаю, що у тебе такого нема дома.

Сава. Ми, Українці, жити у розкоші не звикли. Не тим сее вино мені добре, що смашне, а тим, що дорога для мене приязнь та ласка твоя. *(Випиває.)* Щоб тобі Господь віку прибавив!

Конецьпольский. Дякую. Ну, думав таки я, коли ми з тобою воювали, що вино умістї питимемо? А здорово ти нас дошкуляв!

Сава. Що́ було, то за вітром по воді поплило: на-що прошле згадувати? Не противу тебе тай не против короля ми войовали, а против неправди. А я, пане, нїколи вам не ворогував, а хоч коли, так усе бажав, щоб між нами згода була.

Конецьпольский. Правда; тогдї се й було. Тепер, бач, ти покаяв ся, так і ми простили тебе. О, коли-б усї такі покірливі були!

Digitized by Google

Сава. Менї б самому нїщо так не приязно, як-би ми помирили ся, і один другого, Ляхи й козаки, за братів почитали.

Конецьпольский. Не за братів, за панів, бо все таки ми старіш од вас. А що я тобі зараз подам, то ти довго менї будеш виноватий, щоб такою приязною новиною мене на оддячку привітати. *(Виймає папір.)* От, мій коханий Саво, із Варшави менї лист прислали. Ти знаєш, що я писав об тобі, що ти прийшов до нас і прохав визволить тебе од козацької злоби і обіцяв ся нам вірою й правдою служити, і що ти чоловік розумний і дотепний, і так як нам треба супротив бунтовників, що своєю волею собі гетьмана вибрали, другого гетьмана поставити, то я — як ми тогдї й радили ся, сам знаєш — і писав, що не знаю, мов, нїкого опріч тебе, щоб кому можно було булаву уручити. Тепер менї відписали з Варшави, що нехай буде по моєму і сам круль нарік тебе гетьманом війска козацького.

Сава. Вірою й правдою служити-му мому добродїтельові.

Конецьпольский. Та велять менї ще опріч тих козаків, що нам вірні зостали ся, іще чотири тисячі Ляхів відправити, щоб з їми ти угомонив бунтовників та на законне Богом і королем наречене своє панство уступив.

Сава. Що менї король наказує, то усе к його чести і славі робити маю.

Конецьпольский. Та ще писав я про те, що бунтовники батька твого рідного гетьманом поставили; на се відписали менї, що коли його возьмуть, то йому нїякої кари не буде. Круль добре твою віру й правду бачить, бо ти й батька

Digitized by Google

не жалієш, аби тількі вволити волю його милости. Тим тобі сее й уважаєть-ся.

Сава. За се вішно Бога молити-му за його крулевську мосць...

Конецьпольский. От і все. Та ще велять менї з тобою умовить ся.

Сава. І без умови, пане, служити-му я просто; не прийшов би я до вас, коли-б вам лиховав.

Конецьпольский. Ти чоловік добра душа, я знаю се. Тількі те, що́ наказують, треба уважить. А се, бач, щоб я тебе до присяги привів, що ти будеш вірний послушник посполитій.

Сава. Хоч я і без присяги у вірности не змінюсь, та присягнути ся у правдї не гріх. Добре, пане.

Конецьпольский. Іще одна умова. Круль і рада наша хочуть, щоб ти заприсягнув ся, що усім зусильлям будеш унію на Україні вводити і волею і неволею заставляти-меш козаків бути нашими, щоб вони свою шизматицьку віру покидали а унію приймали. У сім тобі треба нам присягнути ся. Воно, я знаю, і без того ти б сее робив, і без присяги, та все треба, щоб дїло до дїла було.

Сава. Унію, пане?

Конецьпольский. А що́? Ти сам знаєш, без сього не можно. Не лиха ми вам хочемо а добра, щоб і ви, як треба, Бога чтили і царство небесне з нами залучали!

Сава. Нї, пане, я своїй вірі не зрадник.

Конецьпольский. Як се?

Сава. Тїлом і душею радніш я вам служити, а на свою віру войною не піду. Я сам хотїв прохати сеї одної ласки, щоб нашу віру не давили,

Digitized by Google

а ту іще на мене самого накладають, щоб я своїй вірі ворогував. Нї, пане, як хочеш — цур тому й гетьманству! Моя віра менї над усе дорожше.

Конецьпольский. А коли так, чого-ж ти й приблудив до нас?

Сава. Королю своєму законному прийшов я служить, а не віру свою отцевську й дїдівську зрадити!

Конецьпольский. Грать ся з нами захотїв, хлоп?

Сава. Буде твоя ласка, не гнївай ся на мене, що я тобі казати-му: я чоловік простий і казатиму просто; може коли не так здавати меть-ся, та я знаю, що ти пан добрий і милостивий, вибачати-меш мене! Сподіваючи ся, що ти мене не зоставиш і що може чим услужу своєму королеві, я прийшов до тебе. Ти, дай Боже тобі здоровя, усїм наділив мене і своєю милостью потїшав; живу я з твоєї ласки і нї в чім менї жалкувати ся. Тількі служить вам вірою та правдою та дякувати вам од щирого серця та Бога за вас благати! Але, пане, я не прийшов до тебе, щоб ми, мов купцї на ринку, об своїй вірі торгували ся. Ти ж, пане, сам чоловік і розумний і вчений, уваж сам: Воно правда, против сього нїчого казать, що́ наказують, то треба сповняти, але так... з твоєї мисли, з твого щирого серця, скажи менї, пане: як тобі здаєть-ся се, що нас так налигають та втїсняють? Що́, хиба ми нехристи, бесурмени? Усе така-ж віра! Що ви Богові та Спасителеві молитесь, що ми — усе рівно! Що ви сьвятих божих чтите та шануєте, що ми — усе однаково. Один Бог, одна християньска віра — за-що ж нам така напасть? за-що нас бідних так зневажати? Далибі, не знать що́ ви робите з нами! Не було б

Digitized by Google

у нас ні чвар ні бунтів, жили б ми як брати рідні із собою, коли-б ви нас хоча як людей важили! От бач, старі люде кажуть: за покійного короля Стефана... аже-ж як ми вірно служили йому, і нічого поганого тогді не було! А тепера... Господи мій милостивий! Дали-бі, як ти знаєш собі, а я правду говорю — воно так! ми б вам вірно служили, коли-б ви на нас лиха не покладали.

Конецьпольский. Досць! Шизматика нічого слухати. Роздобаривать з тобою — воду товкти.

Сава. Шизматика, пане! Оттак у нас робить ся: ви нас лаєте шизматиками, ми вас недохристями. А нема нічого із сього доброго, пане! Ще й попрікаєте, кажете: бунтовники. Ми не шизматики і не бунтовники. Ми не шизматики: наша віра християнська, сьвята і непорошна; віруєм ми в Господа Ісуса Христа і Матїр його пречистую і сьвятих його, віруєм так, як діди наші віровали, і зостанемось кріпкі у тій вірі, що́ хочете ви з нами робіть! Дай Боже, щоб і дїти наші так-же вірили! А що ми не бунтовники, то тож я тобі скажу: хиба ми вам вірно не служили? хиба ми вас од ворогів не боронили? скількі разів бесурменів од вас відгонили? скількі разів супротив Москалїв ми вам помічю помагали? Подивітесь лишень у старосьвітські описи ваші: чи нема там козацької слави? чи не проливали ми за вас своєї крови? чи відмагали ся ми коли небудь вам служити? А яка за се була дяка? Що́ скажеш, пане? Що нам тепер од вашої неправди нїкуди дївать ся! що нам нїгде голови прихилити! що нам не дають молити ся Богові! що нами як скотиною орудують! Та ще й кажете, що ми й такі й сякі, і бунтовники і розбійники! Нїколи б ми не бунтовали, коли-б ви з нас не глумовали!

Digitized by Google

Так, пане: хоч гнівай ся, хоч щó хочеш роби, твоя воля, твоя міч, а я правди казати нї перед ким не побою ся!

Конецьпольский. Щó-ж він тепер думає починати!

Сава. Щó ти прикажеш, пане: я у твоїй господї. Волю маєш мене у кайдани залити та у Варшаву відослати, нехай там мене смерти предадуть: менї та потуга буде, що я за свою віру загину.

Конецьпольский. Коли-б з иншим, я б справди тее учинив. Тебе я поважаю за твою дотепу та завзятьтя. Я тебе не гаяти-му. Іди собі, тількі од мене більш ласки не сподівай ся! Щó я тобі дав, усе беру назад, бо ти не хочеш уволити волю королевську!

Сава. Ти менї подарував, твоя воля й назад узяти. Все твоя воля, пане.

Конецьпольский. Щó-ж? ти думаєш, отсе тобі й лучче буде? Від козаків ласки не сподівай ся, вони вже давно смерть тобі нарікли!

Сава. Се я знаю. Та щó-ж тут? Крий Боже, я не боюсь смерти! Возьмете мене ви, менї те легко буде на душі, що за віру свою доведéть-ся вмерти; убють мене козаки, я весело мушу умирати: знати-му, що за короля свого предаю душу!

Конецьпольский. Ну йди, я тебе не держу.

(Входить джура.)

Джура. Приїхав до пана Сави Хомка, та такий запирханий! нишком щось має панові сказати.

Конецьпольский. Нех сюди прийде!

(Входить Хомка, оглядаючись.)

Сава. Не ховай ся, Хомка, кажи правду: чого ти?

Digitized by Google

Хомка. Пане, лихо нам приходить ся! Крій твого двора блукають козаки, усе визирають з-за лісу. Жінка твоя боїть ся, не знаєм щó й діяти; поспішай швидче, пане!

Конецьпольский. А щó? отсе-ж вони почули, де ти, тай приїхали убить тебе!

Сава. Божа воля!

Конецьпольский. Послухай, Саво! у мене є війська довіль, положу на тебе милость. Тільки змовимось *(ласкаво до нього)*; ну, Саво, на уговор — рядну! Ну!

Сава. Нї, пане — твоя воля — сього не буде!

Конецьпольский. Щó-ж? Ти пропадеш! вони тебе забють, дарма що твій батько над їми панує. Він первий підніме на тебе руки. Хоч ти й проси-меш ся, так не змилують ся.

Сава. Просить ся менї шкода! Я умру, яким уродив ся. Нї до кого у вік свій не уклоняв, так і перед смертью не поклоню ся.

Конецьпольский. Пропадеш, Саво! Лучче підпишись оттут, тай іди собі з громадою.

Сава. Нї, пане, дали-бі, нї! Сказав, що сього не буде, так і не буде!

Конецьпольский. Та ти-ж пропадеш! Такий молодий, хоробрий, у тебе жінка, і син, кажеш, є маленький. Саво, менї тебе жалко: пожалуй семю свою!

Сава. Коли вони живі зостануть ся, Біг їм буде отцем! За сиротою, кажуть, Біг з калитою. Він милосерд, на його сподівати ся треба! Коли ж і їм смерть буде, тож божа воля!

Конецьпольский. А, та який же ти не покірливий! Вчепивсь за одно, так одно те й твердить. Коли ж так — дали-бі менї тебе жалко — зоставай ся поки у мене.

Digitized by Google

Сава. Твоя воля і пустить мене і не пустить; тількі коли ти мене пускаеш, то я по своїй охотї не зостанусь: у мене семя, покидати її гріх.

Конецьпольский. Ну, іди! Хто не слухає тата, той послухає ката! Іди, я тебе не гаяти-му.

Сава *(помоливщись Богу).* Спаси-бі. Прощай, пане, може не доведеть-ся більш бачити ся. Дай Боже тобі, щó в його просиш, і семї твоїй; дай Боже королеві нашому щастьтя і славу, і всїм добрим людям дай Боже долю добру!

Конецьпольский. Іди собі к злидню!

(Сава і Хомка виходять. Конецьпольский стоїть замисливщись. Входить Лисецький.)

СЦЕНА II.

На полї лїсок; поміж кущами керничка. — Сава і Хомка їдуть верхом.

Сава *(співає пісню).*

Вилинула галка з зеленої балки,
Сїла пала галка на зеленій сосні.
Вітер повіває, сосенку хитає.
Не хитай ся сосно, менї жити тоскно!
Не ламай ся гілко, менї жити гірко!
Нема в мене роду ні отця ні неньки,
Покинули мене і брати рідненькі.
І брати рідненькі і вірна дружина:
Один сиротина, як в полї билина!

Хомко, набери лиш менї води, от як пити хочеть-ся!

(Хомка злїзає з коня і набирає води. Сава випиває.)

Сава. Хомко!

Хомка. Чого, пане?

Сава. Бачиш ти ондечки широку долину: он-он мріє, кругом лїс, по лїву руку річка?

Хомка. Бачу, пане!

Digitized by Google

Сава. Там колись відомщав я за Остряницю Ляхам, там колись клювали тїла їх орли та во́рони, а я з своєю кравчиною вертавсь до дому; били у котли, сурмили у сурми, весь люд зустрічав мене, усї кричали: ай Сава, богатир Сава! Тогдї менї й пісню приложили. Тому вже два роки, а швидко пройшли! Ще мабуть зостали ся слїди мої на тій долинї, зосталась і память моя у Ляхів, а слава моя, що́ я там залучив, за вітром полетїла... Поїдемо, Хомко? *(Від'їзжають.)*

ДІЯ ПЯТА.

СЦЕНА І.

Катерина і Мотря, тілько що купали дитину. Катерина, сповивши її, кладе в колиску. Мотря виносить воду.

Катерина. Ох, Боже ж мій! Та як-же менї страшно! Коли поїхав Хомка, а досї Сави немає.

Мотря. Та воно, кажуть, далеко.

Катерина. Ох, та як-же я ізлякала ся, досї усе так і трусить ся!

Мотря. Та куди-ж воно пішло?

Катерина. Та хто його зна! Як я встала, так щось забованїло біля лїса...

Мотря. Спаси Господи! *(Виходить за дверї. Чути кракане ворона.)*

Катерина. Що́ се?

Мотря. Геманів крюк! тричи уже зганяла з бовдура, упять сїв було!

Катерина. Ох, се-ж воно та не дарóм!

Мотря. А оту нiч — так сова те й зна лїта коло хати, та все угука!

Катерина. Щось воно та є! Мотре, дали-бі се не даром! коли-б хоч Сава швидче!

Digitized by Google

СЦЕНА II.

Катерина сидить на лежанці і колише дитину. Входить Сава. По лицю його видно, що він дуже стурбований.

Катерина *(біжить до нього)*. Саво, мій миленький! Ну, на-силу я тебе діждала ся! А тут така напасть, зовсім було біда приходилась без тебе.

Сава. Що́, моє серденько?

Катерина. А що? Сижу оттам сама собі тай колишу дитину; тількі не нароком зирк у віконце — аж там щось замеріяло, та таке страшне: я так ізлякала ся, само у козацькій одежі, а лице так схоже на Гната Голого.

Сава. Нї, моя милая, се тобі так здало ся. Чого вони сюди зайдуть? Не принесе їх нечиста мати. Та на Гната Голого ти кажеш?

Катерина. Еге!

Сава. Як-би Гнат Голий, так би я і не боявсь.

Катерина. А я так, так його бою ся, що не дай Боже! Отто колись він менї у-во снї приснив ся: наче йде до мене, та простяг руки, тай хоче мене обняти, а я од його... та так менї страшно стало, що коли прочнулась, так перевернуть ся на другий бік не посьміла! Менї усе здаєть-ся, що коли небудь він нам лиха завдасть.

Сава. Нї, моя мила, він не такий; ми упять помирили ся, і я писав до його а він до мене. А тобі либонь без мене страшно?

Катерина. Страшно, мій миленький! Як ти куди поїдеш, так менї стане так, що хто його знає й як. Усе б то плакала та журила ся, хто зна чого! Як бачу тебе біля себе, що ти зо мною, так тогдї тількі менї й легко й весело, а як тебе немає, так така туга та нудьга нападе, що сама не

Digitized by Google

знаєш, що́ б собі і заподіяла! Чого ти все так часто у той Немирів їздиш?

Сава *(вздихаючи)*. О моя Катю, більш мабуть ніколи не поїду.

Катерина. Та таки й не їзди! Як таки тобі не жалко мене саму зоставляти! І маленька дитина тебе до себе не тягне. Менї, як-би днів зо два його не побачити, так я не знаю, що́ б тогдї зо мною і було!

Сава *(цїлує дитину)*. Кришечко моя! синочку мій! Ох, тяжко, важко менї на серцї. Здаєть-ся, що я вже послїдній раз лащу мою кришечку. Катю, моя Катю, ти плачеш!

Катерина. Сама не знаю, чого сльози льлють ся! Дивлюсь на тебе, що ти такий став смутний, тай заплакала.

Сава. Ох, Катерино, погано на сьвітї! Хто його зна, на-що се Бог так учинив: безпереч усе горе та смута; инший раз голову б собі розбив, та нї, усе є щось таке, що́ не пускає, усе таки знайдеть-ся таке, що́ й серце потїше, по неволї і горе забудеш, і сьвіт божий упять стане сьвіт білий та хороший. Катю, Катю! Дай менї свою рученьку, підійми головку, подивлюсь я у твої очи. Катю *(обіймає її)*, сонечко моє ясненькее! як менї біля тебе сидїти любо! як менї на тебе дивити ся мило! О моє сердечко! А вже, що́ на дворі дїєть-ся, у сьвітлицї забудеш! Як не чіпляй ся біда, куди не жени вона, а біля жінки та дитини нїчого вона не зробить. Усе таки буде серцю розвага. *(Здрігнувши)* Боже мій милий! як-би ти знала... така журба! Вона мене звялить, зсушить, із'їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що́ бува иногдї на серцї у чоловіка. Вам, як миленький вас любить та дитина здорова та дома усе гаразд,

Digitized by Google

так вам і журби нема. А нас — як-би ти знала, яка наша натура, Катерино!

Катерина. Щó се ти кажеш, Саво? Я нічого й не втямила, щó ти казав менї.

Сава. Куди не підеш, усе люде. Тому тількі життя на сьвітї, хто з їми у ладу. Той тількі щастя бачить, хто до їх покірливий. Я не вмію з їми жити, не вмію їм корити ся. Ще не тее: хочеть-ся, щоб то старшим бути над усїма!... Ще змалку я нікого не слухавсь, дитиною хотїлось розумнїш над старих бути. Щó-ж, як увязалась суча недоля, та і не одчепить-ся, жене мене сам не знаю куди! Твоя воля, Боже! щó буде, то хай по твому буде! *(Дивить ся з ласкою на дитину.)* На-що ми тебе на сьвіт породили, мій малесенький! Тепер ти собі лежиш, нічого не знаєш; прийде час, хто зна, щó тобі доля нарікає! Не дай Боже того, щó твойому батькові!... *(До Катерини)* Послухай, Катерино; щó, як нас відсїль виженуть і нам прийдеть-ся блукати, одберуть у нас усе, ми мандрувати-мемо з кутка в куток — щó тогдї?

Катерина. Щó-ж, воля божа! Бач, який ти! Казав, чого я така боязлива, а сам як сумуеш! Щó-ж, менї, крий Боже, хоч яке нещастя, я все терпіти-му, аби з тобою нерозлушно бути!

Сава. О моє серденько! одним одна моя радість на сїм сьвітї! Так, терпіти-мемо, Катю, коли доля терпіти веліла... А все менї щось на серцї трудно та нудно! *(Звертаєть-ся до дитини)* Заснув мій маленький! нехай спить! *(Цїлуе і голубить його.)* Який гарячий! мій синочок, мій маленький! Васю, Васю! Цитьте, не стукайте, на-що його будити? *(Гойдае колиску.)* Люлї, люлї! Вибачай, Катерино, що я твое на себе беру.

Digitized by Google

Аже-ж ти знаєш, моя мила, що як голубка полине, так голуб дїточки годує. Так і ми з тобою, моє серденько! *(Цїлує її.)* Ніяк не налюбуюсь, дивлючись на тебе, не намилуюсь з тобою! Хоч до смерти милувати-му ся, усе здавати-меть ся, що мало! О, чого ти така смутна? Ач які очи заплакані! Не журись, моя душенько!

Катерина. Та як же менї не журить ся, коли ти журиш ся! Бач, тут іще щось недобре під нас підлїза!

Сава. Не бійсь, моє серце, нїчого не бійсь, поки я з тобою... усе гарно буде. Я сам не знаю, чого менї сумно так було; тепер пройшло. Я то який веселий! Гей, Хомко! піди лиш у пивницю та принеси горілки та меду. Увесь вік свій не пив горілки, тепер напю ся, дали-бі напю ся. Не знаю сам, перед чим дуже так захотїлось. Тай бісова, онцихристова журба... чого вона справди так увязла? Стревай, я її вижену! *(Хомка приносить горілки і меду.)* Отсе так до ділa! *(Пе.)* А суча, яка гірка! Як се її пють багато! Випий лиш ти, Катю!

Катерина. О нї, цур їй! Я од роду не пила, і не знаю, яка вона й є.

Сава. Та я й сам не пивав її нїколи. Тепер тількі так, тим що й я був колись козак! Колись!... А того, що́ було колись, того нема уже і не буде! Геть діяволова журба! щоб тебе пранцї з'їли! Випий бо, Катю!

Катерина. Дали-бі не хочу, дай лучче меду. *(Сава дає їй меду, Катерина пє, дитина прокидаєть-ся.)* От бач, дитину годувати треба.

Сава. За твоє здоровя, Катю! *(Співає:)*

Digitized by Google

О, щось менї, братцї, горілка не петь-ся,
Печаль коло серця як гадина веть-ся.
Нехай вона веть-ся, вона увойметь-ся,
Тогдї увойметь-ся, як добре напеть-ся!

От і повеселїло. Гарна пісня, Катю.

Катерина *(усьміхаючись)*. Як же?

Сава *(обнїма її)*. Сьміеть-ся моя Катя, моє серце. Ач, які у тебе очи карі та ясні, дай поцїлую!

Катерина. Стревай, дитина! *(Цїлує Саву, потім дитину.)*

Сава. Воно упять уснуло. Положи, нехай спить собі у колисцї. Не руш, положи!

(Катерина кладе дитину, Сава цїлує її.)

Катерина. Буде вже.

Сава. Чого там буде, коли пити навчаюсь. Козаки нашї навчають ся пити у таборі, а я так у сьвітлицї з жінкою. Ха, ха, ха! отсе так! Сава Чалий горілку пе! Треба записати той день, коли почав. Стревай! І ви напете ся сьогодні; чуеш, Хомко? *(Сїдає коло стола і пише.)*

(З-за сцени чути великий шум. Хомка прудко вибігає з сьвітлицї. Сава кидає перо. Катерина підбігає до вікна, але зараз з криком відскакує.)

Сава. Щó там?

Катерина. Лишечко!

Сава *(дивить ся в вікно)*. Щó се? Либонь наші козаки! Чи чорти чи щó? Чого вони пруть ся, аж ворота ламають? Чого вони од мене хочуть?

За сценою чути голоси: Пустїть нас! старих товаришів! пустїть нас!

Сава. Отсе щó?

Digitized by Google

СЦЕНА III.

Двері отвирають ся. Входять Андрій, Микита, Грицько, Степан і другі козаки.

Микита. Здоровенький собі живеш, пане Саво! Як ся маєш? Щó, пане Саво, признав нас?

Сава. Як не признать старих товаришів! Ну, щó скажеш?

Микита. А щó скажемо? Бач, ми тебе одвідати приїхали. Як ти тут живеш собі? Огидло вже без тебе. *(Побачивши Катерину)* А, здорова була, моя пані! Мати тобі чолом наказує. А щó, пане Саво, мабуть несподівані гості приїхали? Чим їх привітаєш?

Сава. Жалко менї, що ви опізнили ся, мої друзяки. А то от Господь дарував сина, ви б у мене на хрестинах погуляли, коли-б перш сього тижднів за три сюди приїхали. Буде ваша охота, презволяйте ся, у мене є ще недоїдане та недопивáне...

Андрій. Гарно ж ти нас привітаєш! Нї, пане Саво, не пити і не гуляти прийшли ми до тебе, а тебе розщитати!

Ничипір. Еге, лагодись лиш, пане Саво, скорійш, та веди нас у коморю свою, щó збудував для своєї худоби, та оддавай нам ті подарунки, щó ми тобі колись підносили.

Сава. Я заплатив за їх тогдї, як під Немировим оттут недалеко за вас бив ся. Тогдї я заплатив за їх своєю кровію. Якої ще худоби вам треба? Є у мене худоба, та не з вашої ласки надбана... Не я вам, а ви менї були виноваті, так ви вже менї заплатили — тогдї, як надо мною познущали ся, тогдї ви менї заплатили.

Андрій. Правду кажеш ти, що ми були тобі

Digitized by Google

виноваті. Ми тобі й досі виноваті, і отсе прийшли з тобою розплатити ся. За твою окаянну зраду та бісовське лихо, що ти на нас усіх замишляв, ми не заплатили тобі. Розщитаємось лишень, пане Саво!

Сава. Кажіть на-впрямки, розбійники: ви хочете мене вбити?

Грицько. Ні, пане Саво: ми до тебе на хрестини приїхали.

Сава. На двое баба ворожила! *(Виймає шаблю.)*

Ничипір. Бач, який бойкий! Ану лишень, покуштуй отсієї. *(Кидаєть-ся на Саву з пікою. Сава шаблею перебиває піку на двое і звалює Ничипора з ніг.)* Одоліла діяволова сила!

Андрій. А, бісів син! Здорово йому діявол помага!...

(Всі козаки, перехрестившись, кидають ся на Саву. Сава з усеї сили довго відбиваєть-ся від них шаблею, але наконець Андрій вибива її. Сава, з усіх боків підпертий піками, опускає руки.)

Грицько. А що? Годі тобі вередувати! заколемо його!

Катерина *(щоб весь той час стояла бліда і здеревіла позад Сави, несамовито кидаєть-ся по хаті).* Ох, моя матінко! Ох, Боже ж мій!... Та спаси ж нас бідних!... Ой!

Степан. Відьма, відьма! дивіть ся!

Катерина. Саво, мій Саво!...

Сава. Боже милосердий! твоя воля небесная! Не зостав моєї жони та дитини! Прости мене за гріхи мої! Не покинь сиріт твоїх!

Гнат Голий *(вбігає прожогом).* Чого-ж ви закуняли над їм, братці? Хиба не бачите, що

Digitized by Google

вона вже шепче... уже й хмара находить... Ну, оттак його! *(Проколює Саву.)*

(Катерина несамовито кидаєть-ся в вікно.)

Андрій. Отсе тобі, бісів син, знаєш тепер, як свою родину зрадить!

(Всї козаки колять Саву з приговорками.)

Катерина. Ой! *(Кидаєть-ся з вікна до Сави.)*

Сава. Прощай, мо-я Ка-тя... *(Умирає.)*

Катерина. Ох, дитина, дитина...

Гнат Голий *(підбігає до Катерини)*. Катерино, будем любити ся... я тебе оборoню... *(Катерина бє його кулаками. Гнат нїби падає.)* Ох, відьма!... не здолїеш... пропадаю...

(Всї з піками кидають ся на Катерину.)

Андрій *(коле Катерину)*. А, бісова, уміла чарувати: мабуть козацького списа і чари не беруть!...

Гнат Голий *(встає і теж коле її з великою радістю)*. А, добравсь я до тебе!...

Катерина. Си-нку!... *(Умирає.)*

(Тим-часом Мотря вхопила дитину і віддала Хомцї, котрий прожогом вибігає.)

Ничипір *(підходить до колиски)*. А, те ще маленьке! там такі пелюшки багаті!

Андрій. А що́, і його хиба?

Степан. А тож! Коли мати відьма, так се вже й воно чорту предане! Та воно таки й нехрещене!... дали-бі, нехрещене!...

Андрій. Ану, хлопцї, того байстрюка! Ну, швидче!

(Козаки біжать за Хомкою.)

Степан. Ну, слава тобі, Господи, рішили супостатів! Праведно сказано, що Господь милосерд. Вже хоч як не прись діяволова сила, а хто

Digitized by Google

з благословеніем божиїм супротив її піде, так хоч як, а все таки одоліє.

Андрій. Вішно будем ми дякувати пану Гнату: він діяволову силу поконав! Йому й слава, йому і честь.

Грицько. Та щó-ж, як ти хочеш, Гнате, а я і перш провідав про сее. Дали-бі, се я знав усе, пане брате!

Гнат. А коли знав, так чому-ж не сказав?

Грицько. Та я-ж казав!

Гнат. Так?

Грицько. Та мабуть що так!

Андрій. А щó, панове, послухайте лиш мене! Уже Чалому над нами не гетьманувати: він і сам не схоче після того, щó ми йому наробили. Вибе-рімо лиш собі пана Гната Голого!

Грицько. А щó? Хиба достойнішого нема?

Степан. Він діявола одолів!

Всі. Так, так!

Гнат. Щó се ви задумали? *(Чути шум за сценою.)* Ге, диніть ся, мабуть батько!

Андрій. Нехай почоломкаєть-ся з семею своєю!

СЦЕНА IV.

Павло з козаками і Лисецьким. — Хомка вертаєть-ся з дитиною.

Павло *(з жахом закриває очи).* Боже мій міцний! От щó наробили! вовкулаки! І дитину... маленьку, невинну!... і ту хотїли убить! Боже мій праведний!

Гнат *(у бік).* Лишечко!

Павло. А, ти тут! Добре! Може, пане Гнате, другого зрадника треба покарати!

Всі. Щó се? щó се?

Павло. Шалені! поплелись з їм з дуру як

Digitized by Google

з дубу. А ми з паном гетьманом полонили Ляхів, щó їхали Саву обороняти, і поспішали зупинити вас; та ні, пізно! За-щó ж ви жінку убили? Нехристї! А се все він! Ану лиш, кажи ти, Ляшку!

Лисецький. Ви загубили Саву за те, що він до нас був приязний, а Гнат Голий іще більше вас зрадив. Коли у Сави Чалого й думки не було до нас приїздити, він усе звіщав пана Конецьпольского. Він і Саву на се підмовляв і мене до його проводив. А після того й на Саву писав, що він обманює Конецьпольского. Гнате, чи пізнав мене? Коли виїздили із Терехтемирова, я був у тебе і ти менї казав, що таки Саву згубиш а ми щоб нехай вас стерегли і всїх старшин переловили; іще ти й сам божився менї, що у сїм дїлї помагати-меш. Щó? відрікати ся станеш?

Гнат. Я тебе і не знаю і нїколи не бачив!

Лисецький. Е, а отсї листи не ти писав? Дивітесь, панове! *(Показує листи. Всї стоять остовпілї від здивованя.)*

Грицько. А щó, не казав я? От щоб менї тее та сее, коли я та не прочував отсього! Тим-то він менї так і вадив! Еге! Я вже коли що знаю, так воно так і буде!

Гнат *(на колїнах).* Панове мої! се хтось підписавсь під мене. Крий Боже, я сього не знаю! Щоб я луснув, щоб мене чорти живого розшматували, коли я що знаю! *(Хрестить ся.)* От щоб мому батькові і матері ка зна що було, коли отсе правда!

Всї. Брешеш, зрадник!

Гнат. Ой, простїть мене, батечки! Дали-бі, се нарошно на мене! Отже я вам скажу: щоб увесь рід мій чорти взяли, коли я винен! Велике слово! не буду! простїть!...

Digitized by Google

Павло. Чорт!

Гнат. Ой, пустіть душу на покуту!...

Павло. Нема покути для діявола! здихай, шельмованець! *(Коле його. Всї кидають ся на Гната і проколюють його пїками.)*

Гнат, важко здихнувши, умирає.

Степан. Обніс сучий син неповинних. Ох, покарає нас Господь за се! Гетьман наш бідний! щó ми йому і казати-мемо!...

(За сценою чути несамовитий крик. Вбігає Петро Чалий; козаки потупляють очи в землю.)

Digitized by Google

II.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА НІЧ.

ТРАҐЕДІЯ.

Тако свободив ся народ руський з-під ига ляцького єгипетського.

Ой у нашій у славній Україні
Бували колись престрашні злигодні, бездольні
Ніхто Вкраїнців не ратував, [години.
Ніхто за їх Богові молитв не посилав,
Тількі Бог сьвятий наших не забував...
Отже й пройшли, ізійшли злії незгодини:
Немає нікого, що́ б нас подолїли!

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Переяславський **староста.**
Анастасій, сьвященик.
Семен Герцик.
Петро Корженко.
Опанас, його племінник.
Чужестранець (Лисенко).
Жид **Оврам.**
Зацвилиховський, польский офицер.
Марина, сестра Лисенкова.
Козаки. — Переяславці. — Польскі жовнїри. — Хор.

Дїеть-ся в 1649. роцї в городї Переяславі під великдень.

СЦЕНА І.

Петро і Чужестранець.

Петро.

Чи се б то й правда так, як ти казав?

Digitized by Google

Чужестранець.

Чи Дніпр у вас так широко розлив ся,
Що чутка з тої сторони доходить,
Як із Московщини?... Все Заднїпрове,
Мов грім його ударив, запалало.
З лугів, з ярів виходять гайдамаки,
Вівчар міня на спис свою ґірлиґу,
Забув плугатир ниву: леміші,
Серпи ідуть на військовее ділo;
Старі на конях їздють, і жінки
І дїти поробились козаками.
Що-дня біжать до гетьмана кравчини,
Страшенне військо стало. Лях і жид
Не мають місця голови сховати.
В Покутьті, по Подольлї, по Волинї
Всї городи повизволялись: скрізь
Побили старостів, повипихали
Жовнїрів, замки оддались із-сили,
В церквах нїгде служить нема поміхи,
І скрізь, скидаючи кровавую одежу,
Йдуть козаки до церкви дякувати Богу.

Петро.

Не дурно кажуть: сподївайсь на Бога!
Він милосерд, хоча і покарае,
А все-таки і змилуеть-ся впять.

Чужестранець.

Хиба об сїм у вас нема і вісти?

Петро.

Та щó тобі сказати, чоловіче!
І рад би в царство, та гріхів багацько!
Щó зможе бідний город?... Як свиріпи
У просї, так у їм Ляхів.
Які були що дужчі і завзятші,
Ті порозходились, або й побиті;

Digitized by Google

Зостались тількі дїти, немошнії,
Жінки та зрадники. Знайшлись би може,
Щó й стать на ворогів були б охочі,
Так проклятущі все в нас одняли.
Анї шаблюки нї рушницї, анї грошей...
Щó дїяти? — Гаразд, де сила є!

Чужестранець *(показуе на груди).*

Тут наша сила! *(Показуе на небо)* Там надїя наша!
Я чоловік бувалий, много бачив;
Багацько й сам одбув і бід і лиха:
Бач, ока правого нема, і права
Рука відрублена, і тут у грудїх
Дві кулї вліплено...
Хоч золотом всього мене обвісь,
Воно не буде того коштy мати,
Як отсї рани; через їх я мушу
Усякому Вкраїнцеві сказати:
Дивись і знай, що й я служив родинї;
І ти, мій брате, так служить їй мусиш!
От і тобі, добродію, скажу я:
Ви, бачу, всї жалкуетесь на лихо,
А вислобонитись — нема в вас сили.
Коли-б хто оступавсь за вас, так так!
Тогдї б ви добре зачимчикували!
Нехай чужі на смерть за вас ідуть,
А ви кричати-мете: отто слава!
Нема Ляхів, вже ми усїх побили!...
Наш пан Хмельницький мá велику силу,
І помігти всїм городам радніш;
Але він тількі посилае поміч
До тих, котрі самі попіднїмались.
От бач в Каньові; се вже я сам бачив.

Петро.

А роскажи, як дїялось в Каньові.

Digitized by Google

Чужестранець.

А от-як: бач, в суботу се було
На масниці. Усі Ляхи й Жиди,
Понапивавшись, з вечора гасали,
А нічю, пяні, де хто впав, там ліг.
О-півночи задзвонено у дзвін;
Скрізь запалав огонь; шумить, брязчить;
»Смерть ворогам!« луною віддало ся.
Ляхи, котрі при розумі були ще,
Почувши чвару, та мерщій збіратись;
Звістили старосту, — той, проклятущий,
І в городі не був: весь день гуляв
В манастирі, відкіль він, супостат,
Прогнав ченців і паплюг позаводив.
Поки прочумались, аж зирк — вже трупом
Повнісенькії улиці набиті;
Ізбіглось військо; поки вшикувалися,
Нарештували самопали і гармати,
Обвиднїло. І почала ся валка!
Години не пройшло, вже руським гибель
Зовсім припала. Староста у город —
І висилає каштеляна: »Ке, скажи їм,
Що я на всіх їх ласку покладаю;
Нехай лиш скорють ся.« Той тількі ввійшов,
Не встів роззявить рота, так і гепнув!
— Коли вмірать, так помремо! усї
У-в один голос закричали. — Ріжте,
Конайте нас, ізгинем козаками! —
Скажений староста велів за сее
Губити всїх, все різати й губити:
Старих, малих, ні жодної душі
Щоб не зосталось. На такі закази
Підняло ся кровавее ігрище;
Зачадів ся зо всїх кутків Канев,
І сніг од крові танув, як од сонця.

Digitized by Google

Аж до півдня їх різали без шани;
І всяк, кому приходилась черга,
Закрие тількі очи, скаже: Боже,
Твоя есть воля! З тим і вік кінчае...
Як тут Господь зласкавив ся над їми:
Де не візьмись кравчина гайдамаків
З Лисенком — геп! і оступили город
Ляхи, почувши, кинули різню,
І поспішали боронити замка.
А руські, одлигнувши, попридбали
Оружжя, та з середини на їх...
Мик-мик, мик-мик, а вже Лисенко
Й у замок скочив. Сучі вороги
І уха попускали. А Лисенко
Як подививсь, який справляли бенкет
Вони над руськими, гукнув своїм —
Щоб всіх Ляхів, Жидів і Унїятів,
Всїх до останку ізгубити. Се,
Казав, їм буде дяка за невинних.
Із половини прощоного дня,
Весь понеділок до вівторка вранці,
Давали недовіркам добру шану:
На Тясминї аж горку нагатили
Жидівським трупом, в вечері і в ранці,
І в ніч і в день все різали; сїм тисяч
Католиків пропало як собак;
Жінок, дїтей, і винних і безвинних,
Всїх ізгубили . . . . . .
В вівторок нїкого було вже бити;
У манастир по старосту послали;
З своїми, все мосцївими, панами
Приїхав він, забитий у кайдани.
У вечері усїх панів спекли,
А старостї злупили шкуру. Так
Пімстили ся над ворогами наші!

Digitized by Google

У середу усї церкви відперли
І правили молебень Богу в дяку.

Петро.

Гаразд так лучилось. Бач, козаки
Наскочили, а то б усї пропали —
А нї за віщо. Так то, брате, й нам.
Щó зробим ми, хоч і піднімемо ся?
Побють, як ту траву; у нашім краї
Від козаків не діждеш ся підмоги.

Чужестранець.

На-що вам їх? Ви самі козаки.
Хиба чого Каньовцї сподівались?
Кому неволя замоторошнїе,
Тому все рівно — жити, чи умерти,
То й смерти сам жада. Нї, пане брате!
Або вже ви Ляхами поробились,
Або Ляхи не з'обіжають вас.

Петро.

І де то вже не з'обіжають, брате!
Як-би ти бачив — вчора, о срамота!
Як унїятський бискуп до костьола їхав
На литанїю, а його колясу
Везли дванадцять чоловік із руських,
А Жид був візником! Он, погляди,
Сьомиця біла, завтра Великдень, —
А ми не знаєм сьвята, і в церквах
Всї днї служеньня не було: прокляті
Жиди нас не впускають в божу церкву,
На одкупі сьвятее держуть. Добре,
Як завтра скинемось чим заплатити,
А то прийдеть-ся й празника не знати.

Чужестранець.

І се у вас нїхто й не ворохнув ся?

Digitized by Google

Петро.

Дві чвари, брате, в нас було за рік.
Та що́-ж з того? Ляхи зараз дознались
Переловили, повязали, повели
До старости — там їм була погибель.
Надіялись було ми на одного,
Того уже нема!...

Чужестранець.

На кого-ж?

Петро.

От на того Лисенка, що́ казав ти.
Бо він, коли ти знаєш, чоловіче,
Із нашого Переяслава. Років
З пять є тому, як він нас одцурав ся.
Він був козак, і не злюбив кормиги.
Коли на нас Господь наслав недолю,
Так він не стерпів, позбірав де-кого,
Тай учинив против Ляхів тревогу.
Але було не з силою. Ляхи
У сто разів були від наших дужчі.
Поки вони зібрались, аж Лисенко
Й козацькі всї товариші його
Як-раз у глибці в пана опинились.
От староста і призива́ до себе
Лисенка, і допитуватись взяв ся;
А той, як з їм балакав, та як хватить
Пистоль у його, та як свисне в груди,
Та у вікно — юрба Ляхів за ім,
Кричать, гукають — він собі байдуже —
Та набіжав до Альти на провальля,
Та в Альту; тут за їм, мов та крупа,
Посипали ся кулї. Бог поміг, —
Ні жодная його не зачепила,
І переплинув він собі щасливо

Digitized by Google

Аж на той берег. З тій пори вже ми
Не бачили його. Ляхи шукали,
Півчверта-ста червоних намогались
Тому, хто приведе його: та дарма.
Отсе-ж як чутка пронеслась у нас,
Що він воює та Ляхів псує,
Так поговорював у нас народ,
Що може він, як не забув своїх,
То може й прийде вислобонить нас.
Ех, братїку! надїялись було ми,
Та й та надія наша вже пропала.

Чужестранець.

А чом?

Петро.

Хиба не чув про ту причину,
Щó з ним була: сердега воював,
Та вже довоював ся. Вишневецький
Піймав його в Немирові, казали.
Не знаю; кажуть, може і брехня...
Та вже б тобі про сее знати лучче.

Чужестранець.

Та чув і я... носилась чутка всюди.

(Дзвонять.)

Петро.

Ну, слава Богу! *(Здіймає шличок і хрестить ся.)*
Се мабуть пан-отець наш Анастасій
Вблагав жидів, дозволили служити.
І то, сердешний, вчора цілий день
Ходив збірати гроші по дворах;
Так суча жидова за кожну службу
По півдесятка злотих дубить. Ох,
Тепер-то... може й завтра на великдень
Достанеть-ся ще Богу помолитись.

Digitized by Google

Як спомяну я прошлі давні роки,
Аж серце рветь-ся. То була година!
Було — сподобить нас Господь діждати
Великодня, то аж неначе сьвіт
Повеселіша; все так приязно,
Так радісно; як прийде сьвітлий день,
Кожнісенький і горе позабуде;
Ніхто тобі смутненько не погляне,
І всї від серця дякують все Богу.
А щó тепер! О Боже милосердий,
На віщо так дітей своїх караєш!

(Здихає.)

СЦЕНА II.

Опанас прибігає і ревно плаче й голосить.

Опанас.

Ох, дядечку! Ох, бідна голова!

Петро.

Господь сьвятий з тобою, Опанасе!

Опанас.

Ох, дядечку-голубчику! Ох, лихо!
Біда тай годї! матїр узяли...

Петро.

Хто? як? куди?...

Опанас.

До старости жовнїри повели;
Голодна смерть, казали, буде їй.

Петро.

Ох, Мати Божа!

Опанас.

Ох, дядечку! біда зовсїм тай годї!
І говорив же: мамо, цур йому!

Digitized by Google

Ну щó, як чорт який ізійде? Нї!
Ти, каже, тількі ляку напустив:
Вони тепер не зайдуть. — От
І празник нам! Ох, лихо нам тай годї!

Петро.

Щó-ж лучилось? Кажи бо швидче!

Опанас.

Та все-ж паски! Бач, здумала пекти!
Я і казав, крий Боже, як казав!
Щó-ж? Не послухала. Як я казав,
По мойому і вийшло. Тількі в піч
Сажати стала, тут вони й прибігли.
Як крикнули, так мати, як стояла,
Аж через силу встояла. Вони
Як ухватили бідну за волосься,
Та з хати, — я до них, вони мене
Штирхнули в груди — отже як,
Крий Боже, досї, дядечку, болить.
Вони її поволокли із хати;
А я за їми, кланяюсь, прошу їх:
Змилуйте ся, кажу, панове добрі,
Не поробіть безщасного мене!
Не мучте бідній матері!... Прохав,
Прохав, прохав, — вони нї півсловечка.
Я все за їми йду, та все прохаю.
Один менї і каже: йди ти к злидню!
Псяюха, твоя мати, руська сучка,
Іздохне з голоду в льоху у панськім.
Та як схватив мене, тай кинув геть.
А мати — більш її уже й не бачив!

Петро.

Сестра моя, безщасниця!

Digitized by Google

Опанас.

Ой, дядечку, дайте ж менї пораду!
Щó-ж тут менї вже на сьвітї робити?

Петро.

Яку тобі пораду дам, небоже?
Хиба з тобою плакать та терпіти?
О Боже наш! на-що так прогнївив ся
На нас! Моли ся Богу, Опанасе!
Де чоловік не в мочі помігти,
Так треба помочи од Бога ждати.

Опанас *(хлипа).*

Щó буде з матїрю!... Ох лихо, лихо!

Чужестранець.

Чого-ж голосиш там? Чого нявчиш
Дївчачим голоском? Срамота! Хлопець,
Козак!... Мала дитина так не буде
За матїрю ревіть, як ти, ломака!
Чи ляльки батько не привіз із місця?!

Петро.

Послухай, чоловіче; се у-перше
Побачили ся ми. Я ще й не знаю,
Відкіль ти й щó такее. Ти удав ся
Менї таким і приязним і добрим,
І я признав за наського тебе.
Тепер, не знаю... Будь ти, чим єси,
Тількі, коли хто віруе у Бога,
Той уважае за великий гріх
З чужого лиха глумувати. Ти чужий,
Тебе нїхто не утїсня, не мучить;
Іди ж, будь ласкав, пріч од нас безщасних
І не глузуй над бідностью, бо є
Такий на небі, щó той глузд почуе.

Digitized by Google

Чужестранець.

Тебе бо, дядьку, лихо з глузду збило!
Коли-б ти втяв був, що́ я говорив,
Так ти б сього і справдї не варнякав.

(Опанасові:)

Жінкам та дїтям можна квасить губи,
А не такому гайдуку, як ти.
Чи такі сльози помогти-муть лиху?
Чи вернуть тобі матїр? Се вже справди
Переродились наші руські... Як?
Прохать Ляхів, до ніг їм припадати,
Дорогу злодїям сльозами гладить?!
Не сльози поміч в лїсї, а залїзо!

Петро.

О, що́ бо ти се кажеш, чоловіче!
Ну, хоч би де-як він на те пішов,
Із матїрю нещасною що́ б сталось?

Чужестранець.

Нїкчемні ланцї! Кваші ви, лапури!
Та вам ще не такого лиха треба!
У сто разів Господь на вас послав би
Нещастя, бо ви стоїте сього!

СЦЕНА III.

Анастасій з плащаницею, за їм народ.

Анастасій.

На-що, кажу, ви біжите за мною!
Гріх дарма лихо накликать на себе.
Гей братцї, розійдїть ся, розступіть ся...
Подумають, що́ чвару затяли.
Кажу вам, розійдїть ся: ви нїчого
Тут помочи не вдїете, собі
Пеню тількі з дурницї вчините.

Digitized by Google

Народ *(кричить).*

Як можно! як се можно? Плащаницю
Сьвятую! Як? Жидівськими руками?
Ми гроші заплатили; ми насильно
Закажем, щоб молитись нас пустили!!

Анастасій.

Сьвятеє діло боронити віру,
Родину і закон свій. Бо которі
Те уробляють, ті пред вічним Богом
Велику честь і славу залучають.
І ви б так добре, дїти, учинили,
Коли-б при иншім се було случаї.
Бо хто без всякої підмоги йде
На смерть, хоч будь воно й за праве діло,
Той душу й вік свій загубляє дурно,
І сам собі погибель заподіє.
Оттак, бач, вам: що́ зробить ваша кучка?
І вас повяжуть і побють, і другим
Наробите ще горя: дозиратись
І більш втїсняти стануть; і тогдї
Не те, щоб Бог приняв усердьде ваше,
А ще за тих, кого в напасть введете,
Пред Богом одповіт дасте. За кого
Отсе ви підняли ся? За мене?
Та я від сього умиваю руки!
Коли вже Бог сьвященника свого
Не ратував, чого-ж ви заходились?
За церков, за Христа? Господь небесний,
Коли-б Йому було угодно теє,
Без вашій помочи їх покарав би:
Огненні ріки низпустив би Він
На ворогів своїх, коли-б схотїв.
Бог милосердний. Його милосердю
Кінця нема. Він ворогів своїх

Digitized by Google

Прощає й милує. Смертельний гріх
Занапащати душу дурно. Відступіть ся!
Я боронить сьвятую церков мушу,
Бо я її послужник. Хай потягнуть
Мене в темницю, хай катують, мучуть:
Не перший мученик од їх я буду;
А ви ідіть собі, молітесь Богу,
Терпіте, плачте, впять таки молітесь
І впять терпіте, бо і Бог терпів наш.
От лик сьвятий, із їм я умирати
Готуюсь: імянем його — ідіте!
Чого-ж ви ще хиляєтесь? розходьтесь!
Воістинну скажу вам: хто не піде,
Той буде супротивник Богу й церкві.

Народ.

Та як же ми тебе покинем?

Анастасій.

Хто вам сказав, що я
Бою ся смерти? — Ні! За віру вмерти
Моя потреба перша. Вам же, діти,
Не подобає погибати. Діти!
Прошу вас, будьте ласкаві, уважте
Менї, сьвященнику свому! Ради Христа
І Матері Його пречистій і сьвятих,
Ради великодня, що́ наступає...
Розходьтесь, діти... Що́ ви стоїте?
Ідіть же! Проклят той, хто з вас посьміє
Не слухати мого глаголу!!

(Народ починa розходитись.)

Добре!
Скажу вам: добре, — сто разів скажу;
Неначе камінь спав з душі у мене!
Тепер я весело піду на смерть!
Благословить вас Бог, отець небесний!

Digitized by Google

Моліть ся, дїти! Він, отець наш милий,
Змилуєть-ся над дїтьми.

Петро.

Скажи, будь ласкав, щó се за новина?
Дивлюсь і слухаю, й не втяв нїчого.
Дзвонили к службі: пан-отець з народом
На ринцї опинились! — Чи нова
Пеня настигла?

Анастасій.

Не дуже-то й нова.
Зібрав був грошей я, і заплатив
Жиду Овраму за сьвятую службу,
З умовою такою, щоб сьогоднї
І завтра не було запрету. Він
Оддав ключі; ударили у дзвін:
Ізбіг ся люд; я службу був почав,
І, так як то закон повелївае
Христові страсти споминать сьогоднї,
Взяв плащаницю з олтаря й несу...
Як тут у двері жид і закричав:
За плащаницю треба особливе
Платити. Я йому й кажу: Змилуй ся!
Я вже віддав тобі. Чого-ж ти ннеш ся?
Ти ворог божий, жид, не слїд тобі
Ходить сюди, як служить ся. А він
Схватив із рук у мене плащаницю
Й давай її ірвати та тріпати...
Народ не стерпів, збив його із ніг,
Він закричав, побіг їз церкви й прямо
До старости — жалїти ся на нас.

СЦЕНА IV.

Зацвилиховський з жовнїрами й жид Оврам прибігають.

Зацвилиховський.

А осьде він, мурмило довгогривий!

Digitized by Google

Оврам.

Так, він, вельможний пане! Він — розбійник!
Він — бунтовник! Се утікать хотів!

Зацвилиховський.

Не утече, кабан. Гей, хлопці, швидче!
Гей, оступіть лишень його шаблями!
Ось ми йому дамо, як утікати!

Анастасій.

Не думав я й не думаю втікати.

Оврам.

Ні, ні... Вельможний пане, ні! Він бреше!

Анастасій.

Язик жидівський бреше. Що́ ви привели
По одного ватагу цілу?

Зацвилиховський.

В тюрму тебе узяти, вражий руський.

Анастасій.

Озьміть. І коли-б ви малу дитину
Прислали взять мене, я все б сказав:
Озьміть!

Зацвилиховський.

Ач, дяволове руське серце!
І не змінивсь в лиці.

Анастасій.

Чого-ж змінятись?
Ви думаєте, страху завдали,
Як вас сюди ватага приплела ся?
А що́ казав Христос наш, як жиди
Прийшли по Його? Легіони б цілі
Небесних анголів явились зразу,
Коли б Я захотів. — Тим я скажу вам,
Що проти вашого заліза в мене

Digitized by Google

Є оборона й поміч ще кріпчіша.
Пять слов сказать, і де б взяла ся поміч...
І вся б ватага ваша в-мить розбіглась.

Зацвилиховський.

А що́ він каже се — сей хлоп, шизматик?

Анастасій.

Те я кажу, що лишні отсї шаблї;
Вони б менї нїчого не зробили,
Коли-б я сам не покорився.

Зацвилиховський.

Мовчи!

Анастасій.

Мовчати-му.

Зацвилиховський *(Оврамовї)*.

Кажи ти, що́ він дїяв?

Оврам.

А як же, пане! Чвару піднїмав!
І справди чвару. Заплатив він грошї
За службу... Але в їх є полотенце,
Що́ на сей день розстелють серед церкви,
Та поспівають трохи, та усї
І лїзуть цїлувати. Він же грошей
Не дав за се, та ухопив, тай хоче
Нести посеред церкви розістлати...
А я стою біля порога й бачу...
І тїлькі він на голову напяв,
А я у церкву: грошї, кажу, грошї!
А сучий піп не те, щоб покоритись —
Ще лаятись, а люд увесь на мене,
Та так, що трохи не забили, пане.
От справди, пане, трохи не забили!

Digitized by Google

Анастасій.

Ти брешеш, жиде!

Оврам.

Ні, то він все бреше;
А я так от-як правду говорю!
Він з церкви вкрав його: спитайте лиш!

Зацвилиховський.

Украв? А? а?
(*Анастасій мовчить.*)
Мовчить, так корить ся. Ну, де-ж сховав?
(*Анастасій мовчить.*)
Кажи, де дів те полотенце?
(*Анастасій мовчить.*)
Кажи!
(*Б'є його по щоцї.*)

Анастасій (*підставляє щоку*).

Бий у-друге.
(*Зацвилиховський б'є.*)

Чужестранець (*підходить*).

Стревайте. Чи не гріх се таки вам
Так ізнущатись? За-що ви бєте ся?
Мерзенному жидý, бач, захотїлось
Поглумувати з хрестянина! Ти, Оврам,
Чи як тебе зовуть, жидівська пика!
Скількі тобі за плащаницю грошей?

Оврам.

Та вже дасте хоча десяток злотих.

Чужестранець (*кида йому грошї*).

Озьми хоч двадцять, сучий син, падлюка!
Та й убирай ся ік чортам у пекло.

Оврам.

Ще й лаєть-ся? (*Тихо*) Так, справди двадцять
[злотих.

Digitized by Google

Зацвилиховський.

Щó ти за чоловік?

Чужестранець.

Я прохожалий.

Зацвилиховський.

Се гарно. Гей, сюди лиш, хлопці!
Озьміть лишень отсього мацапуру!

Чужестранець.

За-що?

Зацвилиховський.

За те, що ти менї здаєш ся бісом.
Як подивитись на тебе, так тількі
Тобі йти по дворах шматків прохати:
Сліпий, кривий, обшарпаний з одежі —
А гроші як полову розсипає!

Чужестранець *(підходить до його й показує йому тихо щось похоже на лист паперу).*

Не комезись. Гляди...
Я завтра сам до старости піду.
Погано глядите ви своїх руських.
Ідіть собі, а я до їх пристану.

Зацвилиховський.

А, добре, знаю. Розступіть ся, хлопці!
(До Анастасія:)
Іди собі хармаркати у церкву
Над полотенцем, як казав Оврам.
(Оврамy:)
А ти, жидівська пика, щоб не сьмів
Ти цілий тиждень докучати нам,
Бо гроші оддали тобі усї.

Оврам.

Твоя в сім воля, мій вельможний пане.
Я б і не те, та сее вам ізвістно...

Digitized by Google

Велику пошлину за одкуп правлють.
Ще тількі попрохав би щось вас, пане,
Бач, завтра в їх аж двічи з корогвами
Круг церкви ходють...
Так щоб іще за корогви що-небудь.

Чужестранець.

А скількі?

Зацвилиховський.

Як, жидівська утроба!
Стревай, от ми дамо тобі! Гей, хлопці!

Оврам.

Ох, паночку! ой лишечко! Простіть!..
Змилуйте ся, не буду, я не буду...

Зацвилиховський.

Гляди, не дуже...

Оврам.

Нї, я так... нічого...
І справди, так... нічото... я нічого...

Зацвилиховський.

Ач, бісів жид, злякав ся!
(*Тихо чужестранцеві:*)
Добре, добре. (*Відійшли.*)

Анастасій (*Чужестранцеві*).

Що́ ти нї єсть, чи з добрістью чи з змислом,
Ти добре діло нам зробив. Спасеть
Тебе Господь! Тепер, хто хоче, люде...
Збирайте ся. Ходім молитись Богу.
(*Народ збираєть-ся.*)

Digitized by Google

СЦЕНА V.

Герцик з товпою хлопців.

Герцик.

Нї, братцї, нї; се вже хоч як, так нї!
Терпіте, коли хочте, я ж... спаси-бі!
Хоча і пропаду, нехай же знає
І він, як зачіпать мене.

Петро.

Щó він?

Один з хлопцїв.

Послухай, брате; щó ти зробиш криком
Почують...

Герцик.

Щó? Ти думаєш, що я
Такий, як ви? Нї, братцї, знайте те,
Що батько мій полковник був. Еге!
Він, бісів, щó хиба? Адже, я бачу,
Він дума, що тепер, як вже Лисенка
Нема, так він, щó хоче, те і робить!
Нї, друже, стій! Ще я живий, здоровий
На твою голову.

Де-хто з народу.

Щó, і тобі погано?!

Герцик.

О, трясця їм! Погано? От! — Та їм
Ще поганїше буде. *(Оглядаєть-ся кругом.)*
Е, тут багато вас! Та все знакомі,
Усї колись були нам приятелї.
Ото лиха година! Перш як часто
Бувало бачплись, як ще покійник
Отець живий був, а тепер забули.

Digitized by Google

Один з хлопців.

Ні, пане. Вже за кого, а за тебе головами радніші наложить!

Герцик.

Ви знаєте, хто я?

Другий з хлопців.

Пан Герцик.

Герцик.

Мій батько вмер за вас, як із покійним
Лисенком ви хотіли підніматись,
Умер за всіх у муках, у тортурах...
Не показавши ні на кого, все
Приняв на себе, — ви ж мене забули!

Один з народу.

Його отець був добрий чоловік!

Другий.

Спасенная душа!

Один з хлопців.

Ні, пане, не забули. Щó ти хочеш,
У всім тобі радніші послужити!

Герцик.

Якого ви ще лиха не терпіли?
Ще як хиба з вас ворог не глумився?
Псу лучча честь, ніж кожному із вас!
Чого-ж ждете ви?

Анастасій.

Божоеї ласки!

Герцик.

Бог бачить наші біди, Бог нам буде
Помошником. Послухайте лиш, братці:
Ви терпите усі, а я не хочу.

Digitized by Google

Із вас глумують ся, ви їм покірні;
Я не такий! мене не зачіпай!...
Послухайте лиш, товариші. Вчора
Й мене з'обідив староста проклятий:
Одняв у мене заручену дівку,
Лисенкову сестру, мою коханку,
Одняв і держить в себе мість наплюги.
Я був хотів до себе на весільля
Вас звати після сьвят; а він украв,
Вхватив її, як вовк ягня, до себе.
Почувши, що Лисенка вже забили,
Він дума, що тепер його вже воля
Знущатись над його сімею. Братці!
Багато вам Ляхи робили лиха;
Ви все терпіли — я терпіть не хочу!
Піду до його зараз, тай убю...
Убю... отсим пістолем встрелю! от-як!
Що після буде, хай і буде! — Лучче
Смерть, ніж така недоля і поруга!

Один з хлопців.

Молодець!

Другий.

Добрий Герцик чоловік!

Третій.

Щире серце!

Четвертий.

Його батько вмер за нас!

Пятий.

Він сирота!

Шостий.

Сирота! бідний сирота!

Сьомий.

Не дамо погибати Герцикові! Самі погибнемо за його!

Digitized by Google

Один з хлопцїв.

Лучче смерть, ніж наруга, говорили дїди наші.
(Народ турбуєть-ся; шум, шопотня)

Анастасій.

Пан Герцик! На-що ти людей турбуєш?
Схотїв пропасти сам, так пропадай.
На-віщо ж ти підмовлюєш і других?

Герцик.

Пан-отче!...

Анастасій.

Послухайте, міряне. Хто з вас піде
За їм, той буде ворог християнству,
І я, по власти Богом мнї наданій,
Запрет на всїх кладу проти закона
Так дїяти. Тепер сьвята субота:
Тогдї хотїли в церкву, от і можно!
Відперта церква. Щó-ж ви стоїте?
Ходїмо. (*Повертаєть-ся; народ стоїть.*)

Герцик (*в серцях кидаєть ся до його*)

Ти мабуть з'їв од Ляхів прочуханів,
Ну, їж; ну, кланяй ся їм — вони ще раз
На щоках обірвуть тобі волосься!...
Чого-ж ти люди добрі зводиш, попе?

Анастасій.

Ходїмо, добрі люде, швидче в церкву,
Бо сонечко звернуло вже на захід.

Герцик.

Стій, стій, не ворушись! Я дам тобі!...

Петро.

Семене, щó ти? Блекоти обїв ся?
Гов, хлопцї! Щó ви стоїте, безумні?
Не бачите? він мабуть одурів!

Digitized by Google

Священника!... Ах, бісів син, анцихрист!
Ох, супостат! Рука твоя проклята
Посьміла!! (*Народ оступа Герцика.*) Вяжіть його!

Герцик.

Вязать? Ах ти, стара собака!... Як?
Мене вязать?... Кишки тобі скоріш
Я розвяжу шаблюкою сією,
Ніж ти до мене сьміти-меш торкнутись!
(*Обмахує коло себе шаблею.*)
Стонадцять вам чортів! Гидкі поганці,
Підніжки недовірків, перевертні,
Ви — байстрюки, жіноцькії підхвістки!
Іюди всї, Христа продали в-друге!
Вам всїм, бачу, дать по десятку злотих,
Так ви хоч зараз в нехристи радніші...
Чорт з вами! (*Обертаєть-ся назад.*)
Будьте ви прокляті по-вік
Од Бога! Хай забуде вас, як ви
Його забули! Йдіть собі на піч
Коло жінок качатись, отто ваше.
А я за себе сам один ще справлюсь..

Народ.

Семене! брате! Ми твої усї:
Роби із нами, щó ти схочеш, всюди
Веди нас — в-право, в-ліво, хоч-куди,
На муку, на смерть, в пекло... Ми радніші...
За віру православну, за родину!...

Анастасій.

Семене Герцику, утихомир ся!
Послухай лиш мене... Твоя єсть воля —
Хоч вважиш, хоч не вважиш, се як знаєш —
Тількі послухай...

Digitized by Google

Герцик.

Щó там буду слухать?
Не бійсь, хоч ти і піп і сьвят закон
Толкуеш, та я й сам, щó дíять, знаю.

Анастасій.

Я знаю й вірю, друже. Ти на мене
Розсердив ся, та овсі дурно, друже.
Хиба я ражу, щоб Ляхам коритись,
Або що? Ні, Семене мій коханий!
Хай Бог спасá: душа у мене руська.
І так менí на сьвітí жити важко,
Так важко, брате, що огненну муку
У вічнім пеклí я б радніш приняти,
Нíж мучитись, на тее дивлючи ся,
Як віра православная страждае
І добрий наш народ бідуе гірко...
Та тількі те, що все менí вас жалко,
Тим жалко, що, мість визволеньня й щастьтя,
Залучите ви нове бідуваньня!
Бо з чвари вашої добра не буде;
Половлють тількі та ще більше будуть
Втíсняти, от і все! А моя рада:
По моему, відправить до гетьмана
Хмельницького тихенько і прохати,
Щоб він ізмилувавсь, прислав нам поміч,
Бо ми вже страждемо не в міру. Так!
Тогдí б ми вислобонили ся, врахих
Ляхів повигоняли б геть відсíль,
І то не так, як вигоняли другі,
Що переріжуть всíх та перетоплють!
Спаси від сього, Боже! Гріх великий
Відплачувать злочинцям по злодíйськи;
Бо нам не помсти треба, а слободи.

Digitized by Google

Чужестранець.

Пан гетьман вам поклон свій посилає,
І отсей лист велить вам прочитать. (*Читає:*)
»Дознались ми, що у Переяславі
Ляхи втісняють Руських, і що досі
Не вислобонились Переяславці.
Оттим отсе, кохані православні,
Пять тисяч війська посилаю в поміч.
Повибивавши всіх Ляхів проклятих,
Умісті з нами славте, діти, Бога,
Що спас свій люд від тяжкої недолі.«

Петро.

Як?

Чужестранець.

Так. (*Шум між народом.*)

Герцик.

Вони сього не стоють, тай не хочуть.

Чужестранець.

Готове військо, я його привідця.
У вечері, як стане вже смеркати,
Й католики в костьол свій ізберуть ся,
Намітьте кожний дім, де Лях живе,
Ударте в дзвін і ріжте супостатів;
А ми, почувши, явимось зараз,
Оступимо кругом весь Переяслав,
І ні одна проклятая душа
Не вихопить ся відсіля із пекла.
У-ранці всї ви будете слободні,
І день сьвятий великдень буде двічи
Сьвятіш для нас: умісті з воскресеньням
Христовим ми сьвятити-мемо й наше
З пекельної неволї визволеньня.
У-ранці всї ми будем християне,
У-вечері сьогоднї будем зьвірі.

Digitized by Google

Щоб шани із Ляхів не дать нїкому,
Щоб нї единий не утїк від смерти,
Катуйте їх; маленька дїтвора
Щоб іспеклась у поломї сьогоднї...
Щоб завтра не було тут ляцького і духу:
Бо так велить вам пан вельможний гетьман!

Всї.

Смерть католикам! смерть їм супостатам!
Весь рід скоренимо!

Чужестранець.

Не дуже-то ґвалтуйте, щоб не вчули.
Ти, Герцику, вернеш свою коханку;
А ти, роззяво, свою матїр. Всїм
Розвага буде в-ранцї.

Петро.

Хто ти,
Кумедний чоловік? Скажи, будь ласкав,
Наш визволителю, хто ти такий?

Чужестранець.

Лисенко! (*Усї з криком до його кидаються ся; розпроси, шум, ґвалт.*)
Тихше, тихше!

Голоси.

Як? щó? Хиба вже мертві устають?
Коханий, милий батьку! Визволитель!
Чи мабуть се брехня, що вражі Ляхи
Тебе убили? Нї, увесь на ранах! Правда!
Чи ти живий, чи ти воскрес із мертвих?
Мана! мана!

Лисенко.

Нї, не мана — Лисенко, люду добрий!
Лисенко я... Вам чудно, дивно бачить

Digitized by Google

Мене з труни уставшого? Вам страшно
Мерця живим углядіть! Не дивуйтесь,
Що для свого народа милосердний
Господь творить такії дивні дива.
Я знаю, братці, рознесла ся чутка,
Що вороги Лисенка доконали,
Закатували голодом в темниці;
Що обомлілі руки вже не в мочи
Висмикувать серця у їх; що ноги,
Швидкі на їх погибель і мученьня,
Вже не піднимуть ся, і що одна
Душа його безсильна, дивлючи ся
На гірку долю милої родини,
Літá над нею соколом по хмарах
І, бачучи братівське лихо, стогне,
І даром поривáєть-ся, як филя,
Щó по Дніпру в негоду похожає,
Клекоче, рветь-ся, сивим пилом хлиська,
Хотіла б наче берег весь залити
І вихопитись із стрижня не мусить...
Так, братці, так ся чутка справедлива.
Я справди вже мертвець: я вмер для миру
І для себе. Вже я не чоловік;
Вже я не той Лисенко, щó між вами
Колись найлїпшим козаком здавав ся,
Й по-перед різвої кравчини жахом
На коню вороному вигравав...
Того Лисенка вже нема... Зостав ся
Якийсь калїка, хворий, перебитий,
Як дерево підрублене... От той,
Щó називаєть-ся Лисенком. Чудо,
Опудало — шульпік лякати, стовб
Потрухлий: от тепер Лисенко ваш!
Так, братці, я вже вмер. Се тінь моя
Прийшла до вас, свій рідний Переяслав

Digitized by Google

Кохаючи, спасти своїх братів;
Тобі, Семене, узвернуть коханку,
Тобі — твою безщасну матір, церков
І божу службу для тебе пан-отче:
Усім оддать худобу і слободу,
І відомстити ворогам за смерть,
Так відомстить, щоб через двісті років
Їх правнуки Лисенка споминали...

Петро.

Так, він! Лисенко він! Лисенко наш!
Як се тебе я не признав і досі?

Герцик.

Мій брате!

Один з народу.

Скажи ж нам, як ти визволив ся?

Лисенко.

Через Господню поміч. Вишневецький,
Не переспоривши мене у муках,
Що він і я вигадували поріз —
Я на Ляхів а він на Руських, хитро
Хотів мене ізлапать, і миритись
Був захотів... А я собі на думці...
Ми вмовили ся дати війську пільгу
На місяць. Я ж тим часом намагав ся
Убратись у Немирів... Аж на лихо
Вони самі й над нас були лукáвіш!..
У-в осени стояв я нишком з лаґрем,
Як гульк! о-півночи мене збудили
Якісь крики... Прочуняв ся я й бачу:
Стоять Ляхи із голими шаблями.
Я спохватив шаблюку і рішив ся
Хоч і пропасти, так щоб не без слави.
Оттут-то, братці, я руки ізбавивсь
І ока правого, і сї шрами

Digitized by Google

Скрізь по лицю зостались з тої ночи...
Я бив ся, як скажений вовк; одначе
Мене звязали й повезли в Немирів...
Аж затрусив ся Вишневецький, як
Із-близьку подивив ся на Лисенка!
Велів вести мене зараз в тортури...
Мене пекли, сікли, обідві ноги
Гарячими залізами сковали
І кинули у льох, щоб з пацюками
Та з жабами голодну смерть приняти.
Вже сьомий день ізходив — я лежав,
Охлялий, хворий, слабий, ледве-ледве
Душа у тілі, й смерти дожидав ся...
Як тут мої голінні гайдамаки
В Немирів увірвались. Горе й лихо
Настигло на Ляхів! Пан Вишневецький
Мерщій утік. Котрі Ляхи поспіли,
Пішли за їм; котрі зостались там,
У поломі та у залізах гибли...
Почувши мою долю, гайдамаки
Мене мерщій вислобонили. Братці!
Багацько лиха я Ляхам подіяв,
Багацько християнських городів
Повизволялись через мене...
А рідний Переяслав мій... Останній
Раз може я над ворогом потішусь,
Нехай же раз сей буде за родину!
Сьогодні в-вечері ви всі слободні:
Пять тисяч війська к вам прийшло на поміч,
Пять тисяч, братці! Тількі з тим варунком,
Щоб ні одна душа з вас не посьміла
Над ворогом ізмилуватись! В серце
Тому меч гострий, хто жалує серцем
Католиків! У десятеро їм
Відплатимо за наші біди!... Смерти

Digitized by Google

Їм мало! Братці! Болїсти і лиха,
Скількі їх є на сьвітї, зберемó
На супостатські голови треклятих!...
Хто вигада сильнїшую наругу
Над недовірками, тому більш чести!
Той буде перший поміж козаками!...

Голос 1-ий.

Кости їм потрощим!

2-ий.

Огнем палить!

3-й.

В багнї топить!

4-й.

Всїх до гори ногами перевішать!

Анастасій.

Лисенко! Ось-лиш роскажу тобі
Я приказку.

Лисенко.

Аби була коротка.

Анастасій.

Коротка. Був собі отець із сином.
Син, на лихо йому, був непокірний,
І все грубив проти отця, й не слухав;
Одначе добрий батько все терпів,
Все одбував, і був до його добрий.
Раз син вельми нашкодив у господї:
Тогдї отець розсердивсь, тай прогнав
Дитя своє із дому. Син пішов,
І тількі вийшов із рідного двора,
Прийшлось йому іти через ріку...
Міст розломала половідь. Наш хлопець
Пішов у брод, як ось попав у яму,
І топне... Бачучи те батько,

Digitized by Google

З вікна та до його — по саму шию
Ускочив в воду й витягнув його.
Щó-ж син? На другий день, міcть дяки,
Бив батька!... Ну, скажи ж, будь ласкав,
Щó батько з сином мусить ізробити?

Лисенко.

Щó? Батько хай покине злого сина
І прожене на віки із господи.
А ти, пан-отче, хоч і замовчи,
Бо бачить ся, чого ти хочеш...

Анастасій.

Добре.
Ти кажеш: замовчи; одначе батько
По-твоєму покинуть сина мусить.
Так знай же, сину, знай й ти, люду добрий,
Що батько єсть — Господь наш милосердний,
А непокірливе дитя — Лисенко;
Бо Він в сьвятім своїм писаньні каже
Не дїять лиха й ворогу лихому.
Ти знаєш се; одначе скількі крови,
Не тількі винної — такої скількі,
Котра колись покуту переважить,
Скількі пролив ти? Бог усе терпів,
Терпів, поки Його сьвятая воля
Терпіть волила, ждав, щоб ти одумавсь.
Ти не одумавсь — Бог тебе скарав,
Оддав тебе суровим ворогам,
Одняв у тебе руку, око, тїло
Твоє лишив, щоби душа спасла ся;
І впять зласкавивсь, як над сином батько,
Од смерти визволив, із пекла виніс
Всеміцною десницею своєю...
Щó мусиш ти робить? Гарячим серцем,
Молитвою та добрими дїлами

Digitized by Google

Принести Богу дяку... Ти ж що́ робиш?
Ти беш Його. Бо знаєш, що Спаситель
Сказав: усе, що́ робиш ти для брата,
Ти робиш для Його — добро чи лихо.
А брат твій Лях такий-же, як і руський,
Все чоловік, все божа твар такая ж...
І вам усім не гріх таки? Господь
Почув молитви ваші і нещастя,
Послав до вас свою сьвятую поміч,
А ви зараз, мість дяки, проти волі
Його йдете! Великий гріх вам, дїти,
Великий гріх!... Коли ви хочете щастя
І визволеньня милій Україні,
Так дїйте вгодне Богу, а не бісу...

Лисенко *(бере Анастасія за руку і обертає до церкви).*

Он бачиш, це́рківка твоя, пан-отче;
Іди туди молити ся за нас.

(Бере у Герцика шаблю.)

Одна душа посьмій його послухать,
Всю голову мечем сим потрощу!...
Не дурно я прийшов вас визволяти,
Не дурно шляв ся переодягнутий,
Не дурно випрохав в гетьмана поміч:
Усе ж для вас, усе за вас... Так знайте ж,
Що я старший над вами! Смерть і лихо
Усім Ляхам! І мало-мальски хто
Із вас не так — усіх зараз покину!

Народ.

Що́ ти приказуеш, ми те і зробим!

Анастасій.

Не погубляйте своїх душ за помсту!

Лисенко.

Не погубляйте своеї родини!

Digitized by Google

Анастасій.

Послухайте, Господь вас покарає!

Лисенко.

Коли не так, усіх покину зараз!

Анастасій.

У церкву, братці! День велик сьогодні!
Хай проклят буде той, хто злим жаданьням
День смерти Бога-Спаса закаляє!...
(*Йде, за їм ніхто; Лисенко йде у другу сторону, за їм усі.*)

ХОР.

Хор усіх.

Та вже засьвітила зоря весняна!
Ущухнули криги на рідній ріці,
І золотом сьяє горицьвіт по луці;
І стали понурії нетрі вдягатись,
І стали к лещиннику бджоли збиратись;
І звіря іграє, і птаство співає,
І коник дорожку, ржучи, починає:
Всім радощі й щастя звістила весна —
І щастя не має Вкраїна одна!
Вкраїно! Вкраїно! Така твоя доля!
Забули тебе ратувать із неволі!
Забули сусіди і дїти родини;
Чи й Ти, милий Боже, забув Україну?

Хор хлопців.

Дівчата-небожаточка,
Не чуєте весни?
Чому ви не співаєте,
Не водите танків?
Чому ви не квічаєте
Чорнявих кіс своїх?

Digitized by Google

Чи хочете співаночки,
Щоб ми вам почали?
Чи хочете віночечки,
Щоб ми вам заплели?

Хор дівчат.

Не треба подаруночків,
Готуєм їх для вас.
Ой знаєм ми співаночки,
Ой є у нас вінки!
Іспершу ви родиноньці
Слободу узверніть;
Іспершу чужестранців ви
З родини проженіть.
Тогді приходьте грати ся
Із нами на луку;
І кожному дівчинонька
Співанку заспіва,
І кожного коханочка
Квітками заквітча!

Хор усіх.

Сніг спорив з землею: мовчи ти земле!
Не страшно менї тепер сонце твое!
А сонце почуло і сніг розтопило,
І землю квітками і зїльлям скрасило.
І ти, ворог пишний, на нас так казав
І Бога, безумний, на съміх підіймав;
А Бог нас послухав — і суд твій настиг,
І ти перед Богом розтанеш як сніг!

СЦЕНА VI.

Лисенко виходить, Марина біжить до його.

Марина.

Де він? де він?

Digitized by Google

Лисенко.

Тут, сестро, тут.
Дивись на його, коли ще признаєш...
Моя безщасниця! моя голубка!
У шпонах в рябця... Ох, моя миленька!
(Цїлує її.)

Марина.

Мій Божоньку! Чи се ще ти, мій брате?
Каліка, старець! Ох, моя головка!...
(Припада йому до грудей.)

Лисенко.

Не приторкай ся, сестронько, лицем
До моїх грудей: ляцькі кулї щоки
Тобі замулють... Кости вийшли з мясом,
Лице твоє біленькее надавлють...

Марина.

Дозвіль, мій брате! Чи не змиють сльози
Шрамів твоїх... Губами висмокчу
Весь гній із ран тобі... Ох, Боже!
Не має ока!... О мій брате любий!
Хочби одно у мене можна вирвать
І вставить в ямку! Я б була радніша...

Лисенко.

О, не кажи сього!... Не плач, мій янгол...
Бо швидко й я не втерплю і заплачу...

Марина.

Мій брате!! *(Плаче.)*

Лисенко.

Не плач же, сестро! хоч тепер не плач:
Бо плакать нїколи. Я на часинку
Зійшов ся тут з тобою. Треба дїло
Налагодить...

Digitized by Google

Марина.

О, знаю, знаю, серце!
Щоб вороги тебе не назарили.
О, я тебе сховаю!

Лисенко.

Ні, сестрицю!
Не об схованьні річ... Тебе з неволі,
З позора визволить, і цілий город
З-під бусурманської кормиги. От
Чого прийшов сюда я. В-ранці будем
Ми вже слободні. В-вечері сьогодні
Ні один Лях від кари не втече...
— Різати, пекти,
Згнущатись, наругатись над Ляхами
Ми будем усю ніч. Твому злодію
Таку вже кару вигадаєм вкупі,
Що й чорт злякаєть-ся... Чого-ж ти, сестро,
Поблідла так? чого ти затрусилась?
Ей, баба, баба! Що́ то вже за рід
Жіночий ваш! Ну, добре: тим, сестрицю,
Отсе тебе я викликав, щоб часом
Чого й тобі у чварі не зробили.
Побіжимо скоріш к Дніпру до мене:
Там я тебе сховаю... Чом ти блідла?
Не бійсь!... Там знайдеш ти свого Семена.

Марина.

Як, зараз?!

Лисенко.

Зараз, зараз. А, тепер я бачу,
Чого жахнулась ти! Ти приглядїлась,
Що в мене правої руки нема,
І що, коли твій злодій навздогін
Пошле по тебе, я не в силї буду
Оборонить тебе. О нї, кохана!

Digitized by Google

Не дасть ще лїва ганьби. А й хоч лїву
Згублю, у зуби застромлю шаблюку,
А все таки сестри не дам в поталу.

Марина.

Брате, брате!...

Лисенко.

Ану тебе! Ходїмо швидче...

Марина.

Мій братоньку! Убий мене, заріж —
Я не піду з тобою.

Лисенко.

Щó се, сестро?!

Марина.

Семена я нїколи не любила.
Тобі сказали дурно, що і досї
Я убиваю ся за їм душею.
Тобі сказали, що я поневолї
Живу у старости, що він мене
Украв, одняв... Ох, брате мій! Длячого
Не трісне грудь у мене, щоб з послїдним
Диханьням вилетїло страшне слово!...
Бий, ріж мене — я старосту люблю.
Бий, ріж мене — я по любві до його,
Щоб відвязатись од Семена, перейшла...
Я, родом Руська, Ляха недовірка
Як душу полюбила, і за його
Радніша йти на смерть, на катуваньня!

Лисенко.

Ти?

Марина.

Я!

Лисенко.

Моя сестра?

Digitized by Google

Марина.

Твоя сестра.

Лисенко.

Лисенкова?

Марина.

Лисенкова сестра.

Лисенко.

Іди за мною.

Марина.

Не піду.

Лисенко.

Не підеш?

Марина.

Ні, не піду.

Лисенко.

Так я тебе насильно
Озьму, заставлю позабути Ляха
Свого, заставлю вийти за Семена.

Марина.

Насильно не заставиш і не озьмеш.

Лисенко.

Чом?

Марина.

Перш ніж ти мене із міста здвинеш,
Я кровю розплинусь перед тобою!

Лисенко.

Ах, ти, змія! Ти ще мене лякати?!...
Іди, кажу тобі, зо мною зараз!

Марина.

Я вже тобі сказала — не піду.

Digitized by Google

Лисенко.

Так я тебе убю на отсім містї.

Марина.

Бий. Вбить себе я дам ся, тількі
Іти в неволю — нї.

Лисенко.

Ох, ти, паплюга!
Так се тобі у козаків неволя,
А у Ляхів так воля?!

Марина.

Так!
Менї і воля і слобода з милим...
Я вже тобі сказала раз, мій брате,
Що не насильно затягнув мене
До себе староста, що я сама
Злюбилась з їм. Та ти б таки подумав:
Коли-б іспрадви він мене в неволї
Держав як полюбовницю свою,
Чи я б отсе до тебе вийшла?... Він би
Так і глядїв за мною, куда б я
Нї повернулась. Я його невіста,
Не полюбовниця; у мене досить
Ще є душі на се. Ти дуже мало
Пізнав свою сестру... Нї, брате! Перш
Обняв би він моє холодне тїло,
Ніж взяв за теплу руку, коли-б так
Як полюбовницю схотів нелюбий
Мене держати біля себе... Він
Мене не силував — сама прохалась,
Щоб защитив од Герцика мене.
Коли-б ти не прийшов сюда з Ляхами
За прежне розплатитись, чесним шлюбом
Ми б спарувались після сьвят. Тепера
Вже нам не жити на сьвітї у-купі...

Digitized by Google

Як вірна заручена ляжу з їм
В одній могилі.

Лисенко.

Гаспид! д'явол!
Не ляжеш з їм в одній могилі! Зараз
Мечем тобі я груди рознесу;
Його ж живого спечемо у-ранці...
Здихай! *(Замахується на неї шаблею, і бачучи, що вона сьміло стоїть і ні-трошки не ворушить ся, остановивсь.)*
Ти не боїш ся смерти?

Марина.

Не боюсь.

Лисенко.

Ну — ти Лисенкова сестра!

Марина.

Його.

Лисенко.

Ти скажеш полюбовнику свому,
Ти все йому повідаєш заранї
І визволиш його від смерти?

Марина.

Нї,
Сього не буде! Визволять від смерти
Не буду я Ляхів. Сьвятую помсту
Моїх братів не зражу я. Я руська!
За глуми, за наругу, за неволю,
За кров, за сльози рідних ти прийшов
Із ворогами розплатить ся глумом,
Наругою, неволею і кровю;
Прийшов защитить од посьміху віру,
Позбавить рідних горя, із родини
Сьмітьтя чужее вимести... Багато

Digitized by Google

Терпіла й терпить бідная родина!
Як грішників у пеклї д'яволи —
Катують нас католики... Але
Господь рішив: родина слобонить ся,
І ляцька кров із неї рідну змие...
Ох, брате мій! душа ще в мене руська,
І руське лихо дуже, дуже серце
Менї ворушить... Ти за се не бій ся!
Не зражу вас; не тількі що не зражу, —
Того, котрого я люблю як душу,
Як божий сьвіт, як, братіку, тебе —
Я не спасу його! Я нишком не скажу
Йому: біжи, тебе убити хочуть...
Сама вам помагати-му. Не дурно
К йому приходив пан Зацвилиховський
І щось казав, щоб він беріг ся! Може
Він поміча́; бо щось вже турбував ся,
Почувши, що народ чогось стовпляв ся...
Я відведу його од стереженьня;
Я заведу його сюда, як смеркне,
Й сама тобі коханка передам!...
І вкупі з їм, обнявшись кріпко, кріпко —
Під братниною шаблею загину...

Лисенко.

Як смеркнеть-ся й почнуть дзвонить в костьолї,
Щоб ти була з їм тута й дожидалась.

Марина.

Буду.

Лисенко.

Та ти ізрадиш?...

Марина.

Нї, не зражу!

Digitized by Google

Лисенко.

Добре.
Будь проклята од мене і од Бога!!

(Обоє виходять.)

ХОР.

Перша половина.

Славим великую силу коханьня!
Чудне й предивне твоє панованьня,
Над усе ти на сьвітї сильнїш!
Те, щó і доля сама розлучає,
Те, щó натура забороняє,
Ти паруєш до купи й мириш.

Друга половина.

Славим велику любов до родини!
Ти зогріваєш те серце, щó стине,
Холодиш, щó палá чим другúм!
Ти розриваєш, щó доля звязує,
Нівечиш те, щó натура вказує,
Приязнее ти робиш гидким.

Перша половина.

Серце коханьням у їй загорілось,
Все воно з милим своїм розтопилось;
Нерозривнее вічне коханьня його.

Друга половина.

Меньня »родина« для їй не новее,
Серце в їй руськее, а не чужее:
А родина для Руського висче всього.

Digitized by Google

СІЦЕНА VII.

Ніч. — Марина з Старостою ідуть умісті.

Староста.

Коли-б не твої чорні очи, дівко,
Щó так на мене глядючи либонь
Аж тягнуть за собою, побожусь
Всіма сьвятими, не поплівсь би дурно
Сюда я. Люде наші в церкву йдуть,
А староста, щó в-літку не видали
Ніколи пішого, блукає нічю
По улицях!... Куда мене ведеш?

Марина.

Сюда. Бач, ти казав, що мене любиш,
А вже й пеняєш!

Староста.

Душко ти моя!...
Хоч-би у річку ти мене вела,
Я б і туда радніш! Но, ради Бога,
Щó ти задумала отсе такее?

Марина.

Послухай, мій Францішку: аж ти Поляк?

Староста.

Я твій коханий, твій жених...

Марина.

Е, ні!
Кажи менї, щó я в тебе питаю:
Ти Поляк?

Староста.

На-що споминати те,
Щó я радніш був сам забути часом?

Марина.

Ти Поляк, а я Руська.

Digitized by Google

Староста.

Ох, не рви
Ти мого серця бідного!... Щó хочеш,
Проси в мене, кажи менї... Але
Отсе щó ти вигадуеш?... Марино!

Марина.

— Руська!

Староста.

Ти янгол божий, з неба
Злетївший, Руська для народу тількі,
Як я для його Поляк, а між нами
Немає різниці, ми дружка дружку
Не станем попрікати. Наші душі
Одна пред другою, як перед Богом.
Я знаю, що ти вірно мене любиш,
Як я люблю тебе: от з нас і годі!

Марина.

Ти мене любиш! я люблю тебе!
Одначе — все ти Поляк, а я Руська.
Ти мене любиш, як і я тебе!
Хиба се нам що-небудь запевняе?...
Та хто мене запевнить, що, словами
Ласкавими годуючи мене,
Ти не ховаеш в серцї злої думки?...
Ти може хочеш обманить мене,
Погратись, як із дівкою простою,
А потім — поглумитись і прогнати!...
А може що і гірше... Хто запевнить
Тебе у тім, що я одною
Рукою обіймаючи тебе,
Тим часом другою не вихопляю
Ножа із пазухи? і може в чарцї,
Щó коли піднесу тобі з вином,
Усипані отруї?... Спать без ляку

Digitized by Google

Не мусиш ти, коли у одній хаті,
Під одной стріхою з тобою, спить
Душа вкраїнська! Ти на себе скажеш:
Я так божив ся, коли їй казав,
Як я її кохаю, так по щоках
Лили ся сльози, я кохаю вірно...
Хиба сльозам та клятьбам мусить вірить
Од Поляка Вкраїнець? Де, скажи,
Зосталась на Вкраїні одна церква,
Де б Лях із Руським не кляли ся дурно,
Обманюючи Бога і себе?...
Скількі разів, цілуючи Вкраїнця,
Для його гибель Поляк зготовляв?...
Ви вмієте і плакать і божитись,
І раді стать на вколюшки, і Бога
Призвати дурно, тількі б ворога
Лукаво обманити й загубити...
Чи не погибло ціле військо наше,
А вслід за їм увесь народ наш бідний,
Як клятьбами, божіньям і сльозами
Опутали Остряницю Ляхи?...
З тії години кожний поцілунок,
Що́ Лях Вкраїнцеві дає, похожий
На той, що́ Юда Господу давав...
Дарма і клятьби й сльози! Я не вірю
Твоїм сльозам і клятьбам! Ти на мене:
Вона божилась, скажеш, так по щоках
Її лили ся сльози; нї, вона
Мене кохає вірно... А хиба
Як Руські, так Ляхам і не платили
Тим, чим Ляхи їх жалували? Сльози
І клятьби Руського для Ляха те-ж,
Що́ клятьби й сльози Ляха для сього...
Хиба Лисенко, той Лисенко самий,
Що́ ви недавно тількі перестали

Digitized by Google

Лякатись, він, кажу, хиба не кляв ся
Й не плакав перед вами для того,
Щоб лучче погубляти вас? Лисенко
Робив з Ляхами те, що й думать страшно:
А я Лисенкова сестра!... Францішку!
Чи чуеш? Я Лисенкова сестра.

Староста.

Марино!

Марина.

Погляди на город
Отсей. Чи так він устрівав великдень
Перш, ніж лиха година нанесла
Вас, злодіїв?...

Староста.

Марино! мила, люба!
Коли хоч трохи ти мене кохаеш,
Змилуй ся, не нагадуй; хоч і мусиш
Нагадувать: я не один в сім винен.
Не я старший, не нарікай на мене
Одного...

Марина.

Ти в сім винен, ти в сім винен!
Бо ти старший у всім Переяславі.
Між-тим в Переяславі жидова
На одкупі церкви сьвятії держить,
Ксьондзи на людях їздють до костьолу,
І кожний день десятки неповинних
В тортурах або з голоду здихають...
Весь Переяслав страждá і бідуе,
А ти старший у всім Переяславі!!

Староста *(кидаеть-ся на вколюшки).*

Марино, пошануй!...

Digitized by Google

Марина.

Ви шанували
Нещасних Руських, як у вас прохались?
Пошанував сьогодні ти ту жінку,
Що́ привели до тебе? І за те,
Що бідна нишком напекла пасок,
Ти на три дні її всадив у льох...
На три дні празників!... Пошанував!

Староста.

Марино! Лихо!...
Біда менї! мороз дере!... Пусти!
Пусти... ходїмо швидче!...

Марина.

Стій, Францїшку!
Ще я тобі скажу, за чим сюди
Тебе я привела. В ночі сьогодні
Лисенко, брат покійний, появив ся
І став над постїлью моєю. Страшно
Текла із його кров: увесь на ранах,
Посїчений, опалений, без ока,
Став він передо мною. Я злякалась,
Підняла крик... Він підійшов до мене
І так казав: Не бій ся, сестро! Сором
Твій знаю; але не прийшов того,
Щоб попрікать тебе. Сїєї ночі,
Коли задзвонють у костьолї, ти
Свого коханка приведи до Альти:
Там покажусь йому...

Староста.

А от і дзвонють!
Нї, мабуть він пожартував з тобою:
Немає, бач, і досї! Ну, ходїмо!

Digitized by Google

Марина *(вихватує у його шаблю і біга махаючи ею).*

Так! Дзвонють, дзвонють, дзвонють!! Гей, злі-
Ви, чорні ворони, на Переяслав! [тайтесь
Тут добра вам потала буде! Дзвонють!!
Се дзвонють ще до церкви... Католики
Збирають ся молитись Богу тихо...
А щó, як інколи задзвонють інак,
Задзвонють так, що в кожного Поляка
Волосься настоборчить ся?! А, бачиш,
Дзвонили так, ти сам казав, по інших
Вкраїнських городах...

Староста.

Ох, щó се, щó се?
По всіх церквах вже й руських дзвонють...

Марина.

Дзвонють!
(Регочеть-ся.)
Буває страшний дзвін, як разом з дзвоном
Скрізь понесеть-ся: »смерть Ляхам!«

Галас.

Смерть ворогам!!
(Пожар, гук, крик, плач.)

Староста.

Ізрада! чвара!

Марина.

Ні! розправа, помста!
Багато лиха Руські одбували,
Нехай тепер поплатять ся й Ляхи!...

Староста.

Марино! Шаблю, шаблю!...

Марина.

Ні! Не дам
Тобі я шаблі! *(Кидає в річку.)* В Альту! Хай

Digitized by Google

Лежить вона на память нашим внукам!...
Так, милий мій, коханий мій Францїшку!
Нема надії, ми загинем разом,
Загинем разом! День страшний настиг:
Лисенко встав із домовини, грізно
Гукнув-крикнув на грізную кравчину...
У-ранцї Переяслав слобонить ся;
Сьогоднї посчитають ся з Ляхами.

Староста.

Марино! щó се?

Марина.

Помста і слобода!

Староста.

Куда менї біжати? щó робити?
Пожар! різня!...

Марина.

І помста і слобода!

Староста.

Змія! Я задушу тебе! Ти перша
Ізгинеш...

Марина.

Перша із тобою вкупі.
Ось зараз налетять сюди козаки,
Лисенко й Герцик. Тут, обнявшись кріпко,
Ми згинем вкупі. Я тебе кохала
І за коханьня згину.

Староста.

...! Мати Божа!!

Марина.

Молитись — дарма! Божий суд настигнув!

Староста.

Марино, серце! Щó ти робиш?

Digitized by Google

Марина.

Те, щó
Робить я мушу. Як дівчина руська —
Я помогла братам своїм і Ляха
Старшого привела на згубу Руським;
А як твоя коханка — вмістї згину
Під руськими шаблюками.

Староста.

Я чую —
Сюди біжать... в мене немає шаблї...
Немає бережіньня... Лихо! смерть!...
Марино! Щó ти наробила?...

Марина.

Серце
Моє! мій милий! мій коханий! мій
Франціїшку вічно любий!... Чую, чую!
Йде смерть до нас!... О серце! дай, прилипнем
Губами дружка к дружцї і загинем!...

(Кидаєть-ся йому на шию і цїлує його.)

СЦЕНА VIII.

Лисенко, Герцик, козаки з списами, з лїхтарнями, шаблями прибігають товпою.

Лисенко.

Тут, тут вони! Сестра не обманила!

Герцик *(кидаєть-ся з шаблею на старосту).*

А, злодій!... А!... Добравсь до тебе!...

(Хоче його ударить, та побачивши, що Марина його обіймає, остановив ся.)

Марина.

Бий... Щó-ж ти став, Семене? Бий нас двох!

Digitized by Google

Герцик.

Марино! Щó се? Ти його цілуєш?!

Марина.

А щó-ж таке, що я його цілую?
Коли його забєш, я жить не хочу!
Бий нас обох!... Бий, ласкав будь, Семене!

Герцик.

Чи я отсе зустріти думав?... Боже
Мій милий!... Ти, моя Марина люба,
Моя невіста, котру я кохаю
Одну на сьвітї, для котрої чвару
Почать рішив ся...

Марина.

О, душа нїкчемна!
Так ти не за своїх братів недолю,
Не за родину шаблю піднимаєш —
За дївчину, паскудний бахур!... Знай же,
І ви всї знайте, добрі люде. Правду
Скажу вам перед смертью. Я Семена
І не люблю, нїколи і не хочу
Любить! От мій Францїшок милий, любий:
Із їм радніша вмерти. Брате, чуєш?
Я дїло сповнила своє, сповняй же
І ти своє! *(Обійма Францїшка.)*
Убийте нас у-куші!

Лисенко.

Гей, хлопцї! Розлучіть їх!

СЦЕНА IX.

Анастасій *(вбігає).*

Горе! горе!
Гнїв божий обертаєть-ся на гордих!
Рука Господня помстників карає!

Digitized by Google

Лисенко.

Щб ти, пан-отче?

Анастасій.

Пошануйте, ради
Христового сьвятого воскресеньня!
Жиди боялись тіла у суботу
Зоставить на хрестї: ви, християне,
В ту ніч, коли Спаситель, люби наша,
Замучений за грішних чоловіків,
Воскрес і суцим в гробі дарував
Живот, ви кров льлете й пожар підняли!...
Народ, як дикий зьвір, розлютувавсь,
Все бе і ріже й палить, бідні дїти
Об каменюки розбиває!... Горе
Та лихо нам! Ох, пошануйте, братцї!...

Лисенко.

Пан-отче, дарма просиш!

Анастасій.

Дїти! братцї!
Ви закаляли празник божий!... Ви
Глумуєтесь із божій благодати,
Ви зводите Його сьвятую ласку! Горе
І лихо помстникам!...

Герцик.

Пан-отче!

Анастасій.

Не позирай на мене так гнївливо,
Щоб Бог на тебе не поглянув так-же.
Бо я вже бачу: много сьвітового
Добра тебе позбавив Він сьогоднї!
Семене! ти полковник Переяславський!
Ти маєш волю: пошануй Ляхів!

(Герцик відвертаєть-ся, Анастасій бере його за руку.)

Digitized by Google

Семене! Ти ще молодий, ще мало
Господь тобі на сьвітї дав пожити,
Ще мало твоє серце одбуло... Тепер
Для його наступа́ дві радощі, і перша —
То християнська радість, щоб простити
Своїм врагам: ти ще її не знаєш!
А друга — то діявольская радість,
Щоби потїшитись над їх бідою: ти
Не знаєш і сеї... Ох, брате! Друга
Тобі здаєть-ся приязнїша першій!...
Семене, ти ще молодий!... Ох, друга
Страшная радість і не довга, скоро
Її туга і мука заміняє;
А перша радість продовжить ся довго,
Весь вік твій буде розважать тебе,
І після смерти в вічну ра́йську радість
Перейде... Змилосерди ся, Семене!

Галас.

Ге, бісів син! Тепер прохатись вмієш?
А як колись мій батько у тортурах
Прохавсь, забув? В огонь, розсучий сине!...

Герцик.

Пан-отче, чуєш?

Анастасій.

Чую, синку! чую...
Ти спомянув і про свого отця,
Що́ мученицьку смерть приняв за правду...
Його душа тепер у божім царстві
Ликує з янголами... Не турбуй
Її покоя помстою. О, гірко
Душі на сьвітї тім, коли на сім
Гріх за її творять! Тепер твій батько
І в царстві невеселий став: він бачить,
Що ти за його хочеш відомщати;

Digitized by Google

А праведнії душі дуже плачуть,
Коли побачуть, що на сьвітї роблють
Худее крівні їх... Семене, синку!
Ради душі покійника отця,
Ради спасенія твоїй душі...
Ось я, старий, аж в ніжки поклоню ся
Тобі — змилуй ся! пошануй!... Сльозами
Всї ноги обільлю тобі — змилуй ся!...

(Становить ся на вколюшки.)

Герцик.

Пан-отче, встань! щó бо ти робиш се?

Анастасій.

Нї, я не встану, буду тут лежати,
Поки або тебе вблагаю в ласку,
Або забеш мене... Ти чоловік,
Ти християнин... Змилосердись, синку,
Коханий, брате, батьку милий мій,
Змилуй ся! *(Кланяєть-ся до ніг.)*

Герцик *(кидаєть-ся до його на-вколюшки).*

Устань, сьвята душа... Я винен, винен!
Ох, я тебе з'обідив... Ох, прости
Дурного! Бачу я: великий гріх
Менї!... Прости мене...

Анастасій.

Нї, ти не винен...
Крий Боже, ти не винен! Я прощаю
Тобі усе — уваж же й ти! О, ради
Христа, змилуй ся... Погляди, із кожною
Часинкою десятки душ там гибнуть...

Герцик.

Пан-отче... Щó менї робити?... Я
Не властен, є старший: прохай Лисенка!

Digitized by Google

Анастасій.

Лисенку?... Змилосердись!

Лисенко.

Годі, годі!

Сього не буде!

Анастасій.

Не гріши, не вводь
Своїй душі у напасть... Мало літ
Вже може жить тобі: пора подумать!
День прийде, коли Бог тебе заставить
Дать одповіт за все твоє життя...
Ох, тяжко буде в день той одвічати!
І рани не спасуть тогдї тебе!...

Лисенко.

Ще раз тобі скажу: сього не буде.

Анастасій *(кидаеть-ся йому в ноги).*

Нї, буде! буде!... Чи хиба не жінка
Тебе вигодувала? Чи ти в лїсї
Родився між звірям? Чи в тобі немає
І серця чоловічого?... Лисенко!
Багацько крови й слїз, що ти пролив,
Пред Богом справедливим ізібралось...
Багацько ти проти закона дїяв...
Одно хоч добре дїло на віку
Своїм зроби, і Бог тобі простить...
Простить! Одна слеза, що проливає
З покути грішник, ізтирає гріх,
І злодїй робить ся впять сином божим.
Змилуй ся!...

Лисенко.

Сього не буде.

Анастасій.

Змилуйсь!...

Digitized by Google

Лисенко.

Хоч не проси, сього не буде.

Герцик.

І я із їм тебе прохати хочу:
Він правду каже, на-що гріх нам брати
На душу?... Бог упять за се скарає.

Лисенко.

Ти просиш визволить Ляхів?

Герцик.

Еге!

Лисенко.

Ти баба, не козак! Гей, хлопці! хлопці!
Озьміть отсього рюму од мене
І закажіть, щоб швидче всіх губили!
Всіх перерізать до півночи! Так,
Кричіть, що я велю...

Анастасій *(встає і одвертаєть-ся).*

Тепер хоч годі!
Роби, як знаєш. Я іду відсіль...
Піду у ліс або в болото: лучче
З гадюками, з вовками жити, ніж
З тобою!... *(Йде пріч.)*

Лисенко *(довго думá; потім обертаєть-ся, дивить ся пильно у ту сторону, де пожар і різня; потім підходить до Анастасія і тихо говорить).*

Пан-отче! Ти казав: багацько крови
І сліз зібралось перед Богом. Правда,
Багато! Щó, як я їх пошаную,
Простить менї Господь?... Кажи тихенько!

Анастасій.

Простить, усе простить.

Digitized by Google

Лисенко *(трошки подумавши, кричить).*

Гей, хлопці!
Біжіть: щоб зараз перестали різать
Ляхів! щоби усіх живцем зібрали
І дожидались ранка. *(Хлопці біжать.)*
Правда, правда!
Пора знести покуту...

Герцик.

Брате рідний!

Анастасій.

Спасенная душа!... *(Анастасій і Герцик обіймають його.)* У сей час радість
Великая на небі настає...
Моліть ся, дїти!

(Герцик і Лисенко скількі там разів хрестять ся на сход сонця.)

Лисенко *(обтирає сльози).*

Швидче, швидче, хлопці!
Біжіть іще і зупиняйте їх!
Кричіть, що я велїв всїх шанувати!...
Пан-отче! Дай, я руку поцїлую
Тобі, мому спасителю. Ти серце
Менї звернув, ти з Богом примирив
Мене... Сьвятий! *(Цїлує руку.)*

Анастасій.

Не нарікай сьвятим!
Єдин бо сьвят Господь наш Іісус
Христос: йому молись і дякуй, сину.

Лисенко.

Так, правда, правда: ізробити добре
Солодче в сто разів, ніж злее!
О, як менї тепер на серцї легко!...

Digitized by Google

Козак *(щó держав старосту).*

А з сим же щó робити?

Лисенко.

Відпустить.
Коли усіх прощать, так всіх... А справди:
Як Герцик зна! Я за родину
Йому простив, простиш ти за невісту?

Герцик.

Марино! Дітьми ми росли у-купі.
Тогдї батьки, любуючи ся нами,
Зарані в жартах спарували нас.
І ми росли, і теж коханьня наше
Росло із нами. Батько твій покійний
Вмираючи благословив нас. Ти
Перед їм хворим покляла ся вірно
Любить мене, клялась менї і потім —
Клялась і зрадила... Бог із тобою!...
Іди із тим, кого кохаеш. Хай
Господь тобі дарує щастя й долю!...
А я... дай Боже, щоб моя погибель
Тобі на душу не лягла!... Дай Боже!

(Відходить.)

Лисенко.

Нехай іде собі — чорт з нею!

(Староста до Марини протягá руки.)

Марина.

Геть!
Я не піду з тобою, бо я Руська.
Ще раз тобі скажу, Францїшку: Руська!
Тим не піду з тобою... В ті години,
Коли брати мої і одновірцї,
Вислобонившись од неволї й лиха,
Од вашої кормиги, чистим серцем

Digitized by Google

Приносять Богу дяку за спасеньня —
Я буть ізрадницею їх не хочу!
Я не піду із вами, з ворогами
Моїй родини, шлятись із проклятьтям
На серці і від Бога і від рідних...
Я не твоя, Франціїшку, не твоя!
Коханьня наше закінчалось. Годі!
Коли не довелось з тобою вмерти,
Тепер уже я не твоя!... Прощай!
Прощай, мій милий, мій единий любий!
Прощай на вічне... *(Обіймá і цїлуе його.)*
І ви прощайте, добрі люде! Боже,
Спаси й помилуй вас!... Семене, я
З'обідила тебе, я каюсь: винна,
Бо я тебе обманювала! Лихо
І гріх менї!... Бо я нераз казала,
Що я тебе кохати-му й кохаю,
Що ти менї миліше сьвіта... Я
Брехала!... Ох, Семене, я брехала!
Нїколи з-роду серце до тебе
Не налягало — я ж тобі брехала!...
Прости мене, забудь мене, і вірно
Служи родинї й Богу... Милий брате,
Прощай і ти! Дай Боже, щоб одбувши
І горя й лиха навкінець спокоївсь
Ти на родинї з вірними братами
Та приятелями, щоб твоє серце
Було і чисте й радісне — мов иебо
Після дощу, як сонце хмари згонить;
Щоб, дивлючись на милу Украіну,
Слободную й щасливую, тобі
І весело і радісно було!...
Прощайте, люде добрі! Хай Господь
Хранить родину нашу! хай вона
Цьвіте собі, як маковая квітка!...

Digitized by Google

Благослови мене, пан-отче добрий:
Я йду у манастир. Прощайте, добрі люде!
(Відійшла; усі дивлють ся на неї з дивуваньням.)

Лисенко.

Озьміть його й ведіте к недовіркам.
У-ранцї хай під вашим наглядальням
У дім свій піде ізібратись.

Староста.

Кохавши за житья такую душу,
І утерявши на-вік се коханьня —
Мені збирати нїчого на сьвітї...
Чого я тут не долїчивсь?... Лисенку!
Ви одолїли: завтра в-ранцї наші
Ляхи, котрі сьогоднї вас топтали,
Із города повийдуть, як вигнанцї,
Із соромом, з наругою, за посьміх
Блукати по сьвіту... Ви одолїли!
Кровава свара наша закінчалась...
І ви ще, одолївши нас, як добрі
Нас милуєте! О, ви добросерді!
. . . . . .
. . . . . Я не дивуюсь —
Тобі огидло все одно та те-ж:
Ти й вигадав сильнїшую наругу
Над ворогом своїм... Ти молодець!
На вигадки голїнний! Ох, козаче!
Чи справди думаєш, що, один раз
Пошануявши нас, ти стер всю кров,
Щó проливав два роки по Вкраїнї?
Чи справди думаєш, що одним разом
Ти розщитав ся з нами?... Рідна кров,
Щó в-слїд тебе текла, і сльози бідних,
Випалені, винищені країни —
Кричать менї о помстї проти тебе...

Digitized by Google

Життя менї не дороге. Лисенко!
За всї твої наруги і мученьня,
За всї біди і лиха і напасти,
Щó так колись на нас розтошно сїяв,
Тепер зо мною посчитай ся! — Бий ся!
(Вихоплює із рук у козака шаблюку.)

Герцик.

Безумний!

Лисенко.

Е, нї! він ще й храбрувати!
Оттак-то, бач, їх шанувать, проклятих!
(Вихоплює шаблю; сїчуть ся.)

Лисенко *(проколює старосту).*

У пекло, к шайтанам, своїм братам!...

(Староста захитав ся; потім ухопив обома руками шаблюку, рвонув ся на Лисенка, ударив його, Лисенко його у-друге, і обидва попадали на землю.)

Герцик.

Лисенко! брате! ранили!... лихо! лихо!...
Швидче сюди! перевязати..

Лисенко *(лежачи).*

Не ранили, а вбили. Дарма, брате,
Всї перевязки... Я кінчаюсь... Ляше,
Нам смерть обом... прости мене
За смерть твою, я за свою прощаю...

Староста *(лежачи).*

Лисенку! дякую!... Ти слобонив
Мене зо сьвіту, де нема нїчого
Для мене... Помремо братами. Друже!
Дай руку, і нехай в примірі нашім
Примирить ся із Польщею Вкраїна!...

Digitized by Google

Ой!... Герцику... перекажи Маринї,
Що я її кохаю... *(Умирає.)*

(Козаки збігають ся коло Лисенка.)

Лисенко.

Ох, душно!... Підведіть мене хоч трошки...
Де пан-отець?... А! осьде він; у мене
Вже й очи мутять ся... Прощай, пан-отче!

Анастасій.

О Господи! Твоя і власть і воля!

Козаки і народ *(прибігають з криком).*

Слобода! слобода!... На-що се і хто приказав шанувати Ляхів?...

Анастасій.

Мовчіть... Вже й так Господь вас покарав!
Зглянїть: ваш визволитель осьде мертвий...

Народ *(кричить).*

Лисенку! батьку! Хто його? Ох, дайте
Сюда убийника! Розірвемо!
Ізпечемо!... Наш батьку рідний! на-що
Покинув нас?!...

Лисенко *(тихо).*

Ох!... розстебніть менї... я хочу трошки
Сказать їм щось, та дайте мні водиці...

(Анастасій побіг за водою; Герцик піддержує йому голову; Лисенко пє.)

Народе православний!... Знайте всї,
Що і вояк буть мусить чоловік
І християнин... Усіх Ляхів
Повипускайте завтра в-ранцї... Хай
Ідуть собі із Богом до родини...
Прощайте, братцї!... Хай вам Бог поможе!
Моліть ся всї за грішну мою душу!

(Вмирає.)

Digitized by Google

Герцик.

Не дише, вмер!...

Голоси.

Умер!... умер!... *(Голосять).*

Анастасій *(над тїлом).*

Умер, як лицар і як християнин!
Його душа, покутою й добром
Очищена, увійде в боже царство,
В збір праведних воїтелїв Христових.
Прощай, рачителю слободи й віри!
Нехай на пізні годи твоя слава
Останеть-ся на память Українцям!...
Несїть його до церківки сьвятої...
Своєю смертью дав він нам слободу.
(Обертаєть-ся до народу.)
Народе вірний, православний, добрий!
Бог вчув молитви ваші, приклонивсь
До нашої недолї, слобонив
Од вражої кормиги і нарік
Своїм народом! Славте, славте Бога!
Ходїмо в церкву: ніч велика, все
Ісповнило ся сьвіту; кожна твар
Да веселить ся, бо Христос-Спаситель
Воскрес із мертвих! Радуйте ся, люде,
Й хваліте Господа!

Крик народа.

Слава Богу!

Слава Богу!

(Усї ідуть; за ïми несуть тїла.)

Герцик *(позадї їх).*

А як менї — і празника немає!

Digitized by Google

III.

ЗАГАДКА.

(З народньої казки.)

Іван Миколаєвич Розумний, пан.
Хома } слуги і потїшники його.
Ярема }
Іван Поклоненко, селянин.
Маруся, дочка його, а потім панї.
Олексїй, приказчик.
Селяне.
Панська двірня.

I.

У пана в будинку.
Пан, Хома, Ярема.

Пан. От, друзяки, як я знудивсь, якби ви знали! Кажіть лиш менї казку.

Ярема. Хочете, я?

Хома. Нї, я.

Ярема. Геть! чого ти вязнеш? Пан твою казку так хоче слухать, як собака мову.

Хома *(штовхає Яремy).* Ґвалт! Пане, чого він бєть-ся!

Ярема. Пане, хай він іде відсїля! Йому в хлївї з свинями бути, а не тута з панами.

Хома. Яремо, не лай ся! а то так учешу, що аж у-в ухах задзвенить.

Ярема. Хомо, розквашу тобі ніс так, що й батько не пізна.

Digitized by Google

Пан. Ну вас! годі! Кажи, Хомко, казку. А ти, Яремо, мовчи, а то...

Хома. Добре, пане. Яку-ж вам казати? Стрівайте, отсїеї ви ще не чули; слухайте! Був собі цар, а в царя трое синів: два розумних а третій дурний...

Пан. Ану тебе з такими казками! Се все на одну стать: цар, та три сини, третій дурень, а там вийде, що розумні зостануть ся дома ханьки мняти а дурень яку-небудь королівну собі запобіжить. Кажи ти, Яремо, а ти, Хомо, ні чичирк; а коли ти в мене хоч слово скажеш, так я тебе тут так і вбю. Що́ се справді? За вашою лайкою ніколи казки не послухаєш! Ярема стане казати — Хома перебиває, Хома почне — за Яремою не кончить. Гляди, Хомо, не дай тобі Боже!... Ну, кажи Яремо.

Ярема. Слухайте, пане. Був собі старець, та такий старець убогий, що й казати не можна. От пішов він добувати хавтурки. Увійшов у-в одне село, питаєть-ся на ніч — ніхто не пускає. Так усе село пройшов, нігде його не приймають ночувати, а зїма була. Пройшов уже все село, тількі на ріжку останьня хата стоїть. Дума старець: як уже тут не пустють, так тогді ляжу на дорозї тай замерзну. От і став стукати; а чоловік з хати й каже: Пущу, та тількі щоб ти трошки поспав а о-півночи устав та до самого сьвіту казки казав. А старець каже: добре, казати-му. Чоловік і впустив його. Він ліг, трошки поспав, прокинувсь тай дума: як же я буду казки казати, коли ні одної не вмію? Тай давай на-вдиранці! Надійшов до порога, аж щось кричить: »стою! про-бі рятуйте, стою!« Він за поріг — кричить щось: »мокну! про-бі рятуйте, мокну!« Він не попав у двері, та у комору, а там дві сьвічки стоять

Digitized by Google

і два голуби цїлують ся. Він відтіля та у другу коморю, аж і там дві сьвічки горять і дві гадюки кусають ся. Він відтіля та на двір та під повітку, а там щось кричить: »стримлю! про-бі рятуйте, стримлю!« Він на город, аж там два стоги стоять, один більший, другий менший, а з меншого у більший жито сиплеть-ся. Він з огороду в поле, а там щось кричить: »стирчу! про-бі рятуйте, стирчу! хоч зотнїть, хоч зірвіть та покиньте!« Він і вернувсь. Увіходить у хату до господаря тай пита його: Щó то, каже, чоловіче, у тебе, що я вийшов до порога, так кричить: »стою, про-бі рятуйте, стою?« Ну, пане, як думаєте, щó се таке? Одгадайте, щó воно таке отсе усе.

Пан. Нї, не відгадаю. Кажи, так знати-му.

Ярема. От, як він спитав про те, щó кричить: стою, про-бі рятуйте, стою! а господар і каже: »то невістки йшли спати, та рогачів не поклали.«

Хома. Так отті рогачі й кричать!

Ярема. По шкоді й Лях мудрий. Ну, пане. Щó-ж то, каже, що я вийшов у сїни, а там щось кричить: мокну, про-бі рятуйте, мокну! »То, каже, невістки пили та коновку у воді покинули.« Ну, а те, що я не попав у двері та у коморю, а там дві сьвічки горять і два голуби цїлують ся? »То, каже, один мій син із жінкою у любові живе.« Ну, а те, що я попав у другу коморю, а там теж дві сьвічки горять і дві гадюки кусають ся? »То, каже, другий син з своєю жінкою несогласно живуть.« Ну, а те, каже, що я побіг під повітку а там щось кричить: стримлю, про-бі рятуйте, стримлю? »Та то сокирою хлопцї щось робили тай покинули сокиру, устромивши у дровітню.« Ну, то-ж щó таке, каже, що я побіг на горóд, а там

Digitized by Google

стоять два стоги, один більший, другий менший, і з меншого у більший жито сиплеть-ся? »То, каже, мої сини возили з копицького та украли, так се з їх та у хазяїнів стіг пересипаєть-ся.« А те, каже, що як я вийшов у поле, так щось кричить: стою, про-бі рятуйте, стою! хоч зотніть, хоч зірвіть та покиньте? »То, каже, зостались колосься на ниві, так вони перестояли свое уремя, так того й кричать... Ну, тепер сідай та снідай!« — Сказав казку.

Пан. Мудро зложено, біс його батькові.

Хома. Стрівайте, пане, я вам загадаю, так так!

Ярема. Куди тобі, кваша!

Пан. Цитьте, йолопи! Я вам загадку загадаю, щó вам і не снилась. *(Хома і Ярема лащуть ся холо пана.)* Щó є на съвітї над усе ситчіш, швидчіш і милїш?

Ярема. Хто його зна! Ситчіш — либонь ваша милость?

Пан. Дурню!

Хома. Свиня, та, щó ік різдву на сало годують.

Ярема. А швидчіш над усе — заїць.

Пан. Шолопаї!

Хома. Нї, пане: швидчіш над усе кішка.

Ярема. Е, пане, знаю: швидчіш над усе блискавка.

Пан. Не втяли, хлопцї.

Хома. А щó, пане, менї дасте, коли відгадаю?

Пан. А щó б ти хотїв, щоб я тобі дав?

Хома. Жупан ваш, пане, щó комір червоний та цьвяхований золотом. Уже б як вийшов на улицю, ото б дївчата задивлялись!

Пан. Ну, добре, дам.

Digitized by Google

Ярема. Хоч лизни гарячої сковороди язиком, так не одгадаєш. Звісно, панська загадка: куди нам простим!

Пан *(поглажує пузо)*. Знаєте що́, хлопці? *(Хома та Ярема коло його лащуть ся.)* От що́, хлопці. Тепер неділя, люде всі в селі, ідіть і збе-ріть усе село, і мужиків і жінок і дівчат, і скажіть їм отсю загадку, і скажіть, що мов »пан звелів обявити усім, що хто сю загадку відгадає, то з тії семї пан за себе буде дівку сватати«. От як!

Ярема. А що́-ж пане: ніхто не відгада!

Хома. Та таки ніхто.

Пан. Як думаєте, хлопці, ніхто не відгада?

Хома. Ніхто, ніхто. Се вже хоч як, так ніхто не відгадає.

Пан. Ну, йдіть, хлопці! Тепер неділя, так люде усі дома; йдіть... Ну, так як-же, хлопці, іменно ніхто не відгада?

Ярема. Дали-бі, ніхто.

Хома. Де її відгадати! Ніхто не відгадає.

Пан. Ну, йдіть та так і кажіть, що де від-гадають, так обіщав пан з тієї семї дівчину за себе сватати. Ідіть, а я тим-часом випю чарку горілки та чого-небудь попоїм. От захляв!

Ярема. Та таки попоїжте, пане. З півдня крихта в роті не була, а до вечора ще далеко.

II.

У пана ж таки в будинку.
Прибігають Ярема з Хомою, один другого попереджуючи.

Хома. Пане, загадку відгадали!

Ярема. Мовчи, товстопуза пляшко, а то бе-бехи повідбиваю!

Digitized by Google

Хома. Замокла сопілко, мовчи, а то я тобі такого третячка на зубах виграю, що аж за вухами залящить!

Пан. Цитьте, навіжені! Кажи ти, Яремо: що́ там таке?

Ярема. Прийшов до вас чоловік, пане.

Хома. Бреше. То Іван Поклоненко.

Пан. Чого-ж йому треба?

Хома *(швидко).* Що дочка його, Марєю її звати, так ту загадку, що́ загадували, так прийшов її батько...

Ярема. Ач яка пелька! узяв би тай запхав.

Пан. Покличте того чоловіка, що́ прийшов; вас і до півдня не розбереш. *(Увіходить Іван Поклоненко.)*

Іван. Здравія жолаю, Іван Миколайович! з добрим здоровям вашу милость поздоровляю. *(Кланяєть-ся.)*

Пан. Здоров був! Ти Поклоненком прозиваєш ся?

Іван. Тошно-сь так-сь, судир!

Пан. Чого ти прийшов?

Іван. До вашої милости, по вашому господському приказанию...

Пан. Коли я тебе кликав?

Іван. Не положіть панського гніву. *(Кланяєть-ся в ноги.)* Я б і не тєє... не посьмів би був, так бояв ся, щоб гірше вашої милости не прогнівити. Не положіть гніву! *(Ще кланяєть-ся.)*

Пан. Прощаю, прощаю. *(З слізми на очах)* Ти гарний чоловік. Я от-як люблю, як менї хто у ноги кланяєть-ся!

Іван. Ми суть раби ваші зовемо ся, не сьміємо слухатись вашого приказу, довжні те сповнять, що́ ваша милость велить.

Digitized by Google

Пан. Так, так. Се я люблю. На́ тобі́ четвертак, Іване.

Іван. За-що зволите жалувать? Ми не заслужили.

Пан. Озьми, братець, за твое щиреє серце, що ти мене шануєш.

Іван. Як же ми сьміємо вашої милости не шанувати! Ви нам єсть пан, ми через вас ситі й одіті. Подозвольте поцїлувать вашу ручку.

Пан *(з радістью)*.. На. *(Протягає руку, Іван цїлуе.)*

Іван. Не положіть гніву, будьте ла́скові. По вашому приказанию я прийшов до вашої милости по тій части, що вашій милості вгодно було нам простим людям премудрую загадку загадати і звелїли, коли хто одгадає, то щоб до вас явитись. Так у мене є дочка, так вона послала мене до вашої милости, буцїм вона ту загадку відгадала.

Пан. Коли се було, що я загадку загадував?

Іван. У неділю, пане.

Пан. Я щось забув, який сьогодні день?

Іван. Вівторок, пане.

Пан *(думає)*. А, згадав! Щó на сьвітї є ситчіш, швидчіш і милїш? Так, так!... Хлопцї казали усїм людям, і нїхто пе відгадав.

Хома. Нїхто.

Ярема *(мотає на його головою.)* Осика!

Пан. Щó-ж я тогдї сказав, що я дам тому, хто відгадае? га? Як пак я тогдї сказав? Сто рублїв грошей дам, чи як?

Іван *(кланяєть-ся)*. Ізволили запомнить, судир. Ваша милость обіщались з тієї семї дочку брати, де загадку відгадають.

Пан. Так, так! тепер згадав. Ну, щó-ж?

Digitized by Google

відгадав? Кажи: що на світі над усе ситчіш, швидчіш і миліш?

Іван. Ситчіш над усе земля, швидчіш — око, а миліш — сон. Не положіть гніву, пане!

Пан. Як? відгадав?

Хома. Так і є: стало буть, швидчіш над усе земля, ситчіш — сон, а миліш — очи. Так воно й є!

Ярема. Тюлю! Ситчіш над усе очи, швидчіш — сон, а миліш — земля. От як, ти, квач.!

Пан. Ну, що-ж мені тепер робити? Тебе за себе за-між брати?

Іван *(кланяеть-ся).* Воля ваша, пане!

Пан. Та се овсі не знать-що! Се халепа!

Іван. Не положіть панського гніву, се одгадала дочка моя.

Пан. Дочка? Так у тебе дочка є? Як її звати?

Іван. Маря, пане.

Пан. Так се мені її за-між брати? А що-ж вона, хороша?

Іван. Не з-так то, поганенька.

Пан. Погана? Отсе так! от наробив я діла!

Іван. Не положіть панського гніву. Я б не осьмілив ся, та ваше приказание.

Пан. Ну, ну, ти добрий чоловік. *(Думае.)* Ну, що-ж тепер робити?

Іван. Воля вашої милости.

Пан *(ходить по кімнаті).* Женить ся! Ах, біс його батькові! Що-ж тут діяти? Нічого! Ах, кати його батька!... Ну, іди собі, пошлю старостів!

Іван. Ми суть вірнії і примірнії раби ваші.

Пан. Ну, ну, ти хороший чоловік. Хома, або ти Яремо, дайте йому чарку горілки! *(Хома і Ярема побігли.)*

Digitized by Google

Хома. Стій!

Ярема. Не втни!

Хома *(штовха Ярему).* Убю!

Ярема *(штовха Хому).* Убю!

Пан. Як ви сьміете при мені бить ся? *(Бє Ярему.)* За-що ти його беш? за-що ти його беш?

Ярема. Ой, ой!

Хома *(на вколїшках).* Помилосердуйте, пане!

Пан. Іди горілки неси. (*Хома пішов.*) А ти в мене *(бє Ярему)* оттакечки, оттакечки!

Ярема (*плаче*). Він мене попереду зачепив.

Пан. Не бреши, не бреши! От тобі ще! от тобі ще! *(Проганя Ярему. До Івана)* Прощай, чоловіче!

Іван. Не положіть панського гніву. *(Пішов.)*

Пан. Отсе ха́лепа! Як тут мені бути? (*Хома з горілкою іде.*) Ти що́?

Хома. Горілку несу Іванові.

Пан. Я вже його вислав.

Хома. Так вернути?

Пан. Як вернути? Вернути?! Ах, ти падлюка! Давай сюди чарку! *(Бере чарку і випиває разом.)* А! (*Утирає́ть-ся.*) А! (*Тупає ногами.*) А! (*Копилить губи.*) А! (*Бере його за груди.*) А! (*Бє кулаками.*) От тобі, от тобі! Знай, що я твій пан! Знай, що я твій пан!

Хома *(біжить, плачучи).* Матінко моя, навіщо ти мене породила!

Пан *(оставсь один, скрегоче зубами, очи налились, кулаки стулив і кричить).* Увесь сьвіт сокрушу!

Digitized by Google

III.

В хаті у Йвана Поклоненка.

Маруся сидить у-в одній сорочці і тче. Увіходить Хома та Ярема, Хома з хлібом а Ярема з яйцями. Ярема вихватує у Хоми хліб а Хома у Яреми яйця.

Хома *(виступає до Марусі)*. Його благородие Іван Миколайович посила тобі поклон і жалує тебе на велике опекунство... Давай хліб!

Ярема. А дзуски! *(Хома вириває хліб, Ярема не дає, хліб розломили на дві половинки.)*

Маруся (*тим-часом співа пісню*).

Ой коли-б я, мій паночку,
Трошки багатенька,
Наплювала б я на тебе
Й на твого батенька.

Хома. Що-ж ти тепер наробив!

Ярема. Се ти...

Хома. Брешеш, ти!

Ярема. Брешеш, онцихристова довбешка! (*Заміряєть-ся кулаком і кидаєть-ся на Хому. Хома підставля кошіль із яйцями, Яремин кулак вибивае кілька яєць з кошелю.*)

Маруся (*скочила*). А що́ се за харцизяки такі найшли у хату! Чого ви завелись! Ач! Убрались у чужу солому, ще й шелестять! Та вас тут повязати треба.

Хома. А що́! От ми тепер звяжемо отсього бісового сина!

Ярема. Дурню! Се так на сватаньні кажеть-ся?

Маруся. Ох, ви виросли — ума́ не винесли! Сідайте лишень, та я вас стану питати. А будете лаять ся, візьму тай роздягну... Ну, оттак. Не кушíть мовчаночка. Кажіть: чого есте прибули до нас?

Digitized by Google

Ярема. Од пана.

Хома. Цить, не так треба.

Маруся. І на се мабуть кебети нестало! І самі не знають, чого прийшли. Так я-ж вам скажу: прийшли ви за тим, що́ всяк купує а ніхто не продає.

Ярема. Як се так?

Маруся. Овва! Умієте з паном своїм загадки загадувати — так і ні. Аже-ж я одгадала вашу, і ви б мою одгадали. Та де вам! Прийдеть-ся самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усяк сватаєть-ся а ніхто з молодою не набиваєть-ся. От воно й виходить, що всяк купує а ніхто не продає.

Хома. Так.

Ярема. Так.

Маруся. Ну, ви знаєте, що старости ходять з хлібом на сватаньня. Де-ж ваш хліб, панове старости?

Ярема. Отсей навіжений, бузувірний...

Хома. Отсей єретик, щоб йому на тім сьвітї...

Маруся Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, як собаці в човні сидїти. Ну, та чого барилу з кухви глузувати! Хороші старости! Тай молода незгірша: старости без хліба у хату увійшли, а молода у-в одній сорочці їх зустрівае. Ви тим без хліба, що дурні, а я тим у-в одній сорочці, що в мене хата без очей і без ушей, а хоч є очи, так завязані.

Хома. Як се?

Маруся. А, умієте загадувати, а розгадати так не вмивались! Тай куди вам, таким бейбасам! Як-би собака дзвякнула, то я б і почула; а як-би

Digitized by Google

віконниці у хатї не зачиняті, то я б подивилась, та все б таки й пізнала, що ви йдете.

Ярема Бач!

Хома. Де-ж твій батько?

Маруся. Поїхав до млина.

Хома. А коли вернеть-ся?

Маруся. Коли поїде на обїзде, так вернеться у вечері, а як навпростець, то у полї й заночуе.

Ярема. Від чого-ж так?

Маруся. А, і сього не розчовпаєте! Коли поїде навпростець а там дорога погана, тихо їхатиме, вечора прихватить, то у яру сидїти-ме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на заєм плакати.

Ярема. Еге, се мабуть покійника ховають?

Маруся. Дитина вмерла у сусїда, так мати пішли над нею сидїти; а як у нас умре, так певно ті до нас прийдуть. От і вийшло, що мати на заєм плаче.

Хома. Ач!

Маруся. Чим же вас частувать, панове старости: чи прибильлю, чи убильлю, чи тим, щó на Бога дивить ся?

Хома. От, кати його батька!

Ярема. Щó-ж се таке?

Маруся. Щó? мабуть не хватає глузду? Прибиль — то молоко, бо як з корови надоїм, то й корова цїла і молоко прибуває у хазяйстві, а до того й теля годуєть-ся та росте; а убиль — то сало, бо як його добудеш, то кабана не стане в хазяйстві; а те, щó на Бога дивить ся, то сирівець, онде стоїть у кутку. Він у нас давнїшний та кислий, та як напеш ся його, то так і задереш

Digitized by Google

у гору голову до образів, щó онде стоять. А щó се у вас за яйця, панове?

Хома. Пан прислав.

Ярема. Тобі пан прислав. *(Один на другого грізно позирнули.)*

Маруся. А на-віщо їх менї? Хто таки на сватаньї молодій яйця носить? Се вже нехай як поїду до пана, так сам почастує.

Ярема. Се пан тобі прислав, щоб ти взяла десяток сих яець і висиділа к ранку курчят.

Хома. І щоб панові на обід поспіли.

Ярема. А як не поспіють, то пан і брать тебе за себе не стане.

Хома. Та ще й хлосту дасть.

Маруся. Он як! Та ви з своїм паном мудрі, нїчого сказать! Давайте яець, давайте! Де-ж тут десяток? Тут усього шість.

Хома. Отсей бузувір...

Ярема. Отсей хранцюз...

Маруся. Годї, годї! Бачу, що побили з дуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їх і висижу і вигодую і к обіду панові поспіють, та тількі нехай пан зробить з однолїтків плуг та виоре ним рілю та насіє проса. Коли те просо виросте і вберуть його до ранку і змолотють, щоб було чим курчят годувати, тогдї й курчята мої панові поспіють на обід. Оттак же, йдіте і скажіть, та глядіть: не забудьте!

Хома. От біс його батькові! Яка-ж ти з сина й мудра, Марусю!

Ярема. І від чого ти така розумна, скажи, будь ла́скова!

Маруся. Ну, ну! Нїчого тут довго... Ідіть собі та скажіть панові те, щó я велїла.

Digitized by Google

Хома *(хоче йти по-переду, а Ярема дорогу йому заступає).* Стій, я по-переду.

Ярема. Нї, я.

Хома. Нї, я. *(Розставляє кулаки.)*

Маруся. Ізнов гризетесь! О, тай увірились же ви менї! *(Хватає їх за свити та дує під поли.)* От-же вам! нехай горить!

Ярема. Де горить? *(Скидає свитку.)*

Маруся *(підхвачує свитки).* От-же вам, щоб не лаялись! А щó, казала роздягну, отже й роздягла! Ідіть тепер в одних сорочках, а свитки згодять ся курчят укривати.

Ярема. От тобі на! А се все ти...

Хома. Убю вражого сина! *(Побігли. За дверима чути: кричать та лають ся.)*

IV.

У пана в будинку.

Пан роздягнутий лежить на постелї. Хома мухи бе долонею, а Ярема лоскоче пана по пятах.

Пан. Ач! справди неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Тепер сам не знаю, як від неї відчепить ся. Озьми, Хомо, пляшку та налий води менї за пазуху. *(Хома робить се.)* Послухайте ви, йолопи! Як призову чоловіка з пять людей та розложу вас, та так оддеру, що аж млосно вам стане. На-що ви, сучі сини, казали, що нїхто загадки не відгадає?

Хома. Як, пане?

Пан. Так! щоб вас сей та той! Хиба я не питав вас: хлопцї, нїхто не узнає? А ви кажете: нїхто, єй-Богу, нїхто! А тепер і вийшло чорт зна щó! А все через вас.

Ярема. Та се Хома все.

Digitized by Google

Хома. Брешеш, гирявий! се все ти!

Пан. Мовчіть, біси вашого батька! Ви, бачу, одежу загубили через свою лайку та сварку, і діла до путьтя не довели. От я вас! Ей, Васильку! (*Увіходить хлопець.*) Васильку! Одведи Хому та Ярему: нехай їм Михайло пів сотні дубиняк у спину заліпить.

Хома. Паночку, соколику, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедику, помилуйте!

Пан. Ні, ні, не помилую. Веди їх, Васильку!... Та постій, нехай тепер не бе: я сам устану та піду. Я от-як люблю, як людей бють а вони кричать.

(*Хома та Ярема плачучи вийшли. Через кілька хвилин увійшов Олексій.*)

Олексій. Продав я, пане, пшеницю в городі і скупив усе, що́ треба по домашньому.

Пан. Добре. По-чім же ти продав пшеницю?

Олексій. По сім з копою митої че́тверть.

Пан. А що́-ж так дешево? Учора купець по дванадцять давав.

Олексій (*скороговоркою*). Та се, видите, судир, по той части, що купець набавляє по рублю затим, що йому не перевозити, та впять за містяне... стало буть що на місці купив, по рублю, так воно як його зчести, то мало розниці. Та впять і те, що купець гроші давав а я товаром забирав, а воно як на товар так завсегда дешевше продаєть-ся.

Пан. Ну, може. Скількі ж грошей? Усіх шість четвертей, по сім з копою — сім та сім чотирнадцять, та ще сім то вийде... а кат його батька! вийде... вийде... двадцять один, та ще сім то двадцять вісім, та ще сім то тридцять пять,

Digitized by Google

та шість полтин то три рублі, то тридцять... тридцять вісім. Так, Олексію?

Олексій. Так, ваше благородие, достолно так.

Пан. Де-ж гроші?

Олексій. Ось подозволте поглядіть, що́ я тут купив.

Пан. У, багато! Скількі всього? Ітого сорок пять рублів. Так се, стало буть, ти на свої ще гроші купував?

Олексій. На свої, судир Іван Миколайович!

Пан. Так скількі отсе ще тобі грошей слідує?

Олексій. Ізволте полічить, судир.

Пан. Три... ні, два цілкових: так, чи що́?

Олексій. Істинно так, судир Іван Миколайович.

Пан (*дає йому гроші*). На ж тобі.

Олексій. Покорніше благодару, судир. (*Бере написаний лік і ховає у кишеню.*)

Пан. Ну, послухай, Олексію! зроби менї, будь ласкав, що́ я в тебе попрохаю.

Олексій. Що́ прикажете, судир?

Пан. От бачиш, Степановичу: загадав я людям загадку.

Олексій. Знаю, судир, і обіщались з тії семї панію собі взяти, де відгадають, а Йванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Пан. Отто-ж то й є! Що́-ж тут менї робити? Брати її не приходить ся: пани сьміяти-муть ся, що я, такий стовповий дворянин, та взяв таку просту крепачку. Ти сам знаєш, що батюшка мій поручиком був а дідушка мій у малоросийській козацькій службі хорунжим служив. А я оженюсь на простій! Як се можна!

Олексій. Справедливо говорите, судир!

Digitized by Google

Пан. Тото-ж і є! Як же з нею менї розвязатись? Я вже думав і так і інак. Хотїв їй ще загадку загадати, так хлопцї мої, Хома та Ярема, таки нїяк не втихомирють ся: що́ пошлю їх, то вони задеруть ся і дїла до путьтя не доведуть.

Олексїй. Та по моєму просто послать тай сказать їй, що не буде сього нїколи, а то і овсї не посилать: так воно й минеть-ся.

Пан. Не можна, Степановичу: погана слава піде. Скажуть: що́ се за пан, що́ раз скаже так а в-друге інак.

Олексїй. Ну, так от як: послать її батька що-небудь продавать, а опісля сказати, що мов обманив, тай не брать дочки і його ще випарить.

Пан. Еге, і так не годить ся. Чоловік добрий — батько, слухняний, тай впять таки поганої слави не минеш. А я видумав от-як: загадаю їй таку загадку, щоб вона до віку до суду не розгадала. От видумав. (*Підскакує.*) Звелю їй приїхать до мене, та тількі так, щоб нї санями нї возом, сама щоб була нї боса нї обута, нї гола нї вдягнута, нї волом нї конем, нї вийком нї голоблею, нї з гостинцем нї без гостинця. (*Регоче́ть-ся.*) От як! отсе так! нехай розгада! Як думаєш, Олексїю?

Олексїй. Хто його знає, пане. Здаєть-ся, трудно що-небудь видумать.

Пан. Так от я тебе пошлю переказать їй отсе. Чуєш?

Олексїй. Гм! Менї, ваше благородие, якось не пристало. Ви зволте послати кого-небудь молодшого, а то я вже старий, та впять менї якось неподобно.

Пан. От іще! Хиба старі та і не ходять сватати? Хто-ж і сватом бував, як не старі? Нї, вже

Digitized by Google

зділай милость, Степановичу, ти менї — от як менї услужиш! (*Дає йому асигнацію.*) Ось на́ тобі! Будь ласкав, зроби те, що́ я прошу.

Олексїй (*думає, потім кланяеть-ся*). Для вашої милости піду, а то дали-бі нї за-що б не пішов, як-би не ви прохали. Треба послухати свого пана, та ще такого доброго... Коли-ж менї йти?

Пан. Зараз іди.

Олексїй. Піду, судир. (*Виходить.*)

Пан. Василькy, поклич менї хлопців, Хому та Ярему. Роскажу їм, що́ я придумав: то-ж то сьміяти-муть ся!

V.

На дворі у пана.
Пан, Хома, Ярема, Олексїй.

Олексїй. Се, пане, хто його зна, що́ й таке! Сказала, що »приїду до пана так, як його милость приказує«.

Хома. Ого!

Ярема. Лиха матері приїде. Бреше!

Пан. Нехай собі їде. Уже-ж вона, бісова дочка, сьогоднї взна, як з паном водитись. Їди собі, Олексїю. А ви, хлопцї, приведіть сюди хортів, та усїх, таки усїх... та як стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо оттут: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопцї, та швидче.

(*Хома та Ярема біжать, попережуючи один другого.*)

Олексїй. Пане, пане! Їде наша краля, та ще яка! Як казала, так і є!

Пан (*вбіг на рундук*). Де, де? Гей, хлопцї, сюди! Отту її, отту її!

Digitized by Google

(*Вїзжає Маруся без сорочки, увязана неводом, на однїй нозї дїрявий черевик, друга нога боса та личком перевязана; сидить на якихсь ґренджолах, щó з одного боку колесо а з другого полоз. До ґренджолів привязана палиця, а до палиці ликом козел. Під пахою у неї заяць.*)

Пан. Отту її, отту її!

(*Маруся кидає зайця. Собаки вшкварили за зайцем. Маруся скочила на рундук.*)

VI.

У пана в хоромах.

Пан, Маруся одїта панею, Олексїй.

Олексїй (*увійшов, поклонивсь панові а на Марусю позирнув*). Прийшли, пане, впять ті мужики, щó судять ся об сокирі. Чим-небудь зволте кончить. Уже й то що-дня сюди вештають ся, нїчого не роблють, на панщину не ходять, тількі все основу снують од дому до двору. Пожалуста, розсудїть їх зовсїм.

Пан. А кати їх батька! От огидли! Скажи, нехай завтра прийдуть.

Олексїй. Та щó-ж з сього буде? Усе завтра та завтра. По моєму совіту, ваше благородие, узять тай перепороть обох, щоб не позивались за чорт-зна-що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тут кричиш? Ігумену дїло, а братії зась. Ач які! Зазнались ви, хлопцї. Хиба сам пан не зна, щó й сказати? Твоє дїло знать — прийшов, сказав тай годі, а то ще з совітами тиськаєш ся! Геть відсїль! Гляди, щоб торби не злякавсь!

Олексїй. Та щó-ж менї, пане, сказати?

Маруся. Іван Миколáйович! На-що ви справди водите людей? Розсудїть їх тай годі. Скажи, не-

Digitized by Google

хай підождуть біля крильця. (*Олексій вийшов.*)

Пан. Послухай, Марусю: знаєш, що́ я тобі сказав? Я тобі приказував не мішатись у мої суди. А? що́ се? Я тут пан, а не ти!

Маруся. От уже й розсердились! Бачите, які ви, пане. Хиба я вам що погане кажу? Я ваша жона, та не сьмію нікуди вступатись? Олексієві — так можна, а менї так ні? Хиба за те, що Олексій вас обдурює?

Пан. О!

Маруся. А то-ж що́? Не уступай ся, кажете, у мої суди; а багато ви насудили самі? З незнать-чого люде у двір цілий тиждень вештають ся, і ніяк і досі їм суду не дадуть.

Пан. Та бач, Марусю: діло, кат його матїр, заплуталось. Скоро то його розшолопаєш? Уже я й сам і так і інак, думаю, думаю, ночи не засплю, а все думаю, разів з десять подушку переверну, та все думаю.

Маруся. Є чого думать! Два дурні сокиру знайшли тай не ладють, кому її брати. Ходімо лишень; я їх зараз розсужу.

Пан. Так будуть люде сьміятись.

Маруся. Чого?

Пан. Скажуть: Ач який пан! не розсудить людей своїх сам.

Маруся. От тобі на! А я хиба не пані? Вони не сьміяти-муть ся. Ходім!

Пан. Ну, ходім! Та тількі се так один раз, у другий щоб ти ніже ні не сьміла мішатись у суд мій. — Хлопці, винесіть стули на рундук; підем судить-рядить.

(*Хома та Ярема, попихаючи один одного, відчиняють двері на ґанок. Пан з Марусею вийшли тай сїли.*)

Digitized by Google

Пан. Ну, гляди ж: один раз тай тількі; а то як станеш мене перебивать, так вижену геть.

Маруся (*на Хому та Ярему*). Ви чого тут стоїте, шолопаї? Гетьте! вам тут не місце. (*Хома та Ярема пішли.*)

Пан. На-віщо ти їх прогнала? Не хочу, ей-Богу не хочу. Що́ се таке? ти командуеш у мене? (*Скочив*)

Маруся. Сїдай, сїдай! люде сьміють ся. (*Пан сїдае.*)

1-ий мужик. Ізнов ми до вашої милости. Розсудїть, пожалуста.

2-ий мужик. Зробіть панську ласку, розсудїть.

Пан. Ну, люде добрі... От цілий тиждень все думаю, як би вас розсудить... Просіть лишень тепер молоду панї...

1-ий мужик. Буде ваша ласка, Маря Йва́новна.

2-ий мужик. Пожалуста, сударияя.

Маруся. А що́ там у вас таке?

1-ий мужик. Знайшли ми, сударияя, сокиру у двох, та нїяк не поділимось. Я кажу, що я знайшов, а він каже, що він. Я іменно знаю, що я! так що́-ж будеш робить? лїзе тай лїзе: моя, каже, сокира; я, каже, уперед угледів. Розсудїть нас, панї.

2-ий мужик. Єй-Богу, неправда! Отже нехай мене злидні побють, коли се правда! Йдемо ми по луцї — лежить сокира. Я й кажу: дивись, Іване, сокира. А він каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Тай пішов за нею, а він по-переду забіг тай ухопив. Отсе й та сокира, у Олексїя була вона: ось подивіть ся, от вона та сама.

Маруся. А що́ тобі робить сокирою?

Digitized by Google

2-ий мужик. Обідьдя набивати.

Маруся. А тобі?

1-ий мужик. Я хотів був попрохати в пана поїхать у ліс коляк нарубати: тин розвалив ся.

Маруся. Зніміть з топорища сокиру. Тобі (*2-ому мужикові*) на́ сокиру, а тобі (*1-ому мужикові*) на́ топорище.

1-ий мужик. Як же се так, пані?

Маруся. Нї пів слова! Розсудила, ідіть же собі геть!

(*Іще два мужики прийшли.*)

1-ий мужик. Розсудіть же й нас, пані-матко!

Маруся. А об чім?

Пан. Я вас розсужу. Марусю, тобі казав: не сьмій уступатись, як я стану судить та рядить; я на те пан.

Маруся. А я на те пані! Ну, та яке менї діло! Судіть, коли хочете, й самі. Ваші люде, ваша й воля.

Пан. Чого ви?

1-ий мужик. Ночували ми, пане, отту ніч у полї, та знаєте, поїхали так не знать як: моя кобила, його віз та віжки. От лягли ми й поснули. Коли прокинулись у-ранцї, дивимось, аж біля кобили лошатко стоїть. Я й кажу: моя кобила привела лоша. А він каже: нї, мій віз привів.

Пан. Трудне ваше діло! не знаю, як і розсудить. Знаєте, що? От-що: приходьте ви завтра у-вечері; я подумаю і розсужу вас.

Маруся. А чого тут іще до завтрйого тягнути? Ви, пане, їх розсудіть.

Пан (*подумавши трохи*). От-що! Ти кажеш: твоя кобила привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пане, ей-Богу кобила.

Digitized by Google

Пан. А ти кажеш: твій віз?

2-ий мужик. Віз, пане, звісно що віз; аже-ж ми на возі їхали.

Пан. От-що: пустіть лоша, куди воно побіжить; коли до воза, так твій віз привів лоша, а коли до кобили, так кобила.

(*Мужики пускають лоша. Воно сліпе, побігло до воза.*)

2-ий мужик. А що́, не моя правда вийшла? От бач, я-ж казав, що мій віз привів лоша!

Маруся. Отже й не так треба! Де таки видано, щоб віз привів лоша? Ви, пане, от-як їх розсудіте. Ти, чоловіче, кажеш, що кобила твоя привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, панї.

Маруся. А ти кажеш: віз?

2-ий мужик. Звісно, що віз: аже-ж лоша до воза побігло.

Маруся. Добре. Озьміть же ви лоша та поставте його по середині: коли кобила до його прибіжить, так кобила привела, а коли віз побіжить, так віз. Та тільки от-що: хто збрехав, того бить.

2-ий мужик. Бог з їм зовсім, панї; нехай уже його кобила привела!

(*Мужики пішли.*)

Пан. Як? що́ се таке? га? Мене пересужувать та переряжувать? пана? От-як! (*Ее вікно.*) от-як! (*Хита двері.*) Матері твоїй сто болотяних! (*Зустрів Василька і почав його скубти, приговорюючи*) От-як! от-як! (*Василько побіг, пан за ним.*)

Маруся. Зовсім розум розгубив! Тільки хвоста не має, а то б сам собі боки повідбивав!

Пан (*вертаєть-ся*). Марусенько, любочко, кришечко! прости мене, що я на тебе покричав.

Digitized by Google

Маруся. Щó бо ти робиш се, пане? Ну, на віщо воно схоже? Люде сьміють ся, скажуть: »скрутив ся пан.« Дали-бі, аж менí через тебе сором!

Пан. Дали-бі, не буду! Нехай менí сей та той, коли буду! Прости мене! (*Цілує.*) Отже я поїду на лови, Марусю, а ти останеш ся у мене господарювати, та вже щó хочеш, те й роби. У всім даю тобі волю.

Маруся. Щоб опісля кричав?

Пан. Нї, нї, не буду нїколи кричать, не буду. (*Іде, потім вертаєть-ся.*) Я не хочу з тобою жити! Бери од мене, щó є в мене красчого тобі й лїпшого, тай іди собі геть! І не хочу, і не хочу! — іди зараз!

Маруся. І піду, ей-Богу піду, і не плакати-му!

Пан (*радий*). Підеш?

Маруся. Піду, аби дав менí узяти що найкрасчого.

Пан. Бери, бери, тількі одвяжись. За тобою і менí життя нема.

Маруся (*пішла і принесла пляшку горілки*). Так прощайте ж, Іване Миколайовичу! нїчого з вами робить! Тепер я вже не ваша пані. Попрощаємось та розлучимось на вішні віки.

Пан. А се щó? длячого?

Маруся. А як же? Як чесно та любо ми побрались, так треба нам і розійтись. Погуляємо на останку тай розлучимось на віки.

Пан. І то добре.

Маруся. Пийте, Іване Миколайович, призволяйте ся.

Пан (*пє*). Іди собі, іди, а пересужувать та переряжувать я себе не дам! (*Ще пє.*) Ох-ох-ох-ох!

Digitized by Google

Маруся. Чи отсе-ж тобі, паночку, і не жалко буде мене?

Пан. Ох-ох-ох-ох! (*Пе і плаче.*)

Маруся. Прощай, мій паночку, мій милесенький, прощай!

Пан. Прощай, моє серденяточко, моя ластівко! Ох, Боже мій, Боже мій! Прощай!

Маруся. Випємо ще.

Пан (*пє*). Ох-ох-ох-ох! (*Підскочив.*) Хто сьміє против мене грубити? Ніхто, ей-Богу ніхто! (*Хоче йти, та захитав ся. Бє себе по кишени.*) Гроші є! (*Бє себе по голові.*) Розуму багато! Чого менї? Пан! на всю губу пан! Ох-ох-ох-ох! (*Упав на стіл головою.*)

Маруся. Нехай лиш засне.

Пан (*стогне*).

Маруся. Гей, хлопці! (*Увійшло два чоловіки.*) Запряжіть менї шолудиву кобилу у той віз, щó гній возють. (*Чоловіки пішли.*)

VII.

Вулиця біля панського двору.
На шолудивій кобилї Маруся везе пяного пана у возї.

Маруся. Ньо, ньо, урагова! ньо, ньо, ди́манова! ньо!

Дїти (*біжать за нею*). Тю-тю! кир-кир!

Маруся. Геть, жевжики! а то як свисну, так аж під греблю закотитесь.

Хлопчик. Се пан твій, Марусю?

Маруся. Ну, ну, убирай ся! (*Хвиськає хлопця, він одбіга.*)

Пан (*прокинувсь*). Гей!

Маруся. Ньо!

Digitized by Google

Пан. Щó се таке? Ой, щó се таке? Господи Ісусе, де се я?

Маруся. Ньо!

Пан. Осьде церква, от сад, онде будинок... Я з будинку їду...

Маруся. Ньо!

Пан. Чи я живий, чи вже вмер? Де се я? щó я таке есть?

Маруся. Ньо!

Пан. Се Маруся. Ґвалт! Ти... куди ти мене везеш, чи в пекло чи щó?

Маруся. До дому.

Пан. Як до дому? Ой, ой, ой! *(Скочив.)* Як се я тут опинив ся? Ти мене вкрала чи щó?

Маруся. Ти менї сам оддав себе.

Пан. Як?

Маруся. Чи ти тямиш, щó ти менї казав?

Пан. Я тобі велїв з мого двору убиратись!

Маруся. А з якою умовою? З тим, щоб я узяла з твого дому, щó менї найкрасче.

Пан. Ну?

Маруся. А менї красчого нїчого нема у твоїм домі над тебе: я тебе полюбила. Ти менї казав, щоб я узяла, щó менї є красчого й милїшого; отже я узяла тебе, тай везу.

Пан. Ах, біси твойому батькові! щó се таке? Хиба ж отсе ти від мене й не відвяжеш ся?

Маруся. І, сього вже й не думай! Хоч щó хоч роби, а я таки від тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бач, вигнав мене, так я тебе самого з господи повезла.

Пан. Ну, нїчого робить! Мабуть така моя доля! Та правда: казав же купець, що десь нан оженивсь на простій, се мабуть трапляєть-ся.

Маруся. Іще б то!

Digitized by Google

Пан. Так поїдем же, коли так, до дому, і от тобі хрест сьвятий перед церквою: не буду вже ні кричать ні виганять тебе... Таки так заплющу очи тай на сьвіт не дивити-мусь. Роби, що́ знаєш, во всїм твоя воля.

Маруся. Ну, от бачиш? Оттак би й давно! Оттепер і розумний став!

(Пан сїв на віз. Маруся повернула кобилу, і поїхали назад у будинок.)

Digitized by Google

IV.

ЛЇРИЧНІ І ЕПІЧНІ ПОЕЗИЇ.

А.

1. ПІСНЯ МОЯ.

(А. Ѳ. Владимірову.)

So strömen des Gesanges Wellen
Hervor aus nie entdeckten Quellen
Schiller.

Од Сосни до Сана вона протягнула ся,
До хмари карпатської вона доторкнула ся,
Чорноморською водою умиваєть-ся,
Лугами як квітками квічаєть-ся,
Дніпром стародавнім підперезана,
Річками як стрічками поубирана,
Городами-намистами пообвішана.

Гуляй, моя пісне, високо, високо,
Щоб хмарами сизий орел летючий
Тебе не нагнав;
Гуляй, моя пісне, широко, широко,
Щоб по степу вітер траву котючий
Тебе не піймав!

Лебедем білим пливи по ріках,
Чайкою, пісне, кигич по луках,
Припотнем в лузї заворкочи,
Дрібною пташкою защебечи;

Digitized by Google

Покотиполем в степу прокоти ся,
По небу громом сьвятим пронеси ся,
Глибоко в землю змиєю зарий ся;
По лїсах, по горах,
По степах, по ріках,
Городах, слободах
Травою, водою
Луною далекою геть одізви ся!
К імянитим панам,
К неімущим старцям,
К козакам-молодцям,
К чорнобровим дївкам
У душах, у серцях
Тýгою кручиною, пісне, заньми ся!

Там де у лїсї скеля крутая,
Днїпр через скелю реве і бурхає,
Рветь-ся і дметь-ся, клекоче й гуде,
Й вітер пожовклії листя несе,
Де Заднїпрове, край опустїлий,
Де нема хат, бованіють могили,
Де нема гласу, виють вовки,
Де була Сїча, жили козаки,
Ходив я нічю; місяць червоний
Сидів у хмарі й бурю нагóнив;
Спялись на дибки степи пісчані.
Тогдї із лїсу, вся у тумані,
Вийшла до мене якась молодиця:
Співай, казала, для всього роду,
Співай, казала, для всїй родини.

Співати-му, співати-му, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану.

Digitized by Google

2. КЛЯТЬБА.

Дармо просиш ся, ізрадник,
Не пущу тебе ніколи,
Вічно буду катувати,
Мучити-му без одривки.
І хоча-б за відпочиньня
Ти мене увів у царство,
Я б і царства одцурав ся
За потіху, щоб із тебе
Глузувати, наругать ся
І тобі чинити напасть.
Були злодії великі:
Небо і земля лякались
Од їх вчинків, жалкувались
Перепалені країни;
Їх менами наругались
І бажали, щоби в пеклі
Вони такечки страждали,
Як страждали бідні люде,
Щó од їх ізнапастились.
Але шкода, щó зробив ти,
Не зрівняєть-ся із їми.

---

3. ЗГАДКА.

Він сів на горі на оцвяньку з дубка́,
Під ним гарцювала сердита ріка,
В їй блідлії місячні проміні грались
І в филях сікли ся і перебивались.
І буря ревіла і буря ширчала,
І смутная думка як буря лїтала,
Поблїдла як проміні місяця в хмарах,
По рóках далеких вона пробивалась,
По роках бурливих як річка у чварах!

Digitized by Google

Згадав він, як був до войни в йому жар,
Згадав він про військо, про валку й пожар,
Як спорив в харцизтві з буйними вітрами,
На взаводи бігав з швидкими орлами,
Як в полі-степу срібну чарку спивав
В гуртї на прощаньнї з своїми братами
Й веселий до дому коня повертав.

Багацько іще тут про щось він згадав:
Як військо голїнне старший іззивав;
Згадав і про те, про що згадувать тошно,
Про віщо вздихати й не треба й не можно...
І бризнула нишком гаряча сльоза:
Так бризкає з неба гнїв божий роса,
Щó нишком зелену траву поїдає...
І стане все поле смутне і порожне,
І божая кара над їм пробуває...

---

4. МОГИЛА.

Щó то за могила,
Вітер снїг розміта,
Скрізь снїг почорнїла
Трава вигляда?

Далекії роки далеко вплилй
Як води весною,
Густою травою
Слїди заросли.

Вода, пориваючись з скелї в долину,
Каміньня зриває,
Байрак промиває.
Старая година
Переднїм на згадки
Про прежнї порядки
Високі купки по собі зоставляє.

Digitized by Google

Незлічена сила неслась вояків.
Як мак при дорозі шапки їх білїли,
Списи гримотїли, шаблї брязкотїли,
Несли ся вони супротив ворогів;
Недоля і помста бігли за їми,
Як клочя сухее палали країни,
Як з лїсом гора вони всї за одно:
Нїкого старшого у їх не було.

Дивіть ся: лицар встав
Сїв на коня тай засвистав,
І військо в слїд. За їм
Огонь і дощ і дим...

Як снїг в завірюху,
Так кінь його летить;
Як сонце в засуху,
Лице його горить.
Як вечірня зоря погоріла,
По вітру волосься його розмітались;
Як на морі вода посивіла
У бурю, країна під їм сколихалась.

Нерівна валка: все як не бувало,
І військо в честь старшим його назвало.
Дивіть ся: ніч, огонь горить;
Кравчина спочиває сном,
А лицар у огня не спить
І озираєть-ся кругом —
Гроза чужого роду,
Охрана свойого,
А на лиці його
Лиснїєть-ся пятном
Зла думка, як перша на місяці шкода.
Звалилась проклята з плечей голова,
А військо погибло, як з вітру трава.

Digitized by Google

Щó-ж то за могила,
Вітер сніг розміта,
Скрізь сніг почорніла
Трава виглядá?

Далекії роки далеко заплили,
А люду погибшого слава колишня
У памятї тьмить ся, як трава торішня,
Щó вітер з-під снїгу розкрив на могилї!

---

5. НА ДОБРА-НІЧ.

На добра-ніч усїм на-ніч —
Годї вже блукати;
Одинокий, безталанний
Ляжу спочивати.

Холодная постїлонька
У темній діброві:
Буду ждати, сподївatись
Любої обнови.

Усе небо блакітнее
Покрила темнота,
Безпросьвітня, нерозумна
Давняя дрімота.

Щó-ж за гомін чудний ходить
Од краю до краю?
Чи він що нам нагадує,
Чи що провіщає?

Не нам, Боже, розгадати
Небесні глаголи;
Суди, Боже, нашу долю
По Твоєї волї.

І холодно і боязно,
Туга серце гнїтить;

Digitized by Google

Всюди темно і невидно,
Тількі зірка сьвітить.

Сьвіти, зоре, на всю землю,
Поки сонце зійде,
Поки божий день на землю
Красотворний прийде, —

День великий, день воскресний,
День божої слави:
В прах розсиплють ся будови,
Старосьвітські справи.

Задрижить планета грішна,
Сколихнеть-ся море,
Заридає змій старинний,
Горе йому, горе!

Горе тобі, розвінчаний
Правдою тиране!
За державу тобі плата:
Озеро огняне!

За злочиньства — в пеклї муки,
На землї — проклятьтя!
Горе тобі, Вавилоне,
Душегубний граде!

Скинуть жемчуг, заголосять
Пишнії блудницї;
Розкриють ся, розчинють ся
Скритнії темницї.

Вийдуть мученики блїді,
Катовані тїни;
Дасть ся суд їм невмолимий,
Щó тебе постигне!

Горе, горе лукавому,
Щó в гасло неволї

Digitized by Google

Обертає хрест всечесний,
Гасло правди й волі!

Горе, горе багатому,
Щó в гордощі панській
Дурницею нарікає
Голос правди братський!

Горе, горе безумному,
Щó братів змущає,
У нечестї, у розпустї
Слободи шукає.

Горе вченим, щó од простих
Сьвітло заховали,
Для користи, для мамони
Правду уживали,

Всїм продажним филозофам:
Од духу сьвятинї
Розвіють ся їх хитрощі,
Як пил по пустинї!

День великий, день воскресний,
День суда й любови,
Перед ним туман прейде,
Слїз туман і крови...

А в туманї сонце сьвітить,
Туман розганяє:
Сонце правди незахідне
На ввесь сьвіт засяє!

День великий, день воскресний,
День божої сили!...
Розкриють ся великії
Народні могили.

Прокинуть ся всї народи,
Завіт вічнїй приймуть,

Digitized by Google

Ворогів тисячолїтніх
Вороги обіймуть;

Узрять те, на що глядїли
І досї не зрілі,
Узрять те, щб земля й небо
Їм давно одкрили.

Тількі там, де дух Господень,
Там і правда й воля.
Де любов Господня й віра,
Там і щастя й доля!...

Сьвіти ж, зоре, на всю землю,
Поки день той прийде;
А ви, братья, готуйте ся,
Бо нежданно зійде!

Готуйте ся, очищайтесь
Од плям і пороку,
Готуйте ся — скоро блисне
Зьвізда од востоку!

---

6. ЗОРІ.

Вийду нічю на могили,
Гроби бованїють,
Погляжу я в ясне небо,
Там зорі зоріють.

Ясні зорі, сяйні зорі,
Любі зорі, милі!
Стану на вас дивити ся,
Ставши на могилї.

Рівним рухом, живим духом,
Вічною красою
Без упину і без лїку
Плинуть надо мною.

Digitized by Google

Плинуть зорі в ладнім хорі
Вічними шляхами:
Не нам, не нам, дітям праха,
Любовать ся вами!

Нас неволя, наша доля
На сьвіт породила,
Подражнила свободою
Тай не вдовольнила.

Дала розум пізнавати,
Що ми дурні з роду,
Дала серце нарікати
На власну природу.

Обіцяла щастя, долю,
А лихо послала,
Підманила надією,
А гроб даровала.

Сьвітять зорі, як сьвітили,
І будуть сьвітити,
А ми, на їх подивившись,
Ляжем в землю тліти.

Чого-ж на їх дивити ся?
Непривітне небо!
Непривітне, безодвітне,
Нас йому не треба!

---

7. СПІВЕЦЬ.

(Амвросію Могилї.)

Ой чого молодий співець зажурив ся,
Головою жалко на гуслї схилив ся?
Ой чого молодий співець не співає,
А чи гласу більше до пісень не має?
На-що собі марно жалю завдавати,

Digitized by Google

На-що свої красні літа загубляти!
Сидить як ізмерзлий із ранку до ночи,
Облив слізоньками понурії очи.
Чи тобі із літом розлучать ся жалко?
Та ще тількі в полі забриніла травка!
Чи тебе не приймає своя родина,
Чи зрадила тебе твоя женишина?

Нема в мене роду ані женишини,
Один сиротина як в полі билина.
Ох, тим молодий співець не співає,
Що рідная мова як сьвічка сконає!
Ох, тим той співець та у гуслі не бе,
Що його слухати ніхто не іде!
Ох, матінко моя, нене старая,
Задавила тебе вже земля сирая.
Будяк на могилі почав червоніти
А нікому було рожі посадити.
Ох, піду я, піду на тую могилу,
А де мою матір давно схоронили.
Ох, піду до Дніпра на гору високу,
Піду, подивлю ся на степ широкий:
У старому Дніпрові вода леліє,
А по степу-долині ковила сивіє,
А скрізь по ковилі свистун вітер віє!

Та припав співець до землі головою,
Покотились слізки із очей рікою.
Ох, нене моя, ти рідная мати,
Чи нам тебе, рідна, уже не видати?
Уставай із землі дітки приглядіти:
Вони плачуть, бють ся, вони твої діти!
Нехай плачуть, бють ся, вони увоймуть ся;
Тим що увоймуть ся, не хочу прочнуть ся!

Digitized by Google

8. ДІД ПАСІЧНИК.

(А. П. Рославскому.)

Під яблонью зеленою хлопята сидять,
А вколо їх меж листями та бджоли гудять,
І дід по середині на кобзоньці грає,
І старую пісеньку молодцям співає;
І жодний не рушить ся: всї очи встромили
На дїда, всї слухають, буцїм онїміли!
Співає дїдусь і внуку і сину,
Співає дїдусь про стару годину.

Було колись — між всїма городами
Старий наш город Київ чепурився,
Із банями, із ясними хрестами
У славному Днїпрі-ріцї лиснївсь;
Там в теремах князї бенкетовали,
А піснярі про їх дїла співали.

Було колись: вкраїнську ясну долю
Розшарпали недобрії брати;
Було колись: недолю і неволю
К нам принеслй татарськії орди,
Із Киева зробили пепелище,
І запустїв наш край як гробовище.

Було колись: завзятий гайдамака
В степах широких вітри впережав,
Без ласки він, обшарпаний бурлака,
До смерти все сусїдне забивав.
Але недовго парубки тулялись:
Господь поміг — вони угамовались.

Було колись: Латиницина-папівна
Війшла до нас, прийшло ся всїм хворать!
Нас налигала Польща спуротивна,
І стидко-бридко роки ті згадать:

Digitized by Google

Святі церкви усї були замкнуті,
І бідні люде мерли без покути.

Було колись: Хмельницький з козаками
Бездольную Вкраїну визволяв,
І усївав свої степи костями,
І самій Польщі тусана давав:
Король, пани Потоцькі, Вишневецькі,
Затуркані, скакали по нїмецьки.

Було колись: недоля вмудровалась,
І знову Лях жахнутий одлигнув;
Вкраїна впять була заколихалась,
І впять було нас ворог надавнув.
Московський цар за бідних уступив ся
І за своїх дїтей з Ляхами бив ся.

Було колись: Петро наш імянитий
Хмельницького воленя допевняв,
І як той звір увесь в крови облитий
З поганцями Вкраїну рабував:
Хотїв в ставу позбави і недолї
Нагибать скарб слободи і визволу!

Було колись: як чайка луговая,
Щб при дорозї вивела дїтей
(Жнива прийшли, вона кружком лїтає,
Кигиче, мов прохаєть-ся в людей),
Вперед і взад, все тількі лихо бачить —
І в день і в нїч Вкраїна наша плачеть.

Було колись: лукавий наш Мазепа,
Че меньня вам тепера й гид і страсть,
Заворушивсь, тай піднялáсь халепа:
Поквапились добуть або пропасть!
Але Полтаву наші поминають,
А гетьмана глумують, проклинають.

Digitized by Google

Було колись: Павло наш не злякав ся,
Перед царем як гетьман різво став
І думку ту повідать не вбояв ся,
Щó як дитя у мисли годовав;
І він знудивсь, на чужинї з'їднаний,
За ним — він був Українець останнїй.

Блїднїє наш дїдусенько, голос ізмінив ся,
Як липонька підцюкана на бік похилив ся,
І кобзонька до долоньку з брязком покотила ся,
І пісенька не спітая у вітрі розлетїла ся!

---

9. СПІВЕЦЬ МИТУСА.

Словѹтного пѣвцѧ Митѹсѹ, древле за гордость не восхотѣвша слѹжити кнѧзю Данилѹ, разбранаго, акы свѧзанаго, приведоша. — Іпат. лїт. ст. 180.

Гине сила Дажбожого внука. Татари плюндрують,
Кня́зї кують коромоли, не дбають об вірі і людях.
Курить ся галицька волость, дим до Бескидів [простяг ся;
Впав Володи́мир волинський, Києва вже не підняти.
Князь Ростислав із Данилом не милують землю [Днїстрянську;
Угри і Ля́хи біди додають; в Перемишль набігає
Князь Костянтин, коромолує з ним на Данила [владика.
Кріпший за всїх в Перемишлї співець словутний [Митуса.
Шаблї не носить співець і грудей щитóм не [вкриває, —
Піснями сипле на кня́зя, гострими нїби стрілами,
Піснями люд стурбував і хіть до війни підливає.
Красних не хвáлить дївиць Митýсина пісня шалена,
Мирного людям житьтя не пророчить, не гріє одваги

Digitized by Google

На супостата; усобиці й смути та пісня виводить.
От уже град Перемишль Андрій облягає полками,
Ла́скаво згоду дає, — не радить на згоду Митуса.
Рано в неділю ступають полки́ княженецькі до
[штурму:
Спершу гарцюють стрільці, а там подають ся
[пороки. —
В-вечері князь в Перемишль уступа; закували
[владику,
Силу взяли́ на поток непокірного люду; подрали
Тули боброві у їх, і борсучі і вовчі прилбиці.
Инші біжать по чужи́нах; не втік словутний
[Митуса:
Він, що́ колись не схотів заспівати Данилові,
[бранцем
Став тепер перед князем Данилом словутний,
[а буїсть
Да́вня у серці, не впав на коліна, лице не поблі́дло.

Грізно поглянув на його Данило і мовив словами:
»Гордий співаче, славний співаче! бунто́вниче
[клятий!
Що́ соловиний голос зміняв на гадюче сича́ньня?
Бог дарував тобі силу, ти одмінив її бісу!...
Чом, як Боян стародавний, ти не співав нам про
[славу
Предків великих? Чом не навчав нас добру і со-
[гласці?
Чом од гріхів не впиняв нерозумних о́гненим
[словом?«
— »Княже,« одвітив Митуса: »ось я заспіваю
[вам пісню:
Ріжтесь, кусайте ся, бийтесь, попілом Русь по-
[сипайте,
Пийте брате́рнюю кров, умивайтесь сльозами наро́ду;

Digitized by Google

От до вас до́брана пісня! иншої вам не почути!
Що́ вас спиняти? що́ вам співати? Шкода́,
[опізнились!
Помста за помсту, кара за кару, лихо за лихо!
Ко́нчились віки, спо́внилась чаша, грім розпалив ся·
Суд неминучий, суд невмолимий, написана доля!
Кончились віки, зільля сухее огонь поїдае.
Хай поїдае! хай пропадае Русь із князями!
Боже проклятьтя чорними хмарами висить над нею;
Хмари згустіють, віки проминуть, і знов, хоч не
[скоро,
Знову розгонить яснее сонце туман віковічний.
В той час-годину инших пісе́нь півці заспівають
Иншим князям, та не вам, иншому руському люду.«

---

10. ДО МАРІ ПОТОЦЬКОЇ.

Віри божої наруга,
Хрест під місяцем стоїть!
Українко нещаслива,
Він говорить про тебе!

На твоїй могилі, Маре,
Вічнозелен мирт росте;
Се не даром: твоя память
Зеленіе, як той мирт.

Вже давно гармати наші
Розорили розбишак;
Пахне пусткою в будинках,
Де із ляку тряс ся раб.

І салдат, старий каліка,
На постелях ханських спить,
По ревнивому гарему
Шкандиба, не боячи́сь.

Digitized by Google

І дарма про давні роки
Запитаєш ся в його;
Його річи невторопні,
Як могила без письма.

Ти ж, нещастна християнко,
В його памяти одна;
Ти, неславна і незвістна,
Славних всіх пережила́.

Об тобі сторожа хирний,
Об тобі сїдий мулла́
Водють річи, казки кажуть,
І прохожий уздиха.

Там вона жила́ самотна,
Там молила ся Христу,
Там зачахла і завяла,
Там похована лежить.

І в будинок опустїлий
Вийде странній до тебе:
Слава кримська, память ханська
Не проснеть-ся перед ним.

І Девлетів і Ісламів
Ледве, ледве він згада;
Ти одна, душа сьвятая,
Встанеш з мертвих перед ним.

Усе славне сьвітовеє
Розлетить ся й пропаде,
Тількі чистеє, сьвятеє
Позостанеть-ся на вік.

Плуг могили порівняє,
Черви камінь проїдять;
Що́ записано на небі,
Не зотреть-ся на землї.

Digitized by Google

11. ЩИРА ПРАВДА.

»Братоньку! щó і сьвятійше й дорожше тобі на [сім сьвіті?«
— Щирая правда, коханий: ніколи її не зневажу.
»А як менї, так сьвятійш королеві щирая вірность.«
— Щó-ж, хоча правда хоч вірность — все рівно [і те і другее!
Так між собою Харкевич із Вронським балакали [нишком.
Вронський той був каштелян, а Харкевич хорун- [жий; злюбились
Хлопцї собі на сїй мові: Харкевич сказав »щира [правда«,
Вронський же »вірность«, і думали: »правда« [і »вірность« все рівно!

Слушна война запалала тогдї на Вкраїнї: Хмель- [ницький з Потоцьким,
Воля з налигою кріпко счепились, і там, під Кор- [сунем,
Ляхи розбиті втїкали, а инші похляли голодні,
Гинули в топкім багнї, бо туляче житя волочили
Між Татарвою в неволї; таківська була їм заплата
За те, що шкури лупили з людей та пекли на [залїзї.
Коло Чернигова бив ся Радан есаул з ворогами,
Повипихав Поляків з городів українських до [злидня,
А бузувірів Жидів перерізав і рушив козацькее [військо
В Новгород Сївєрський: там каштеляном був [Вронський, в повітї ж
Був там хорунжим Харкевич, його неізмінний [друзяка.
Сила козацькая вже розтяглась по широкому полю.

Digitized by Google

Міцно та бойко охопила кріпость і город і замок.
Довго вовтузились хлопці, але не домислили, як би
Кріпость узяти, бо Вронський її боронив як по-
[требно:
В мури втеребив гармати, по згору страшенні
[колоди.
День і ніч козаки на облозі, турбують ся знай
[коло валу,
А як гармати тарахнуть, бо зверху колода горгусне,
Глянь, і скотила ся сотня у низ головами до долу.
Кинуть хотіли войну, та вже й сам есаул зану-
[див ся,
Бачив, що вже й козаки ледащіють, мало й зо-
[сталось.

Тут їм як-раз посилає Господь несподівану поміч:
Добрий Харкевич, щó щирою правдою дуже ко-
[хав ся,
Нишком прийшов до Радана з ватагою хлопців
[на раду.
»Біг помагай тобі, каже, послухай мене лиш до-
[бродій:
З річки у город іде під землею прорита канава,
Я усе знаю, не бій ся, Радане, я ваш, Українці!«
Дякую! мовив Радан. Як порадили, так і зробили.
Нічю давай накидати на город, розбуркали Ляхів.
Вронський всю силу злучив і рештує на наступ
[козацький,
Бють ся, січуть ся, стріляють; не ладить ся бід-
[ним козакам;
Ляхи регочуть ся, лихо своїм ворогам вони бачуть.
Вронський усіх звоювать намагав ся, аж от тобі
диво!
В замці козаки, січуть і плюндрують, не-дай-
[сьвіта валка,

Digitized by Google

Страшні ракети пустили по вітру, Ляхам подіяли
[жаху.
Вронський не змислить, що́ треба робити: у за-
[мок полине —
Ворог ворота трощить! на башти — в середині
[лихо!
От коли круто прийшло ся, пропали, немає ви-
зволу!
Вийшов наш Вронський на башту тай просить:
[Змилуйте ся, братці,
Будьте ласкаві нам бідним, душі пустіть на покуту!
От вам і замок і скарби й гармати і страви, все
[ваше!

Чує Радан і зласкавив ся, він то жалкий був,
[сердяга,
Гукнув по строях, і більше козацькі шаблюки не
[сяють.
От і рушниці унишкли, от заскрипіли ворота,
Вронський виходить з ключима; край церкви со-
[борної стрінув
Він есаула, а з ним і Харкевич, колишній друзяка!
Тількі побачив, як крикне: ізгинь ти, проклятий
[яриза!
Свиснула куля — і бідний Харкевич шелехнув
[об землю!
Наче скажені рвонулись козаки, шаблюки бряз-
[кочуть,
Тут положили і Вронського. Оба вони щось казали.
Вронський стогнав: загубили мене за щирую
[вірность;
Вимовив тихо Харкевич: забит я за щирую правду!

Digitized by Google

12. ПОЛТАВСЬКА МОГИЛА.

Над городом Полтавою туман вихожає,
У тумані вечірнее сонечко сїдає.
Туман зимній та холодний оддав ся снїгами,
Позаносило ізгарбом стежки між кущами.

Запрягайте, братцї, в сані коні воронії,
Поїдемо гуляти ся в степи снїговії.
Гей, гей, гей, уже на землю нічка низпустилась;
Ей, глядїть лиш: отся шкапа так настоборщилась!
Ой, і щó то край лїсочка у степу мерiє?
Ой, і щó то за могила з хрестом бованїє?
Ізлякалась вразька шкапа із хрестом могили,
Вертайте ся, вертайте ся: з нами божа сила!
Не дивітесь, що на хрестї написано красно:
Повз могили, кажуть, нічю їздити опасно.
Хто при місяцю зимою на її узгляне...
Такі думки нападуть ся, що погано стане!

---

13. МАКСИМ ПЕРЕБИЙНІС.

То не зараза та, щó з пекла вигаса
І по сьвіту зі смертію гуляе,
Паскудить мир, як ниву сарана,
І білий сьвіт тугою засївае:

То наш Максим, неприятелям страх,
Завзя́тїйший вкраїнський гайдамака,
Розносить лихо по чужих кутках,
Не милуе нї Жида нї Поля́ка.

З ним тисяча гайдамаків летить,
Заблискали їх гострії шаблюки,
Теленька поле, меркне божий сьвіт,
І лихо тим, щó в їх попались руки!

Чи пробіжать село, чи город перейдуть,
Заселений Ляхами ворогами,

Digitized by Google

Там настає послідній страшний суд,
І розільеть-ся вража кров річками.

Чи в панський замок налетять вони,
І стане панський замок — пепелище,
В неволі ниють бідні пани,
А в їх країні — як на гробовищі.

Оттак Максим з ватагою своєю
Вкраїнську недолю відомщає!

Не розжалять його вдова ні сирота,
Ні добрая хорошая панянка:
Максимові ніщо урода та,
Він знай усе грасує до останка.

Нераз при матері він розбивав
Об стіну, сьміючись, її дитину;
Господь Ляхів за вчинки покарав
І уручив страшний свій меч Максиму.

І що́-ж? Чого се ізмінився Максим?
І де він є? А військо сиротіє!
Чи вже огид йому пожарний дим.
Чи на-послідку він Ляхів жаліє?

О Ляшка, Ляшка! Диман-чарівниця!
На-що од нас Максима ти украла,
На-що к собі його причаровала?

Максима ти не схочеш полюбити,
Максима ти схотіла загубити!

Ляхи сьміють ся, плаче Україна:
Не має Максима, не має Максима!

---

14. ЛАСТІВКА.

Під Киевом, стольним градом,
На славній долині,
Де впадає Чартория

Digitized by Google

У Дніпровські хвилі,
Збирали ся руські люде
На велику раду,
Раховали, як родину
З лиха визволяти.
Були в зборі князї руські,
Київський старійший,
З Переяслава Владимир,
Над усіх мудрійший;
Буйний Олег з Чернігова
І князї з Волині,
І бояре і дружини,
І прості людини.

Між князями, як та рожа
В саду процьвітає,
Мономах Переяславський.
Він річ починає:
»Послухайте, брати-князї
І всї християне!
Було менї знаменіе
Од Бога послане:
Побачили в Радосинї
О самій півночи
Над Печерським стовп огняний
Мої грішні очи.
Сперш стояв над трапезою,
А далї ізняв ся,
Став над церквою, а далї
По Днїпру підняв ся
І розсипавсь на болонї.
Братія кохані!
Моя думка — єсть се ангел
Од Бога зісланий!
Треба йти нам на поганих

Digitized by Google

В їх землю прокляту,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати!«

Скоро річ таку промовив
Мономах голїнний,
Обізвали ся Кияне:
»Час тепер не вільний!
Як же можно смерда з конем
Од рільї узяти?
Тепер весна: смерду в полї
Саме час орати.«

Володимир одмовляе:
»Не добре сказали,
Добрі братьтя! дурно смерда
Ви пожалкували!
Половчин не пожаліе,
Як на нас налине,
Убє смерда, коня візьме,
Вся семя загине!«
Оттак казав Володимир,
Усї дивували:
»Право, істинно!« единим
Голосом сказали.
І на радї присудили
На поганих стати,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати.

Тогдї в Киеві на ринку
Вояки кричали:
»Кому памятно, Кияне,
Щó батьки вчиняли,
Кому мила земля руська
І віра сьвятая,
Хто не хоче буть в неволї

Digitized by Google

У чужому краю,
Або жінки або дочки
В полон оддавати,
Хто не любить на спалені
Церкви поглядати,
Той нехай бере оруже,
На коня сїдає
Та з князями в половецьку
Землю поспішає!«

А в Києві вдова жила
Чесна та старенька,
У вдовиці синок любий,
Як сокіл ясненький.
Вона його годувала,
Пестила, кохала,
Із ним вона доживати
Віку сподївала.
Почув синок закликане,
Палає серденько,
На батьківські мечі, списи
Погляда пильненько.
»Благослови, стара мати,
На добрее дїло,
За сьвятую руську землю
Оддать душу й тїло,
Або Дону напити ся
І слави достати,
Дїтям, внукам тую славу
Чесно передати!«

Стара мати відповіла:
»Синочку мій милий!
Не на тее, мій квітоньку,
Я тебе ростила,
Не для того годувала,

Digitized by Google

Щоб матїр старую
Ти покинув без підмоги
Вбогу, немочную.
Правда, синку, добре дїло
За віру стояти,
Але добре в Бога дїло
Матїр доглядати.
Як закриеш мої очи,
Сховаєш в могилї
Свою матїр, тогдї й роби,
Щó серденьку мило!«

Слуха юнак, розважає,
На матїр погляне:
Як квітина під морозом
Його серце вяне;
А погляне на оруже,
Знову серце рветь-ся,
А затим у-друге, в-третє
Заклик оддаєть-ся.

Не зжалив ся над матїрю,
Над її сльозами,
Сїдла коня, меч знїмає,
Іде за полками.

Стара мати з жалю мліє,
К землї припадає,
Своє дитя непокірне
Спершу проклинає,
А на потім пожаліла
Тай молить ся Богу,
Щоб дав Господь молодому
Щасливу дорогу,
Щоб синок живий зостав ся
Та в Київ вертав ся
Та щоб слави лицарської

Digitized by Google

Як батько набрав ся.
Оттак вона молила ся,
Затим час минає,
Вже пройшов сьвятий великдень,
Вшестя настигає.

Стурбував ся стольний Київ,
Дзвони задзвонили,
Вертають ся руські люде
З чужої країни.
Попереду попи ідуть
З сьвятими хрестами,
А позаду полон ведуть
З тяжкими возами.
На березї люд зібрав ся,
Старії, малії,
Жінки, дїти, заручені
Дївки молодії.
Кожне свого привітає,
Всї дякують Богу,
А юнаки росказують
Про свою дорогу:
Як у градї Шарукані
Половцї погані
Виносили вино й рибу
І прохали шани,
І як, мов той бор великий,
Вороги сходились,
Як у страшний понедїлок
На Салницї бились;
Як все небо загреміло,
Земля стугонїла,
Здолївала руське військо
Половецька сила,
Усївала всю болоню

Digitized by Google

Руськими тїлами,
Поки ступив Володимир
З вірними полками.
Тогдї люде побачили
Невимовне чудо:
Ангел божий став на поміч
Хрещеному люду,
Став крилами Мономаха
Сьвято осїняти,
Став невидимо поганим
Голови стинати.

Так юнаки говорили,
А тут за возами
Обізвались колодники
З гіркими сльозами:
»Довелось і нам побачить
Те велике диво,
Від того-то наше військо
Стало боязливо.
Не здолїєм, руські люде,
Воювати з вами,
Бо воюючи ще маєм
Бить ся з небесами!«

Оттогдї-то була радість
Нашій Украінї,
Оттогдї-то пішла слава
На усї чужини!
Греки, Чехи, Ляхи, Угри
Славу ту носили
Аж до Риму великого:
Всї Бога хвалили,
Добрі Бога вихваляли,
А поганцї страха

Digitized by Google

Набрали ся, боячи ся
Князя Мономаха.

У той час вдова старенька
К війську вихожала,
Туди-сюди оченьками
Сина визирала;
Але сина одиначка
Нігде не узріла,
І до князя старійшого
З річю приступила:
»Княже милий, княже славний
Де мій син единий?
Чи з славою повернув ся,
Чи в полї погинув?«

Одмовляє князь старійший:
»Чесная вдовице!
Оженив ся син твій милий:
Взяв собі дівицю
Нарядную, богатую,
З многими скарбами,
Коса її шовковая
Убрана квітами.
Горда, пишна, роботою
Ручок не потомить,
Навіть князю старійшому
Голови не склонить.«

Одгадала стара мати
Сій загадки силу,
Що приняла одинчика
Темная могила.

. . . . . .

. . . . . .

Не давала худібоньки
На нищую братью.

Digitized by Google

Над Дніпром-рікою славним
День і ніч сиділа,
На недолю нарікала,
Плакала, вопила,
І пташкою буть бажала,
І так говорила:

»Як-би я тепер безщастна
Мала тії крила,
Полинула б до синочка
У чужу чужину,
Одвідала б дитя своє,
Бідну сиротину.
Сіла б, пала б в головоньках
Тай сказала б: Синку!
Почуй мене, глянь на мене,
Одчини могилку!
А в могилці темно, вохко
І холодно дуже!
Одинокий мій голубе,
Мій синку, мій друже!
Там нікому головоньки
Тобі, синку, змити,
Там нікому сорочечки
Біленькій надіти;
Не почуєш на чужині
Ласкавої мови,
Ніхто там тобі не скаже
Вірненького слова.
Кажуть: синок оженив ся.
Проклята та мила,
Вона мою головоньку
На віки згубила;
Не такую сподівала
Я собі невістку!«

Digitized by Google

Оттак вона голосила,
Далї перестала,
Туга дива наробила:
Мати пташка стала.
Скоротались її ноги,
А білее тїло —
Сизенькее й біленькее
Пірячко оділо;
А рученьки її стали
Легкенькії крильці.
Підняла ся, закрутилась
По ясній водиці,
Ще хотїла затужити,
Тай защебетала:
Ластівкою сизенькою
Матїночка стала.

Ластівочка — домовита
Любая пташина,
Невсипуща, дїтолюбна,
Добра господиня;
Не боїть ся вона миру,
По селах витає,
Незлобива, тїлькі льотом
Себе охраняє.
Її бить боять ся дїти,
Щоб не вмерла мати,
Кажуть: де она витає,
Згода у тій хатї.

---

15. ГРЕЦЬКА ПІСНЯ.

І реве і шумить,
І гуде і гремить.
Чи то воликів бють,
Чи то звіря цькують?

Digitized by Google

То не воликів бють,
То не звіря цькують;
То хоробрії Клефти
Музувірів сїчуть.

А попереду всїх молодець Буковалл,
Він сїчеть-ся на смерть з бусурманом;
Од Керассово дим до Кенуріо дим
Розлягаєть-ся сивим туманом.

Він сїчеть-ся один проти тисячі їх,
Не здолїють усї його взяти.
А русява дївчина гука із вікна:
Підожди, Буковалле, стреляти.

Хай хоч трохи у гору підніметь-ся дим,
Хай по степові пройде куріти;
Перелїчімось, скількі вже наших нема.
Стали Турки поперед лїчити:

Недолїку пятьсот. Стали Клефти лїчить:
Трйох голїнних між їми немає!
Один воду бере, другий страву несе,
А ще третїй мушкет набиває.

---

16. ЕЛЛАДА.

(З Антології. І.)

Голосно в сьвітї гула твоя чародійная слава,
Змалку героям твоїм привикав дивуватись школяр;
Сльози народів текли на руїни твої; на колїнах
Мовчки стояв, гледючи на тебе, заворожений сьвіт.

Шкода слави твоєї, вродливая, красна країно!
Шкода твого Парѳенона, шкода театрів твоїх,
Шкода Солонових прав, хитромовних річей Де-
[мосѳена,
Шкода великої навіть Тимолеона душі.

Digitized by Google

Ти не спиняла дітей, вони гризлись з собою як [звірі;
Ти все шукала слободи — нікчемная грошей [раба!
Ти прославляла війну людоїдну, і в Спартї про- [клятій
Пан для потїхи пускав злих на ілота собак!

Ти научала народи втїкать до неволї од волї,
Ти зопсувала найкрасчий неба восточного дар...
Память посмертна твоя заслїпляла маною нам очи,
Ми, на тебе гледючи, не бачили самі себе.

---

17. ДАВНИНА.

(З Антології. II.)

Як то недобре на сьвітї було,
Як сьвітом безкарні боги управляли!
Маїн проворний і хитрий синок
Всїх покривав — і хапуг і злодіїв.

Змутить бувало, чорт знає з чого,
Рід чоловічий Арей гайдамака,
Льлють ся ріками і сльози і кров
Задля утїхи тих лежнів безсмертних.

Як же задума який Прометей
Розума сьвітлом нрогнати темноту,
Сцапають зараз боги молодця
Тай оддадуть на поталу шулїкам.

В той час Юпитер як хоче гуля:
Дощ золотий розсипає дівчатам,
Чи перекинеть-ся білим бичком —
Скаче, мичить, борикає рогами;

Digitized by Google

Люде ж, на штуки такі дивлючись,
Голови мовчки побожно схиляють:
»Істинно,« кажуть: »не віл се, а бог...«
А Прометея нового немає...

18. ПАНТИКАПЕЯ.

Сьвітло гасне, галас пісень
На суднах затих,
Місяць блідий сумно плине
По водах морських.

Странній з городу виходить
По-ночи один,
Між могилами понурий
В полї ходить він.

Порозорені, розриті
Царські теремй,
Тисячлїтнїї останки
Від старовини.

Поміж ними є старійший,
Висчий всїх курган,
Його голову пробиту
Покрива туман.

. . . . . .
. . . . . .

Через мосур, через камнї
Странній в склеп війшов.

Ізлякавшись вилїтає
Круглоокий птах.
Як там жутко! як там вохко
По сїдих стїнах!

Странній сїв, от повіває
В склеп тихий вітрець;

Digitized by Google

Странній очи піднімає:
Перед ним мертвець!

Тінь висока, вітряная,
Видно скрізь її,
Очи сьвітять ся як трухле
Древо в осени.

Странній.

Хто се?

Мара.

Той,
Хто має волю та не має сили
Тебе зогнати відсіль, навязливий.
Господар я!

Странній.

Мертвець!

Мара.

Чи мало ще над нами наруганьня,
Що ви розбили нас як харцизяки,
Сьвятеє наше покаляли, нашу
Худобу розікрали? Наші склепи
Не тисячу годів в землї ховались,
Ви їх порозривали, нас самих
Повитягали з них. Мов тїсно стало
Вам на землї й на морі? Мов малая
Країна ваша, що і мертвецям
Прийшло ся покидать свої могили?
Чи золота у горах недостача,
Що ви в трунах шукаєте його?
Чи мало ще й сього? Ви обібрали,
Розбили нас; ви хочете ще й хати
Заняти нащі, ночувати в них!

Странній.

О бідна тінь! Я об тобі жалкую,
Я зла тобі не заподіяв, ні!

Digitized by Google

Менї огидло між людьми живими:
Прости мене, коли прийшов шукати
У вас покою.

Мара.

Га, га, га! покою!
У нас прийшов шукать того покою,
Якого нас позба́вили!
Дві тисячі годів ми тут лежали
Покійно, тихо, не видавши сьвіту.
О, як то хорошé в землї! По наших
Могилах виступали й погибали
Народи; ми не бачили й не чули,
Бо віджилй свій вік. Нїхто не сьмів
Потурбувати нас, нїхто не знав,
Щó тут таке заховано в могилах.
Я сам був цар над берегом і морем,
Покірний мій народ мене любив
І поховав, як слїд, і пожурив ся.
Дивись! мій царський, неприступний склеп
Порушили, відбили, наче на́ сьміх
Усякому заглядувать туди;
Труну мою украли, попіл мій
Розвіяли, вінець мій золотий
Показують на диво; з тих амфор,
Куди стїкали сльози моїх рідних,
Повимивали дорогії пятна.
Ой! ой! ой! ой!

Странний.

О, як мене твій крик бере за серце!

Мара.

Щó я зробив їм? чим надосадив?
Вони мене не знали, я не знав їх!
Тепер бідазї присудила доля

Digitized by Google

Такую муку... в десять раз страшнійшу
Ніж грішникам у Тартарі.....
Там на чорному березі щироблакітного моря
Цілий день, невидимий смертельним очам, із нудь-
[гою,
Сумно як баба морська́я сижу я на ясному сонці,
Терплючи сьвіт, осоружнійший гірше для мертвого
[ока
Ніж для грудей живих спертий дух у могилі.
Нічю ж, як винирне з хвиль сріброногa дівчина
[Селена,
Я устаю і вештаюсь скрізь по розритих могилах;
Часом зустріну знакомую тінь — ворога або
[друга,
Дружка до дружки застогнем, тай різно собі по-
[чвалаем.
Часом захожу і в город лякати маленькії діти;
Часом край суден завию, і з ляку гребець стре-
[пенеть-ся!
Коли ж на сході заднє, покине вродлива Аврора
Постіль з туману попиту, тогді я вертаюсь до
[моря,
Знову сідаю на берег терпіти усе тую муку.
Так ні у день ні у ніч немае мені відпочинку,
Так і у день і у ніч я все нию і гірко страждаю.

Страннїй.

Нещастна тінь! гіркую пеш ти, бідна!
Шкода́ ж хотіньня нашого все знати?
Але не позирай на мене грізно;
Хай небо сьвідком буде: є у мене
За тебе сльози. Мої руки чисті
Од вашої худоби. Я з-далека,
Я не копав ся у могилах ваших. Я
Жалку́ю об тобі, нещастний царю.

Digitized by Google

Мара.

У сто разів щасли́війший од мене
Послідній із моїх піддaних. Злодій
Не прийде витягать його з сирої.
У сто разів щасливійший би був я,
Коли-б як простого без жодної чести
Мене сховали в полї і могилу
Мою зрівняли плугом: не блукав би
Я по сьому поморю, я, що́ був
Законний цар над сим поморєм!

Странній.

Чим, бідна тїнь, тебе спокоїть можно?

Мара.

Нїчим, нїчим. І хоч-би мав ти волю
Внести упять мою труну в могилу,
Вернуть менї розікрадене злото
І знов відправить тризну, знов оплакать
Мою кончину: і тогдї, як перше,
Я не вспокою ся! Що́ раз зробилось,
Тому незробленим не можно бути!
Гріхи мої супроти мене встали.
Поки я спав захований, вони,
Давнїшнї, вже були загрузли в пеклї;
А як мене збудили, повставали,
Напались на мене, гризуть, їдять,
І не відчеплють ся: сьвіт став инакший!
Коли погаене сонце, висхне море,
Згорить земля і стане углем: і тогдї
Я не вспокоюсь, на її останках
Блукати-му по холоду, в темнотї,
На вічні віки, в муцї, без надії,
На ганьбу чоловічому хотїньню!
Вічний закон чоловікові доля дае справедлива:
Вічний закон занехаявши, лихо зробив чоловік!

Digitized by Google

Горе тому, чиї кости з землі чоловік вибирає;
Горе й тому, хто за золото мертвих покою збавля.
Щасливо, чоловіче, хай тобі
Того не буде після смерти, що́ менї!
Ой горе, горе!

І послїднїй галас тїни
У степу затих;
Місяць блїдий сумно плине
По водах морськи́х.

---

19. ТУРНЇЯ.

(З Краледворської рукописї.)

Слухайте, люде старі й молодії, про валки й турнії!
Був в нас за Лабою князь, і богатий і славний [і добрий,
Мав він дочку одиначку, милу йому і всім людям.
О, тай хороша була вона! Гарний, пряменький [станочок,
Очи ясненькі як небо, а з білої шиї спадало
Золотокудре волосься, вилось котючись обідцями.
Раз посилає той князь гонця за усїма панами,
Щоб поз'їздились до його на пир веселий та [пишний.
От із далеких країв у намічений день поз'їздились
В замок до князя на пир великий та бучний та [пишний.
Бють у котли, засурмили у сурми, пани йдуть до [кня́зя,
Всї поклонили ся князю, княгинї й красній кня- [гівні.
Далї усї за широкі столи рядком посїдали,
Кожний по чину й по роду; носили тут різнії [страви,

Digitized by Google

Мед розливали, був бенкет великий, був бенкет [на славу,
Моци набрало ся тїло, а мисли набрались завзятьтя.

В ті пори князь до панів своїх річи такії говорить:
Час вам, панове, сказати, на-віщо зібрав я вас [тута.
Хочу дізнатись, на кого з вас дужче менї споді- [вать ся;
Треба в замирї війни піджидати, бо наші сусіди —
Нїмці. Князь каже, і тихо пани од стола висту- [пають,
Всї поклонили ся князю, княгинї і красній кня- [гівні.
Знову котли загудїли, і голосно в сурми заграли.
Всї ізійшли ся на валку, на двір до огради ви- [ходють.
Там перед панським будинком на пишнім рундуцї [усілись
Князь з старшиною, із панями панї, з панянками [панна.

В ті пори князь до панів своїх слово таке про- [мовляє:
Хто з вас попереду вийде на герець, я сам те [уставлю!
Князь на Стребора махнув, Стребор визива Лю- [дислава.
Сїли обидва на коней, гострі списи́ ухопили,
Прудко один проти другого конї баськії погнали,
Довго вигляли і бились, обидва списи поламали;
Далї втомились і швидко роз'їхались дружка від [дружки.
Знову котли загудїли, і голосно в сурми заграли.
В ті пори князь до панів своїх слово таке про- [мовляє:

Digitized by Google

Хто з вас вийде у-друге на герець, княгиня хай
[скаже!
Пані махнула Серпошові, той поклика Спитибора.
Сіли обидва на коней, довгі списи ухопили;
Вдарив Серпош Спитибора і вибив з сідла із
[кріпкого,
Скочив і сам із коня, тут обидва мечі добувають,
Бють ся, січуть ся, раз-по-раз у чорні щити
[ударяють,
З чорних щитів раз-по-раз вискакують искри.
[Спитибор
Вдарив Серпоша, Серпош покотив ся на землю
[холодну;
Далі втомились вони й розійшли ся дружка від
[дружки.
Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
В ті пори князь до панів своїх слово таке про-
[мовляє:
Хто з вас вийде у-третє на герець, Людиша хай
[скаже!
Панна махнула Люборові, той поклика Болеміра.
Сіли обидва на коней, довгі списи ухопили,
Прудко в ограду летять, наміряючись дружка на
[дружку;
Бють ся списами, з коня Болемір покотивсь на
[долівку,
Щит його пріч полетів, понесла його челядь
[з огради.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
В той час Любор покликає Рубоша; сей на коня
[садовить ся,
Прудко летить на Любора; Любор йому спис роз-
[сікає,
Поперік тріснув мечем і сітку йому пробиває;

Digitized by Google

Гепнув на землю Рубош, понесла його челядь
[з огради.
Знову котли загуділи, і голосно в сурми за-
[грали.
В той час Любор покликає панів до огради на
[валку:
Хто, каже, хоче зо мною побить ся, хай віде
[в ограду!
Бойкий Здислав з великим списом обібрав ся на
[валку.
Висить на списі воловя страшна голова; виступає,
Гордо сїда на коня, уїзжає в ограду й говорить:
Дід мій забив престрашенного дикого тура, а
[батько
Військо нїмецьке один сполошив: покуштуй моей
[сили!
Тут з усїй мочи один проти другого конї пустили,
Сперли ся враз головами й обидва попадали
[з коней.
Потім мечі добули і пішки рубати ся стали;
Скокнув Любор на Здислава, у голову вдарив,
[на шмаття
Шлем розтрощив ся, мечем по мечу ударяє,
Меч полетїв за ограду, Здислав простягнув ся на
[землю.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
Коло Любора зібрались пани й повели перед князя,
Перед княгиню та перед Людишу. Вродлива
Панна його заквічала вінком з дубового листу.
В той час котли загуділи, і голосно в сурми
[заграли...

Digitized by Google

20. ДО ЖИДІВКИ.

Sche walks in beauty, like the night
Of cloudless climes and starry skies,
And all that's best of dark and bright
Mect in her aspect and her eyes.

Byron, Hebrew melodies.

Над всїх дївчат гарнїш, милїш
Моя ізраельска дївчина,
З богоубійників родá
Всїма забутая дитина.

Коли зійдусь з тобою я
І слухаю і поглядаю,
Красу землї твоїх батьків,
Уроду пісень їх згадаю.

Поважно, смутно якось так
Через густенькії вїйниці
Глядять на мене крадькома
Твої ясненькії очиці.

Тобі у очи дивлючись,
Душі дївчачої віконці,
Згадав, як в рідній сторонї
Твоїх дїдів заходить сонце,

Сьвяте віконечко небес
Як над Ливанськими кедрами
Убиті мусором поля
Гаптує сумними смугами.

Як гляну на лице тобі
Без фарби, так як мрамор біле,
Як чорні кучері його
Розкошно приязно обвили:

Тогдї здаєть-ся, бачу я
Ріку Йордан ваш імянитий

Digitized by Google

При місяцю у старину,
Пальмовим гаєм оповитий.

Як часом усьміхнеш ся ти,
Мені згадаєть-ся, дівчино,
Із дивами старовини
Веєильска дивная долина.

Як часом заговориш ти,
Твій голос так серденько гріє,
Неначе чуєш: то співець
Віщує ласку і надію.

Як часом та заграєш ти,
Як часом пісню жалосливу
Ти заспіваєш при мені
Про рідну долю нещасливу:

Як окамянїлий стою,
Мені здаєть-ся, чую й бачу,
То знов понурий ваш старий
Над попелом родини плаче.

І стане серце у мене
За рід ваш бідний жатись, битись,
І в ту часинку радий я
До вас як рідних притулитись.

Чого-ж, голубочко моя,
Як прийдеть-ся нам час, буває,
Розстатись, в мене нишком щось
На серце тяжко налягає?...

Дарма Господь Бог наділив
Тебе уродою своєю,
Дарма Він в сьвіт тебе пустив
Над вроду з красчою душею.

Ані з своїх ані з чужих
Тебе на сьвітї не признають,

Digitized by Google

Не розбираючи чужі
Твій рід-кепкують, зневажають.

А крівні? Крівнії твої
Давно вже серце загубили,
Через наругу душі їх
Заснітились і зачорствіли.

Твій рід на срібло проміняв
Звичай дідівський, старосьвітський,
Од слави батьківській зоставсь
В наслідьдя ляк їм соромницький!

Вони погані, ти чиста
І неповинна як голубка;
У них в серцях сьмітьтя, в тобі
Угодна Богу сяє думка.

Так часто бачиш: по лісах
На липі вже зовсім сухої
Зосталась гилочка одна,
Щó зеленіє під росою!

---

21. ДИКА КОЗА.

(З Байрона.)

Дика коза і вільна й веселенька
Спинаєть-ся по йзраельских горах,
І пе з криниць водицю студененьку,
Щó по сьвятих тече собі луках.
Красують ся в їй ніжка й ясні очи,
Коли вона провальля перескоче.

Швидчійші ноги й оченьки яснійші
Колись Іуда бачив в тій землі,
Колись селяне ще були краснійші
В тій радощів колишніх стороні.
Кедр на Ливані верх свій піднімає,
Але дівчат Іуди там немає!

Digitized by Google

Щасливша кожна пальма тих долин,
Ніж йзра́ельскі розігнані народи:
Де вродить ся, там і росте вона
И красуєть-ся в тихій своїй уроді;
Вона не кине своєї родини,
Вона не схоче жить в чужій країні.

А ми тулятись мусимо в печали,
В чужих людей могил собі прохать;
Ніколи там, дідів де поховали,
Не будуть кости наші спочивать.
Ізраель сохне, вяне на чужині —
Безбожнії сидять в Єрусалимі!!...

---

22. ЖУРБА ЄВРЕЙСЬКА.

(З Байрона.)

Ой, плачте так, як плакали діди
Над вавилонськими ріками!
Розо́брен храм, родини в нас нема —
Чужі знущають ся над нами!

Ой, плачте люде! От її тріски...
Розбила ся сьвятая арфа Юди!
У тій землі, де Бог наш панував,
У тій землі панує ворог лютий!

Куди тепер Ізраель помандрує?
Чи ще сіонську пісню він почує?
Чи ще музика Юди задзвенить?
Чи ще вона нам серце звеселить?

Нещасний люду! сирота-народе!
Куди біжить він? де він оддихає?
Ма припетень гніздо, лисиця скоту,
Родину чоловік — він і труни не́ має!

*

Digitized by Google

Над Йорданом арабські верблюди пасуть ся,
На Сіоні невірні молитви несуть ся,
Там Ваалові люде коліна пригнули,
Там, там, Боже наш милий!... чи громи поснули?!

Там, де Твій перст нам написав скрижали,
Де тінь Твою народи повидали,
Де нам явивсь в одежі у огняній
Ти, на кого ніхто з живих не згляне!

Яви, Боже, громом упять свою міць!
Озьми од втіснителя гордого міч!
Чи довго він землю сьвятую топтати-ме?
Чи довго ще храм Твій без служби стояти-ме?

---

23. ПОГИБЕЛЬ ЄРУСАЛИМА.

Гірше лиха Седекії,
Гірше ніж Содому
Сталось граду Давидову
І Господню дому.

Галас, сурми, стон побитих,
Брязкотня мечами,
Стук таранів, дим пожарний
Чорними смугами.

От він день той, день великий
Наступа грозою,
День провіщаний зарані
Мовою сьвятою.

От він день той, день великий!
Там голодна мати,
Безумная, рве зубами
Плоть свого дитяти.

От він день той! За волосься
У мирську громаду

Digitized by Google

Тягне син отця старого
Карати за зраду.

От він день той! Люде в храмі
Руки підіймають,
І останню архиреї
Жертву совершають.

Тії жертви не приймає,
Як перше, Єгова...
Де знаменія і чуда?
Де пророків мова?

Чом не явить ся, як перше,
Муж правди й надії,
Чом упалих божественним
Словом не согріє?

От пророк, столітній старець,
Тихо в храм вхожає:
»Горе, горе Ізраелю,
Горе! він віщає.

Горе граду Давидову,
Остання година:
То Єгова відомщає
За милого сина.

Не кричіте: »царю! царю!«
Не цар вам Єгова;
Самі його розвінчали,
Скинули з престола.

Самі його на кесаря
Римського зміняли:
Просіть ласки в того пана,
Щó самі обрали.

Згадай, згадай, Ізраелю,
Як перед тобою

Digitized by Google

Бідний вязень катований
Стояв сиротою.

Коло його чужестранець:
Що́ — питав — робити
Із сим вязнем? А Ізраель
Закричав: »Забити!

Смерть йому! Царем назвав ся
Він в Єрусалимі.
Єдиного царя маєм —
Кесаря у Римі.«

І на посьміх його царству,
Терном увінчаний
Кончив вязень неповинний
Вік свій богоданий:

Присужений народовим
Судом неправдивим,
Поруганий, запльований
Всїм Єрусалимом.

Не моліть ся ж, не благайте,
Не цар вам Єгова:
Самі його розвінчали,
Скинули з престола.

Самі його на кесаря
Римського зміняли:
Служіть тепер тому пану,
Що́ самі обрали!«

---

24. ПОГИБЕЛЬ СЕННАХЕРИБОВА.

(З Байрона.)

Ассирійці прийшли як вовки навмання,
Все їх військо у пурпурі й золоті ся́
Їх списи мов на озері зорі блестїли
У той час, як тихі галилейські филї.

Digitized by Google

Як у літку зеленім на древі листи,
Вояків тих у вечері шики густі;
Як по осени листя на древі сухе,
Усе військо у ранці тихе й неживе.

Ангол смерти огняним крилом розмахнув
І в лице ворогам супроти їх подув;
І їх очи закрили ся й похолоділи,
І серця обважніли й уста онїміли.

І роззявивши рот повалив ся там кінь,
Вже не стане на дибки, не прискне вже він,
З його піна застила білїє на глині
Як той вал, щó розбеть-ся об дику скелину.

І лежать їх їздці там побліді й бридкі,
На лиці в їх роса, ржа поїла сїтки;
Їх намети тихі, корогви їх не мають,
Їх списи не підняті і сурми не грають.

І ассурові вдови голосють із жалю,
І розбились шайтани у храмі Ваала;
Із язиків сильнїшому меч не поміг,
І сильнїший розтаяв пред Богом як снїг!

Digitized by Google

Б.

25. ЧОРНИЙ КІТ.

Очи плачуть, серце ное,
Ніщо смути не спокое:
Дівчиноньку я кохаю,
В день і в ніч об ній гадаю,
Але дівка горделива
І спісива і перхлива.
До тебе прийшов, бабусю:
Щб, скажи, робить я мусю?

Покинь, хлопче, смуту пріч;
Під великдень в темну ніч
В пусту хату ти іди,
Розложи собі огонь,
На огонь постав води,
Хай зогріеть-ся вода, —
І як зателенька дзвін,
Возьми чорного кота
І в воді його звари,
Потім кости обдери:
Буде в кістках гапличок,
Буде в кісточках гвіздок;
Дівку гапличком поруш —
Буде вік тебе любити,
Дівку гвоздиком поруш —
Не захоче і глядіти!

Стоїть ширитвас серед хати,
У йому вар кипить, шкварчить,

Digitized by Google

І чорний кіт нявчить в торбині,
І хлопець край вікна сидить
І слухає: от-от задзвонять!
Дзвін загудів, а він мерщій
Кота із торби та в окріп —
А кіт з окропу та на його...
Мяу — мяв... пфу... мс — няя у...

Щó дальш було, не знаю я
І ні од кого не дізнав ся.
Тілько на празник хлопець наш
Сидів із дряпаною тварю
У запічку як стара баба.
А мати, котра все узнала,
Так йому промовляла:
І ти повірив, божевільний,
Щó стара відьма набрехала!
Хотів, щоб дівчина кохала!
Над серцем хоч ніхто невільний:
Кого любити не звелить,
Нічим його не улестить.
А все-ж то не через котів
Дівчата люблять парубків.
І коли хочеш, дурню, знати,
Щó може вам коханьня дати,
То ти у мене би спитай:
І я колись малою гралась
І дівкою колись кохалась,
А вже хто б як не мастерив,
Мене б кішками не зманив!
Через добрий норов та любов
Дівоцька йдеть-ся вам любов.
Тепер, великий дурень, хай
Із ошкрябаною пикою
Він похристосуєть-ся з дівкою!

Digitized by Google

26. КВІТОЧКА.

(З чешського.)

Вітронько віє
З панського лісу;
З відрами дівка
Біжить до річки.
В кований цебер
Води набрала;
По річці к дівці
Квіточка плине,
Квіточка гарна
Тай запашная,
З повної рожи
Та з чорнобрівців.

»Коли-б я знала,
Квіточко красна,
Хто тебе сажав
В вохкую землю,
Тому б я дала
Мій золотенький
З пальця перстеньок!
Коли-б я знала,
Квіточко красна,
Хто тебе личком
Повив подобно,
Тому б я дала
Шпильку з волося!
Коли-б я знала,
Хто тебе, квітко,
Пустив на воду,
Тому б я дала
Стрічку з головки!«

Дівочка стала

Digitized by Google

Квітку хапати, —
Тай обірвалась
В воду холодну.

---

27. СТЕЖКИ.

Спускало ся сонечко за зелену гору,
Протянув ся туман по синьому морю;
А по зеленій луці молодець блукає,
Смутний похожає, пісеньку співає:

Не шуміть, верби, щб над водою,
Не хитай, яворе, смутно головою!
Під вербами стежка, під явором друга,
Одна пішла в поле а друга до луга.

Не дуй, не дуй, вітре, по-над берегами,
Не йди, не йди, дощe, меж тими вербами,
Та щоб перша стежка пилом не припала,
Та щоб вона зїльлям та не заростала!

Щоб не було видно, хто по її ходить,
Наче цїло стадо личман по їй гонить.
Подуй, подуй, вітре, на стежку другую,
Посип ся ти, дощe, на її узкую!

Та щоб тую стежку курява закрила
Або тая стежка зїльлячко вродила,
Щоби було видно, хто по її ходить,
Хоча пройде нишком — зїльля потолочить.

По першої стежцї ходить моя мила,
Ходить до другого, мене обманила!
По другої стежцї ходить моя мила,
Ходить та до мене, мене полюбила.

Та щоб між вербами слїду не зосталось,
Щоб моє серденько тяжко не врывалось!

Digitized by Google

Та щоб під яворем були ступи знати,
Щоб було чим серце своє розважати!

Зібрали ся хмари і дощик полив ся,
На першої стежці спориш уродив ся!

28. ПОЦІЛУНОК.

Зійшли ріки, зійшли ріки,
І сніг не біліє,
Коло млина на долині
Трава зеленіє.

Забіліли ся вишеньки,
Груші запашнії;
Збірають ся, гуляють ся
Дівки молодії.

І на призьбі біля хати
Співає дитятко.
Вийди, вийди ти до мене,
Моє серденятко!

Прийшла к нам, прийшла пора весняная:
Не забари ся, моя молодая!
Вийди до мене, сідай біля мене,
Обійми мене, поцілуй мене!...

Не вийду, не хочу біля тебе сідати,
Ані обіймати ані цілювати.
Хай квітки цьвітуть, хай пташки співають:
Вони мене, милий, к тобі не приваблють.
Ні літним теплом ні сею весною
Не вбачиш мене ніколи з тобою!

Коли ж у-в осінь
Хліби уберуть,
І крупнії дощі
Мочити почнуть,

Digitized by Google

І ранком мороз по степу забіліє,
І в темній ночи ще гірш потемніє,
І страшно на улицю буде ходить,
І сови угукать, вовки стануть вить:

Тогді то, півношною саме добою,
Під слоту під дощ зійдемось ми з тобою.
Край старої церкви ти стрінеш мене,
І я обійму, поцілую тебе.

І вітер холодний там зле завивати-ме,
Потрухлі віконниці в церкві хитати-ме, —
А ми собі будемо все миловать ся:
Тогді вже нам, серце, шкода й розлучать ся!

Холодная нічка, мороз налягае,
А вітер осінній аж кости проймае.
Коли-б він не дув та негода утихла,
Бо вже моя мила холодна як крига!

---

29. ЗІРОЧКА.

Ой заблищала зірочка на небі,
Та простягла ся стрілкою по небу,
Та покотилась вона на долину,
Та упала вона на могилу.
А на могилі цьвіт соняшник стоїть,
А в могилі щось поховане лежить.
Там молода мати сина поховала,
Сирою землею його закидала.
Вона його дівуючи провела,
Вона його хрестити не понесла,
Вона його в сиру землю зарила
А зверху цьвіт соняшник посадила.
Ти, синочку, лежи, лежи глибоко,
Ти, соняшник, рости, рости високо!
Рости у-верх та на сонце диви ся,

Digitized by Google

Кругом, кругом за сонечком верти ся,
Менї на прикмету розцьвіти ся!
А я піду із парнем паровать ся,
Піду у божую церкву вінчать ся.

Та стоїть вона при сьвятому налої,
Подала руку свому женихові:
Нїчого не знають нї отець нї мати,
І жениху не доведеть-ся взнати.
Тількі той про сее відає і зна,
Хто зірочку на могилу посила́.

---

30. ВЕЛИКОДНА НІЧ.

Гудуть дзвони, гудуть дзвони,
Ходять з корогвами,
Юрба люду на цминтарі,
Товпа коло брами.

Йдуть старії, молодії
Ізо всього села:
Христос воскрес! Христос воскрес!
Всї раді й веселі.

Диво! нічю на пустошї
Щось у травцї сяє...
Під вербою молодою
Сьвічечка палає!...

То лупне, то разом зникне,
То вцять загорить ся;
Ізлякались прохожалі
Тай стали хрестить ся.

Гули дзвони, гули дзвони,
Та вже перестали,
Закончилось обхожденьня, —
Сьвічечка пропала.

Digitized by Google

Стара дядина Оксана
До людей підходить,
І молитву прочитавши
Такечки говорить:

Як ще я у старі годи
Колись дівувала,
Тогді много ізо мною
Дівочок гуляло.

А всіх лучче, а всіх красче
Була дівка Ганна,
І хороша так як рожа
І добра і гарна.

Була собі сиротинка:
Ні отця ні мами,
Ані брата ні сестриці,
Всі лежали в ямі.

І дівочка самісенька
Жила в своїй хаті,
І товпились коло неї
Женихи багаті.

А вона із їх нікого
Собі не бажала,
Вона собі як черничка
Одну церкву знала.

На родительській могилі
Плакала, журилась,
Та у ранці і в вечері
Богові молилась.

Оттак вона років з вісім
Одна проживала,
На девяту весну з-рані
Ганночки неетало!

Digitized by Google

Де, куди вона дівалась,
Не узнали люде, —
Тілько з тої ще години
Об неї не чути!

---

31. ПОСЛАНЕЦЬ.

У панського огорода дівка плоскінь тїпає,
Молоденький жайворонок дівоньку питає:
Чом ти, моя дівчинонько, такая оспала?
Подивилась би на мене, пісню б заспівала.
»Ох і як менї співати, пташоньку маленький,
Що покинув мене може на вік мій миленький!
О бодай тим тяжко-важко, що́ нас розлучають:
Повели милого в город, де військо збирають!
О бодай тим тяжко-важко, що́ нам ворогують:
Повели милого в город, де шаблї готують!
О коли-б перце я мала, листик написала,
Та тобі його, манюсю, знести б наказала!
Анї перця нї паперу, нїчим написати —
Повитай його, манюсю, стань над ним співати:
Як я сьвітом білим нужу та як я журю ся,
Як у ранцї і в вечері нию і нурю ся!«

Хита гільля вітер в лїсї а филї у морі,
А кровавії чуприни забитих у полї.
Який лежить, підобгав ся, инший розплатав ся,
Один тілько на самотї з смертью мордовав ся.
Під липою запашною молодець конає,
Тількі коники те чують: з-тиха він здихає.
Та вже більш своїй коханцї йому не мовляти,
І останьне опрощаньня нїким наказати.
Ой вилинув чорний ворон з-за пущі-чагара:
Християнин є смачнїший, не хоче Татара.
До біленького до тїльця крилом пригорнув ся,

Digitized by Google

Цмокнув в губи, черкнув в очи, крюкнув тай — спужнув ся.

Молодиця із дівкою пшеницю збирала,
Молодиця сама жала а дівка вязала.
По-над балкою густою в вітрі щось маячить:
Ой то ворон, чорний ворон летить та і крячеть.
Покинь, покинь перевесло, смутна дівчинонько:
Він несе тобі од серця гарненьку вістоньку.
Ой подякуй йому, дівко, за сю пригоду,
Він летить од твого сонця із чужого роду.
Ой послухай, дівчинонько, що той ворон скаже:
Твій миленький здоровенький, тобі чолом каже.

32. ПАН ШУЛЬПІКА.

Зажурив ся сизий голуб, сидя на дубочку,
Що одняв у його злющий рябець голубочку.
Перелинув голубочок з дуба на кленину,
Одняв в мене пан Шульпіка рідную дитину.
Перелинув голубочок із кленка на івку;
Ой як менї без дівчини на сім сьвітї гірко!
Сизесенький голубочок жалібно воркоче,
А край його на осиці сорока скрегоче.
Голуб стогне, а матінка по дитинї беть-ся;
Молоденький козаченько у тугу вдаеть-ся.
Не плач, не плач, козаченько, по моїй дитинї,
Пошукай собі на сьвітї иншої дівчини.
Не жури ся, вона тобі не своя, чужая!
— Ох як менї не журить ся, я її кохаю.
»Ой іди ж, мій молоденький, дівку визволяти:
Вона буде тобі жінка, а я рідна мати.«

Ой там річка невеличка, на річці місточок,
А на березі край його лозовий кущочок.
Щось почало у тих лозах з-тиха шелестїти:

Digitized by Google

Засїда козак Шульпіку, хоче устрелити.
Та вже сонце на западї, а місяць зіходить,
Із Шульпікиного двора челядка виходить.
От і пишний пан Шульпіка в поле виїзжає,
А під паном вороненький коник шкандибає.
Виїзжає пан Шульпіка на лови з хортами
І зо всею челядкою та ще й з гайдуками.
Вже передня челядонька місток проскакала,
А матінка перед паном на вколюшки стала:
»Здійми, пане милостивий, із мене кручину,
Оддай менї, пан-отченьку, рідную дитину.«
Як сказив ся пан Шульпіка, як почав гукати:
Казав стару матусеньку зараз хлостовати!
Сам поїхав на конику через той місточок:
Закачав ся, захитав ся лозовий кущочок.
Гульк! рушниця загудїла, куля полетїла,
Та у саме панське серце прямо улучила.
Ой виекочив козаченько з куща лозового;
Покотив ся пан Шульпіка з коня вороного.
Ой шатнула челядонька козака їднати,
Де взяли ся товариші його рятовати.
А Шульпікина челядка лиха повидала:
Які лягли на місточку, инші повтїкали.
Вибігала дївчинонька із панського замка,
Обіймала, цїловала матїр і коханка.
Понесли пана Шульпіку до теплого лежка,
А за паном простягла ся крівавая стежка.
Понесли пана Шульпіку у яму ховати,
За ним народ поволїк ся пана поминати:
— Отсе тобі, пан Шульпіка, хай буде за тое,
Що дитину запоганив у неньки старої!
Отсе тобі, пан Шульпіка, хай за шкоду тую,
Що ти украв у козака дївку молодую!
Отсе тобі, вражий сину, од нас дякованьня,

Digitized by Google

Що терпіли ми од тебе всякі глузованьня!
Отсе тобі, сучий сину, за тії уразки,
Що ти їздив поміж миром без всякій опаски.

33. ОТРУЇ.

Ой живеть удова та ще й не сама,
А живеть вона з своєю дочкою.
Ізлюбив ся козак з молодою дівкою,
Ізлюбив ся, заручив ся тай ізвінчав ся,
Продав свою хату, у жінчину вбрав ся.
Та живуть вони вже чотири роки,
Та вже стали приглядати сосіди з боку,
Що козак дбає та заробляє,
А теща збирає, ка-зна де дівае;
Що козак вистачує та діткам готуе,
А жінка помандруе тай прогайнуе.

Жалковалась донька своеї матусї:
А що́ менї, мати, велити мусиш?
Чи менї з моїм лихим мужем жити,
Чи менї йому, мати, що ізробити?
Та не можно ж, мати, менї з мужем жити,
Бо не хоче він мене, як треба, любити!
Що він мене молодую нїкуди не пускае,
А як піду нишком, так він іще й лае;
А як піду у корчму з горя погуляти,
Так він бурчить: треба дітей годувати;
А як піду до вдовиці на вечерниці,
Так він бурчить: так робить не годить ся;
А як коли з хлопцями посьмію ся,
Так він товче, що я гріха наберу ся.
Йому, бач, все можно, а менї нїчого:
Колись по зимі я прогнала його
Із теплої хати та на двір спати,
Так він розприндавсь, хотїв двери ламати!...

Digitized by Google

Така паскуда! коли-б я перш знала,
Ні-защо б такого мужа не взяла!
Не можно ж менї, мати, із мужем жити,
Треба його, мати, к чорту загубити!
— Ой ходїм, доню, отруї копати:
Годї йому, бісові, нас з'обіжати!

Нїм на вісходї зірка устала,
Мати з дочкою отруї копала;
Нїм на вісходї зоря забриніла,
Мати у горщику зїлья варила.
А в-вечері пізно їде козак з місця,
Везе жінцї й тещі і дїткам гостинцї:
Жінцї кораблик, тещі серпанок,
Маленькому хлопцьові голубий жупанок,
А маленькій дочцї юпочку парчову,
Юпочку парчову, стрічечку шовкову.
Дїтки маленькі батька привітають,
Цїлують ся, лащуть ся, на шию плигають;
А стара на печі чортом вовкує,
А молода жона по хатї розхожує
Тай каже мужові: Ти, милий, здорожив ся,
Налив би меду та трошки напив ся;
Воно б тобі було на душку тревніше,
Та ще і горілочки, щоб був здоровіший.

Налив козак меду тай випиває,
Та ще й горілочки: нїчого не знає.
Та кріпка ж горілка, з ніг повалила:
Чого се у мене голова заболїла!
Та наклали ви багато у мед сей хмелю,
Не всижу на лавцї, ляжу на постелю!
Пішов козак до лежка лягати,
Підняв ся тай впав, не зможе устати!
Квилять дїтки маленькі край його,
А жінка стоїть стовбняком у порога,

Digitized by Google

А стара злізла із печи й сокоче:
Отсе так тому, хто старійшим буть хоче
— Ох бачу, бачу, що треба умерти:
Завдали ви мені безвинному смерти.
Ні за-віщо схотіли мене ізгубити:
Прийшло ся вам, дітки, тепер сиротіти.
О будь їм ти батьком, мій праведний Боже!...
А жінці і тещі — прости їм Боже!...

---

34. КІНЬ.

»Чого ти, коненьку, мій конику хижий,
Невесело, смутно стоїш?
Я тебе кохаю, вівса підсипаю,
А ти на мене й не глядиш!

Веду до водиці к холодній криниці,
А ти засопеш тай не пеш,
Мені молодому, паниченьку твому,
Жалю та тоски завдаеш!

Чи ти притомив ся, на ноги підбив ся,
Чи я тебе так змордовав
Тогді, як горою ночною добою
Все швидко та притко ганяв?

Чи тяжка та важка козацькая зброя
Становить ся, коню, тобі?
Чи чуеш пригоду, погану невзгоду,
Паниченьку твому, мені?

Гей, годі здихати, дурно жалковати,
Іще нам не буде біди:
Оброку наїж ся, водиці напий ся,
Та впять загасаєм тоді!«

Пан коня сїдлае, в стремена ступае,
А коник смутний шкандиба,

Digitized by Google

Склонив головоньку, опустив гривоньку,
Ступою попер ся з двора.

Не добре чинити, свій рід боронити
Зібрав ся панич неборак:
Шляхи засідати, людей розбивати
Попер ся в глибокий байрак.

Там шляхом узеньким за лісом темненьким
Із ярмарку їдуть купці,
Хоч краму не мали, усе позбували,
Та повні за-те кишенці.

»Гей коню, мій коню, скачи підо мною
Моїм вороженькам на страх!
Вже місяць стухає, туман палягає
По чистих широких степах.«

Пан коня звертає, на ліво з'їзжає,
А кінь завертить ся й не йде;
Пан коня штиркає, нагайкою крає,
А кінь вже й виха і хропе!...

Пан коня під боки, кінь мов ненароком
Побіг тай спіткнувсь на пеньок...
»Ет вража скотина, а щоб ти сказилась!...«
Кінь пана поніс у лісок...

Ніч стала рідити, починає дніти...
Купці доїздять до села.
В гущині буряна кінь скаче без пана,
Понурий, гризе удила.

Чом кінь вороненький понурий, смутненький?
До хати пустої біжить?...
Ой тим він смутненький — панич молоденький
Забитий у лісі лежить!...

Лежить, розплатав ся, в крові обкаляв ся,
Своя, не чужая кров та...

Digitized by Google

Вже й ворон літає, в лице зазирає,
Де кіньскі війшли копита.

Був пан колись добрий, честний та хоробрий:
Лукавий на лихо підвів!
Був кінь колись вірний, в послузі незмінний:
В розбої служить не схотів!...

---

35. ЯГОДИ.

(З чешського.)

Ішла моя мила
По ягідочки
В зелені гайочки,
Тай застромила
Терновую шпичку
В біленькую ніжку.
Ніженька стала
Дуже болїти:
Не зможе мила
На ніжку ступити.

Почала мила
З-тиха плакати,
Терен лаяти:
Ох ти тернино,
Гостра тернино!
Се через тебе
Менї причина;
Се через тебе
Я так хвораю;
За сеє треба
Тебе із гаю
Всю постинати
Й позакидати!
— Сядь в холодочку,

Digitized by Google

Моя миленька,
Я ж до ставочку
Піду по коненька:
Коник біленький
В травці густенькій
Пасеть-ся, грає,
Пана піджидає.

Сїла миленька
У холодочку
В зеленім лїсочку;
Стала тихенько
Вона здихати
Та жалковати:
»Ох, моя мати,
Мати старесенька,
Неня ріднесенька,
Все менї каже
Хлопцїв боять ся,
Од їх ховать ся:
Чом їх боять ся,
Од їх ховать ся?
Вони добренькі
І приязненькі!«

Тут я приїхав
На білому коню,
Наче снїжочок,
В зелений лїсочок;
Припяв конька
Срібним повідем
Та до сучка;
З дївкою обняв ся,
Поцїлував ся,
Тулив к серденьку
Свою миленьку.

Digitized by Google

Забула мила,
Що ніжка боліла!

Тут ми ласкали ся,
І цілували ся
І миловали ся.
»Вечір надходить!
Ох мій миленький,
Мій любязненький,
Ой схамени ся,
Не забари ся!
Сонце заходить,
Місяць зіходить,
Нічка настигне:
Нас в лісі застигне!
Ідьмо до дому!«

Тут я швиденько,
Взявши миленьку,
З нею по долу
На білому коню
Дмухнув до дому!

---

36. РОЖА.

(З чешського.)

Ой ти рожо червоненька,
Зацьвіла собі раненько:
Зацьвіла та бідна змерзла.
Як ізмерзла, поблідніла,
Поблідніла тай змарніла,
А змарніла тай завяла,
А завяла тай упала!...

Сиділа я довгесенько, до півнів сиділа,
Всі трісочки, всі стругалки за ніч попалила.
Усе миленького ждала,

Digitized by Google

Усе ждала — й задрімала...
От мені небозі й снить ся,
Наче з правої рученьки,
Наче з пальця мизинього
Покотив ся золотий мій обідець,
Загубив ся дорогий мій каменець;
Ой довго, довгесенько каменця іскала,
І каменця не достала і милого не діждала!...

---

37. МІСЯЦЬ.

З тій доби, як перший злодій
Каін Авеля забив
І у-перше землю кровю
Чоловічою змочив —

Тількі вітер шкоду слухав,
Що гудів по деревах,
Тількі місяць шкоду бачив,
Що котивсь у небесах.

Бог приняв сьвятую душу,
Розбишачин прокляв рід,
І велів, щоб місяць ясний
Взяв на себе шкоди слід.

Хай, казав, сей зобраз буде
В память миру усьому:
Гнів правдивий, ласка Божа
Вкупі бачуть ся в йому.

Щоб зирнувши розбишака
Божий гнів страшний згадав,
А безщасний розважав ся
Й ласку Божу споминав.

І пішов на рід наш бідний
Божий гнів усяким злом,

Digitized by Google

Гріх на місяці зостав ся
Нацяцькований пятном.

З тій доби злочинець часто
Дивлючи ся омлїва,
А душа сьвята, безвинна
Од недолї одлига.

---

38. СОЛОВЕЙКО.

Зелений сад, зелений сад,
Зеленая могила!
Зелений сад вдяга весна,
Могила забринїла.

Як гарно слухать, коли в ніч
Маленький соловейко
В квітках затлямка, засвистить
Так приязно, любенько!

А тут вони ведуть танок.
Хто гласи їх розлїчить?
Хто передом із їх іде?
Хто зорі перелїчить?

Той на тополї, ті в кущах,
Ті в вербах, ті в калинї;
Один біля могили сам
Співає на ілинї.

Щебече він — не то співець
Віршами любязними
Коханьня й радість розділя
З серцями приязними.

Затьохка він — не то біди
Оплакує людськії,
Жаль льеть-ся в серце, як в квітки
Крапельки дощовії.

Digitized by Google

От застогнав, і от замовк...
Терликнув — впять залив ся...
Не то співець в останній раз
Із миром розпростив ся.

І в небо думкою влетів,
Між зорями співає,
А странній снів його людей
Уже не порушає.

Співає пташка, і ніхто
Не взяв її в примітку;
Співа співець, ніхто йому
З душі не кине квітку!

Одно серденько між всіма
Глас пташкин розпізнало;
Одно серденько пісня та
Співцева розрушала.

І цілий день смутна, тиха
Самотная могила;
А в ранці зомнята трава,
Де дівчина сиділа.

---

39. ХЛОПЕЦЬ.

Зелененький берег тмить ся,
Річка срібная шумить;
Ходить хлопець невеличкий,
На той бік ріки глядить.

На сім боці нивя, поле,
Сивий степ та слобода,
Зелень вяла, всюди душно,
В пилу ходить череда.

На тім боці зелень свіжа,
Блищать на луці квітки,

Digitized by Google

Дикі гори, гай зелений,
І щебечуть в нім пташки.

Тут клопочуть об господі
Старі люде навісні,
Там дівчатонька співають
Голосні свої пісні.

Хлопець дивить ся і мліє,
Нудно тут йому бродить,
Радий ластівкою швидко
На той берег залетіть.

Він підходить до водиці:
Ні човна ні весельця;
А дівчина його кличе
Для ласкавого словця.

Хлопець мліє, хлопець тане,
Ходить, броду не знайде:
Підобрав одежу, прудко
Кинувсь в річку і пливе.

Переплинув, а дівчата:
»Хлюща, хлюща, утікай!«
Загукали, закричали
І побігли всі за гай.

Бідний хлопець ізлякав ся,
Грудь підперло, весь дріжить,
І за гай небіж поплів ся,
Щоб шукать дівчачий слід.

Де-ж той гай, де-ж та хороша
Зелень сьвіжа і мягка?
Гай — у три ряди осики,
Сажнів зо три — вся лука.

А за ими нивя, поле,
Рівний степ та слобода,

Digitized by Google

Зелень вяла, всюди душно,
В пилу ходить череда.

Дикі гори — вапна, зникли
І дівчачії пісні;
Ходять теж як тут з киями
Старі люде навісні.

І поплівсь назад наш хлопець,
Біля річки сів один,
Притулив к руці головку,
І поплакав трошки він.

---

40. ГОРЛИЦЯ.

У густому гаю на березоньці
Звила гніздечко голубонька-горлиця
Із маленькими дитятками,
З сивенькими голубятками.
Стала вона ранком діти годувати,
Став вітер березу колихати,
Став рябець-злюка налітати:
»Ой не бий мене, рябцю-лебедику!
Зостають ся в мене малії діточки,
Голубяточки-сиріточки.«
Не послухав рябець голубочки-горлиці,
Задавив її сивенькую;
Зостали ся малії діточки,
Голубяточки-сиріточки.
Ой тяжко сироті на сьвітї пробувати,
Нікому вірної порадоньки дати!

---

41. РОЖА.

(Н. С. Варзину.)

Дівочка мила, гарна, вродлива,
Добра з душі, з серця жалослива,

Digitized by Google

Прийшла до дому, сїла в порога:
»Ой мати-неню, помоли Бога!

Болить головка, болить серденько,
Прощай, кохана, прощай рідненька!«

Вмерла дївчина, вмерла вродлива,
Ревно рида мати нещаслива.

Кладуть дївчину у домовину,
Зарили дївку в сиру могилу.

На тій могилї виросла рожа,
Гарна, румяна, на дївку схожа.

На рожі тонка, гнучка билина —
Єсть то легкенький стан у дївчини.

На рожі шпильки, шпильки колючі: —
Єсть то дївоцькі очиці жгучі.

Стали на рожі червоні пупки,
На рожі цупки — дївчачі губки.

На рожі золоте животиньнечко —
Єсть то дївчаче чисте сердечко.

Рожою вітер з-тиха колише —
Єсть то дївчина з могили дише.

На рожу пала ранком роса,
На рожі роса — дївчача сльоза.

Вся рожова краса — дївчача душа;
З раю прилїтає — сьвіт навіщає:

»Ой мати-неню, рідна моя!
Почуй на мене, я донька твоя!

Всї веселять ся в царстві у Бога,
Я за тобою плачу небога.«

Digitized by Google

42. МАНА.

Є в нас плесо, осокою
Поросло кругом,
По середині плавочки
Плавають рядком.

І ростуть над плесом вільхи
І гнучка тала,
І у вільхах заховалась
Хаточка мала.

Чорна хатка невеличка:
Хто в їй пробува?
Там старая чарівниця
Нишком прожива.

Здавну люде не посьміють
Близенько пройти,
Але можно, коли треба,
В хату увійти.

Коли сьвіт тобі огиднув,
Нікого любить,
Коли хочеш красче з-разу
Вік свій закінчить,

Ніж тулятись без надії
І шукать кінця:
До неї приходь питати
Вірного словця.

В неї човен, розмальован
Весь цятками він;
В ясну ніч плисти у човен
Сядеш ти один,

І уздриш, чого ніколи
Не видав з рода:

Digitized by Google

З-разу зникне човен, хатка
І тала й вода;

З-разу стане пред очима
Красная лука,
Як шовкова стрічка вєть-ся
Ясная ріка;

Різнофарбними листами
Сяють дерева,
Як оксамит молодая
Блищпть ся трава.

По траві, як в ніч по небу
Ясній зірки,
Веснянії, запашнії
Мають ся квітки.

І не місячний ні денний
Сьвіт там просява,
Наче місяць навдосьвіта
Сонце устріва.

Не з дошу, не з сонця стануть
Там веселки мріть,
Одностайно короводець
Пташок зашумить.

На луку грати ся прийдуть
Красній дівки,
Голубіти-муть в волосьсях
З пролісків вінки.

Їх одежа — вся у-купі
Сьвітова краса,
Їх урода — щб й казати?
Божі небеса.

Заспівають, затанцюють,
Поведуть танок,

Digitized by Google

Їм музикою повіє
З річки холодок.

Затанцюють, заспівають
Чудні пісні,
І зомлієш ти, небоже,
Лежачи в траві.

Станеш тануть, станеш топнуть,
В чім, не знаєш сам;
Закривати-муть веселки
Сьвіт твоїм очам.

Станеш топнуть, станеш топнуть,
Сам не знаєш, в чім,
І заплющуть ся у тебе
Оченьки зовсім.

Любязненько, солоденько
Станеш ти дрімать...
А пісні й музики будуть
Тебе колихать.

Їх послідній голосочок
В спячого замре...
І тебе тогді хтось наче
Міцно підтовкне.

Ти прочнеш ся, раз останній
Очи поведеш,
Пролепечеш: прощавайте!...
В озеро пурнеш.

---

43. КУЛЬБАБА.

(А. А. Ликонову.)

Віє передзимній
Вітрець студененький,
По степах осінне

Веть-ся павутиньня.
Що́-ж то між травою
Вялою, сухою
Кульбаба жовтіє?
Чи б то справди сонце
Кидать нас не хоче,
І опісля лїта
Душного, сухого
Знов до нас веселим
Маєм хоче глянуть?
Чи земля жартує?
Чи сей цьвіт не в пору
Що-небудь віщує?

Вік наш чоловічий
Схож із віком року.
Спершу боже сонце
Житья пробу́жає,
Промінями в серці
Як у весняної
Половіді грає,
І душа бриніє
Надіею-квітом,
І в душі селять ся
Радощі, як в гільлї
Вишень соловейки.
Житья розіветь-ся,
Житья загустіє
Наукою сьвіта,
І почнуть ся грози,
Дощі і спіки.
Щастья і недоля,
Радощі і туги,
Одно другого швидче
Стануть прохожати,

Digitized by Google

І душа твердіє;
І скрізь погорілу
Зелень віку чорна
Земля проглядає.
Коли ж стане в осінь
Вітрець передсмертний
Душу провівати,
Знову боже сонце
Свої блідні довгі
Розкидує тіні,
І душа збірає
Сили на останку,
Знову квіт-надія
В серці процьвітає.
Але квіт той вялий,
Кульбаба осіння,
Пустоцьвіт похилий,
Не росте високо,
Не цьвіте розкішно,
І без плоду гине
Під морозом-смертью.

---

44. ТУГА.

Гаю мій, гаю, гаю зелененький!
Вітре мій, вітре, вітре швиденький!
В густому гаю листя жовтіє,
Вітер гілок не колише й не віє.

Те, що́ колись по весні красувалось,
Те, що́ колись мені так сподобалось,
Змерзло, захляло, затихло і зникло.
Серце кохатись сим сьвітом одвикло!

Там, де в кущі воркотала голубка,
Там жартувала колись моя думка.

Digitized by Google

Стихла, замовкла туга голубяча —
Геть прокотилась та думка хлопяча.

І місяць повний і ясна водиця...
І ти вродлива, кохана дівиця —
Зникло те в осени, що́ було лїтом,
Серце не хоче кохатись сим сьвітом.

---

45. ДІДІВЩИНА.

(А. Л. Метлинському.)

Біля церківки ста́ренької
Зеленіють дві тополеньки,
У тіні їх у густенької
Невисокая могилочка,

Купка чорная, рябіє́ть-ся
Квіточками-різноцьвітками,
Хрест любастро́вий біліє́ть-ся
У покійника в головоньках.

І округ хреста обвила ся
Зелененькая березонька,
Над хрестом тим похилила ся
Молоденькая калиноньк.

Як у сьвя́то в празник бовкне дзвін
На дзвінниці́ стародавньої,
Відозве́ть-ся глухова́то він
В темнім склепі, у могилоньці.

Кісточки либонь сухесенькі
В трухлих дошках зворушають ся,
За житья либонь старесенький,
Дзвін почувши, розрушав ся так.

Коли пугач доби нічної
Проведе свій довгий глас смутний,

Digitized by Google

В склепі серед ночи вічної
Відкликнеть-ся жалібненько щось.

Кісточки либонь старенькії
Не самотні були на сьвітї,
Слїзоньки либонь тепленькії
Западають в землю глúбоко.

Коли чижик над могилою
Привітає ранок піснею,
Весняная пісня милая
Під землею розлягаєть-ся,

І тополенька прямéнькая
Гілочками колихаєть-ся,
І травиця зелененькая
Заблищить росою срібною.

Либонь ранок воскресенія
Чують кісточки дїдівськії,
Либонь радість зобаченія
Гріє серденько холоднее.

Тількі рiки поламали ся
Весняної доби ранньої,
Як вербиця розвивала ся
І вдягав ся вигон травкою.

Хлопець й дївчина прихóдили
Під тополї на могилоньку
І насїннячка принóсили
Усївати купку чорную.

І лили ся теплі слїзоньки
Із очей на купку чорную,
І приймали ся насїньнячка,
І два квіти уродили ся.

І поливаний хлопячими
Слїзоньками горицьвіт вродивсь,

Digitized by Google

І поливані дівчачими
Слізоньками вийшли проліски.

Першій весни подаруночки
Золотіли і синіли ся,
На їх листях поцілуночки
Божих ангелів лисніли ся.

І квітчала ними тихая
Пара в церквці старенької
У суботу великодную
Плащаницю Христа Господа.

Наче лик сьвятий глядів на їх
Оком жалібним та приязним,
Наче хтось в горі признався до їх
І казав їм так любесенько:

Щоб у хлопця в серці жар палав,
Чистий жар до всього доброго,
Як огняний квіт, що він квітчав
Образ Господа забитого.

Щоб у дівчини безвинная
Душка так як небо сяяла,
Так як квіточка блакітная
На лиці Христа Спасителя.

---

46. ГОЛУБКА.

Вилїтала голубонька
Із гаю густого,
Сумовала, нарікала
На милого свого.

Не нарікай, не жури ся,
Голубонько біла,
Що з тобою лиха доля
Його розлучила.

Digitized by Google

Не нарікай, не жури ся,
Голубочко сиза:
Розтяла йому головку
Панська стрілка хижа.

Не нарікай, не жури ся,
Голубочко хвора:
Не вернеть-ся в біле тїло
Крівця його скоро.

Не нарікай, не жури ся,
Голубко вірненька;
Вже немає миленького,
Зосталась миленька.

---

47. ДІВЧИНА.

..... тількі видно хрести
Туди мені любо, мило оченьками звести.

Упять спориш став вигон укривати,
Упять діждались весняних сьвяток,
Упять ідуть заквічані дівчата
Гулятись в хрещика, весни танок.

Дівчатонька! Отсе упять піснями
Потішитись співець ваш приблукав.
Де-ж та, що він як рожу між квітками
Між усїма вродливими признав?

Вона умерла, під осінь журливу
На гробовище однесли її,
Гуртом співали пісню жалосливу
Над дівкою і подруги й чужі.

Снїги розтаяли, ви знову веселенькі
Забули по весні осінніï біди,
Й на дівчачій могилї зелененькій
Барвінок розкида невялнії листи.

Digitized by Google

Колись вона гуляла по волі,
Крутилась з вами в жвавих короводах;
Її станок пряменький як тополя,
Щб там росте по ваших огородах.
Чи згадуете ви її?

Колись вона з сестрицями ходила
Квіток шукати вмісті по луці,
Як воронець в їй ягідки красніли
По білім як конвалія лиці.
Чи згадуете ви її?

Колись вона із вами в ніч гулялась,
На вас дивились з неба зіроньки,
Її душа як небо красувалась,
Як зіроньки в їй грали вигадки.
Чи згадуете ви її?

Її немає, під осінь журливу
На гробовище однесли її;
Сніги потаяли, впять жартовливі
Гуляетесь, дівчатка, без неї.

Як ластівка з плесів своїх ясненьких
Піднїметь-ся і поуз вас пирхне,
І крутить ся й вертить ся веселенька
І ледве землю крилами торкне,
Тогдї, дівчатонька мої,
Чи згадуете ви її?

Як ластівка швиденько пролетїла
Вона свої дівчачії літа,
І ледве, ледве землю зачепила,
І на землї не кинула слїда.

Як зірочка вечірньою добою
Відорветь-ся од подруг, заблищить,
Прокотить ся по небесах смугою

Digitized by Google

Й хто зна куди далеко залетить:
Тогді, дівчатонька мої,
Чи згадуете ви її?

Як зіронька її душа сьвітилась
У ангельскій небесної сімі,
Огняною смугою прокотилась
Вона між вас, і де шукать її?

Вона між вами:
Зїльлям, квітками,
Тихими вітрами,
Шумом криниці,
Голосом птиці
Її душа до вас озиваєть-ся,
Вести розмову з вами питаєть-ся.

Дівчатонька, дивіть ся: он літає
Маленький жайворонок і пісеньку співає;
То душка дівчача на час
Схотіла одвідати вас.

Прислухайтесь, що́ пташка заспівала:
І я як ви скакала і гулялась,
Усе чогось на сьвітї піджидала
І радости якоїсь сподівалась.

Розлетїлись мої сподіваньня
Як квітки у садочку із вишень,
Ізмерзли мої піджиданьня
Як метелики в осінь холодну.
І думки й вигадки
Надавили купки
Сирої землї, що́ мене закидали.

І ваша веселость, сестриці, зовяне,
І вам на серденьку холодно стане,
І ваші думки й вигадки,

Digitized by Google

Дівчатка-сестриці моторні,
Повидавлють ті намітки,
Щó закриють вам кучері чорні.

Живцем вас положуть в тісну домовину,
Живцем вас зариють у душну могилу;
Ніхто не заплаче, як вас поховають,
Ще гірше: веселі пісні заспівають.

Дівчатонька! вона співає,
І що співає добре знає.
Он-он її могила мріє,
На їй барвінок зеленіє.
Піду туди! Щасливо вам, дівчата,
Співати і гуляти!

---

48. ХМАРКА.

По небу блакітному
Хмарочка плине;
Спитай її, брате,
Куди вона плине?
Чи так собі вільно
По небу гуляє,
Чи хмарочку-пару
Невдаха шукає?
Все небо синіє,
Одна тількі хмарка
Мала, невеличка,
Одна собі плавле;
Не вспієш десятка
Уряд налічити —
Вже хмарки немає.
Була в мене думка,
Як хмарка по небу
Снувалась, гулялась.
Чи чого шукала,

Digitized by Google

Чи так для утіхи
Снувалась, гулялась?
Не знаю, забув!
Її вже немає.

---

49. СОН.

Quel foco ch'io pensai che fosse spento
Dal freddo tempo e dall'eta men fresca,
Fiamma e martir nell' anima rinfresca.

Petrarca.

Як сонні привиди на час появились,
За час утекли,
Так прежнії роки, літа молодії,
Давно вже пройшли!
І згадки нестало і память пропала
Об вас у-во мні.
Чого-ж ви прочнулись, чого-ж ви явились
Упять у-во сні?

Я спав і був во сні у тій країні,
Де молодий безпечне я гуляв...
І бачив я: із церкви домовину
Несли і піп у чорному співав.
І я дивився, і щось мене давило!...
І став дріжать і став людей питать...
Її, її в могилу хоронили,
І от уже приймались опускать!...
Я одвернувсь... я усьміхнув ся гірко...
І з радістью пекельною глядів
На чорную одежу чоловіка...
Ох, тяжко я, хоч і во сні, грішив!

От в-ранці, ще досхідньою добою,
Прийшла поплакать череда моя.
І знов приплівсь до церківки старої
Весь трусючись мов той убійник я.

Digitized by Google

Дивлюсь: провальля, там долина мріла,
В їй щось чорніє — ох, чи не труна!
Розглядівсь: ні, свіженькая могила!
Там, там покійниця лежить вона!
І явори ростуть там молодії,
І одвернувши голови свої
Повісили назад верхи густії,
Жалкують ся поглянуть на неї.

Я прокинувсь. Сон проклятий
Мені знову нагадав
Те, що в вік не споминати
Я давно вже клятьбу дав.
Став я розпитувать, як вона має.
Кажуть: щасливо в сімї проживає,
Вірно кохаєть-ся з мужом своїм,
Дїти малії пестує із ним.
Тяжко, ох тяжко на серцї менї!
Красче побачить тебе у трунї,
Ніж бачить, як ти повагом сконаєш,
Серцем чорствієш, душею вмираєш...
І слухать, як муж твій карявий, старий,
Вялить поцїлунками губки твої!

50. ВЕСНА Й ЗІМА.

Ходив весною я по квічаній долинї,
За кождим ступнем зїлля урожало сонце.
І я згадав, як по зімі в моїй хатинї
Мороз мережками вицьвяхує віконце.

Тепера по зімі сижу в своїй хатинї,
Мороз мережками скрасив усе віконце.
І я згадав, як по весні у тій долинї
За кожним ступнем зїлля урожає сонце.

Digitized by Google

51. І. І. СРЕЗНЕВСЬКОМУ.

При од'їзді його на чужину.

Хай милосердий
Біг та сьвятая
Дїва Марія
Тебе боронють!
Майскее поле,
Квітки червоні
Шлях буде твій;
Осінь богата,
Жовтее жниво
Твій узворот.

Коли ж звернувшись
Знову очима
Й серцем шукати
Станеш своїх,
Може якого
Більш не побачиш!

Друже коханий,
В щастю і в лисї,
В радощах, в горї,
В рідному краї
І на чужинї,
І на тім сьвітї
Приязна, люба
Буде для мене
Згадка твоя!

---

52. БАБА ГРЕБЕТНИЧКА.

— Дїдусю, роскажи нам казку невеличку.
»Яку-ж би вам сказати?« пита дїтей старий.
— А от про відьму ту, про бабу Гребетничку,
Щó бачив ти колись, як був ще молодий.

Digitized by Google

»Ану вас з нею, от пристали репяхами!
Се б то, як кажеть-ся, козї смерть нагадав!
Потїшу, дїтки, вас я иншими казками:
Ось слухайте, сїї ще я вам не казав.«

І став казать їм дїд про дивну кобилицю,
Чом сонце тричи в день переміня свій лик,
Як лицар добував зо дна морськуу царицю,
Без черепка ходив по сьвіту чоловік.

Такі дивозії кому б не сподобались?
Всяк ласий до казок, як кішка до сальця;
А дїти все собі на ослінцях хилялись
І не второпали ні одного словця.
Їм так як дївчині нова шовкова стрічка
Усе роїла ся та баба Гребетничка!

Дїдусь казав, тай став на дїти поглядати:
»Якої матері се я кажу стїнам?
Лягайте ж, коли так, лягайте зараз спати.
Нехай лихий, не я, казок накаже вам!«

— Дїдусеньку! у-слїд хлопята розкричались.
А дїд собі роззувсь і сьвітло загасив.
»Лягайте спать!« кричить: »чого розташувались!«
Лягли, а молодик на їх в вікно сьвітив.

»Лягли? Глядїть же ви, у мене не возить ся!«
А бідну дїтвору і сон то не бере:
Все Гребетничка знай на думцї їм вертить ся,
І от один братам щось на ухо верзе.

Аж гульк! Ой, ой, ой, ой! як раз посеред ночи
Старая бабище у хатї під вікном.
Суха як очерет, заплющені в їй очи,
Киває на дїтей і дражнить язиком.

Дїдусь мерщій схвативсь, та разом скік із печи:
»Ось-ось я, дїточки! Чого підняли крик!

Digitized by Google

Мани нема.« Та ба, на дїдівськії речи
Мов деревяний став у дїтвори язик.

Всю ніч пролежали вони трохи живії,
А в-ранцї дїдові і почали казать.
»От бачте,« дїд сказав, »хлопята навіснії,
Я-ж говорив, об сім товкти ся вам не стать!

От бач, накликали чорт батька зна що в хату!
От треба до попів йти хати осьвятить,
І треба лишнюю копійку віддавати:
Ломакою б за се гарненько вас побить!«

У той-же день прийшли з сьвяченою водою,
Нечисту силу гнать, з села духовники;
Дїдусь наш морщить ся, киває бородою:
Пропали таки так аж два четвертаки!

З тії доби мана, суха як в лїтку шпичка,
Вже не приходила хлопяток турбувать;
За те і дїтвора про бабу Гребетничку
Не тількі говорить, боїть ся і згадать.

---

53. ВЕСНЯНКА.

Зіроньки у небі заблищали,
Квіточки в садочку забілїли,
Дівоньки у полї заспівали.

Що на небі зірки,
Що в садочку квітки,
Що між нами дївки;
Що на небі зірка як квітка білїє,
А в садочку квітка як зірка сяє:
Вродою краснїє
Дївка молодая,
Як на небі зірочка,
Як в садочку квіточка!

Digitized by Google

По небу божий ангел лїтає,
По саду пташка малая співає,
По сьвіту хлопець веселий гуляє.

Кожний ангел має зірку,
Кожна пташка любить квітку,
Кожне серце шука дївку.

Багато зірок в блакітному небі,
А ангел свою між всїма пізнає
І все до одної лїтає.
Багато квіток в зеленому са́ді,
А пташка всю ніч край одної співає.
Багато дівчат на білому сьвітї,
А серце свою між всїма ізнайде,
І по вік одную кохає.

---

54. ЗАБАЧЕНЬНЯ.

Вийди, коханка, вийди, миленька,
Нічної вийди години,
Дай поцїлую, дай помилую,
Серце, тебе на єдині.

Дай подивлю ся, дай погляжу ся
В ясні, чорненькі очиці,
В їх твої думки сьвітять ся ясно,
Як он-ті зорі в криниці.

Та неповинна думка безгрішна,
Думка сьвятої любови...
Її сказати нема на сьвітї
В людях присталої мови.

Її лепече вітер порою,
Як із водою жартує;
Її синенький метелик чує,
Коли васильки цїлує.

Digitized by Google

Серце-потїхо! вийдем до гаю,
Вийдем під липи густії;
Нічного часу беседу нашу
Люде не вчують лихії.

Хай вони кажуть, що зобачають:
Нам не страшне наріканьня;
Бог милостивий бачить із неба
Наше безвинне коханьня.

Наше коханьня чисте як промінь
Сонця, що́ в золотї грає,
Приязне Богу так як молитва
Серця, ваги що́ не має.

Не закаляють беседи нашій
Грішні поганії думки,
Чиста розмова і забаченьня,
А ще чистїш поцїлунки.

Серце-потїхо! Вийдем до річки,
Вийдем під верби густенькі;
Дивлють ся з неба в сьвіжу водицю
Божії зорі ясненькі.

Там на зеленім березї сядем,
Ручка за ручку узявшись,
Щоб наші душки хоть на часочок
В небо пішли спарувавшись:

Так як дві смужки диму, що́ в церкві
З різних кадил вихожають,
Різно йдуть в гору, потім зійшовшись
В сторонї, к хресту дохожають.

Серце, чи знаєш? Єсть отся річка
Нічного часу сьвятая,
Кожної ночи її сьвятити
Ангел приходить із рая;

Digitized by Google

І на всю нічку вода криштална
Стане ясна́ і хороша,
І в осьвячених филях небесна
Врода любуеть-ся божа.

Серце, чи бачиш? З одного корня
Дві виростають вербиці;
Виросли вмісті, вмісті головки
Низько схилили к водиці,

І потопивши в воду вершечки
Наче чогось там шукають,
Наче якіїсь тайнії речи
Вмісті із кимсь повожають.

Чи филї в річці як скло ясненькі,
Чи їх турбуе негода:
Роки спливають, верби схилившись
Дивлють ся вкупі у воду.

Любо та гарно, милее серце,
Тут нам у-купі сидіти,
За руки взявшись, серцем, очима
В божее небо глядіти.

---

55. НІЧНА РОЗМОВА.

Ой ти дівчино
Гожого стану!
Вийди до гаю
Або к буряну.
Ой ти дівчино
Гожого зросту!
Вийди до гаю
Або до мосту.
Ой під тим мостом
Очерет ростом,
Трава горою;

Digitized by Google

Ой біля хати
Старая мати,
А я з тобою!
А в очеретї
Можно сховатись;
Мати заснула,
Чого боятись?
А в очеретї
Мягко та тихо,
Ніхто не зійде
До нас на лихо.
Там я щось маю
Тобі сказати,
Тілько вівчарики
Будуть чувати.
Там ми щось маєм
Нишком робити,
Тілько що місяць
Буде глядїти.

Ой мій миленький,
Місяць нам сьвіте;
Хай на годинку
В хмару він війде!
Йому не треба
На те дивитись,
Як ми тут нишком
Будем любитись!

---

56. ПІДМОВА.

Нї, нї, мамко, нї, нї, дївко,
Я тобі не ворог;
Не лякай ся, моя галко,
Не втїкай од мене.
Ходїм вкупі в огородець,

Digitized by Google

Там квіток багато:
Є синенькії волошки,
Нагідки жовтенькі.
Заквічайсь, моє серденько,
Уберись гарненько,
А я тобі подарую
Шовковую стрічку.
Ходім, мила, ходім, люба,
Там нема нікого;
Посідаємо в затишку
Під зеленим вязом.
Пожартуймо, попустуймо
Собі на едині,
Поцїлуємо ся трошки
Наче голубочки.
Там нам дуже гарно буде:
Я свою головку
Прихилю тобі на груди,
Тобі стане жарко.
Он і вітрець повіває,
Бузину колише:
Подиви ся, яка пишна
Та цьвіте як рясно!
А пташок, пташок там сила!
Прислухай ся, серце:
Все співають та співають;
А ти невесела.
Не бари ся, не сумуй бо,
Не дивись до долу;
Подивись лишень на мене:
Бач, який я гарний,
Очи ясні, брови чорні,
На лиці румяний.
Гей-же, гей, моя небога,
Як же ти змінилась!

Digitized by Google

Біле личко як яблучко
Стало як калина.

Сонце гріє, сонце пáлить,
А дівка трясеть-ся;
Всюди сухо, всюди тихо,
А в дівчини сльози.
Ей, бодай тебе просила
Лихая година!
Полюбила, як схотіла,
Старого сусіда!

57. БЕРЕЗКА.

На городі березонька паркан оповила:
Чом до мене ти не ходиш, моя Галю мила?
В огороді березонька край коляки веть-ся:
Чом зо мною дівчинонька ніяк не зійдеть-ся?

Ой береза зелененька, а тин непогожий;
Жалкувалась вражська дівка, що я нехороший.
Ой березка зелененька, та трошки кудлата;
Одчинялась у моєї дівчиноньки хата.

Ой без тину ту березку всі топтати стануть,
А без мене тебе, серце, жаліть перестануть.
Ой не можно березоньці край тину не витись;
Ні до кого без милого дівці притулитись.

58. ПАНИКАДИЛЬЦЕ.

Раз вітер на дворі шумів,
У вікна поривавшись,
А я в кімнатоньці сидів,
З коханкою обнявшись.

І я дивився, як на щоках
Ягідочки красніли,

Digitized by Google

А перед образом в кутку
Паникадильце мріло.

І я почав їй говорить:
»Дивись, моє серденько,
В кришталі сьвітлому горить
Той ґнотичок маленький.

Із чим есть схожий ґнотик сей?
Йому в оливі сяти;
Так Бог велїв душі моїй
В любові ізникати.

Отсе хвиля самотний він:
Так я хвиляв і тмив ся,
Поки шукав чогось один
І серцем не ділив ся.

От другий ґніт почав диміть:
Торкнулись — заняли ся;
І став ясніш в кімнатї сьвіт,
І образ просьвітив ся.

Сьвятим коханьням як ґноти
Ми, душко, в Бога сяєм,
Я по вік твій і моя ти,
Аж поки вмістї зтаєм.«

І мила каже: »Нагадав
Ти дуже мудру думку!«
А я її поцїлував,
Як голубок голубку.

---

59. ВУЛИЦЯ.

Сьвіти, зоре, із вечора а місяць з півночи;
Вийди, милий, чорнобривий, потїш мої очи!
Дївка хлопця визиває,

Digitized by Google

На ігрище закликає
На цілую нічку.

Заспівали, заскакали у танку дівочки,
Засвистали, загукали до їх парубочки.
Та на танці, та на співи,
Віддавали ся підзиви
Аж до місяченька.

Та вже місяць височенько, дівки розійшли ся,
Кожна з любим своїм милим за руки взяли ся.
Парувались, женихались,
На самоті милувались
До волосожаря.

Та вже віє, повіває з річки холодочок:
Позлучали ся дівчата знову у таночок.
Гралисъ з хлопцями, скакали,
Жартували, жирували
До білого сьвіту.

Мене бідну не пускає на вулицю мати,
Положила молоденьку біля себе спати:
Не йди, доню! Між дівками
Та між тими парубками
Доброго немає.

Червоніла ся горонька, щó на віхід сонця,
А мій любий кучерявий стоїть у віконця.
Мене з хати викликає,
На роботу зазиває
До вечора з ранку.

Ми не будем, ми не станем від людей ховатись,
Нам не треба, нам не треба пó-ночи збиратись.
Край криниці в холодочку
Посідаймо у лісочку
В опівденну пору.

Digitized by Google

Ти до мене, я до тебе схилимо головки,
Цілувати-мемось жарко так як голубочки;
Бо я в тебе, молоденька,
Як голубонька сивенька,
А ти голубочок!

---

60. ПОПРІКИ.

Що́ я з тобою
Маю робити,
Що ти не хочеш
Мене любити?

Чи за тобою
Все жалкувати?
Чи все коханьня
Позабувати?

Я-ж тебе, дівко,
Любив як душу,
А ти казала,
Що я сьмію ся.

Я-ж тебе, дівко,
Кохав як око,
А ти гадала,
Що то нароком.

Хай мене візьме
Лиха година,
Коли є в мене
Инша дружина!

Не біжи, мила,
Серденько моє,
Будем любить ся
Впять ми обоє.

Digitized by Google

Я-ж тебе, дівко,
Буду любити,
Буду всім серцем
Тебе жаліти.

Коли ж ти з жалю
Наробиш сьміху,
Я тобі скажу:
Хай тобі лихо!

61.

Кохавсь я тобою,
Як місяць водою,
Як сонце усходом,
Як роса травою.
Стан твій як тополя
На долині Юди,
Личко розцьвітало
Як кидарська рожа,
І уста румяні —
Краплі сцільникові,
Викапали сласти
Жаркої любови.
І словами нїжно,
Сходняя дівчино,
Годувала серце
Як млеком і медом.
В сьвітї золотому
Божим серафимом
Ти менї явилась,
Запашная квітко
Небесного раю!
Ти як сонце душу
Менї осьвітила,
Так як ранок сяйний

Digitized by Google

Розігнала тугу.
Споминаю, дівко,
Очи твої ясні,
Як озера сьвітлі
Далекого краю.
Дівчино! в ті пори
Як менї хотїлось
Утекти з тобою
За моря, за гори
В ту далеку землю,
Де селяне другі,
Де година прошла
Воскресає знову...
З миром розлучившись
Жили б ми з тобою!

Де ти, моя радість?
Обізвись до мене!
Де ти, моє сонце?
Прогляни на мене!
Де ти, моє серце?
Пригорнись до мене!
Прощай, моя мила,
Моя чорноока!
Доле моя, доле,
Ти моя морока!

---

62. БРАТ З СЕСТРОЮ.

Зажурилась Україна,
Що недобра їй година:
Наступають орди ханські,
Палють села християнські,
Палють села із церквами,
Топчуть ниви із хлїбами,
Мир хрещений марно гублять,

Digitized by Google

Одних топлють, других рублять.
Не одна тогдї дївчина
Смутно в полї голосила,
Під арканом ступаючи,
Білі ніжки збиваючи.
Два загони на Вкраїнї,
Два загони на Волинї,
Пятий з ханом наступає,
До Києва привертає.
Взяли Київ у неділю,
Попсовали, попалили.
Брали срібло, брали злото,
Брали сукнї і хворботи,
Єдамашки і атласи,
Оксамити, блаватаси,
Брали конї і корови,
Брали дївки чорноброві.

У тій порі на Подолї
Жив міщанин в добрій долї,
Мав він хату й господиньку,
Мав він хлопчика й дївчинку.
Злі Татари набігали,
Мужа й жону зарубали,
Мале дївча полонили,
Тількі хлопця не вловили.
У середу бусурмани
Із Киева повертали.
Став Івась тогдї ходити,
Став по родоньку тужити,
Що нї тата анї ненї,
Анї хати нї постелї.
Взяли Йвася сиротину
Добрі люде на чужину,
Запорожські товариші
Повезли його до Сїчи.

Digitized by Google

Виховали на славу,
На козацьку одвагу,
Що козаченька такого
Нема в Січи ні одного:
Сам утворний, ростом статний,
На все бойкий і придатний,
Чи у чайці просьвіщать ся,
Чи на коні красовать ся.
Тричі ходив з отаманом
Воювати з бусурманом,
За батенька відомщати,
За нещасну рідну мати,
За сестрицину недолю,
За свою сирітську долю.
Брав він добич незміримо,
Срібло, злото незлічимо,
Кармазинні жупани,
Гаптовані сапяни,
І пояси шалеві
І басани зелені.

Раз поїхав Івасенко
У Бендери на ярмарок.
А в Бендерах та на ринку
Продає Татарин дівку.
Івасенко приглядає,
Християнку примічає.
Став дівчину торгувати;
Татарюга став казати:
»Сія дівка не наймичка,
Пригожая як панночка,
Молодая як травиця,
Румяная як зірниця,
Із далекої чужини,
З козацької України.«

Digitized by Google

Івась гроші одміряє,
Дівчиноньку викупляє,
І приводить на домівку
Чорнобриву Українку.

Стоїть бранка край порога,
Сидить Івась в кінці стола;
Плаче бранка сльозами,
Мовить козак словами:
»Не плач бранко, не плач красна,
Твоя доля не безщасна.
Не на поругу для себе
Визволив я, бранко, тебе.
Візьму тебе за дружину,
Звінчаємось у неділю.
Бо як тебе зоглядаю,
Отця й неньку споминаю!«
Добре козак промовляв,
Тількі роду не спитав.
У суботу змовлялись,
А в неділю звінчались,
Тогді роду питались.
— Скажи мені, серденько,
Якого ти родоньку?
»Я з Киева Петрівна,
По батькові Йванівна;
На Подолї хату мали,
Злі Татари набігали,
Отця, неньку погубили,
Мене малу полонили;
А маленький брат зостав ся,
Та не знаю, де дівав ся.«

Як Івась те зачуває,
Свою долю проклинає:
»Бідна моя головонько!

Digitized by Google

Нещаслива годинонька,
Як матуся нас родила:
Красче б була утопила;
Красче б були нас Татари
Вкупі разом порубали!
Я з Києва Петренко,
По батькові Йваненко;
На Подолї хату мали,
Злі Татари набігали,
Отця-неньку погубили,
Тебе, сестро, полонили,
А я хлопчик заховав ся,
На лиху долю зостав ся!
Чи се-ж Бог нас покарав,
Що брат сестри не пізнав?
Чи вже сьвіту кінець є,
Що сестрицю брат бере?
Ходїм, сестро, горою,
Розвіємось травою;
Ходїм, сестро, степами,
Розвіємось цьвітами.
Ой ти станеш жовтий цьвіт,
А я стану синій цьвіт.
Тількі б вкупі нам жити,
В однім зїльлї два цьвіти.«

Пішли вони горою,
Розвіялись травою;
Пішли вони степами,
Розвіялись цьвітами.
Ой став Івась синїй цьвіт,
Стала Маря жовтий цьвіт.
Як звязали в церкві руки,
Не було вже їм розлуки;
Як у церкві звінчались,

Digitized by Google

Так укупі й зостались:
В однім зїльлї два цьвіти!
Стали люде косити,
За них Бога молити.
Стали дївки квітки рвати,
Із їх гріхи збирати.
Стали люде казати:
Отсе ж тая травиця,
Щó з братїком сестриця!

---

63. ЗІРКА.

Милий отець, мила мати,
Дружина миліша;
Радий козак молоденький,
Дівчина радніша.
Вранці у їх весільлячко,
Кінець дожиданьню,
Завтра піп їм руки звяже
На вічне коханьня.

І беседу покинувши
Нічною добою
Ходить козак молоденький
В лузї над водою.
Глядить в небо блакітнее:
Там зірочка сяє;
Козаченько до зірочки
Слово промовляє:
»Сьвіти, зоре, на всю землю,
Сьвіти, зоре красна!
Нехай в сьвітї моя доля
Така буде ясна!«

Ясно зірка заблищала,
Більшою здала ся,
І огненною смугою

Digitized by Google

В небі простягла ся.
І пропала й не засьвітить:
Зірочки ясніі
Сьвітять в небі, все то долі,
Та усе чужіі!
І не було весільлячка,
Не було й не буде...
Все чужая йому мила:
Розлучили люде!
І зостав ся козаченько
При лихій годині;
Одинокий сохне, вяне
На чужій країні.
А у небо блакітнее
Як перш поглядае:
Чи про зірку споминае?
Чи нову шукае?
Много зірок в темнім небі,
Все чужіі долі,
Козакова погоріла
Й не блисне ніколи!

---

64. ПАНИЧ І ДІВЧИНА.

(З польскої мови.)

I.

В зелененькому гайочку
Дівча рве цьвіти,
Їде конем вороненьким
Панич молодий.

І звичайно поклонив ся,
Із коня злізае;
В дівки личко червоніе,
Очи понуряе.

Digitized by Google

— Помагай-біг, дівчинонько!
Я в сії діброви
З товаришами у-ранцї
Приїхав на лови.

Тількі лихо! не потраплю
У село до хати!
Будь бо ла́скова, дівчино,
Скаж: куди держати?

Чи то скоро отся стежка
З лїсу в поле вийде?
»Ще зарані пан ласкавий
До дому приїде.

Он-то бачиш: дуб високий,
Край його березки,
Коло хутора у-лїво
Повернулась стежка,

А там в-право проти пущі
Та до річки — низче,
Там млиночок і місточок,
А зараз і місце.«

Пан подякував дівчинї,
Рученьку стискає,
Та у губочки цїлує
Й на коня сїдає.

Сїв, ударив острогами...
Не видко його!
Іздихнулось дівчиноньцї,
Не знаю чого.

II.

В зеленому гаю
Дівча рве цьвіти,

Digitized by Google

На конику їде
Панич молодий.

І знову гукає:
— Покаж иншу стежку!
За хутором річка,
Не втраплю к містечку.

Ні мосту проїхать,
Ні перебрести;
Мене молодого
Хотїла звести!

»Їдь, пане, тим шляхом,
Щó в бік від кургана.«
— Спаси-бі, дївчино!
»Щасливо, мій пане!«

За лїсом густеньким
Не видко його!
Здихнула дївчина...
Я знаю чого.

III.

В зеленому гаю
Дївча рве цьвіти,
На конику їде
Панич молодий.

Й здалека гукає:
— Ох, дївчино мила!
В рівчак був уплів ся:
Оттак научила!

Тим шляхом не їздють
З давньої години,
Хиба який хлопець
По хмиз до гущини.

Digitized by Google

День цілий ганяю,
І кінь не напас ся,
Й їздець притомив ся
І кінь загасав ся.

Напюсь лиш з криниці
Холодній водиці,
Коня розсідлаю,
Пущу до травиці.

Панич поклонив ся
І з коня злізає;
Дівча червоніє,
Очиці спускає.

Мовчать та здихають:
Так трохи стояли.
Той дужче, та з-тиха
Собі розмовляли.

Та вітер, бач, дмухав
Усе по діброві,
Так я й не дослухав
Гаразд їх розмови.

А з очей та з лясів
Те певно узнав,
Що панич об стежці
Дівча не питав.

---

65. ОЛЕНЬ.

(З Краледворської рукописи.)

Бігав олень горами,
Горами, долами,
Він по лісу скакав
Гнучкими ногами,

Digitized by Google

Густий лїс роздирав
Рясними рогами.

Чи по тих горах чи по тих долах
Гарний хлопець ходив,
Із списом, із мечем ворога зустрівав,
Ворога одолїв.
Та уже-ж його та уже-ж того
Та немає на сьвітї,
Та уже-ж його, хлопця гарного,
На горах тих забито.
Лютий ворог біжав,
На його наскакав,
І страшливо вічми
На його заблищав.
І ударив його
В білі груди,
І стогнали гаї
Та од смути.
Його душка-душа
Вилїтала,
Через горло вона
Прохожала,
А відтіль у-в уста
Червоненькії,
А за нею слїдком
Кров тепленькая.
Убирала земля
Кров хлопчачую,
І стогнали серця
Все дівчачії.
Ой заритий в землї
Молодець лежить,
А на йому росте
Дуб-дубок стоїть,

Digitized by Google

Розпускає гільля
Він і вдовж і вшир.

Прибігає туди
Олень, хижий звір,
І спинаєть-ся він
Та на дубчичок,
І зриває з дубка
Мягке листячко.
Ізлїтались круки
Та на дубчичок,
І покрякували
Смутно-жалібно.
Ой ізвів розбишак
Та вояченька!
Оплакали його
Всї дівчатонька!

---

66. МІСЯЦЬ.

(З Байрона.)

Несонним сонечко ти, зіронько мутная,
Як твій дріжачий сьвіт далеко сумно сяє!
Твій блїдий лик прогнати ніч не має власти,
Ой як він схож на згадку про старинне щастя!
Так прошлеє горить, так першії дні мріють,
В безсильних промінях хоч сьвітять ся, не гріють.
Туди підчас на них дивити ся завгодно:
От-от вони! Аж ні! хоч сяють, та холодні.

Digitized by Google

V.

СТАТЬЇ ПРОЗАЇЧНІ.

1. ХРИСТИЯНСТВО І КРІПАЦТВО.

Les extrémités se touchent.

Здавна велось і тепер ведеть-ся, що вороги і хулителї віри і науки Христової сїкались виводити з християнства, буцїм воно осьвящає і похваляє неволю і ґвалт, не дає людському розуму розвернутись, примушує — заплющивши очи, без власної розваги узнавати за правду те, щó сказано, і робúть, як показано; що Бог християнський есть пан, а ми кріпаки Його, що Він держить нас під страхом хлости і кари, що Він сам нас катує і нїби радуеть-ся з нашої муки, наказуючи нам любити своє горе і самим шукати собі бідности і болїстїв і всякого лиха. Так казали вороги Христової віри і тим підкопували її в серцях людських. Теж саме викладали і викладають ті пустосьвяти, щó думають вічню правду небесну зробить підпоркою дочасних звичаїв і порядків, які їм уподобались.

Отсе ж так робить і пан Аскоченський (нехай нас вибачає), щó удає себе за благочестивого і побожного, жалкуеть-ся на безвіре і нечесте, у иншпх помилки підмічає, а сам тимчасом ще гірш помиляеть-ся.

Digitized by Google

В »Основі« пан Володько Нечуя сказав: »Бог милосердний — не пан, а ми Йому не кріпаки доводимось; пану можна втішати себе помстою, а Бога самі ж ви взиваєте милосердним! Бог — правда. А хиба-ж була б правда, коли-б Він почав нас карати за те, що не такі ми, як треба?«

Проти сього п. Аскоченський озьвірився і написав так:

»А що́ се ви, пане? Чи не хлиснули часом тієї проклятущої або чи не на молодику з вами таке бува? Як же се ви кажете, що Бог нам не пан а ми Його не кріпаки? Кріпаки, добродію, та ще які кріпаки! Куплені честною Його кровію і закріплені на віки вічнії в Його підданство.«

Кому ж вірить? Чи справді пану Аскоченському? А чи не красче буде, як ми послухаємо самого Ісуса Христа, бо той зовсім противне тому сказав:

»Не ктому васъ глаголю рабы, яко рабъ не вѣсть, что творитъ господь его, васъ же рекохъ други, яко вся, яже слышахъ отъ Отца моего, сказахъ вамъ.« (Євангеліє от Іоанна гл. XV. ст. 15.)

Уже й сих слів Христових досить, шоб завважити, як противні слова п. Аскоченського науці християнській. Ся сьвята і спасенна наука не поучає нас, що ми кріпаки і повинні добро діяти з-під страху, що нас за те побють, коли ми инак робити почнем; не куповав нас Христос у підданство, а іскупив з підданства і кріпацтва. А від якого кріпацтва іскупив нас Христос, про те він сам дуже ясно і просто навчає: »Аминь, аминь, глаголю вамъ, яко всякъ творяй грѣхъ рабъ есть грѣха. Рабъ же не пребываетъ въ дому во вѣкъ, сынъ пребываетъ во вѣкъ. Аще убо Сынъ вы

Digitized by Google

свободить, во истинну свободни будете.« (Євангеліє от Іоанна гл. VIII. ст. 34—36.) От бачите, пане Аскоченський: »свободни будете,« каже Господь, а не »закріплені на віки вічні у моє підданство,« як ви слебезовали. Не Бог нас карає і муки і лиха нам посилає: Бог тільки так установив, що муки і лиха і всякі болїсти бувають послїдком неправди, бо і в природї ми бачимо, що коли закон її ламлемо, то за те і страждемо. Бог не тільки на нас лиха не посилає, а ще одвертає нас од лиха, указуючи нам путь істини і добра. Тимто Господь і говорить, що Він не буде осуждовати за те, що не повірять йому; Він приходив не судити мир а спасти мир, а судить грішника само слово Христове, которе есть істина. »И аще кто услышитъ глаголы моя и не вѣруетъ, азъ не сужду ему; не пріидохъ бо, да сужду мірови, но да спасу міръ. Отметаяйся мене и не пріемляй глаголъ моихъ, имать судящаго ему: слово, еже глаголахъ, то судитъ ему въ послѣдній день.« (Євангел. от Іоанна гл. XII. ст. 47—48.)

Се те ж саме, що́ і народ наш каже: добре роби, добре й буде. Не требує од нас християнська віра, щоб ми, заплющивши очи, віровали тому, що́ нам говорить ся, а противно сьому требує, щоб ми своїм власним розумом розважали [Іоан. V. ст. 39.] і мірковали і самі за істину узнали слова Христові і серцем щирим полюбили віру сьвяту, щоб ми сповняли заповіди Христові не з примусу, не з-під страху, а з любовію, і до Бога з молитвою приходили — не так, як кріпаки до пана, а як дїти до батька: тим-то і в молитві, що́ сам Ісус Христос дав нам, зовемо Бога не »пане наш«, а »Отче наш«. Ті, що́ хотять виставити християнського Бога паном а нас крі-

Digitized by Google

паками, шукають собі опори в Старому Завітї; але відомо, що за Старий Завіт треба прийматись з оглядкою, щó там є згодного з наукою Христовою а щó незгодного. Бо вельми есть там багато такого, щó колись-то було до-ладу а тепер не годить ся. Бо в законї Мойсейовім сказано: око за око, зуб за зуб, а Господь велить добро дїяти ворогам нашим; в Старому Завітї велено невірну жону каміньнем побивати, а Христос простив таку грішницю; в Старому Завітї в субботу заказано нїякого дїла не робити, а Христос у субботу свої добрі дїла творив і сказав, що суббота для чоловіка уставлена а не чоловік для субботи; в Старому Завітї велено обрізоватись і різні правила держати, щó Жиди і тепер содержують, а нас, християн, не обовязали на те апостоли і отцї сьвятї. Не дивно, що з Старого Завіту можна вивести, шо Бог есть нам пан а ми Його кріпаки, та християнська наука такий погляд одкинула, бо то колись були инші віки і часи, а після Христа другі почали ся. Сю річ так виясняє сьв. апостол Павел, що здаєть-ся нїчого більш і говорити: »Глаголю же, въ елико время наслѣдникъ младъ есть, ничимъ же лучшій есть раба, господь сый всѣхъ; но подъ повелители и приставники есть, даже до нарока отча. Такоже и мы, егда бѣхомъ млади, подъ стіхіами бѣхомъ міра порабощени. Егда же пріиде кончина лѣта, посла Богъ Сына своего единороднаго, раждаемаго отъ жены, бываема подъ закономъ: да подзаконныя искупитъ, да всыновленіе воспріимемъ. И понеже есте сынове, посла Богъ Духа Сына своего въ сердца ваша, вопіюща: Авва Отче. Тѣмже уже нѣси рабъ, но сынъ; аще ли же сынъ, и наслѣдникъ Божій Іисусъ Христомъ.« (К Галатом гл. IV. ст. 1—7.)

Digitized by Google

Так як же се пан Аскоченський каже, що ми кріпаки божі, коли Ісус Христос говорить: »не ктому васъ глаголю рабы«, і апостол Павел говорить: »уже нѣси рабъ«? Се мабуть, скажемо йому, так, як язичники вимишляли собі богів і надавали їм те, що самі любили, так і ви дїете: подобалось душі вашій кріпацтво, так ви його і до християнства тулите! Нї, не прилажуеть-ся воно до його, бо не мимо сказано: »идѣже духъ Господень, ту свобода.« Може ви, пане Аскоченський, почнете говорити: »сей та той та инший так та так виясняв сї міста письма сьвятого.« На таке ваше слово ми заздалегідь одвітимо, що по заповіди апостольскій, коли-б і сам ангел з неба зійшов та почав нам викладати противне тому, що сказано Христом і його апостолами, так ми б і йому не повірили.

---

2. СУД ЧЕХІВ НАД СОБОЮ.

Недавно, в однім листї празького щоденника »Народні Листи«, Чехи на ввесь сьвіт оголосили свої гріхи і недостатки. Добрий то знак, коли народ не боїть ся в вічи собі заглянути і сьміливо оповідати всю свою негідь!... Треба й нам, Українцям, мати таку одвагу. Колись наш славний Шевченко вже був заглянув у нашу історію, і з його гарячого серця вирвалось гірке слово правди:

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: страшні дїла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!...

Digitized by Google

і се слово було для нас спасенним словом... повело воно нас до каяття і до поправи... Прочитаймо ж тепер, як судять себе наші побратими Чехи, прислухаймось добре до їх гіркої мови, чи не почуємо тії спасенної правди, що́ й до нас, теперешніх Українців, прикласти можна:

»Нема та мабуть і не було у Європі такого народу, щоб на його сипалось стільки попріку, лайки і глузуваньня, як на чеський народ. У книжечках, щоденниках, оповіданьнях топчуть в багнюку його честь і славу: у позорницях преставляють його, кепкують і сьміють ся; у нїмецьких щоденних писаньнях напалась на його цїлїсінька арава підкуплених і непідкуплених писак, та й воює тим, що знущаєть-ся над нами з злобою такою, що́ й не слихано.

Та й у самих палатах государственних частина людей, що́ держуть ся тільки себе і своєї особної думки, вискакують проти чеських депутатів з такими річами, що сї річи здають ся нам луною од тії великої нелюбови, яку виказують нам нїмецькі писаньня тих таки писак, що́ хочуть загарбати нас, згромадить до-купи та й підвести під один народ із Нїмцями. І з гортанї самої государської австріяцької старшини, що́, нам здаєть-ся, повинна б була по совісти однаково й міцно обороняти честь кожного народу в імперії, і од неї чували ми таке кепкуваньня й посьміх над нами, що кожному Чехові, хто має й чуе в собі хоч искру народньої гордощи, од сорома кров до лиця приливає... Народ чеський наче-б то якийсь відомий злодїй, що́ в його кожен — і прилюдне й нишком — має право встромити ножа ядовитої ненависти.

Таке жалібне але видоме дїло, така річ по-

Digitized by Google

винна збити з пантелику кожного чоловіка, як-щó він про що думає. Поневолї задумаєш ся: якая тому причина? Де затаїлось те джерело, із якого так багато льлеть-ся злоби та гніву на ввесь-же то народ, щó був колись такий славетний!

Тільки дві вини може сьому бути: або наші вороги зло мислять на нас, або-ж ми самі дуже мизерні, а може — і те і друге.

Нашим ворогам не позичати лихих думок проти нас: се всякому ясно. Вони вже дуже, дуже часто воюють ся з нами мерзенними брехнями і усякими поганими на нас вигадками. Та й є таки справді за що нас не любити з давніх давен, бо так воно, собі на лихо, склало ся. Наш чеський народ, колись-то такий сильний та гордий, тепер дуже, дуже під'упав, зробивсь народом підвласним, завойованим і в великій немощі хилив ся вже до домовини. Над його ліжком, де він конав, стояли вже радісні наслїдники, ждучи послїднього стукоту лицарського чеського серця.

Вони вже заздалигоди радїли, що от-от загарбають гарну чеську землю. І справді ж гарна для них була земелька наша! По самій серединці Европи простягла ся вона, а Бог наділив її, наче свою любу, самими найдорогішими подарунками. До-того наче клином зайшла вона в самісїньке серце нїмецького краю: от сусїда наш і не зможе нїяк, щоб не зачепити нашої країни, коли задумує зібгати та скувати собі цїле міцне та велике нїмецьке царство, не зможе, поки на чеській землї жити-ме й панувати-ме чужий люд, племя чеське, щó само виткнулось уперед... а за ним же то стоїть безкрає море Славяньства!

Як скеля стоїть чеський край між морем нїмецьким і славянським, і нїмецьким филям нїяк

Digitized by Google

не можна перехопитись у велике море славянське... розбризькують ся об скелї чеських гір! Тим-то сусіда наш пильно придивляв ся до присмертного народу чеського, аж нетерпляча його брала, чекаючи, коли то він сконає.

Та ба! надія їхня — пішла за водою! Уже й дзвонили на сход душі і зберали ся провадити його до могилки, та дзвін той став ся наче голосом того янгола, щó звістив про воскресіньня: бо замісць смерти народ чеський знову народив ся на сьвіт божий!

Прочнувшись, він почав питать у тих, щó вже заздалегідь загарбували худобу недужого, став про великі добра свої питати і почав щотом видирати у здирців свою батьківщину. Наслідники напекли раків, піймали облизня, — от, від того й настала в їх серці та пекельна ненависть замісць дочасної надії.

Та се ж нам не сором і не нагана, що сусіди не люблять нас з тої причини: се значить, що ми знову живемо і держимо при собі свою батьківщину. Тим, щó піймали облизня, може таки колись одійде од серця, і як пропаде в їх послідня надія загарбати наше, то може вони й утихомирять ся і перестануть любити нас... як собака палицю.

А от єсть инші людці, щó їм нічого було і сподівати ся од нас, коли-б ми й сконали, — ми їх нічим і не зневажили, але вони все-таки нас не люблять і мають нас за бідних та мизерних; коли ми силкуємось що робити, то вони аж плечима здвигають і одвертають ся од нас, жалкуючи про нашу мизерію та неспроможність.

Чому се воно так? Оттут уже перш усього подивімось на себе та роздивімось, як ми живемо,

Digitized by Google

щó ми робимо при всякім случаю і припадкові, розпитаймось між собою гарненько, чи не завело ся в нашім власнім народнім житті чого поганого? Чи не за те, щó є в нас негарного, зневажають нас, ганять, або жалкують об нас? Спитаймо лиш по-правді свою совість, не потураючи собі: які ми люде?

Оттогді ми й побачимо, що в нас є дуже погані нарови, негарна вдача, що вид нашого народу поцяцькований плямами стародавньої хвороби та зостались шрами од тих ран, щó колись трохи не задушили нас... Поки ми не счистимо з себе тих поганих плям, аж поти йменьня чеського народу не ссяти-ме так, як ссяють йменьня инших народів в Європі.

Придивімо ся ж пильно до сих плям, до своєї поганої хвороби, осудімо себе но щирій правді і поміркуймо, як нам поправить ся. Найперш нема в нас того, щó піднїма инших людей на великі і безсмертні діла, нема в нашого народу тих крил, щó звуть ся народньою гордістю; нема в нас тії народньої гордощи, що ради неї Венґер взиває себе Венґром перед усім сьвітом; нема і нема тії гордощи, з якою живе Хранцуз, Англянин, Йталянець або й Лях між иншими народами, що нї один з них нїколи в сьвітї не проміняв би свого народнього прозвища нї на яке в сьвіті инше прозвище. А ми багато ще бачимо таких Чехів, що відрікають ся од рідної землї, од свого народу, од батьків своїх, не хочуть звати ся Чехами і по-чеський, роблять ся перевертнями і звуть ся Нїмцями або ким иншим.

Та не тільки що народньої, а нема в нас і громадянської гордощи, нема того, щоб думати: що от — я чоловік як усї громадяне, що тим

Digitized by Google

і мене треба поважати; що лучче я не піддам ся нїкому, лучче як-небудь жити-му по-своєму, аніж продам ся за багацтво, титули або панство; нема в нас і думки тієї, що красче заробляти собі шматок хлїба гіркою та чесною працею, аніж вдати ся в розкоші та жити в пишнім рабстві.

Оттим-то, що в нас нема сеї гордости, тим воно й лучаєть-ся, що ми оддаємо себе цїлком в чужу волю і без устанку ганяємось за панством та чинами, щоб мати мундир та вигідне місце, тїшимо себе, як малі дїти, цяцьками, не питаючись, чи воно ж усе отсе не скує нашу живу душу й волю, та чи не звяже руки й думку нашу, чи робить се честь і вигоду нашому народові?

Тим-то воно й бува так, що усякий, і чужоземський, уряд, коли схоче, то тільки гукне, — зараз і знайде цїлїсінькі юрби Чехів, що́ готові прислуговувати скрізь усякому урядові і по чужій думцї, яка б там вона не була. А що́ з того, можна бачити в Венґрах і инших краях, чи дуже то поважають наш народ за таку вдачу.

Чехам недостає ще міцного, нецорушного видержу в кожнім дїлї, за яке береш ся, хоча-б тобі що й суперечило: чи лучить ся иногдї що й не до-шмиги, чи присїкають ся до тебе, ганяють та пригнїчують, то щоб не лякати ся, а твердо, не хилячись стояти; і коли на тебе не по правдї буває напасть яка, то лучче нехай тебе ворог стрілами засипле, аніж тобі поступити ся хоч на ступінь свого дїла. Дуже палка натура нашого люду, швидко він розпалюєть-ся високим поломям, та що́-ж, коли й манесенький дощик може погасити те поломя, а тогдї, замісць храбрости та усилку, ми жалкуємо, бідкаємось та горюємо пожіночий. Нехай набіжить хоч манесенька хмарка

Digitized by Google

суперечньої думки на небі спільного житьтя людського, то вже й загнала тая хмарка в затишний куток самих завзятих лицарів наших...

В чеськім народі нема того, щоб коли вже намітив собі яку мету, задумав яке дїло, то щоб уже по-лицарський не одступавсь від його. А то буває цїлїсїньке море слов і балачки, та з того моря не виринає нїякого справнього дїла; вляжуть ся филї великих глаголів, та й стане пустїсенько як і перше бувало. А що́-ж може й спасти нас, як не справня праця, не справне дїло?

Та буде вже! і сього, здаєть-ся, доволї... Не хочеть-ся далї розкутувати наших ран, щоб ми не показались надто вже бридкими і мерзеними, щоб ми й самі не перелякались свого недуга. Але-ж ми повинні тямити й памятати своєї хвороби, коли не хочемо, щоб вона вїла ся в самий мозок костей наших, коли не хочемо тиняти ся анї то дужими анї при смерти.

Найгірший народові ворог бува той, хто лестиво вихваляє нас, щоб ми не по-правдї про себе думали; і знов найвірнїший друг народу той, хто не боїть ся правди і сьміло розкриває його болячки. Ми повинні бачити свою власну душевну негідь, повинні підіймати ся на усякі зусїльля, щоб швидче одкараскати ся од всякого зла: бо вже на небі по-над усїм европейським краєм, то там то инде, показують ся чорні хмарки, що́ мабуть злетять ся й зберуть ся над нами в велику тучу. Але нам нїчого лякатись. Тепера лучають ся усякі шури-бурі і суперечча нашим думам про всяке добро громадського житьтя, лучають ся й раптові дощі, — та після них сонечко сяє ще тепліше і красче нїж перше.«

Digitized by Google

VI.

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА.

1. ДИТИНКА.

(З народного переказу.)

Темної ночи коло воріт
Хтось стукотить.
Панськая служечка вийшла у сіни:
Коло порога мізильна дитина
В золотім кріслї сидить.
На́ тобі, пані, мізильну дитину:
Пестуй, годуй як рідненького сина,
Пестуй його!
Ти ж, моя кросю, не плач слїзоньками,
Під вишиваними спи пелюшками,
Моє дитя!
Будеш горішками срібними грать ся,
Золотим яблучком перекидать ся,
Рости дитя!
Виростеш, в золотї будеш ходити,
Будуть паняночки тебе любити:
Рости дитя!
Білее личенько, карії очи,
Буде щасливе, як серденько схоче,
Моє дитя.
Виростеш, станеш про рід свій питати:
Де тебе, роде, добути, узяти?
Роду нема!

Digitized by Google

Рід не насіньня, на ниві не зійде,
Сльози не дощик, воно не підійде
Горе моє!
На небі зірка, ясна зірниця,
То твоя доля, твоя красавиця,
Доля твоя!
На небі доля то вірна дружина,
На сьвітї люде — сьвіт цїлий родина,
Сьвіт не малий!

1841.

---

2. ЗОЗУЛЯ.

Не сходило ясне сонечко,
Щось стукало у віконечко,
Віконечко одчиняло ся,
Я молода дивовала ся,
Я молода як ягода.
Прилїтала дрібна пташечка;
Чи то пташка щебетушечка,
Чи козаченькова душенька?
Ой устану я ранесенько,
Та умию ся білесенько,
Пійду в поле зелененькое:
В полї сон-траву я рвати-му,
Своєй доленьки питати-му.
Не цьвіти сон-зїлля яроє,
Нещасливоє, бездольноє
Над коханочком милесеньким,
Козаченьком молодесеньким.
Його рученьки край крученьки,
А ніженьки край доріженьки,
Піском оченьки засипані,
У головоньках сон-зїльлячко!
Ой не стане дня, годиноньки,
Нї часочка нї часиноньки,

Digitized by Google

Тількі стане мого горечка,
Тебе з степу виглядаючи,
До родини закликаючи.

Не сидїла край віконечка
У неділю до схід-сонечка,
Не сидїла ночи темної,
Не палила сьвічи теплої!...
Оглядала із тополеньки
Та із самої вершиночки:
Куку! куку! мій милесенький,
Куку! куку! молодесенький,
Через три гори високії,
Через три степи широкії,
Через три ріки глибокії.
Загреміли ріки бистрії,
Загуділо поле чистее:
Іде, іде мій милесенький,
Іде, іде мій вірнесенький!
Собирайтесь, дрібні пташечки,
Ви мої весїльні дружечки!
Не кохати-му дружиночку,
Не качати-му дитиночку:
Хай в чужих воно кохаєть-ся,
Свого роду одцураєть-ся!
Розвивай ся, сухе дерево...
Куку! куку! Мати — в темний гай!
До милого на тихий Дунай.

1841.

---

3. ЄВРЕЙСЬКА СПІВАНКА.

(З Байрона.)

Жнива вбрали; смутно в полї,
Пожовтїли вже лїскй,
І збирають ся по волї
В ирій лїтнії пташкй.

Digitized by Google

Ой чому я не вродив ся
Птахом бистрим та швидким,
Полетів би, опинив ся
В краї рідним, дідівськім.

Полетів би, оком звів би
На замулений Кедрон,
І головку прихилив би
На покинутий Сіон.

Хоч населен ворогами
Край для мене доси свій,
Все до тебе думоньками
Рвусь, Сіоне мій сьвятий!

І далеко, на чужині
Об тобі гадать я звик,
Привитать хоч на годину —
З мене буде на весь вік.

Той не дурно в сьвітї шляв ся,
Хто на тій землї побув,
Де Господь нам показав ся,
Де Господь нас позабув.

1841.

---

4. ЯВІР, ТОПОЛЯ І БЕРЕЗА.

(З народного переказу.)

Оженила мати единачка сина,
Узяла невістку дівку сиротину.
Взяла, і нерада: вовком вовкує,
По всяк час бідну сирітку катує,
Шлеть на поругу по воду босу,
Нездягнуту, простоволосу.
Сирітка плаче, по пеньках ступає,
На своїх ніженьках кров зобачає.
Прийде до дому — лає катівка,

Digitized by Google

Часом ухопить за косу сирітку,
Часом по личку її затинає.
Сирітка плаче, до Бога взиває:
— Боже мій милий, Боже милостивий,
На-що ти держиш в сьвітї нещасливу?

Хотїла мати на вік розлучити,
Дала синашу меду-вина пити,
Його дружинї отрути вложила.
Каже синочок: — Випемо, мила!
Випемо, серце, по едній чарцї,
Будем лежати у едній ямцї! —
Випила мила, випив миленький,
Бере дружину, тулить к серденьку.
Пійшли обоє в широке поле,
В зелені луки, в чисте болоне.
Та вже сирітка очи закриває,
Миленький млїє, слово промовляє:
— Яснее сонце, небо високе,
Земля широка, море глибоке!
Хай наша доля у вас зостане,
Хай після смерти коханьня не звяне!
Хай по всїм сьвітї ідуть про нас вістї,
Хай після смерти кохаємось вмістї! —

Став молоденький — зелений явір,
Стала дружина — тополя біла.
Стали їх ніженьки — чорні коріньнячки,
Стали їх рученьки — довгії гільлячки,
Все їх одїньня — зелене листьтя;
Оченьки, брівоньки кора покрила,
Крівця горячая похолодїла.
Одного зросту, листу одного,
Схожі два дерева — одно в другого!
Явір вершечок к тополї схиляє,
Наче з дружиною річ повожає.

Digitized by Google

Вийшла матуся, древа зоглядала,
Туга велика на серце їй впала.
Плакала гірко, таяла, вяла,
На злее серце своє нарікала.
Почув Предвічний — змінилась мати:
Стала їй коронька тїло вкривати,
Стала матуся — береза біла,
Понурі гільля, сумна, журлива,
Все наче ниє, усе жаліє:
То об дїтках вона все болїє!

1848.

---

5. ВЕРБА.

(Пісня Дездемони.)

Ой вербице зеленая,
Вербонько моя!
Під вербою зеленою
Дівочка сиділа
І бідную головоньку
Долї похилила.

Ой вербице зеленая,
Вербонько моя!
І на груди положила
Білі рученята,
І сльозами заплакали
Карі оченята.

Ой вербице зеленая,
Вербонько моя!
І на білее каміньня
Слїзоньки падали,
І холодне каміньнячко
Сльози пробивали.

Ой вербице зеленая,
Вербонько моя!

Digitized by Google

Вийте вінки, дівчатоньки,
Збирайтесь в таночок;
Менї буде з зеленої
Вербоньки віночок!

1849.

---

6. НАТАЛЯ.

(З народного переказу.)

Не осїння буря оре
Ковбанями сине море;
Трох народів страшна сила
В Крим по морю навалила.
Ідуть чутки лиховістні;
Лїс гармат, ручниць подвижний
Руське царство висилає,
Полк за полком поспішає,
З Дону, з Волги, з Московщини,
Із Уралу, з України.
І на бенкет той кровавий
Поспіша Івась чорнявий.
Ой і де він опинить ся,
Ой і що́ з їм зострінеть-ся?
Альма з славним Інкерманом,
Севастополь з твердим станом...
Дома ж любка, дома краля,
Заручена Наталя.
Чиста дївочая душа,
Вона впова на небеса,
Її молитва щира,
У їй дитяча віра.
Твердить Наталя: Благ Госпідь,
Хранить убогих і сиріт:
Повернеть-ся миленький
Живий і здоровенький.

Digitized by Google

Промчав ся рік; од молодця
Нема листочка, і дівча
Од горя з личка спало:
Пропало, все пропало!
Не чув молитв дівочих Біг:
Чорнявий певне десь поліг
У полї коло моря,
Наталї тяжке горе!

Втїка людей, всяк час сама,
Нема розваги їй, нема,
Нема і не настане,
Серденько марно звяне.
Противний став їй білий сьвіт
І рідної сїмї привіт:
Все плаче та ридає,
На Бога нарікає!

Дурно матїнка Наталю
Розважала, вговоряла:
»Донько моя, схамени ся!
Богу, донько, покори ся!
Терпи, серце, тую долю,
Яку дасть небесна воля;
Бо хто терпить, буде в раю,
А упертих Бог карає!«
— Хай карає, як Він знає,
Гірше вже не покарає.
Менї в раю вічна мука
І з милесеньким розлука.
Менї рай — з миленьким жити,
Хочби й муки з ним ділити. —
»Донько, донько, схамени ся!
Богу щире помоли ся!«
— Щó молитва?! Мамо, мамо!
Бог сьмієть-ся над сльозами! —

Digitized by Google

Так безумная Наталя
Дурне слово промовляла.

Уже вечірної зари
Погасло сьвітло, з-за гори
Встав місяць повновидий:
Всім час прийшов спочити.
Не спить Наталочка одна,
Сидить небога у вікна;
Скрізь гільля місяць сьвіте:
Ось по шляху щось їде!

Земля гудить і стугонить,
Вітрець по листях шелестить;
Хтось їде, поспішає,
До двора привертає.
Наталя слуха: клямка брязь!
Ввійшло в сьвітлицю... Хто-ж? Івась!
Од радости Наталя
Аж трохи не упала!

»Немає часу, не питай!
На шлюб зо мною поспішай,
Не буде нам розлуки!«
Виходять — дав їй руку:
Рука холодна та важка,
Там кінь стоїть у рундука,
Чорнїший він од ночи,
Огнем палають очи!

Милий милу обіймає,
На сїделечко сажає;
Кінь із місця, кінь з воріт,
Кінь стрибає, кінь летить...
Зверху чорний ворон вєть-ся,
Вихрем кінь баский несеть-ся,
Скоком-скік через балки,

Digitized by Google

Через ріки й байраки.
Копитами туп, туп, туп!
Ворон кряче: труп, труп, труп!
Милий пісеньку співає,
Наталочку розважає:
»Місяць сьвітить ясно, ясно,
Мертвий їде страшно, страшно;
Чи не боїш ся ти, дівочко,
Наталочко коханочко?«
— Чого-ж менї бояти ся,
Що я їду вінчати ся? —

»Вінчатись справдї їдем ми,
Там різних матерей сини,
Зійшлись весільні гостї,
Постукують їх костї!
Яких не буде в нас бояр:
Москалик, Грек, Араб, Болгар,
Француз і Агличанин,
І Турчин і Татарин!
Гей, коню, гей, не одставай!
Гей, коню, коню, поспішай!
Вже північ настигає —
Ось півень заспіває...
Ще триста верст« — і кінь летить...
»Швидчіщ, бистріш!«... земля дріжить,
Із боку лїс меріє,
Ось у лїсу щось вие...

»Хто вие там? Я знаю вас!
Не кваптесь, нї! не в добрий час!
Не буде вам похмільля
Із нашого весільля.
Других, голїнних, позову,
Дїдів чубатих назову;

Digitized by Google

А ви собі лежіте,
Та солонці глижіте!

Місяць сьвіте ясно, ясно,
Мертвий їде страшно, страшно!
Чи не боїш ся ти, дівочко,
Наталочко, коханочко?«
— Чого-ж менї бояти ся,
Що я їду вінчати ся? —

Зверху чорний ворон веть-ся,
Вихрем кінь баский несеть-ся,
Копитами топ! топ! топ!
Ворон кряче: гроб! гроб! гроб!
Там у-право залелїло:
То Днїпровські ясні хвилї,
Там Хортиця — місце гоже,
Місце славне, Запороже!
Там козацькі душі вють ся
. . . . . .
І в промінънях місяченька
Кохають ся козаченьки.
»Чуйте, чуйте!« кряче крук:
»Поздравляйте, їде внук!«
— Здоров, внуче, в рідним полї,
Ти поліг в Севастополї:
Слава тобі! слава всїм!
Слава внукам од дїдів! —
»Степовики і лугарі,
Сїчовики богатирі,
Привіт вам, честь і слава,
Дїдам од внуків слава!
Летїть, летїть за мною вслїд,
Весїльний буде вам обід;
До внука веселить ся:
Бо їде внук женить ся!

Digitized by Google

Гай, гай, чи все-ж ви ще такі,
Які були, степовики?
Он справдї і могила
Вас ще не випрямила!
Чи ще лякаєтесь жінок?
Не всяка жінка сірий вовк.
Ну-ж, ну-ж, швидчіш за мною
Почтивою гурбою!
Гей, коню, швидче — гоп, гоп, гоп!
А от і славний Перекоп!
Синіє Чорне море:
От скоро, серце, скоро!
От Альма кровю підлилась,
А там в руїнах простяглась
Крівавая водополь —
То славний Севастополь!«

Ой став місяць примеркати,
Став кінь чорний приставати.
»Не бійсь, не бійсь, Наталочко,
Дівчинонько коханочко!
Чого тобі бояти ся,
Що ти їдеш вінчати ся?
Ти моя тепер до віку!«
Крикнув півень: кукуріку!
Гульк! ізникло все... І стало,
Як нічого не бувало!
Перед нею у могилі
Лежить милий почорнілий,
Коло його трупи й костї,
То його весільні гостї:
На Наталю позирають,
До Наталї промовляють:
»А що́, а що́, Наталочко,

Digitized by Google

А щó, а щó, коханочко?
Чого тобі бояти ся?
Приїхала вінчати ся!«

1855.

7. В ОСЕНИ ЛЇТО.

Була мого віку в маї ти моя зозуля:
Где взяла ся шуря-буря, холодом подула!
Нас погнала, розігнала, я один зостав ся;
Пройшло лїто, тогдї знов я з тобою спіткав ся.
Либонь лїто повернулось: ти моя дружина —
Та не та вже молодая весняна пташина!
Сьвітить сонце, мало гріє, лїто не гаряче,
Часом дощ холодний крапле, по давнинї плаче.
Не розцвите моє серце, бо воно розбито!
То не лїто настоящe, то в осени лїто!

30. VIII. 1880.

8. УКРАЇНСЬКІ СЦЕНИ

з 1649-ого року.

СЦЕНА I-а.

Київ. Перед Софійским Собором. Дзвонять по церквах. Зима. Козаки проходять в розвалені Золоті ворота. Нарід стрічає їх.

Бурсаки з Академії *(співають)*:

Te Moysen salvatorem
Canamus!
Russiae liberatorem
Celebramus!

Дїти зі школи *(співають)*:

Честь Богу, слава!
На віки хвала
Війську Днїпровому,
Що з божой ласки

Digitized by Google

Загнали Ляшки
К порту Висляному!
А рід проклятий
Жидівський — стятий:
Чиста Україна!
А віра сьвятая
Криком процвитае:
Ізчезла унія!

Хмельницкий.

Честь Богу, слава Богу, милії братьтя! Після многих віков недолі і кари поглянув на нас Милосердний з свойого найвисшого єрону, не дав до-решти іміяни нашому загинути! О, коли-б то милость Його була до віку, а не на годину, не для того, щоб горе наше стародавне стало гірше після недовгої потуги! О братьтя, братьтя! Чи вже така бідна доля присужена від Пана Бога нашій Україні, що і в час побід, коли, з добрим скутком завершивши тяжкую працю висвобоженьня церкви і народу руського з неволі лядської єгипетської, звитяжное військо наше уступаеть у град сей великий, навіть і у сей час туга замість радости мусить серця наші обважати. *(Звертае ся до козаків)* Чие серце не обважить ся скрухою, помишляючи о судьбі града сього, колись славна і горда столиця вольного і самостоянного народу руського, предків наших, град повний злата і срібра і каменій честних, тепер бідна руїна, могила перешлої слави! Чиї очи не обільлють ся слїзми, дивлючись на красоту храмов божиїх, на землю низпроверженую? А особливе на храм сей, де сїдали на столї старосьвітські князї наші, де лежать, забутії потомками, сирітські кости їх, на плац сей, де збиралось стародавне

Digitized by Google

віче, де руськії люде ствержали устави своєї волї! Куди ні поглянемо, усюди зобачимо пилом припалії слїди слави і свободи предківської і недавнії слїди недолї, поруги і неволї нашої! О земле, земле руськая! Довго стогнала ти, посїяна костями і руїнами, полита сльозами і кровію дїтей твоїх! Чи не кончить ся ж довга ніч твого запустїньня? Чи не взійде тепер над тобою щирояснаа заря визволу? Помолїмось, братія, єдиним серцем і єдиними усти всещедрому Богу, да сотворить памятен для потомків наших і богат плодами щастьтя і обнови Руси день сей, день нашого приходу у стольний старий наш Кіев!

СЦЕНА 2-а.

Входять: Хмельницкий, Виговский, Немирич; полковники: Вешняк, Чорнота, Джеджала, Адамович і другі; Кисїль, небіж єго, ксьондз Лентовский, Мястковский, Позовский і инші Поляки.

Хмельницкий.

Будьте гостями милими та любими, шановні панове, просимо найнизше бідну мою хатину навідати і хлібом-сїллю не побрезґувати. Щó Бог нам дав, полагаємо од чистого серця. А щó було, то нехай не вертаєть-ся; озьмемо приклад з сїмї: де ворог чоловіческого рятунку рознїтить огонь ворожди і брати спирають ся, сварють ся, а иногдї й подеруть ся між собою, а на потім помирють ся, заїдять та запють свою свару і знову вкупі братами живуть. А щó добро, щó красно, аще не жити братії вкупі! Так і ми вчинимо. Наша свара — домова; ласкавий король пробачить нам виступки наші, дасть нам охранні привилеї, а жінка наварить борщу та поставить горілки на стіл: так ми заїмо й запемо усю першу колотню, тай

Digitized by Google

жити-мемо щирими приятелями. Знаєте, панове вельможні, у нас здавну єсть такий обичай, що коли мирють ся після колотні, то жінка наварить страви і тою стравою заїдають лихо, та більш уже не поминають старого, як добре говорють Москалї, що кто старое помянет, тому ґлаз вон. Отсе прохаючи ваших милостей на обід, я заказав, щоб не наймичка і не стряпка готовила страву, а жінка моя сама своїми руками. Так вельмо поважаю я ваших милостей, бо ви єсть вістники нам ласки короля нашого.

Кисїль.

In principium подобає вашой милости, пане гетьмане Війска його королевской милости Запорожського, урожоний значний пане Богдане, сполне зо всїм Війском його милости Запорожським gratiam agere найвисшому маєстату Божому, же conservat vos в нерозірваному союзї з Річю Посполитою, terra libertatis, де латво було вам домовити ся, щó в вас болїло, де вольность процвитає, як не можно того налїзти нїгди нї в хрестьяньстві нї в поганьстві, — бо всюди неволя, сама тілько Корона Польска вольностію слине. В единій Короні Польскій ваша милость моглесь од найяснїйшого короля його милости такую consuetudinem одібрати.

Джеджала.

Та король як король, але ви, королевенята, броїте много і наброїли. А ти, Киселю, хоч не хвали своєї Польщі, бо то не годить ся. Ми знаємо, що ти еси кість од костей наших, а тепер одщепив ся і пристав до Ляхів.

Мястковский.

Пане полковнику запорожський! Шануючи

Digitized by Google

вашу милость повинні-сьмо занотовати вашей милости, що річ його милости воєводи не до пана полковника а до пана гетьмана належить.

Кисїль.

Ваша милость, ясновельможний пане гетьмане, знаєш, що я єстем твоїй милости з давних лїт найщирший amicus. Я того доказав. Син — в справі отцевській, servus fidelis в панській так щире non possit ходити, як-єм я ходив у тій нещасливій колотнї Війська Запорожського з Річю Посполитою, як я diebus et noctibus правдиве працуючи, аби illam iridem нового житьтя in coelum patriae evocare, проводив — у тім Бога найвисшого testem facio, а щó я pativi в тей традициї не тількі в Польщі але в чужих краях, то тим єдине утїшал-єм ся, же все то для інтересу отчизни і віри нашої православної передсявзято, которую віру купно зо мною ваша милость приймаеш і для prosperitatem Війська Запорожського, на той конець жеби не прийшло in postremum exitium. Любо тож мене omnes опочно шецовали, а я cum gaudio з Варшави виїхал-єм і тих їх милостей панов, которих менї кольлеґами дали, з собою маючи, до вашої милости поспішали-сьмо, приносячи пробаченьне прешлих виступков вашої милости, libertatem videbis religionis грецької, авкцию реєстроваго війська, restaurationem давних прав і свобод запорожських і вашей милости дозор і обмишлеване з належачими signis, туркусовою булавою і червоною хорогвою з написом Johannis Casimiri regis nominis. Приймаючи такі великі упоминки од його милости короля, пана своєго, aequum est, пане гетьмане, жеби вдячним parere, з Татарами foedus nefandum розервати,

Digitized by Google

хлопов од розляньня крови утримовати, не приймуючи тих colluvies, которі по нині perfidissime sanguinem nobilem прагнуть, под свою protectionem, але розказуючи їм послушеньство панам і на горло караючи ребельлянтов, ad arandum vulgus insanum reddere, нарештї до комісиї з нами, комисарами його милости Речи Посполитой, celerrime приступити.

Дждджала.

Се, пане Киселю, що ви поприносили з собою отсї клейноти, булаву та червону корогву та грамоту, то се все, вибачайте на сїм слові, цяцьки а більш нїчого. Ми не дїти і не дурнї, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми ярмо панське, з себе скинувши, та впять наділи на шию. Нехай зслизнуть ваші солодкії дари: шаблею розправимось, а коли щире хочете мира, то майте ви собі свою Польщу, а нам козакам Украіна нехай зостаєть-ся.

Хмельницкий.

Пане полковнику! пане полковнику! Чи ви пошаліли сегодні, панове, що наперед старшого суетесь та у мене одвіт з голови вибиваєте? За таку великую ласку, що́ менї його милость найяснїйший король оказав і уряд над військом дав і прошле преступство моє пробачив, за те дякую найнизше. А що до комісиї, то вона зараз зачати ся і отправовати ся не може, [бо] війська в загаєню немає, пани старшина далеко, а без намови з ними я не мушу і не сьмію нїчого учинити. — Тай на-що у сей веселий і любезний для мене час об тім рахувати? Усе добре буде. У нас з старовини так водилось, що гостя спершу нагодують а потім вже розпитують: відкіль він і по-що

Digitized by Google

прибув. Вибачайте, пани комісари, коли не до ладу. Сідайте та випемо по чарці. Ганно! почастуй лишень з своїх білих рук дорогих гостей горілкою, як звичайно добрій господині подобає. *(Ганна угощує гостей горілкою; она частує з золотих чарок; за нею Настя з великою фляшкою.)*

Хмельницкий.

Вибачайте, панове: чим багаті, тим раді. Ми люде прості і не дуже вихóвані, пємо горілку просту сивуху, а з кубків золотих, бо то нам дає шабля, як правдивим воінам належить. Та у нас есть таки й венґерські і нїмецькі вина; давно ми сього не знали, а як Бог став особливе благословляти наше оружіе, то ми і ґрунтовнїйше і багатше почали жити. Просимо панів за стіл. *(Сідають.)* Я разом радий і нерадий, що отримав такую честь, що ваші милости не побрезґували увійти у мою козацьку хатину і моєї хлїба-соли покуштовати. Радий я тим, що од ваших милостей таку прихильность бачу, а нерадий тим, що ми, по своїй простотї, не уміємо ваших милостей належите приняти. Самі бачите, як у нас все просто, по хлопськи. Дяка Богу, що поборов за нами на Пилявецьких полях, де панове Ляхи в страху порозгубили дорогії креденси та кубки та лижки срібні й золоті, а то б прийшлось таких шановних дорогих гостей з дерева частувати. Нехай же наша щира приязнь доповняє нашу простоту.

Молодий Кисїль.

Добрий анті[с]паст!

Кисїль.

Ваша милость, ясневельможний пане гетьмане, рачив би доповнити ту простоту, на котору ся так ускаржаєш, щирим наперед послушеньством

Digitized by Google

Речи посполитой, вірним захованем в повинности своїй, оддаючи запомнїню, як було передтим, взаємні долегливости.

Хмельницкий.

Істинно так, пане воєводо. Давайте ж нам на стіл, жінкй, все щó припасли. *(Подають страви.)*

Ксьондз Лентовский.

Шануючи вашу милость, ясневельможний пане гетьмане і всїх вас, панове старшина козацькая, повинен я на quidquam одважити ся, як смиренний служитель олтаря божого. Хоча всходня гречеська віра і не належить до єдиної сьвятої апостольскої церкви, однак ми згодим ся з вами in dogmatibus, але завше повинні-сьмо оддалити ся од богомерзких єретиків, апостатів, наслїдовцов проклятого Арія. Мабуть добре ненавидите ви нас, козаки, що навіт побратимство тримаєте з ворогами нашої і вашої церкви. Чи знаєте ви, кого до себе приняли in persona Юрія Немирича, которого з великою скрухою вижу перед собою? Сей зополний зрадник віри і костьола і отчизни, кривоприсяжник, розсіванем насїньня душевредного на ниві Христовій наволок на себе праведний суд костьола, который присудив його, як члена зловонного і прокаженого, одсїкти для спасенія вірних, а він як зрадник утік і пристав до вас. Ви жахнетесь, козаки, коли я скажу вам, у чім його преступство. *(Всї слухають з дивованем. Немирич спускає очи.)*

Хмельницкий.

Коли його виступок костельний, то до нас не належить, бо ми не духовного чину люде і не час і не місто нам об тім теперче диспутовати: бо ваша милость не судьею до нас прибув єси.

Digitized by Google

Лентовский.

Не судьею, але обличителем. Немирич! Перед шановною громадою козацькою я кажу, що ти haereticus, apostata, наслїдовець Арія проклятого. Я читал-ем твою libellam, де ти написалесь, що більш et clarius Бога познаеш in natura quam in libris sanctorum patrum; що Ісус Христос страждав за свою doctrinam, а не як victima irae coelestis, тим-же spiritu veritatis натхнутий, который і sapientiae humanae causa erat, і же для спасенія чоловіка не суть necessariae обрядки і церемонії костьола сьвятого. Тебе присудили спалити, а ти утїклесь і пристал-есь до козаків, розносячи всюду venenum foetidum haeresiae. Каждий правовірний християнин повинен з тобою nec edere, non dignus es голови своєї піднести coelum ac solem videre; non debet земля кости твої accipere; pulvis tuus буде in potentia infernali, імя твое — поношеніе hominibus, a genus коли fuerit, semen diaboli буде per saecula saeculorum. Кажи при панах козаках: віруєш у сьвятую Тройцю?

Немирич.

Не тобі, пане ксьондже, мене питати, не менї тобі одвіт давати, але скажу тобі ради козаків, братів своїх.

Дженджала.

Се, пане Немиричу, вилами писано, який ти брат козакам; нам здаєть-ся, що ти близчий брат сему ксьондзові, щó так на тебе озьвірив ся.

Немирич.

Коли, панове, я не варт того, щоб називатись вашим братом, то все таки я ваш слуга. Бо здаєть-ся я був під Львовом і під Замосьцем, і може

Digitized by Google

хоч за сю перевязану руку дасте ви мені і заборонитись і наречити ся вашим слугою.

Молодий Кисіль.

З пана — слугою! О tempora, o mores! o perfidia!

Немирич.

А пан Ісус Христос не зробив ся хиба слугою усім? Панове ксьондзи добре знають сьвяте письмо і на кожний случай приведуть textum, а од того пильно уникають, щó їх милостям очи виїда. Ти питаеш, пане Лентовський, чи вірую я у сьвятую Тройцю? Вірую, та ще хочу, щоб і на землі була imago тей Тройці у трох видах: перший вид тей imaginis — то правда, і ви сього не приймаете, бо завше говорите неправду і sensum verborum Христа перевертаете задля вашої користи, ошукуючи незмисленії люди; другий вид тей imaginis — то братолюбіе, і ви сього не приймаете, бо клянете і гоните братів ваших і направляете брата на брата, народ на народ, землю на землю; третій вид тей imaginis — то розумна воля, і ви сього не приймаете, бо втісняете слабих і кланяетесь сильнійшим од вас, і других тому навчаете. А козаки — те знають і те приймують, бо встали за правду, за братство і за свободу, і тепер раді з вами, як вольнії з вольними і рівнії з рівними, побратати ся, — а ви не хочете!

Хмельницкий.

Щó пан Немирич сказав, то все справедливо. Коли ваша сьвятая інквізиция, знайшовши у його книжці, которой ми не читали, щось геретицьке, присудила його спалити живцем, а він того уникаючи до нашої восточної віри утік, то такее вибавеньне Божой волі приписати маемо. У нашій

Digitized by Google

съвятій восточній церкві нїколи не було й не буде інквізиції, ми нїкого не палимо, а хто, по немощі розума, зблудить з правого пути, того ми відсилаємо до пастирів наших честних, самі по простотї своїй у те не уступаючи. А вашу милость, пане ксьондже, повторне і найнизше прошу — тую розмову перервати, бо і менї і всїм нам вона не подобна.

Лентовский.

Єднак, ясневельможний пане гетьмане, розваж ваша милость, чи подобно слухати богопротивнії речи менї, которий єстем membrum ecclesiae...

Хмельницкий.

Пане ксьондже, я тут господар! У третьте і останьне кажу вашій милости мовчати.

Вешняк.

Мовчи, попе! Твоє то дїло нам те задавати. Їж пиріг з грибами, а язик держи за зубами, а то — ходи-но, попе, на двір, там я тебе поучу запорожських полковників шанувати!

Хмельницкий.

Тихо, полковнику!

Виговский.

Пане полковнику! Ти всю нашу справу нївечиш!

Вешняк.

А що́ він убравсь сюди, як свиня у двір, та ще й носом риє!

Лентовский.

Правий Боже, будь нашим съвідком! Чи се-ж на новії кривди і ін'юрії ми до вас приїхали, козаки? Чи се-ж нам recompensum за те, що ми отримали стількі праць і нещастьтя, поки прибули до

Digitized by Google

вашої милости, аби принести вашій милости пробаченьне і ласку од короля, пана вашого?

Хмельницкий.

Пане ксьондже! Вашій милости не подобало починати тії защіпки. Ваша милость знаєш, що народ у нас простий, звичаєв лагодних не знає, а ваша милость — чоловік учений і розсудний: на-щож чепляти простоту і налізати на свару. Пане полковнику! За кривду, що учинив єси панови ксьондзови, повинен єси пробаченьня прохати, або виходити зараз з хати.

Вешняк.

Прохати пробаченьня у ксьондза! Та запорожський козак не погне спини навіт і перед самим метрополитою. Я пійду лучше з хати. А ти, вражий ксьондз, не хочеш йти зо мною? Я б тобі дав там доброго прочухана! *(Виходить.)*

Хмельницкий.

Тепер покуштуємо вина отсього, що мені прислав його милость Ракочи, мій щирий приятель. Гарне вино, столітне. Жінко, піднось панам! *(Ганна частує вином.)* Випемо перший кубок на здорове нашому найяснійшому королеви, панови нашому милостивому!

Кисіль.

Нехай пануе згода і мир меж Русью і Річю Посполитою! За ціле Його корольованьне, і нехай далекії потомки со слезами радости читають в гісторії про день сей, початок тревалого покоя і щастьтя обоїх людів!

Молодий Кисіль.

Як то мило, як то любо пити за здорове свого пана в домі у того, з ким постановляєть-ся мир, а звлаща з рук гарної господині.

Digitized by Google

Хмельницкий.

Дякую за похвальбу моїй жінці вашей милости. Істинно, вона для мене великий скарб на сьвітї.

Лентовский.

І добрий малжонок для жони теж найвисший скарб на сьвітї. Пані Хмельницька тим найбарзій щаслива, що у приязни малженській з вашею милостью знайде одраду од недавнього горя, щó її милость постигло.

Хмельницкий *(зо вздержуваним гнївом).*

Про якеє недавне горе ваша милость говориш?

Лентовский.

Про нещасливу смерть отця її милости, старого пана Здешанського, которого окропно замордовали козаки в Барі, коли він не схотїв приняти всходньої віри, fidelis filius matris suae verae Ecclesiae Romanae. *(Ганна упускає тацу з чаркою і закриває очи руками. Всї порушають ся. Немирич підбігає до Ганни і говорить щось до неї, а потім випроваджує її.)*

Хмельницкий.

Не турбуйтесь, ясновельможнії панове комісари: моя жінка — баба. Будемо пити!

Кисїль.

Жалко, що пан ксьондз при своїй ерудициї не відає leges hospitalitatis.

Позовский *(тихо до ксьондза).*

Немирич приємну оффіцию виконує у коваків cicisbeo galante молодої гетьманової.

Лентовский *(тихо до Позовского).*

Добра пара: апостата з чужоложницею.

Digitized by Google

Немиричу fas est Хмельницького gloriosissima facta cornibus coronare.

Хмельницкий

Здаєть-ся менї, що жінцї моїй горе об отцю добавила притомность його милости пана Лентовського, ксьондза римської віри; бо того не можно забути, як мою жону, мою душу, мою Ганну, заручену зо мною, ґвалтовне хвачено за шию в костьол і примушено до слюбу з тим бенкартом литовським, пяницею польским, розбишакою українським. Того і я не забуду, бо того не забудеш, хоча-б і хотїв, щó дуже вгризлось у серце. Ха, ха, ха! Чи можно, панове Ляхи, забути Українї всї рани й болїсти, щó од вас терпіла вона, бідна, обшарпана сирота? Чи можно навіть дальнїйшим потомкам забути поношеньне імяни нашого, наругу над вірою нашою, окропні муки і тортури наші, сьвященников божих посажених на паль, дїтей в казанах зварених... Нї! нї! *(бє рукою в стіл)* швидче огонь з водою поєднають ся, нїж Русь наша з Польщою вашою!

Кистяль.

Єжели в Речи Посполитої єсть люде, которі чинили вашей милости кривди і тепер незичливі, то найбільше таких, которі щире жадають здоровя і сполного мира і згоди вашій милости і всему Війську Запорожському. Ціла отчизна неповинна за одного або за кілька зухвальцов. Полецаймо ся на Бога і на Пречисту Матер Його, жеби нам з неба одібрати такую мисль і скруху, щоб могло все то ся в лїпше обернути. Я не апробую поступков тих, которі до вашей милости негрешні. Lavo manus meas і прошу найнизше умирити справедливиї аффекти, позираючи на нас комі-

Digitized by Google

саров як на щирих приятелей вашей милости, приносячих згоду отчизни, которої вірним сином ваша милость бути маєш.

Хмельницкий.

Шкода говорити! Все, що ви говорите, то все на вітер іде. Ваші трактати і комісиї пальцями на воді пишуть ся. Знаю я вас Ляхів добре: коли вас лиха година пристигне, то ви тогді до нас padam do nóg, całujemy rączki; а як скоро біда минула, то ми у вас psia krew, найпослідніїші з твари, хужче собаки. Просто реку, пане воєводо: ви приїхали не длятого, щоб щире мир і згоду постановити, а на те, щоб нас одурити. Іде об здоровї нашім і цїлости всей руської нашої отчизни на дальнії потомки і годи, того легко важити не можно. Ваша милость ладно мовиш о пробачені королевськом та споминаєш про наші преступсьтва; а об тім ані слова, щоб нас удоволнити. Бо Реч Посполитая повинна оказати нам справедливость на всїх наших ворогах і злочинцях. Не скажу про Чаплинського, то мій власний ворог, але наприклад пан Вишневецький: він-то найбільша причина розлитія крови, бо скоро ми розгромили кварцяне військо і стали у Білої Церкві шукати примиря і заспокоєня од короля, князь, його милость, почав тревожити козаків, сьвященників лупив, мучив, на палї вбивав, сьвідрами очи викручував і иншії муки задавав. Треба конешне, щоб його скарали за те, і не буде нїчого доброго, коли його не скарають. Винен і пан Краковський, що на мене наступав, коли я in angustiis Borysthenis свою душу уносив, але той одібрав своє; винен і пан хорунжий і всї, що козаків, молодцїв заслужених Речи По-

Digitized by Google

сполитої, у хлопів обертали, лупили, волосься таргали, у плуги запрягали. Треба, щоб над всіма іми суд нарядили і всіх винних скарали. От і тепер: ви приїхали з комісиею, а в Литві Радзівілл кров лье; з одного боку нас лагодними листами та комплиментами обсипають, а з другого на нас наступають. Нещиростью, панове Ляхи, ничого не зробите. Коли хочете мира, так миріть ся так, щоб уже ніколи не було повадки нас запрягати, а коли ви то сее то онее, то будемо лучче воювати: або мені зо всім Військом Запорожським пропасти, або всій Польщі і всім дукам, корольком і шляхті згинути.

Кисіль.

Вздихнувши de profundis cordis mei, мушу я слухати тії орациї, так незгодні з тим, щó перед сим за годину ваша милость мовив еси. Защо ваша милость докоряеш мене нещиростью? Чим dignus sum тей ганьби? Тим хиба, що терпів од своїх і од чужих обелги і кривди! Боже милостивий! Чи мало ще мені хреста сього поносити? Козаки спалили мої маєтки, хлопи мої власні, приставши до ребельлії, шукали життя мого, без притулу profugus et pulsus, не міючи де голови приклонити, прийшов я до своїх братів, урожоного шляхетства: там мене vocabant зрадником; докоряли мене за те, що я говорив їм о згоді з козаками, а я все терпів, все переносив, все одно тілько verbum било на устах моїх: мир і згода! А чого не набрались ми ідучи до вашої милости по розруйнованої і спаленої країні — і холоду і голоду, і кілька разів приходилось мені за душу свою tremolare, — я все запомнив, скоро, приїхавши до тебе, почув од тебе ласкаве verbum pacis et fidelitatis! Ах, не на довго! Ти докоряеш

Digitized by Google

нещиростью нашу комісию; чому-ж перед сим не спитав єси: в чім буде та комісия? Чи можно осужовати те, quid fierit? Приступи до трактатів, тогді й говори, чи щиро чи нещиро ми прибули до тебе.

Хмельницкий.

Шкода говорити, пане Киселю! Знаємо ми ваші комісиї! Не Павлюк я вам і не Острянин! Я наперед знаю, що з сеї комісиї нічого не буде. Война! война у тих трйох або чотирйох неділях! Виверну я вас всіх Ляхів до гори ногами і потопчу так, що будете під моїми ногами, а на остаток вас цареві турецькому у неволю оддам. Король королем буде, щоб вільний був собі та стинав шляхту, дуків, князів... Согрішить князь, уріж йому шию; согрішить козак, і йому те-ж зроби! Я собі лихий, малий чоловік, але мені так Бог дав, що я тепер единовладний самодержець руський. Не схоче король королем вільним бути — як ся йому видить. Скажіть се королеві і всім станам вашої Речи Посполитої. Щб? Чи не Шведами мене застрахаєте? І ті мої будуть; а хочби й не були, хочби їх було пятьсот тисяч, не переможуть вони руської запорожської і татарської мочи. Бог покарає, окропно покарає вашу Польщу! Згине Польща, згине Польща — і Русь буде пановати на цілий сьвіт!

Кисїль.

Пане Богдане, урожоний, почтивий гетьмане Війська Запорожського! Хоча я і чую од вашої милости таку мову, еднак приписую її аффекту, властивому найбарзій великим душам, которії, скоро обачуть си, латво приходють ad meliorem mentem. Будучи здавна щирим твоїм приятелем і найнизшим слугою, не сьмію помислити, щобись

Digitized by Google

ваша милость оддав в руки поганих без причини не тількі ляцьку і литовську землі, але і віру руськую, всходнюю, і церкви сьвятії, тим найбарзій, що король його милость і Реч Посполитая поляцають нам докінчати з вами mitiores conditiae. Єжели вашой милости кривда стала ся од Чаплинського, уже одібралесь того з лихвою, ставши головою і гетьманом Війська Запорожського; єжели Військо Запорожське жалуєть-ся на личбу албо на ґрунти, то король його милость обіцує удоволнити вас у тім: нехай козацького війська буде не тількі десять але і дванадцять тисяч, навіт і пятнадцять; од вашої милости то єдине потребуєть-ся, жеби ваша милость розервав звязок з Татарами, прироженими ворогами народа руського, вернув бранців польских, узятих козаками в час замішаньня, одступив од черни, щоб хлопи орали, панам своїм слуговали; коли хочете, лучче йдіть на Турків або на Татар: Реч Посполитая в тім вам не запинае, ліпше поганих бити ніж християн. На такі кондициї пан гетьман запевне позволить?

Хмельницкий.

Шкода говорити! Ще раз скажу: шкода говорити! Було у той час трахтовати зо мною, як мене Потоцькі ганяли за Днїпром і на Днїпрі, і після Жовтоводської й Корсунської іграшки, — тепер уже часу не маеш, тепер я уже зробив те, об чім і не мислив, зроблю тепер те, що замислив: вибю із ляцької неволі народ руський — весь! Перше я воював за шкоду і кривду свою, тепер воювати-му за віру православну нашу; допоможе менї вся чернь по Люблин, по Краків; я од неї не одступлю, бо то права рука наша,

Digitized by Google

щоб ви хлопсьтва не знесши у козаків не вдарили. Двістї, триста тисяч своїх міти-му; вся орда прийде на помоч, Ногайцї стоять на Савранї, мій Тугай-Бей, брат мій, душа моя, єдиний сокіл на сьвітї, готов все учинити, щó я схочу: вічна наша козацька приязнь, сьвіт її не розірве. За гряницю войною не пійду, шаблї на Турки і Татари не піднїму; буде з мене місця на Українї, на Подолї, на Волинї, досить менї часу й достатку в землї і княжестві своїм — по Львов, по Хелм, по Галич. А ставши над Вислою, повідаю дальнїм Ляхам: сидїте, Ляхи, мовчіте Ляхи! Дуків, князїв ваших туди зажену; а будуть за Вислою кричати, я їх і там знайду; не зостанеть-ся менї жодного князя нї шляхтюка на Українї, а которий схоче з нами хлїба їсти, нехай-же Війську Запорожському послушний буде а на корм не брикає.

Джеджала.

Уже минули ті часи, коли нас сїдлали Ляхи нашими людьми християнами. Були нам силні драгунами, тепер ми їх не боїмось; дізнали ми під Пилявцями, щó то за Ляхи: не ті вже се Ляхи, щó передтим бували та били Турка, Москву, Татари, Нїмцї, не Жолкевські, не Ходкевичі, не Конецьпольскі, не Хмілецькі, але Тхоржовські та Зайончковські, дїти в залїзо поубирані. Померли од страху, скоро нас узріли; не було нас в середу тількі три тисячі, а коли-б до пятницї почекали, нї один би Лях живцем до Львова не утїк!

Хмельницкий.

Мене патріярха в Києві на сю войну благословив і з жінкою моєю дав менї слюб і гріхи мої розрішив і кончать Ляхів розказав. Як же менї його не слухати, великого, старшого голови

Digitized by Google

нашого, гостя любого? Уже я й полки обіслав, щоб коні кормили та у дорогу були готові, без возів, без гармат, — знайду я то у Ляхів. А хто б з козаків взяв одну колясу на войну, кажу йому голову стяти. Не возьму і сам з собою жадної, хиба юки та сакви.

Позовский *(тихо до Лентовского).*

Ото зажарта бестия!

Лентовский *(до молодого Кисїля).*

Щó то за партіярха такий? Чи то його милость метрополита кіевський?

Молодий Кисїль.

Нї, то proscriptus якийсь, excommunicatus ob gravia scelera; мотавсь по сьвіту, нігде його не приняли, а в Украіні найшов собі овечок.

Хмельницкий.

А щó ви говорите, щоб я відпустив бранців ваших, того не буде. Нехай того і сам король не думає. Бо то реч завойована.

Мястковский.

І погани, пане гетьмане, звикли бранців одпускати на знак приязни доброї. Через мене самого, лїт тому з девять, Ібрагим султан, оттоманський цезар, даровал королеві його милости кількасет вязнів з ґалер і сараю свого. А ваша милость, пане гетьмане, будучи подданий короля його милости і слуга, взявши булаву і хоругов од пана, не хочеш слуг панських і дворан рукодайних панові своєму оддати, не шаблею, не на плацу битви, але кондициями, трактатами забраних; не хочеш через нас, послов і комисаров, одіслати, але їх в тяжкім голоді і неволї тримаєш;

Digitized by Google

щó-ж ми об твоей зичливости і послушенсьтві розуміти маємо?

Хмельницкий.

Я їх пущу тогді, коли менї жадної защіпки не буде од Ляхів, і тепер би навіт пустив би їх, бо я чоловік милосердний, але панове Ляхи хочуть виманити у мене своїх братів на те єдино, щоб безпечнійше наступати на нас. От пан Потоцький молодий заїхав місто моє Бар на Подолю; от я послав йому сказати, коли не послухаєть-ся, то пошлю війська і кажу його живцем до себе привести. Тогді одного брата поставлю на палї на еднім концї города а другого на другім: нехай дружка на дружку дивлють ся!

Мястковский.

А хиба козаки того не роблять? В Київі мало що за час замішаньня скількі побито шляхетського стану! І тепер Нечай, полковник брацлавський, як звір лютує, Ляхів останки шукають навіт під землею, і неповинна кров струменями тече у Днїпр, взиваючи до Бога як кров Авеля.

Хмельницкий.

Не казав я неповинних забивати, але тих, которі над вірою православною згнущали ся. Мій Київ, я князь і воєвода київський, бо менї його Бог дав навіт і без шаблї.

Кисїль.

Пане гетьмане запорожський! Non vides пришлих речей, coecus фортуною настоящою, которая скоро кому почне над міру ludere, того скоро і відступить: ad vitrum подобне, которое, скоро упадне, то і розібеть-ся. Рач дати fidem зичливости моїй, коли Війську Запорожському

Digitized by Google

хочеш добра. Уже досить маєш фортуни; не спущай ся на дециизию войни, покинь contra Polonos, розгнїваних consiliares, iram et spem victoriae, не усилуй Польщу згубити, Русь хотячи tollere. Одступи Татарів. Чи ти думаеш, що ради піднесеньня віри руської і народа руського вони вам помогають? Вони на розлученьне наше самі сподівають. То для них bonum, коли Ляхи, Литва, Русь, козаки будуть inter se бити ся і един другого губити, а вони всїх sparsim заберуть. Розважь, пане гетьмане, і те: тепер король його милость з тобою cum gratia цертує, а коли ти його ласку постпонуєш, то рушить на тебе військо всею силою. Повір, пане Хмельницький, коли погордуеш моєю радою, нїчого не знайдеш, тількі одну згубу віри і народу руського, і неповинне кров пролита упаде на твою душу.

Хмельницкий *(зрушений).*

Пане воєводо! На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружіе і поти його держати-му, поки життя мого стане і поки вольности не дібю ся. Ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернути ся. Знаю, що фортуна слизька, але надію певну полагаю на справедливость своеї справи і вірую, що Бог потягае за правду. Короля як пана шануємо; панів і шляхту ненавидимо, і нїколи одні другим не будемо приятелями. Єднак завтра я подаю вашим милостям пункта до трактатів; коли щиро схочете на те шлюбованьня позволитй, то і замиритиеь нам не трудно буде, а коли нї, то я не устану од упартої войни, а зрадливого покою — не хочемо!

Digitized by Google

ПРИПИСКИ.

Микола Костомаров.

З автобіографії Костомарова виходить, що отця єго вбили не крепаки за зле обходженє з ними, якого зовсїм не було, але три слуги задля рабунку гроший. Мати, хотя мужичка з роду та лише коротенький час виховувала ся в Москві, не мусїла все лиш по українськи говорити, бо він хлопцем і молодцем не знав української мови, так що не міг зрозуміти Котляревского Енеїди і Салдатського Патрета Квітки, та аж в 21-ім році життя навчив ся мови рідної, заохочений особливо студіованєм гісторії українського народу та збірником народних пісень Максимовича і Запорожскою Стариною Срезневского. З Метлиньским зійшов ся в домі Артемовского-Гулака, коли там якийсь час мешкав, як се тогди в Харкові і Києві було в звичаю, що університетскі професори тримали у себе студентів на станциї. Метлиньский був домашним учителем у Артемовского; він з-разу не подїляв гадок Костомарова о українській літературі і аж пізнїйше приступив до них та став і сам писати українські вірші. В Харкові Костомаров, вернувши 1841. року з Криму, війшов в кружок людей, також відданих ідеї відродженя рускої мови і літератури, як: Корсун, Петренко, Щоголїв, Кореницкий, Писаревский, потім Бецкий; крім того познакомив ся з Квіткою-Основяненком. Учителем гімназияльним був два роки, рік в Ровні на Волини а рік в Києві.

Після амнестії виїхав за границю в маю 1857. р. а вернув в осени і проживав дальше в Саратові. Через сім місяців був там секретарем в губернскім комітеті »по улучшенію быта крестьянъ«; до Петербурга на професора гісторії покликано єго в маю року 185'.

В українській мові він списував і видавав також народні казки і пісні. Н пр. дві такі казки »Торба« і »Лови« поміщені були (враз з трйома віршами) в українскім альманаху Бецкого »Молодикъ« на рік 1843., а потім передруковані

Digitized by Google

в збірнику Рудченка »Народныя южнорусскія сказки« вип. II. Київ, 1870.

З россиийских єго наукових творів важнїйші для нас і в більшій части переложені на руску мову: Двѣ русскія народности, Мысли о федеративномъ началѣ древней Руси, Черты народной южно-русской исторіи, Исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей, Богданъ Хмельницкій, Гетманство Юрія Хмельницкаго, Гетманство Выговскаго, Мазепа і и. Писав також багато дрібнїйших статей, лїтературних розправ, рецензий, полемік і и., як н. пр.: Правда Полякамъ о Руси, Правда Москвичамъ о Руси, Малорусское слово, Украинофильство, Крашанка г. Кулиша, П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность, О нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка несходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ (в Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1863, CXIX, 45—46) і и. Також драми і повісти писав в российскій мові, як: Кремуцій Кордъ (гісторична драма з часів римского цїсаря Тіберія), Кудеяръ (гісторична повість з часів царя Івана Грозного), Черниговка (билиця з другої половини 17-ого віку, в сій повісти бесіди Українців подані в украіньскій мові) і и.

А. ПОЯСНЕНЯ.

І. Сава Чалий.

Сей драматичний твір написав Костомаров, як сам зазначує на передї, на основі украіньскої народної пісні, яка містить ся в збірниках Максимовича і Вацлава з Олеська та в Запорожскій Старинї Срезневского. Подїї відносить Костомаров до року 1639., бо тогди, коли він писав сю драму, с. е. в р. 1838, правдива гісторія Сави не була ему ще знана, і аж пізнїйше виспїджено, що Сава Чалий жив сто лїт пізнїйше в часах гайдамаччини, як се впрочім і представляє польский поет Словацкий в своїй драмі Sen srebrny Salomei, написаній р. 1843. Гісторичний Сава Чалий був запорожцем і потомком кошового атамана Якова; він зібрав шайку гайдамаків (Волохів, Циганів, Поляків і Запорожців) та удаючи прихильника короля Станислава Лещиньского нападав на добра польских панів з партії Августів саксоньских. Гр. Потоцкому удало ся дістати єго в свої руки: він лишив ему вибір бути як гайдамака всадженим на кіл або воювати з гайдамаками а особливо з запорожцями. Сава став на службу Потоцкого, зістав полковником надворних козаків єго, побивав запорожців

Digitized by Google

і дістав в нагороду село на власність. О его смерти нема гісторичних документів.

Я мав отсї матеріяли: 1) Сава Чалий, драматическія сцены на Южно-Рускомъ языкѣ. Сочиненіе Іереміи Галки. Въ Харьковѣ 1838 года. 2) Збірникъ творівъ Іереміі Галки. Одесса. 1875. — В першім з сих виданъ захована правопись т. зв. етимольогічна після Максимовича, ремарки подані в россійскій мові; в другій книжцї правопись фонетична після Кулїша (з ъ-ом), ремарки в українській мові.

Дія I. Стор. 74. стр. 10. масниця = сиропустний тиждень. — 19. клюга = шпичка, шпиль, вістрє списи.

75, 25. супостат = неприятель, противник. — 10 з д. фуґа = заверюха, метїль. — 9 голїнний = 36, 4.

76, 1. па вспряжки = на правду, по правдї. — 5. музувір = бузовір, чоловік без віри, бусурмен. — 22. турський шалтан = турецкий султан.

78, 3 з д. оплошав = став плохшим, гіршим.

80, 10. пирсъкії = порскі, бистрі. — 11. самопал = давна ручниця з люнтом. — 13. булатний = стальовий, крицяний.

81, 10. умістї (росс. вмѣстѣ) = разом, вкупі. — 22. презволяйте ся = гостїть ся. — 9 з д. залучав = добував. — 8. страшна неділя = страстна неділя, великий тиждень.

82, 21. жахом = страшно.

84, 16. нагибала каменюку = здибала камінь, натрафила на к. — 17. налигати = путати, вязнити. — 22. личман = вівчар, пастух.

85, 9 з д. Терехтемирів = місто над Дніпром, висше Канева, колись головна столиця козацтва, надане королем Степаном Баторим гетьманови козаків.

86, 9. у сїм вас не поражу = сего вам не дораджу. — 20. прічки = пріч, проч.

87, 10. плигати = скакати. — 12. зараз = що іно, власне тепер. — 13. ка = кае, кає, каже.

88, 1. маяти = порушати, махати. — 14. зневіряють = поневіряють. — 15. зуривочна = нарушена. — 7 з д. помикають = помітують.

89, 7. бути мусив = бути повинен, міг. — 22. нема путьтя = нема ладу, ради, пожитку.

91, 15. худоба = майно.

92, 20. шелехнути = счезнути, пропасти.

Digitized by Google

95, 11. сумлити ся = сумнити ся, бути в непевности

Дія II. 97, 8. чого доброго = може бути. — 21. дошпетний = порядний.

98, 6. зобіжати = кривдити, зневажати.

101, 6. протесати = протеряти, стратити.

102, 11. каталажний = неспокійний, не даючий спокою, нещасний. — 20. молода = наречена, невіста. — 22. до ділa = ладно, гарно. — 4 з д. ач = бач, диви!

103, 2. худий (росс.) = лихий, поганий.

107, 12. ік злидню = к чортови, до лиха, на погибель.

108, 8 з д. стóїв = стóяв (3), варт був. — 6. напусту напустили = крику наробили. — 1. родина = рідний край, вітчина.

109, 1. нажив ся = надбав добра, збогатів. — 10 з д. посполиту = річпосполиту, республику (с. е. польску державу).

110, 1. увоймуть ся = вгамують ся, утихомирять ся. — 5. вóтчина (росс.) = дідівщина, батьківщина, нерухомий земельний маєток (особливо великий).

Дія III. 110, 24. одвод зробить = звести, здурити, ошукати. — 10 з д. ізражати = здраджати. — 3. підрадити = звести.

111, 5. не потураю = не зважаю. — 10 з д. спесивий (росс.) = гордий — 4. рахманний = розважний, понурий.

112, 16. хоромина = дім, двір.

113, 5 з д. утрончити = utrącić, всадити. Лист Конецьпольского уложений в польско-рускій мові.

115, 8. диковина = дивовище, диво. — поважте ся = спустіть ся.

117, 7 з д. ка зна = кат знає.

118, 16. бали (росс.) = баляси, балаканки, баналюки.

119, 19. сорочки прудимо = ловимо блохи в сорочках.

120, 22. чахлий = змарнілий, слабий.

121, 1. уважити (росс.) = ушанувати, поважати. — 11. у глибку = глубоко під землею. — 23. затіяти = замислити (щось злого).

Дія IV. 126, 9. лихувати = лихо творити або замишляти.

128, 10. роздобаривать = розводити ся, роздебендувати, балакати.

Digitized by Google

129, 9. потуга = потуха, потїха. — 6 з д. запирханий = задиханий.

130, 1. крій = край, коло. — 11. рядна = умова, уговір.

131, 18. балка = низина, долинка в степі.

132, 3. кравчина = відділ козацкого війска.

Дїя V. 132, 7 з д. геманів = гемоньский, демоньский, чортячий. — крюк = крук. — 6 бовдур = комин.

133, 10. замеріяло = замріло.

134, 10. кришечка = крихта, крихітка. — 4 з д. вялити = робити що хтось вяне, обезсилити.

136, 19. увязнути = застрягнути. — 6 з д. пранцї = хороба (сифілїс).

137, 3. увойметь-ся = 110, 1.

138, 5. признав = пізнав. — 22. тебе розщитати = обрахунок з тобою зробити, порахувати ся.

139, 22. вередовати = броїти.

140, 3 з д. рішили супостатів = зробили конець з ворогами, подадили.

143, 7. обнести = обмовити, оклеветати.

II. Переяславська ніч.

Матеріяли: 1) Переяславська ніч, трагедия Єремії Галки. Львівъ. 1867. (Передрук з новорочника »Сніп« Корсуна, Харків 1841) — 2) Збірник творів Іеремії Галки. Одесса. 1875.

»Мені пошкодило багато, каже Костомаров в своїй автобіографії, довіре до таких мутних жерел, як »Исторія Руссовъ« Конисского і »Запорожская Старина« Срезневского; крім того я попав в високопарність і ідеальність, яку я розвив в собі під впливом Шільлера.«

Переяслав = старинне місто на полудневий всхід від Киева, заложене ще Володимиром В. — О Лисенку гістория знає стілько, що він був ватажком одного загона, котрий називав ся вовгурівцями і відзначав ся особливою лютостію против Поляків.

I. 145, 7. гірлиґа = палиця пастуша в горі закривлена — 12. кравчина = 132, 3. — 19. поміха = перепона, перешкода. — 4 з д. свиріпа = таке зїлє, хабузе.

146, 18. родина = 108, 1 з д.

147, 3. масниця = 74, 10. — 14. паплюга = ледащиця, фльондра — 19. валка (польске walka) = борба, боротьба. — 22. ке = давай, ну, но. — 24. скорють ся

Digitized by Google

= покорять ся. — 8 з д. конати = конець робити, убитп. — 4. закази = замови, прикази. — 2. зачадїв ся = закурив ся.

148, 10. одлигнувши = відотхнувши, прийшовши до себе. — 20. прощоного = прощального, остатнього [?]. — 23. Тясмин = правобічний доплив Дніпра.

149, 13. замоторошніє = надоїсть [?]. — 22. литанїю = Поет представляє унію як тут так в инших місцях після погляду тогдїшних противників еї. — 9 з д. сьомиця біла = великий (страстний) тиждень. — 5. на одкупі = в аренді.

150, 23. у глибцї = 121, 11.

151, 9 з д. шличок = висока кінчаста шапка з кожуха. — 3. дубить = лупить, видушує.

II. 154, 1 з д. глузд = глуз, глум.

155, 4. варнякав = плїв дурниці. — 19. ланець = обірванець, обідранець. — лапура = драб, батяр.

III. 155, 1 з д. пеня = біда, напасть.

156, 4. насильно накажем = силою прикажемо, змусимо. — 10. залучають = 81, 9 з д. — 17. кучка = купка. — 21. усердьде = ревність, щирість.

157, 10. лик = гурма, хор. — 22. уважте = 121, 1.

158, 14. запрет = заказ, заборона.

IV. 160, 3. в-мить = сейчас, в одній хвили.

161, 10 з д. пика = писок, морда.

162, 4. прохожалий = прохожий, проходящий. — 7. мацапура = машкара, прочвара. — 18. комезити ся = сердити ся, нередувати.

163, 1. пошлина за одкуп = мито (чинш) за аренду, посесию.

V. 167, 19. в серцях = в гнїві. — 3 з д. блекота = наркотичне зїле викликуюче одур та шал.

169, 7. овсї = зовсїм.

170, 10. умістї = 81, 10. — 22. намітьте = назначіть.

171, 14. розвага = відрада, пільга.

172, 20. стрижень = струя, ріка. — не мусить = не може (89, 7). — 10 з д. жахом = 82, 21. — 4. шульпіка = шуляк, ястріб. — стовб = стовп.

173, 19. поріз = порізно, поодиноко. — 10 з д. убратись = вибрати ся, забрати ся, дістати ся. — 8. лагер (росс.) = табор, обоз.

174, 9. пацюк = щур.

Digitized by Google

175, 23. грубити = грубо поводити ся. — 3 з д. половідь = повідь, повінь.

176, 2 з д. мусиш = повинен (89, 7).

177, 23. шляти ся = швендяти, поплести ся.

178, 14. ущухнути = уложити ся, уступити. — 16. нетря = дебра, байрак. — 17. лещинник = ліщина.

181, 3. назирили = назирнули, узріли. — 8. нозор = ганьба.

VI. 185, 4. гаспид = гадина, чорт.

VII. 188, 14. пеняєш = отягаєш ся.

189, 12. дружка дружку = друг друга, одно другого.

191, 11. устрівав = стрічав.

VIII. 196, 17. бахур = хабаль, любас.

IX. 197, 8. люби (церк.) = любов. — 7 з д. так-же = так само.

199, 3. худий = 103, 2.

201, 13. рюма = плакса. — 14. закажіть = замовте, прикажіть (147, 4 з д.).

205, 4 з д. розщитав = 138, 22.

206, 4. розтошно = щедро, рясно, злишно.

208, 10. рачитель = старатель, плекатель.

III. Загадка.

Матеріяли: 1) Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ. Петербургъ, 1862. VI. — 2) Збірникъ тв. Ієр. Г. Одесса. 1875.

209, 3. З народньої казки = Казку ту »про Дівку Семилітку« записав Костомаров в Острогожскім повіті Воронїжскої губернії в 1840-ім а видав окремою брошуркою в Петербурзі в 1860-ім році.

I. 209, 10 з д. вязнеш = навязуєш ся, накидаєш ся. — 2. розквашу = зібю на квашу, лемішку.

210, 9. ханьки мняти = дармувати, пустовати. — 19. хавтурка, хаптурка = хапанка, збиранка. — 5 з д. на-вдиранці = на-втїкача, на втеки.

211, 3. повітка = піддаше. — 18. рогач = ожог, гачок до печи.

212, 3. копицьке = в спілку сіяне збіже. — 24. шолопай = дурненький. — 25. кішка = кітка.

213, 1. сковорода = пательня. — 9 з д. захляв = утомив ся, знеміг ся.

Digitized by Google

II. 213, 2 з д. товстопузий = з товстим пузом, грубим черевом, череватий.

214, 2. третячок, третяк = фігура в танцю, танець; третячка на зубах вигравати = вибити кого по зубах. — 12. пелька = пасть, горло. — 16. жолаю = желаю, жичу. — 21. тошно = тошно. — 2 з д. ослухатись (росс. ослушаться) = не слухати, непослушним бути.

215, 1. четвертак = чверть рубля (= 64 сот.). — 3. жалувать = дарувати. — 4 з д. запомнить = забути — судир = пан, добродій.

216, 9. тю-лю = вираз глумлення: ая, еге, і т. и.

217, 9 з д. копилити = кривити.

III. 218, 7. жалує на опекунство = обдаровує опікою (ласкою). — 9. дзуски = засї. — 19. довбешка = довбенька, довбня. — 23. харцизяка = розбишака. — 25. убрались = 173, 10 з д. — 3 з д. не кушить мовчаночка = не годує мовчанка. [?]

219, 3. кебета = здібність, здатність. — 10 з д. барилу з кухви глузувати = барилці з куфи насьмівати ся. — 2 з д. бейбас = бельбас, йолоп.

220, 12. гихо (росс.) = помалу. — 15. зайом = позичка, позичане. — 3 з д. сирівець = бураковий квас, тай взагалї квас.

221, 23. зробить з однолїтків плуг = однорічних бичків запряже до плуга. — 6 з д. з сина = з біса.

IV. 223, 1. гирявий = обстрижений. (»Гирявими називають по домах малолїтних хлопців і дівчат, котрими кождий поштуркує ся: нехарних, замазаних, з головами осмаленими або остриженими.«) — 6. дубиняки = буки. — 7. спина = плечі. — 19. копа = пів рубля. — четверть = трошки більше як 2 гектолїтри. — 23. набавляє = додає. — 24. містяне = акциза. — 10 з д. стало буть що = значить, отже. — 9. зчести = зрахувати.

224, 1. полтина = копа, пів рубля. — 3. достолно = достотне, зовсім. — 7. итого (росс.) = разом. — 14. цїлковий = (цїлий) рубель. — 19. лїк = рахунок. — 6 з д. стовповий дворянин = знатний шляхтич (дворяне першої ранги в цивільнім стані від 8-ої, в войсковім від 14-ої кляси). — 4 з д. поручик (росс.) = поручник

225, 13. мов = мовби, ніби-то. — 22. вийок, віє = дишель волового воза. — голобля = дишель волових саней.

226, 2. асигнация = паперові гроші (банкноти)

Digitized by Google

в Росиї, котрі давнїйше мали $3^1/_3$ раз меншу вартість від срібних.

V. 226, 2 з д. рундук = ґанок.

227, 4. ґренджоли = сані. — 5. полоз, полозє = частина саний.

VI. 227, 18. пожалуста [власт. пожалуйста] (росс.) = будьте ласкаві. — 24. перепороть (росс. = перешмагати, випарити. — 8 з д. зазнати ся = згордїти, запишати ся. — 5. тиськати ся = напихати ся.

228, 16. розшолопати = розмотати, розібрати. — 5 з д. стул (росс.) = столець.

230, 1. обідьдя = обручі на колеса. — 4. тин = пліт. — 23. віжки = важки, лїци.

231, 7 з д болотяний = чорт що в болотї сидить.

232, 4 з д. призволяйте ся = 81, 2[illegible].

233, 10. грубити = 175, 23. — 18. шолудивий = паршивий.

VII. 233, 10 з д. диманова = 132, 7 з д. (ґеманів). — 7. жевжик = фертик, чепурун, хват. — 4 хвиськати = ударяти батогом або різкою.

IV. Лїричні і епічні поезиї.

Матеріяли: 1) Украинськіи баллады Іереміи Галки. Харькôвъ. Року 18[illegible]9. (На заголовній сторонї стоїть мотто: На Вкраинѣ всёго много, меду и горѣвки, Дѣвки краснî й молодицî усѣ чорнобрôвки. Галицкая пѣсня.) [Чч. 7, 8, 11—13, 25-36.] — 2) Основа. 1861, I, II, III. [5, 9, 16, 17.] — 3) Збірникъ творів Іер. Г. Одесса 1875. [1—5, 10, 14—24, 37-66.] — 4) Сьвіт, ілюстрована літературно-політично наукова часопись. Ві Львові 1882, 13. [6.]

Баляди написав Костомаров по-части ще перед Савою Чалим, коли, як сам признав в своїй автобіоґрафії, ще не познакомив ся добре з україньскою мовою і народностію. В два роки потім видав новий збірник своїх поезий п. з. »Вѣтка«, передрукований відтак в Одескім збірнику з р. 1875. Замітно, що славний российский критик Бєлїньский, котрий опісля остро осудив і Квітку і Шевченка, розбираючи »Українські баляди« і »Саву Чалого« признав Костомарову »безспорний талант«.

А.

I. Пісня моя. 236, 9. Сосна = правобічний доплив Дону. — 1 з д. припотень, припутень = такий птах по-

Digitized by Google

льовий. — 237, 6. слобода = хлопска поселість, вільна від панщини і данин — 14. кручина (росс.) = журба, сум. — 3 з д. родина = 108, 1 з д.

2. Клятьба. 238, 5. без одривки = без устанку. — 16. мено, меньня = імя.

3. Згадка. 238, 9 з д. оцьвянок = клец, пень. — 239, 2 валка = 147, 19. — 10. тошно = тоскно, сумно.

4. Могила. 240, 10 з д. кравчина = 13', 3

5. На добра-ніч. 241, 17. обнова = всяка нова річ, (сьвяточний) дарунок. — 242, 15. розвінчати = вінець зняти, корону відобрати. — 243, 5. нарікає = називає. — 8. змущає = змучує, мучить.

6. Зорі. В »Літературній Спадщині« Костомарова находить ся отсей, значно відмінний а лїпший текст сеї поезиї:

Вийду нічю в чисте поле: гроби бованюють,
Погляну я в чисте небо: там зорі зоріють.
Ясні зорі, красні зорі, любі зорі, милі!
Буду на вас поглядати, стоя на могилї.
Рівним рухом, живим духом на синїм просторі
Огнем грають, сьвітом сяють неодмінні зорі!
Плинуть зорі без упину вічними шляхами;
Не нам, не нам, дїтям праха, любовать ся вами!
Нас неволя, наша доля, на сьвіт породила,
Подражнила свободою, тай не вдоволнила;
Дала розум пізнавати, що ми дурні з роду,
Дала серце нарікати на власну природу,
Обіцала щастьтя-долю а горе послала,
Підманила надїєю а гроб даровала!
Зорі сьвітять, як сьвітили, і будуть сьвітити,
А ми, на їх подивившись, ляжем в землю тлїти
Дражнить вічность чоловіка з темнїй високости,
А могила ожидає його трухлі кости!
Душа рветь ся все до неба — непривітне небо:
Непривітне, безодвітне — нас йому не треба!

1852.

7. Співець. = Сю поезию, як також поезиї 27. Стежки, 32. Пан Шульпіка і 34. Кінь, переложив Челяковский на ческу мову. — 246, 10 з д. ковила = така трава. — 2. увоймуть ся = 110, 1.

8. Дїд пасїчник. 247, 15. терем = велика красна комната. — 6 з д. туляти ся = скитати ся, блукати ся. — 4. папівна = папска, папщина. — 3. хворать = хо-

Digitized by Google

рувати. — 2. налигати = 84, 17. — 248, 9 вмудровалась = умудрила ся, ухитрила ся. — 10. одлигнув = 148, 10. — 15. Петро = заднїпровский гетьман Петро Дорошенко. (Прим. Костомарова.) — імянитий = визначний, славний. — 16. Хмельницького воленя допевняв = добивав ся того, чого хотїв Хм. — 20. нагибать = 81, 16 — 249, 1. Павло = наказний гетьман і полковник чернигівский Павло Полуботок. (Костом.) — 5. з'їднати = з'ймати. [?]

9. Співець Митуса. 249, 16. Дажбог = бог сонця у давних Славян; Дажбожий внук = князь Володимир Вел. — 17. коромоли, крамоли = колотнеча, чвара, ворохобня. — 20. Впав Володимир волинський = року 1241. — 21. Ростислав = син чернигівского князя Михайла, воював кілька разів против Данила, р. 1248. за помочію декотрих галицких боярів заволодїв Галичем а висланий ним Константин рязаньский за помочію епископа Перемишлем, але Данило поспішив з Холма і відобрав Галич а его полководець Андрій Перемишль. В борбі Ростислава против Данила брали участь також Угри і Поляки. — 250, 7. пороки = тарани. — 10. поток = заточенє, полон. — 11. тул = така шапка. — прилбиця = часть шолома закриваюча лице. — 17. буїсть = буйність. — 22. одмінити = віддати в заміну. — 9 з д. согласка = згода. — Сей вірш написаний в році 1850

10. До Марії Потоцької. Недалеко палати ханів в Криме взносить ся могила, збудована на орієнтальну манїру з округлою копулою. Тамошнїй нарід оповідає, що сю могилу поставив хан Керим Гірей для своєї бранки, християнки Марії, котру дуже любив. На тій основі написали Пушкін поему »Бахчисарайскій фонтанъ« а Міцкевич сонет Grób Potockiej. Оба поети представляють ту бранку Полькою, Пушкін називає її княжною. — 251, 2 з д. ревнивий = заздрісний. — 252, 10. мулла = татарский або турецкий священик. — 21. Девлетів і Ісламів = ханів кримских. — (Сю поезию і 18. Пантикапею написав Костомаров, пробуваючи в Криме 1841. р.)

11. Щира правда. 253, 21. туляче = 247, 6 з д. — 254, 2. вовтузити ся = борикати ся, тягати ся. — 5. згору = згірю. [?] — 22. канава (росс.) = рів, канал. — 9 з д. рештовати = ладити, готовити. — 255, 16. строй (росс.) = шик, лава, ряд. — 18. унишкли = утихли. — 9 з д. яриза = пяниця, лихвяр. [?]

Digitized by Google

12. Полтавська могила. 256, 5. [і]згарб = снїговиця, метїль. — 10. мерiє = мрiє (133, 10).

13. Перебийніс (256). = Про ватажка козацкого Перебийноса росказує ся в народних пісняхъ, як він побивав Поляків та як єго раз напали Поляки переважними силами і вбили, коли за ними з чурою загнав ся. В дїйстности ж згинув Перебийніс р. 1648. від повітря. — 257, 21. дuман = демон (233, 10 з д.).

14. Ластівка. 257, 2 з д. на славній долинї = в Долобску. — 258, 7. Київський = Сьвятополк (щó осліпив Теребовельского князя Василька). — 8. Владuмир = Володимир Мономах, внук Ярослава Мудрого (став опісля по смерти брата Сьвятополка великим князем в Киеві, 1113. —1125.). — 259, 2. Дону = Половцї мешкали над рікою Доном. — 8 смерд = селянин, хлїбороб. — 262, 5. вшестя (ушествіе) = вознесенiе. — 6. стольний = столичний. — 7 з д у страшний понедїлок на Салницї = в році 1110. в страстний понедїлок побили Русини Половцїв на прах над річкою Сальницею. — 263, 14. колодники = бранцї (в колодї, в дибах). — 264, 19. нарядний = оказалий, чепурний. — 1 з д. на нищую братью = на убогих людей, на бідних. — 265, 4. вопила (церк., росс.) = голосила, лементовала.

15. Грецька пісня. 267, 3. Клефти = верховинцї грецкі, подвижники повстання против Турків (= музунірів в р. 1821.

16. Еллада. 267, 4 з д. Парѳенон = славна сьвятиня богинї Атени в замку Акрополїс в Атенах. — 3—1. Солон і Демосѳен = звістні з гісторії славні Атенцї, Тимолеон = гетьман в Сицилії.

17. Давнина. 268, 16. Маїн синок = Гермес, бог хитрощів і торговлї. — 19. Арей = бог війни. — 8 з д. Прометей = божий син а приятель людей, викрав від богів огень і занїс на землю, за-те казав єго верховний бог Зевс або Юпитер приковати до скали, а орел що-дня розривав єму печінку. — 6. сцапати = схопити. — 3—2. дощ золотий... бичком = Юпитер звів царівни Данаю і Европу перемінивши ся в золотий дощ і в бичка.

18 Пантикапея (269) = старинна кольонїя грецка (нинї Керч) на всхiднім побережу Криму, була якийсь час перед Христом) столицею боспораньского царства. — 8 з д. мусур, мусор = груз, грузь. — 7. склеп = склепіне, пив-

Digitized by Google

ниця — 4. жутко = тяжко, моторошно. — 270, 5. трухлий = спорохнявілий. 12. навязливий = влізливий (20 ', 10 з д.). — 271, 10 з д. амфора = старогрецкий збан з двома ухами, де переховувано також попіл зо спалених мерців; на тих збанах були малюнки. — 272, 2. Тартар = назва пекла у Греків і Римлян. — 11. Седена = місяць, богиня місяця. — 18. гребець = весляр. — 20 Аврора = ранна зоря (богиня грецка і римска). — 273, 17. тризна = поминки.

19. **Турнїя** (274) = таке ігрище лицарске. — 13 Лаба = головна ріка в Чехах. — 19. обідець = колїсце, перстень. — 275, 9. в замирї = в часї спокою. — 15. ограда = обгорода, обгороджене місце. — 23 герець = герц, стичка, поединок. — 7 з д. баский = бистрий. — 6. вигляти, виляти = уганяти ся. — 5. дружка від дружки = 189, 12. — 276, 9 з д долївка = діл, земля — 1. сїтка = панцир, дротяна сорочка.

20. **До жидівки.** 278, 16. війниця = повіка. — 279, 6. Веѳиль = прастаре місто в Палестинї на північ від Єрусалима. — 20. жатись = стискати ся. — 280, 6. зачорствіти, зачерствіти = затверднути. — 10. соромницький = соромний, поганий, гапебний.

21. **Дика коза.** 280, 7 з д. провальля провал = пропасть, яр.

22. **Жуба єврейска.** 281, 17. розорен = зруйнований, знищений, збурений. — 2 з д. припетень = припотень 236, 1 з д. — скота = яма, леговище.

23. **Погибель Єрусалима** = зруйноване міста р. 70. по Христї пізнїйшим римским цїсарем Титом. — 282, 14. Седекія = остатнїй король царства юдейского; вавилоньский король Набуходоносор здобув і зруйнував Єрусалим а его осліпив і взяв в неволю (р. 586. пер. Хр.).

24. **Погибель Сеннахерибова** = Ассирийский король Сеннахериб хотїв р. 713. пер. Хр. здобути Єрусалим, але морове повітре знищило его велике войско і він поспішно зо страхом опустив юдейский край. — 285, 6 з д. мають = повівають, колишуть ся (88, 1). — 3. шайтан = сатана.

Б.

25. **Чорний кіт.** 286, 3. ное (росс.) = ние. — 8. перхлива = порхлива, жахлива. — 8 з д. гапличок = гафтка. — 2. ширитвас, шерітвас = бочка з двох частий

Digitized by Google

зложена, ґільнина. — 287, 7 з д. мастерить (росс.) = майструвати.

28. Поцїлунок. 290, 3 з д. хлїби уберуть = збіже зберуть — 2. крупний (росс.) = грубий, краплистий, густий. — 291, 9. зле = злюцо, люто.

29. Зірочка. 291, 19. простягла ся = »Миряньска байка каже: коли по небі перекотить ся зірка, есть те де небудь дївчина віддала ся.« Костомаров. — 292, 5. налой = аналой, столець (в церкві до читаня євангелія і т. и.).

30. Великодна ніч. 292, 2 з д. обхожденьня = процесия (доокола церкви на великдень).

31. Посланець. 294, 6. плоскінь (поскінь) тїпає = коноплї (або льон) ломить, крушить. — 21. нурити ся = хмурити ся, гнївати ся. — 9 з д. підобгав ся, розплатав ся = стратований, розплатаний. — 295, 2. спужнув ся = напудив ся. — 5. балка = 131, 18. — 10. роду = племени, краю. — 12. чолом каже = поздоровляє.

32. Пан Шульпіка. 295, 15. рябець = яструб. (?) — 296, 10. кручина = 237, 14. — 20. шатнула (ся) = кинула ся скоро. — їднати = 249, 5. — 22. повидала = зазнала. — 297, 2. уразки = урази, уразливі бесіди. — 3. опаска = обава, осторожність. — (»Есть то старосьвітска вість: на Вкраїнї, кажуть, був за стару годину якийсь пан Шульпіка, багато шкоди сусїдам чинив; народ злютовавсь і забив його. Певне то есть який польский пан, а дїяло ся се за ті роки, коли Україна під ляцкою кормигою страждала.« Костом.)

33. Отруї. 297, 14. вистачує = доставляє, придбає. — 298, 13. кораблик, караблик = жіноча шапка (чіпець) з рогами. — серпанок = тоненьке полотно. — 15. парчовий = з матерії тканої золотом або сріблом. — 18. плигають = скачуть, вискакують (87, 10). — 23. тревний = поживний.

34. Кінь. 299, 21. притко = прудко, хутко, борзо — 300, 13. стухати = потихати, западати. — 17. штиркати = штуркати. — 18. вихати = рухати, гойдати.

38. Соловейко. 305, 9 з д. їлина = ялиця.

42. Мана. 310, 7. тала = пятерка, (лаврова) верба — 311, 7 з д. пролїска = ростина-квітка з родини анемонів

43. Кульбаба. 313, 20. половідь = 175, 3 з д.

45. Дїдівщина. 315, 15. любастровий = алябастровий. — 316, 1 з д. горицьвіт = квітка з родини анемонів — 317, 11. лик = 157, 10.

Digitized by Google

47. Дівчина. 318, 1 з д. невяльний = невмінучий. — 319, 8. воронець = (квітка) піонія, пивонія.

48. Хмарка. 321, 6 зд. уряд = навряд, ледве, добре.

49. Сон. 323, 20 чорствіти = 280, 6. — 21. карявий (росс. корявый) = карлючковатий, дзюбатий.

51. І. І. Срезневському = Ізмаїл Іванович Срезневский учив ся славяньских язиків за границею, а вернувшись в Россію мав славні виклади о них в Харківскім університеті, займав ся також народною літературою українською і писав о ній.

52. Баба Гребетничка. 325, 5 кобилиця = кобилбилиця, небилиця, байка. — 6. лик = лице, вид, образ. — 9. дивозії = дива — 11. ослін, ослонець = лавка, столець, звичайно накриті (ослонені) килимом. — 21 розташувати ся = розложити свій крам, розводити ся. — 10 з д. возити ся = зле поводити ся, поступати

54. Забаченьня. 327, 5 з д. присталий = відповідний. — 328, 6. наріканьня = доріканє, докорюване.

57. Березка. 332, 16. непогожий = негожий, нездалий.

58. Паникадильце = ліхтарик, лямпочка — 333, 11. хвилити, хвилювати = фалювати.

59. Вулиця. 334, 12. волосожар = найбільша і найяснійша громада зьвізд на небі, Оріон. — 16. жирувати = жартувати, грати ся.

60. Попріки = доріканя, докори.

61. 336, 19. сцільникові = медові.

62. Брат з сестрою = Іван та Марія, viola tricolor. (Костом.) — 337, 2 з д. із хлібами = зо збіжем. — 338, 4. аркан = мотуз. — 13. хворботи = постіль. [?] — 15 блаватас = матерія з блаватного (= синього) шовку. — 339, 5. утворний = красний з виду, красної стати. — 7. просьвіщати ся = блищати, відзначати ся. — 20. басан = така матерія вовняна (чи шкіра овеча). — 22. Бендери = місто над Дністром в Бесарабії, колись сильна кріпость турецка. — 341, 18—23. Сесї верші, як також 342, 8—9 — народні. (Костом.) І матеріял до сеї поезиї, як і до деяких инших, взятий з народної пісні.

64. Панич і дівчина 343, 10 з д. З польскої мови = з Міцкевича. — 346, 10 з д. ляси = залицяня.

Digitized by Google

V. Статі прозаічні.

Матеріяли: Основа 1862, VI, IX.

І. Християнство і кріпацтво. 349, 5 з д. Аскоченський = професор духовної академії в Києві а потім редактор »Домашньої Бесѣд-и«, в котрій воював против всяких ліберальних думок.

»Християнство і кріпацтво« вийшло яко друга часть статьі »Мысли Южнорусса«. В першій части (Основа, 1862, V), писаній по россійски, Костомаров порушив конечну потребу видаваня просьвітних книжок для народу. Під сею статьею і під »Загадкою« підписав себе своїм іменем.

2. Суд Чехів над собою. Сеся статья надрукована була без'іменно. М. Комаров (в Показчику нової української літератури) і Ом. Огоновский (в Історії літератури рускої) приписують її Костомарову, тілько-ж она не находить ся в спису єго творів в »Литературн-ім наслѣді-ю« і ледве чи єму принależить; але она цїкава і дуже прикладна для Русинів, отже хочби і з сеї причини поміщає ся тут. — 354, 14. арава = зграя.

VI. Літературна спадщина.

Поміщені тут твори взяті з книжки »Литературное наслѣдіе Н. И. Костомарова[.] С. Петербургъ[.] Типографія Стасюлевича 1890«; за житя автора они не були друковані.

І. Дитинка. 360, 8. м зильна = маленька. — 13. кросю = кришечко.

2. Зозуля. 361, 23. сон-трава, сон-зїлє = квітки з родини анемонів — 6 з д. круча, крученька = крутий, стрімкий берег, стромовина — 362, 22. качати (росс.) = колисати.

3. Єврейська співанка. 363, 6. Кедрон = річка і долина коло Єрусалима. — 7. Сіон = горбок в Єрусалимі на котрім стояла сьвятиня також той горбок, де стояв замок Давида), також взагалї Єрусалим.

4. Явір, тополя і береза. 364, 1 з д. річ повожає = бесїду веде, розмову провадить.

5. Верба. 365, 13. Пісня Дездемони = Ся пісня есть вільний переклад з Шекспіра. Дездемона = донька венецкого сенатора а жона мурина Отельля, котру пристрастний муж в приступі заздрости задусив.

6. Наталя. 366, 7. З народнього переказу = »Нїмецкий переказ, о котрім народна пісня дала Бірґерови гадку написати свою Лєнору, есть і у нас. Я віднїс сей переказ до

Digitized by Google

найсьвіжшої гісторичної події, облоги Севастополя Англійцями і Французами.« Костомаров. (В два роки потім автор переробив сей вірш в намірі видати его враз з иншими віршами, але перерібка нігде не знайшла ся.) — 22. Альма = річка в західній части Криму, над котрою Французи і Англійці побили Россиян 20. вересня 1854. — Інкерман = місто в західній части Криму, де Англійці і Французи побили Россиян 5. падолиста 1854. — 367, 4—5. Сі верші, як також 19—1 з д.; 368, 19—21; 369, 6—11, 20—9 з д., 6 з д. — 370, 8; 370, 21—1 з д.; 371, 19—23, взяті, як пише Костомаров, з народної пісні. [?] — 370, 2. солонець = такий гриб. — глигати = лигати, ликати, глитати. — 8 з д. степовик = мешканець степу, запорожець. — лугар = мешканець лугу, розбишака. — 371, 8. гурба = юрба, гурма. — 10. Перекоп = вузкий шмат землї, щó лучить Крим з сухопутєм. — 15. водополь = водопій, водопійло.

7. В осени літо. 372, 15. настоящий = дійстний, правдивий.

8. Українські сцени. Візд Хмельницкого до Киева відбув ся в першіх днях сїчня а переговори з польскими комісарями в днях 10.— 6. лютого 1649. р. Впрочім гл. Костомарова гісторію Богдана Хмельницкого I, 5 і 6 (і 4). — В латиньскім тексті є богато похибок, декотрі я поправив. — I 373, 7. крин = лілія, квітка.

II. 374, 22. побрезґувати = погорджувати, цурати ся. — 375, 6. ґлаз (росс.) = око. — 7. заказав = замовив, приказав. — 8. стряпка = кухарка. — 15. урожоний = благородний, шляхетний. — 21. налізти = знайти, znaleźć. — 23. слине = славна єсть, słynie. — 376, 17. передсявзято = підпринято, піднято, przedsięwzięto. — 377, 1. утримовати = стримовати. — 23. сусте ся = сунете ся, пхаєте ся. — 378, 5 з д. анті[с?]паст = опірний, противник. [?] — 379, 16. Арій = сьвященик з Александрії в Єгипті, котрий не признавав Ісуса правдивим Богом. — 21. зополний = zupełny, повний, цілковитий, совершений. — 380, 2. обличитель = виказчик, доказчик. — 19. поношеніе = ганьба, наруга, зневага.

381, 19. направляти = наводити, звертати, рихтувати. — 5 з д. інквізиция = суд над єретиками, котрих карано вязницею, забранєм майна або смертію. — 382, 5. уступаючи = вступаючи, входячи, вмішуючи ся. — 7 з д. убравсь = 173, 19. — 383, 4. подобало =

Digitized by Google

годило ся. — 1 з д. звлаща (поль.) = особливо. — 384, 6. Хмельницька = Тогдішня друга жінка Хмельницкого мала бути вдова чи таки ще жінка шляхтича Чаплиньского; пізнійше казав Хмельницкий її за невірність повісити враз з коханком, єго ключником. — 3 з д. cicisbeo (італь., вимовляє ся чічісбео) = приятель дому а товариш замужної жінки.

385, 7 з д. полецаймо ся = поручаймо ся, здаймо ся на, polecajmy się. — 386, 11. твари = сотворіня. — 24. кварцяне війско = стале войско в Польщі, удержуване для »поточної« оборони з четвертої части (кварти) доходу з королівских дібр. — 387, 9. повадка = (лихий) звичай, привичка. — 20. обелги = obelgi, зневаги. — 389, 10. личба = число, рахунок, спосіб рахованя. — 14. потребуєть-ся = жадає ся, вимагає ся. — 390, 3. Ногайці = племя татарске. — 11. повідаю = скажу. — 4 з д. патріярха = єрусалимский патріярх Паісій.

391, 8 з д. сараю = палати султанської в Цариградї. — 5. рукодайних = з'обовязаних до вірности поданем руки. — 392, 18. брацлавський = Брацлав, місто над Богом, колись столиця брацлавского воєводства (одного з двох воєводств України). — 393, 13. постпонуєш = ставиш по заду, маловажиш.

(Важнїйші зміни в латиньскім тексті: 377, 5. ad arandum vulgus insanum reddere замість ad arandum me vulgus insanem reddere. — 380, 11. necessariae зам. necessitate. — 18. pulvis tuus буде in potentia infernali, імя твоє — поношеніе hominibus a genus коли fuerit, semen diaboli буде per saecula saeculorum зам. pulver tuus буде in potentiae infernalis, імя твоє — поношеніе hominibus a genus, коли fuerit semen diaboli буде per soecula soeculorum. — 392, 6 з д. Non vides пришлих речей, coecus фортуною настоящою, которая .. зам. Non videas пришлих речей coecus фортуною настоящою, спущаємия на patronatum, которая ..)

Digitized by Google

Б. ДОДАТОК.

ДВІ РУСКІ НАРОДНОСТИ.

(Переклад з россійского.)

Певна річ, що ґеоґрафічне положене було перпою причиною витвореня ріжниці народностий. А чим низше на ступнях цівілізації стоїть який нарід, тим більше і скорійше ґеоґрафічні обставини впливають у него на вироблене свого окремішнього типу. Народи, котрі не мають міцних основ, легко переміняють ся, коли переселять ся з одної країни в другу, бо у них вельми убогий запас вихованя, придбаного на старих селищах. Перейшовши на нове місце і розвиваючись тут дальше, такі народи переймають легко і присвоюють собі ті нові услівя, які надає їм характер нової місцевости враз зі всїми обставинами. Борба може бути тим слабша, чим менше є в народї того, на що можна оперти ся.

Инакше стане ся з народом, котрий на перших своїх селищах надбав собі чого такого, що задовольняло его, що він уважав за користне для себе або за свої сьвятощі. Такий нарід, переходячи в нову країну, переносить туди і свої старі зачатки, і они стають ему опорою, коли обставини нового житя зачнуть спонуковати его до переміни себе. Видима річ, що Анґлїець, коли переселить ся в тропікальні сторони, буде там довго берегти свою цівілізацію, свої навички, свої розуміня, набуті вихованем на своїм північнім острові. Навпаки коли-би громаду американьских Індіян переселити

Digitized by Google

в Россію, то они, стикаючись з Россиянами, переняли би вид пануючої народности краєвої; если ж би лишити їх ізольованими від зближеня до північної просьвіти, то они в найблизших поколїнях перемінили б ся відповідно до клїмату, ґрунту і місцевости і витворили б самі з себе цїлком иншу народність, в котрій тілько слабими рисами відзивало би ся те, що нагадувало би їх далеку батьківщину. За глубокої давнини, за часів молодости народів переходи їх з одної країни в другу виробляли окремішні типи і витворювали народности.

Тількож не самі лише переселеня та ґеоґрафічні услівя взагалї переміняли народи і формували народности; враз з тим впливали на се ще й гісторичні обставини. Народи, перейшовши з одного краю в другий, не проживали самотою, але зносили ся, стикали ся з другими; від сего залежав їх розвій і вироблене форм житя. Инші народи переміняли ся, і не переселяючись, від напливаня або впливу сусїдів і захожих; наконець ріжні переміни в їх громадскім житю витискали ся на народній істоті і клали на будущину особливі признаки, неподібні до попередних. Таким чином мало-помалу нарід в протягу часів переміняв ся і ставав вже не тим, чим був колись. Всьо отсе складає те, що можна одним словом назвати гісторичними обставинами. Тут висший чи низший ступінь розвитку цівілїзації або прискорює або зупиняє переміну. Все тут діє ся після того самого закона, як і тогди, коли переміну витворюють ґеоґрафічні услівя. Нарід більше просьвічений стоїть міцнійше за свою старовину, упертійше держить ся своїх звичаїв і береже память своїх предків. От на приклад Рим, хоч він

Digitized by Google

і завоював Грецію, а она опанувала єго своєю просьвітою; а Галлія, підпавши під Рим, стратила свою мову і народність, бо завойователї еї були більш просьвічені а сильні. Стріча з народом слабшим зміцняє народність сильнійшого, як стріча з сильнійшим ослаблює.

Народність може витворювати ся в ріжних часах людского розвою, тількож се витворюване іде легше в дитиннім віці, ніж в спілім зрості духового житя. Переміну народности можуть викликати супротивні причини, як: потреба дальшої цівілізації і з'убожіне та занепад попередньої, сьвіжа жвава молодість народу і немічна старість єго. З другої сторони майже така сама тривкість народности може походити і від розвитку цівілізації, коли нарід витворив в житю своїм багато такого, що веде єго до дальшої духової праці в тій самій сфері, коли у него є в запасі багато інтересів для вироблення з них нових поїв просьвіти, — може походити і від недостатку зовнішних принук до дальшого оброблюваня запасних матеріялів просьвіти, коли нарід вдовольняє ся заведеним ладом і не поступає наперед. Се останне ми видимо у тих народів, які приходять в стичку з такими, у котрих є більше сили як у них; тогди висші верстви такого народу переймають ту народність чужу, народність над ними пануючу, а маса тримає ся своєї попередньої, тому що пригнетений стан еї не дає їй ані спромочи ся на розвиване тих основ, які у неї лишили ся з попереднього часу, ані переймити чужу народність вслїд за горішними верствами.

Література єсть душею народного житя, єсть самосьвідомостію народности. Без літератури народність єсть тілько пассивною появою, і длятого

Digitized by Google

чим богатша, чим достатнїйша у народа лїтература, тим тривкійше стоїть его народність, тим більше есть порук, що він завзятїйше охоронить себе від ворожих обставин гісторичного житя, тим виразнїйше і яснїйше виявляє ся сама істота народности.

В чім же лежить та істота взагалї? Ми сказали висше, що появи зовнїшнього житя, складаючі суму ріжниць одної народности від другої, суть тілько зверхні признаки, котрими виявляє ся те, що́ крие ся на самім споді народної душі. Духовий состав, ступінь чутя, склад ума, напрям волї, погляд на духове і громадске житє, всьо що́ вироблює вдачу і характер народу, — се укритї внутрішнї причини его відрубности, що́ надають дихане житю і суцільність его тїлу. Всьо, що́ належить до того духового народного состава, не показує ся поодиноко, віддїльно одно від другого, але вкупі, нероздїльно, одно і друге взаїмно піддержують ся, взаїмно себе доповняють, і тому всьо разом складає оден огрядний вид народности.

I.

Приложім тепер сї загальні прикмети до нашого питаня про ріжницю межи велико-рускою а малорускою або южно-[полудневo-]рускою [украïньско-рускою] народностями.

Початок сеї ріжниці як і взагалї розпаданє славяньского племени на відрубні народи губить ся в глубокій давнинї. З тої пори, як о Славянах появили ся звістки у грецких письменників, они були вже роздїлені і стали відомими або яко більші віддїли або як малі галузи, з котрих деякі не знати куди примістити. І так Прокопій дїлить

Digitized by Google

Славян на дві великі галузи: Антів і Славів, Йорнандес на три: Славів, Антів і Венедів. Певно, що кожда з більших галузій ділила ся на менші. На се вказують звістки у Прокопія і Маврікія про те, що Славяне раз-у-раз провадили межи собою війни і жили ґрупами в-розкид; бо де поміж ґрупами народу іде вороговане, там мусять конче через те саме витворити ся етноґрафічні окремішности і відміни. Константин Багрянородний начисляє вже кілька дрібних галузок Славян. Наш перший літописець виставляє спеціяльно відділ Руских Славян роздробленим на кілька галузій, кожду з відмінами від другої, зі своїми обичаями і звичаями. Певна річ, що декотрі з них були межи собою більше споріднені як з другими. Таким способом кілька етноґрафічних галузій, більше похожих одна на другу загальними прикметами, стали складати одну народність; так і всі рускославяньскі народности разом зложили одну загальну народність руску в відношеню до инших славяньских племен на полудни.

Але чи є в глубокій давнині слїди істнованя українъско-рускої народности? чи помежи славяньскими народами полуднево-західнього простору нинїшньої Россії було таке сполученє, щоби они представляли одну етноґрафічну ґрупу? Сего в літописи прямо не сказано; в тім зглядї щасливійша білоруска народність: она визначає ся виразно, під стародавною назвою Кривичів, на тім просторі, котрий заселила потім, де она й доси сидить розпавшись на дві частини, західну і східну. На полудни згадують ся в давнину тілько народи, і нема для них спільного съвідомо-однакового для всїх названя. Але чого не договорює літописець в своїм етноґрафічнім нарисї, те доповняє сама

Digitized by Google

гісторія і анальоґія давного етноґрафічного розгалуженя з теперішним. Дуже наглядним доказом глубокої давнини українсько-рускої народности, яко одного з типів славяньского сьвіта, щó обіймає в собі познаки дрібнійших частин, се разяча подібність українського нарічя до новгородского. Сеї подібности годі не завважати і тепер, де багато зайшло перевертів, які провадили до того, щоби її стерти і змінити. А не можна сего вияснити припадком або звертати на те, що в великоруских провінціональних нарічях є багато розкинених рисів українсько-руского нарічя. Певно, як лише одна яка познака подибле ся в однім або другім місци, то она сама по собі ще не може бути доказом давного близшого спорідненя, але коли назбирає ся сила тих познак, щó становлять характер українського нарічя в новгородскім, то се вже безсумнівна вказівка, що межи давними ільменьскими Славянами і Українцями було далеко близше споріднене, ніж межи Українцями а иншими славяньскими племенами нинішньої Россиї. В давнину се споріднене було нагляднійше і чутнійше. Оно пробиває ся і в новгородских літописях і в стародавних письменних памятниках. А не могло се споріднене повстати инакше, як тілько в глубокій давнині, тому що тії віддалені та иншими народностями переділені краї не мали такої живої стичности з собою, щоби схожі етноґрафічні познаки могли перейти з одного на другий. Тілько в споконвічних передгісторичних часах скриває ся початок і жерело сего спорідненя. Оно вказує, що часть українського племени, відорвана силою незнаних нам тепер обставин, удала ся на північ і там осіла зі своїм нарічем і з зачатками

Digitized by Google

свого громадского житя, які виробила ще в попередній садибі.

Тая східність полудневого наріча з північним есть на мою гадку цілком певним доказом давности і наріча і народности української Руси. Очевидно було би безпідставно гадати, що українсько-руска народність в стародавних часах виглядала так само, як її бачимо опісля. Гісторичні обставини не давали народови стояти на однім місци і задержувати без зміни те саме положене, ту саму постать. Коли ми говоримо о українсько-рускій народности в давнині, то розуміємо її в тім виді, який був прообразом теперішнього виду і в якім находили ся головні риси, що становлять незмінні познаки, суть народного типу, спільного для довгих часів, спосібного устояти ся против всіх ворожих руйнуючих нападів; а не маємо на гадці ті зміни, які той тип переймав з часом і переробляв на свій лад або при нагоді приймав і тратив яко щось, що лише хвилево наплило а чуже було его природі.

Звертаючи ся до рускої гісторії, можна прослїдити, як те, чого не договорив лїтописець в своїм етноґрафічнім нарисї о українській Руси, само себе виговорило в тих обставинах, котрі зложили гісторичну долю українсько-руского народу. Коли перший етноґраф, вичисляючи своїх Полян, Деревлян, Улучів, Волинян, Хорватів, не дав їм всїм одної назви, віддільної від инших Славян нинїшньої Россиї, то дала їм її небавком гісторія. Доси наука не рішила наконечно, чи тую назву Русь, нам всїм властиву, занесли з Балтійского побережя чужинці, що поселили ся серед одної галузи українсько-руского племени, чи она, як гадають декотрі учені, опираючись особливо

Digitized by Google

на східних донесенях, була і перше краєвою назвою на рускій земли. Але вже в XI-ім столїтю тая назва розширила ся на Волинь і на нинїшню Галичину, а не переходила ще анї на північний схід анї до Кривичів анї Новгородців. Вже осліплений Василько, висказуючи свої наміри присланому до него Василию, говорить о плянї мстити ся на Ляхах за землю *русьскую*, і розуміє не Київ, але тую землю, котра опісля приймила назву Червоної Руси. В XII-ім столїтю розуміли в ростовско-суздальскій земли під Русию взагалї полуднево-західну сторону нинїшньої Россиї. В ширшім змислї назва Руси деколи розтягала ся на землї звязані з Русию, спершу полїтично підвластні Руси або Києву, а потім, коли полїтичне першенство Києва упало, в церковнім згляді зависимі від рускаго митрополита та видячі в Руси столицю своєї спільної віри. Але в своїм властивім змислї тая назва була етноґрафічною назвою українсько-рускаго народу для відріженя его від других славяньских частій; дрібні племена, які вичислив літописець в своїм вступі, щезли або відійшли на третій плян, в тінь, коли межи ними наступило сполучене і на верх вийшли самі тілько спільні їх познаки. Назва Русь для нинїшнього українсько-рускаго народу перейшла і до чужинців, і всї стали називати Русию не всїх Славян нинїшньої Россиї, іно полудневий захід Россиї, населений тим народом, котрий тепер називають полудневo-[українсько]-руским або малороссийским. Сеся назва так перейшла і на дальші часи. Коли західні Славяне нинїшньої Россиї, спонукані впливом Литовців, злучили ся всї в одно полїтичне тїло, они приймили сполучаюче прозвище Литва; се прозвище дістало ся білорускому краєви і біло-

Digitized by Google

рускій народности, а українъско-руска народність лишила ся при своїй давній назві Руси.

В XV-ім столітю відрізнювано на земли нинїшньої Россиї чотири галузи східної Славянщини: Новгород, Московщину, Литву і Русь; в XVI-ім і XVII-ім столітю, коли Новгород був згладжений, Московщину, Литву і Русь. На сходї під назвою Русь розуміли приналежність до одної загальної славяньскої семї, розгалуженої і роздробленої на части, а на полудневім заходї се було імя одної галузи сеї семї. Суздалець, Москаль, Смоленець були Рускими через ті познаки, котрі служили орґанами їх сполученя, через походженє, віру, книжну мову і злучену з нею просьвіту; Київлянин, Волинець, Червонорусин були Рускими через свою місцевість, через особливости свого народного, громадского і родинного побиту, через свої звичаї і обичаї. Кождий був Руским в тім зглядї, в якім східний Славянин був не Руским, але Тверитянином, Суздальцем, Москалем. Злученє країв було справою загальною, тому-ж давна назва, колись уживана для означеня всеї федерації, стала народною і для східної Руси, як тілько загальні засновини поглотили розвій часткових: з іменем Руси лучило ся для них здавна спільнеє, вирівнююче, сполучаюче. Коли ж з ріжних земель зложила ся московска держава, то она легко присвоїла собі назву Руси, і нарід єї призвичаїв ся до знакомої ему передше назви та переніс її від загальних познак на більше місцеві і часткові. Назва »Руский« зробила ся і для півночи і для сходу тим, чим за давного часу була виключно для самого лише полуднево-західного народу. Тогди сей останнїй нарід лишив ся мовби без назви; єго місцеве специяльне імя, уживане другим на-

Digitized by Google

родом лиш яко загальне, зробило ся для другого тим, чим було перше для него. У українсько-руского народу мовби украдено назвиско. Стало ся навпаки тому, як було в давнину. Як тогди північно-східна Русь називала ся Русию тілько в загальнім значіню, а в своїм специяльнім мала власні назви, так тепер полуднево-[українськo]-руский нарід міг називати ся руским в загальнім змислї, але в своїм власнім, специяльнім, мусїв найти собі иншу назву. На заходї, в Червоній Руси, де він станув в супротивність з чужими народностями, природно було ему задержати свою давну назву і в специяльнім значіню. І так галицкий Червонорус зістав ся Руским, Русином, бо мав стичність з Поляками, Німцями, Уграми; в его частинній народности виступали найвиразнїйше такі риси, які були познаками загальної рускої народности, виявлялась приналежність его до загального рускoго народу, риси такі, як віра, книжна церковна мова і гісторія, котра нагадувала ему про давну звязь з загальноруским народом. Все те хоронило его против змагань чужих елементів, які грозили і грозять ему знищенем. Але там, де та сама народність зіткнула ся з північною і східно-рускою, там назва »Руский« супротив них не мала змислу, бо Українцеви не приходилось оберегати ті загальні познаки, котрі не відріжняли а ще злучали его з тим народом, щоб переняв і собі назву »руский«.

Тут назву »руский« треба було конче змінити на таку, котра би визначала ріжницю від східної Руси а не схожість з нею. Таких народних назв з'являлось чимало, та, правду сказати, не було анї одної цїлком вдоволяючої, може длятого, що съвідомість своєї народности не вповни витво-

Digitized by Google

рилась. В XVII-ім столїтю були назви: *Україна*, *Малороссия*, *Гетьманщина*; тепер ті назви поневоли стали архаїзмами, бо жадна з них не обіймала сфери всего народа, а означала тілько місцеві і часові появи его гісторії. За нашого часу вигадано назву *Южноруссїв*, але она уживає ся тілько в книжках, та мабуть і на віки лишить ся книжною назвою, бо народна бесїда не присвоїть собі еї вже з причини зложеної форми. Народна бесїда не дуже любить складати назви, на яких майже завсїгди видко, що они були загадані або суть штучно уковані. Мимоходом завважаю, що зі всїх тих назв, які були вигадувані для нашого народу, щоби его відріжнити від великоруского, якось найбільше приймила ся назва »*Хахол*«, не через свою етимольоґію, іно через ту привичку, з якою її уживають Великоруси. Великорус як скаже хахол, то розуміє під тим словом дїйстно народний тип. Хахол для Великоруса се чоловік, що говорить певною мовою, має певні форми домашнього житя, свої обичаї, свою властиву фізіономію народну. Вже-ж певно, що дивно було би й подумати, аби се глумливе прозвище народа приймило ся яко справжня назва народу, так само як коли-б Анґлїєць прозвище »Джон-Буля« зробив справжньою назвою свого народа. Але зі всїх прозвищ і назв, які коли були, отсе відай найбільше приймило ся в змислї народної окремішности. Не тілько Великоруси називають Українців Хахлами, але і Українці самі нераз уживають тої назви, не підозріваючи в нїй вже нїчого глумливого; се трафляє ся особливо в східній частині України. Та годі в тій назві, коли не весь український нарід еї уживає а походжене еї насьмішкувате, шукати погожої назви для народа.

Digitized by Google

[II.]

Але ми звернули трохи в бік від своєї мети. Річ про те, що назва »Русь« утвердила ся з давних давен у полуднево-руского народу. Назва не повстає без факту. Не можна ні з сего ні з того накинути народови яке-небудь імя. Се могло приходити до голови лише таким мудрим людям в західній Европі, котрі запевняли, що Катарина II. найвисшим приказом дарувала московскому народови імя »русский« і заборонила ему уживати давної назви »Москаль«. Враз з назвою розвивала ся і самостійна гісторія українъско-руского народа. Відома річ, в яке прикре положене ставлять нас наші давні літописці, коли тілько забажаємо розсліджувати давне жите нашого народа: нас частують в-досить княжими усобицями, вістями про будову церквей, зо всею докладностію доносять нам о днях, навіть о годинах смерти князів і епіскопів; але як застукаєш до них в двері скарбниці народного житя, то они німі і глухі, а ключі від тих завітних дверей давно закинені в море забутя. Від далекої минувшости лишили ся тілько слабі неясні тіни. Але й ті тіни на-разі вистануть, щоби видіти, як рано Полуднева Русь почала иншою, власною своєю дорогою взростати окремо від півночи. Ті самі спільні основи установляли ся, вкоріняли ся і зміняли свій вид инакше на полудни, як на півночи. До половини XII-ого століття північ а ще більше північний схід нам мало знані. Літописні оповіданя тих часів крутять ся тілько коло полудня; новгородскі літописи виглядають якби лише заголовки затраченого оповіданя літописного: такі короткі і уривкові місцеві звістки, які в них заховали ся. Тож

Digitized by Google

дивно слухати, як декотрі поважні висліДники а за ними і учителї по школах росказують глубокі спостереженя о розвою громадских основ в Новгородї, розмірно до переворотів і рухів в удільній рускій земли, — коли в самій річи тут можна судити тілько о розвою новгородских літописий, а нїяк новгородского житя.

Але о доли північно-східної Руси, суздальско-ростовско-муромско-рязаньскої землї, в ранні часи нашої гісторії не лишило ся навіть такого заголовка, а се тим прикрійше, коли знаємо, що власне тогди в сім краю зароджувало ся зерно великорускої народности і тогди-то она пустила перші парости того, щó опісля стало движником сполученя всеї Руси а закладом ідучого відновленя всеї Славянщини... Єї таємниче походжене і дитячий вік ослонені непроникнутою мракою. При неможливости розігнати густі верстви тої мраки, лишає ся або піддати ся покусї і пустити ся на безконечні догадки і припущеня, або, як колись робило ся, успокоїти ся на тій гадцї, утихомирюючій всяке фильоване розуму, що так подобало ся верховному промислови і що причини, длячого великоруска народність стала власне такою, якою опісля показала ся, зависїли від недовідомої волї. Ні оден ні другий спосіб мисленя не задовольнять нашої потреби. Догадки і припущеня не зроблять ся самі собою правдами, коли їх не затвердять або очевидні факти або певна, льоґічна звязь появ. О промислї ми не сумніваємо ся, але притім віримо, що промисл той кермує всїм, щó в сьвітї дїе ся, як відомим так і невідомим, а як будемо в наших міркованях опирати ся тілько на промисл, то нїчого не лишить ся для самого мірковання. Річію гісторії есть розслїджувати причини

Digitized by Google

частинних появ, а не причину причин, недоступну людскому розумови. Єдине, що знаємо о північнім сході, се то, що там помежи Фіннами мешкали Славяне і мали значну перевагу, що сей край мав ті самі загальні основи, які були і в инших краях Руси; але не знаємо ані подрібностий, ані того, як загальні основи примінили ся до частинних условин. Тимчасом на полудни весь українськo-руский нарід з початку IX-ого століття виразно визначає ся суцільностію; помимо княжих переґород він нагадує неустанно о своїм единстві подіями своєї гісторії; він усвоює собі одно імя Руси; у него одні спільні побудки, ті самі головні обставини порушають ним; его части тягнуть одна до другої. Инші ж галузи загально-руского славяньского племени, н. пр. Кривичі, відділяють ся яко окремішні части в загальній звязи. Новгород, хоч і відділив ся з своєю землею на півночи, все тягне до Киева; ему близший Київ аніж Полоцк або Смоленьск. Се ж певно що походить від дуже близької его етноґрафічної звязи з полуднем.

Від половини XII-ого століття визначує ся в гісторії характер Східної Руси, ростовско-суздальско-муромско-рязаньскої землі. Появи еї самостійного житя зачинають ся, як оповідає наша давна літопись, з того часу, як в році 1157. вибрано Андрея Юревича осібним князем всеї ростовско-суздальскої землі. Тогди вже виразно показує ся той окремішній дух, що панував в громадскім устрою сего краю, ті питоменні понятя о громадскім житю, які кермували подіями, і ріжниця сих понятій від тих, котрі володіли в Полудневій Руси і в Новгороді. Сеся епоха надзвичайно важна, она дуже цінний предмет для роз-

Digitized by Google

слідника нашої минувшости: тут відслонює ся нарисований, хотя не ясно, на спосіб малюнків в наших старих рукописях, образ дитячого віку великоруского народа. Тут можна видіти перші парістки тих прикмет, котрі опісля становили жерело его сили, визнак і слабостій. Тут мовби читаємо дитячий вік великого чоловіка і схоплюємо в его дитячих рухах початки будучих подвигів.

Нічим великоруский нарід за свого дитячого віку так не відріжняє ся від українського народа і инших народів руских земель, як прямованем до утвердженя і сформованя единства своєї землі. Андрея вибирають единим князем у всій земли, на всі міста. Було у него кількох братів і два небожі; їх проганяють, а позваляють лишити ся тілько двом: одному, котрий нездужав і длятого не міг бути ніяким дїячем, і другому, котрий не показував ніякої охоти до посїданя власти. Прогнане братів не було дїлом самого тілько Андрея, се було дїлом цїлої землї. Літописець каже, що ті самі, котрі поставили Андрея, ті самі прогнали молодших братів. Однакож те единство, до котрого так всї виразно прямовали, не могло від-разу вкоренити ся і перейти в постійний та звичайний лад: пізнійше земля мала знов кількох князїв разом, але за те оден з них був великий князь, верховода всеї землї.

Враз з тим виринає вже тогди, бодай в зародку, прямоване: підчинити своїй земли инші рускі краї. Так муромска і рязаньска землї з своїми князями були вже підвластні князеви ростовско-суздальскому. Се не були особисті бажаня самих тілько князїв, противно: князї, належачи до такого роду, котрого значіне було звязане з едностію всеї рускої федерациї, самі переймали у

Digitized by Google

всхідно-рускій місцевости се місцеве прямованє. З кількох рисів, які заховав нам літописець при всій своїй скупости на виявленє народних побудок, видко, що князї там, де показувало ся нібито їх особисте властелюбство, дїлали за понукою народної волї, і те, що приписувало ся їх самовласти, треба приписати самовластним склонностям тих, котрі їх окружали. Коли Всеволод хотїв випустити на волю пійманих князїв, свого небожа і Глїба рязаньского, Володимирцї не допустили до того і присудили осліпити їх. Коли той сам Всеволод їде на Новгород і облягає Торжок, він готовий до згоди і не хоче руйновати волости, але дружина его жадає сего; она образу князя уважає своєю образою. „Ми не цїловати ся з ними прийшли,« говорять Володимирцї з насьмішкою. Таким побитом прямованє завоювати Новгород і вороговане з Новгородом випливали не з князївских але з народних побудок, і длятого-то Новгородцї, відперши Суздальців від мурів свого міста, небавком еднались з суздальскими князями а противно люто мстили ся на Суздальцях, продаючи кождого Суздальця по дві ногати. Длятого суздальска земля з такою запеклостію, з такою бундючностію ставала до війни против Новгородців, котрі вийшли туди яко побідники під прапором Мстислава Удалого. Кілька разів можна завважати, як в часї нападів князїв східно-рускої землї на Новгород пробиває ся народна гордість тої землї, у котрої вже витворив ся пересуд о висшости свого народа і о правї свого верховодства над Новгородцями. Елементи просьвіти, виплекані на київскім ґрунтї під православними понятями, перейшли на східну землю, та там инакше взростали, і явили ся в иншім видї. Замість Киева полуд-

Digitized by Google

невого повстав на сході другий Київ: Владимир; зі всього видко, що була гадка зробити з него другий Київ, перенести старий Київ на нове місце. Длятого поставлено там патрональну церков сьв. Богородиці Золотоверхої і Золоті ворота, позаводжено й назви київских урочищ: Печерский город, ріка Либедь. Але годі було старий Київ відірвати від Дніпрових гір; ті самі парістки виросли під північно-східним небом на чужім ґрунті инакше, иншим деревом, видали инші овочі.

[III.]

Після давних славяньских поглядів на устрій громадский жерелом загальної народної правди була воля народа, присуд віча, з кого би небудь той нарід складав ся, в який би небудь спосіб се віче збирало ся: се залежало від обставин. Відповідно до обставин збирало ся на віче більше або менше участників, після того оно або набирало значіня всенародних зборів або ограничало ся на гурму людей, котрим случайно пощастило ся господарити на громадскім поли. Притім давно зродив ся і вкоренив ся в народі погляд, що князь має бути правитель, судья-роз'ємник, установитель порядку, хоронитель від зовнішнього і внутрішнього неспокою. Межи вічевою і князівскою основами мусіла отже сама собою повстати суперечність, але она лагодила ся і мирила ся признанем народної волі віча понад правом князя... Князь був доконче потрібний, але князя вибирано і можна було прогнати, коли не догоджував тим вимогам народу, для котрих его було треба, або коли надуживав своєї власти і значіня. Така засада вироблює ся в XI-ім, XII-ім і XIII-ім столітю

Digitized by Google

всюди: і в Киеві і в Новгороді, і в Полоцку і в Ростові, і в Галичи. Она появляє ся відповідно до ріжних місцевих обставин і до ріжних условій, в які доля поставила рускі краї. Ся засада приймала то більше монархічного то більше народоправного духа. В одних краях вибирано князів заєдно з одної родини, і таким способом впроваджувало ся гейби право наслїдства, та лише длятого не могло таке право утворити ся вповни, що не встигло притлумити ся виборче право, котре по своїй суги ослаблювало силу звичаю. В других краях, іменно в Новгороді, при виборі князя народна воля не заховувала зовсїм нїяких звичаїв наслїдства, а вважала тілько на насущні потреби краю.

В Киеві даремно було би шукати якого небудь установленого права і ладу в наслїдстві князів. Була там, правда, невиразна ідея старшиньства, але народне право вибору стояло висше від неї. Ізяслава, Ярославового сина, прогнали Кияне і вибрали полоцкого князя, котрий случайно сидів тогди в київскій вязници і нїяким правом не сподївав ся такої чести. Ізяслав тілько за помочію чужинців запанував знов в Киеві. Се було мовби завойоване чужинцями, і опісля польскі гісторики толкували ті події так, мовби Русь находила ся в ленній зависимости від Польщі. За якийсь час, ледве тілько київский князь визволив і себе і Киян від помічників, як его знов прогнали. Князь чернигівский вступив на київский трон, а Ізяслав мусїв знов утїкати. Хотя в літописи не говорить ся, що в тій справі Кияне мали участь, але само собою розуміє ся, що оно так було: з одної сторони Кияне не могли любити князя, який приводив на них чужинців і віддавав

Digitized by Google

на кару тих, котрих підозрівав о неприхильність для себе і о верховодство над народом в хвили свого вигнаня, а з другої сторони і Сьвятослав не міг би запанувати в Киеві і свобідно управляти ним чотири роки, якби стрітив опозицию в народі. В дальшій гісторії літописець кілька разів згадує виразно, що князів через вибір настановлювано і так само прогонювано, що віче уважало себе управненим судити їх, проганяти і карати настановлених ними урядників а деколи і їх самих. Мономаха вибрано князем, і в той сам час постиг народний суд підручників попереднього князя. Всеволод, бажаючи передати панованє свому братови Ігореви, не міг сего зробити инакше, як в той спосіб, що упросив на се згоду віча; те саме віче скинуло Ігоря і призвало Ізяслава Мстиславича, а потім убило Ігоря. Ізяслав Давидович, Ростислав Мстиславич, Мстислав Ізяславич, Роман Ростиславич, Сьвятослав Всеволодович, Роман Мстиславич — о всіх сих князях показує ся, що они були вибрані волею Киян. Мало-помалу значіне народу, яко керманича державних справ, перейшло на військові дружини, се-б то ватаги, що збирали ся зі всяких юнаків; онито настановляли і скидали князів, князї були мовби знарядем їх і — як все бувае в військовій державі — могли держати ся тілько силою волі, умілостію, а не значінем, яке займали в своїм роді.

Чужинці тюркского племени, Чорні Клобуки, Торки, Берендії, грали тут активну ролю на-рівни з краянами, так що маса, котра орудовала краевими справами, була пестрою військовою мішаниною. Так виглядала київска земля. Козаччина завязувала ся вже в XII-ім і XIII-ім столітю. В Червоній Руси князів також вибирали і про-

Digitized by Google

ганяли. Князь так дуже зависимий був від віча, що навіть родинне его жите стояло під контролею Галичан. В Галичині сила і значіне народу концентрували ся в руках *бояр*. Се були люде, що́ силою обставин видвигнулись з маси і захоплювали орудоване справами краю. Тут проколювали ся вже завязки того панства, котре за польского панованя загорнуло край і станувши против народної маси визвало її наконець против себе в особі козаків. Читаючи гісторію України-Руси XII-ого і XIII-ого століття, можна видіти молодий вік того громадского устрою, котрий за кілька століттій показуе ся в дорослім станї. Українсько-руска суспільність визначала ся розвитком особистої самоволї, свободою, невиразностію форм в давних часах і такою показувала ся й опісля. До сего прилучала ся несталість, недостача ясної цїли, порывистість руху, прямоване до твореня і руйноване ще недокінченого, всьо, що́ неминучо випливало з переваги особистости над громадянством. Україна-Русь вправдї в нїякім разї не тратила почутя свого народного единства, але й не дбала, щоб его підтримувати; противно, сам нарід, бачилось, йшов до розпаду, і все-таки не міг розпасти ся. В Українї-Руси не видко й найменшого змаганя до підбою сусїдів, до ассимільованя чужинців, що́ осїли межи еї коренними мешканцями; в нїй повставали сварки і бійки більше за ображену честь або за часову добичу, а не з цїлію, щоби уґрунтовати стале пановане на довгі вікы. З-разу, коли в Киеві утвердили ся варяжскі князї з рїжноплемінною дружиною, Поляне дістали товчок до діланя і стали мовби завоювателями народів: появляе ся ідея прилученя земель, потреба осередка, до котрого би ті землї тягнули; але й тогди

Digitized by Google

не видко ні найменших заходів, щоби ті землі щільно прикріпити. Київ ніяк не годив ся бути столицею централізованої держави. Він і не старав ся о те, він навіть не потрафив удержати верховодства в федерації, тому що не з'умів її організувати. В українсько-рускій натурі не було нічого насилуючого, нівелюючого, не було політики, не було холодного вирахованя, сталости на дорозі до назначеної цілн.

Те саме показує ся на далекій півночи, в Новгороді; похмуре небо мало перемінило там головні основи полудневого характеру, а хотя незичливість природи розвинула більше промислового духа, однак не виробила характеру вирахованя і купецкої політики. Купецка діяльність злучила ся там з таким самим юнацтвом, з такою самою неясностію цілн і непевностію способів до еї осягненя, як і войовниче юнацтво українських ватаг. Новгород був все рідним братом полудня. Політики у него не було; він не старав ся приковати до себе своїх обширних земель, звязати в одно ті ріжнородні племена, щоб їх замешкували, та завести тревалу звязь і підлежність частин, установити взаїмні відносини межи верствами народу; устрій его управи був все під впливом несподіваних побудок особистої свободи. Обставини давали ему надзвичайно важне купецке значіне, але він не старав ся, щоби ті обставини обертати на свою користь і купецкі вигоди забезпечити для автономії свого політичного тіла, через те він в купецких справах попав цілком в зависимість від чужинців. В Новгороді було так само, як на полудни, багато поривистого юнацтва, широкої відваги, поетичних поривів, але мало політичної підприемчивости а ще менше витревалости. Нераз

Digitized by Google

він брав ся горячо стояти за свої права, за свою свободу, але не вмів злучити до купи побудок, котрі на позір прямували до одної цїли, але в практицї сейчас розходили ся. Длятого він все подавав ся полїтицї своїх противників, оплачував ся добутками своєї торговлї і своїх земель від замахів московских князїв навіть і тогди, коли либонь міг би з ними справити ся; він не брав ся енергічно до сталого забезпеченя своєї екзистенциї, хоть як її цїнив; він не йшов наперед, хоть і не стояв на місци мов вода в багнї, але крутив ся, вертїв ся на однім місци. У него була перед очима цїль, але невиразна, і він не знайшов простої дороги до неї. Він був сьвідомий своєї єдности з Рускою землею, але не потрафив зробити ся знарядєм загального единства еї; він хотїв рівночасно в тім единстві удержати свою відрубність, і не удержав еї. Новгород, так само як і Україна, тримав ся федеративного устрою навіть тогди, коли противна буря уже повалила его недокінчену будівлю.

Зовсїм так само берегла і Україна цїлі віки давні понятя; они перейшли в еї кров і тїло, несьвідомо для самого народу, і Україна, принявши устрій козацкий, щó зародив ся властиво ще в давних часах, шукала тої-ж федерациї в злуцї з Московщиною, де вже давно нестало тих федеративних основ.

Повисше я завважав мимоходом, що козацтво зачало ся в XII.—XIII. столїтю. На жаль гісторія Полудневої, київскої Руси мовби провалює ся після нападу Татарів. Народне житє XIV-го і XV-ого столїтя нам мало знане; але елєменти, з яких зложив ся завязок того, щó в XVI-ім столїтю появилось виразно в формі козацтва, не марнїли

Digitized by Google

але взростали. Литовске панованє збило розділені части до купи, з них зложила ся якась ціліть, якась одиниця. Але небавком житє пішло по давному. Князьки, вже не з Рурикового але з Гедиминового роду, зручивши ся скоро, стали, як і тамті давнійші, грати ся своєю долею. О скілько тут брав участь нарід, сего задля недостатка жерел годі на-певно сказати; неперечно, що в сущности було те, щó перше: такі самі дружини, такі самі войовничі ватаги помагали князям, виносили їх на трон, узброювали одних против других. Злучене з Польщою стягнуло живучі елементи Руси і дало їм инший напрям: з неосілих правителїв, начальників ватаг оно зробило властителїв дібр, появило ся змаганє особисті побудки заступити правом. Польска національність, культурно більше розвинена від рускої, взяла над рускою верх; она захопила еї висші кляси, відорвала їх від питомої народности, розірвала їх звязь з рештою народу і поставила їх в догідне положене до уярмленя того народу. Доси нарід перебував в омутї загальної самоволї: то уярмлювали его сильні, то він, як на него прийшла черга, скидав тих сильних на те, щоби вивисшити инших; а тепер покорює ся і уярмлює ся правильно, се-б то висказує ся до певного степеня законність та справедливість такого уярмленя.

Тогди старорускі елементи, щó еще в XII-ім столїтю до певного степеня розвинулись та довго крили ся в народї, виступають блескучим метеором в формі козацтва. Але се козацтво, яко відроджене давнини, по-неволи носить в собі вже зарід заглади. Оно коротає ся з такими ідеями, які вже не находили поживи в сучаснім ходї

Digitized by Google

гісторичного призначеня. Козацтво в XVI-ім і XVII-ім і удільність в XII-ім і XIII-ім столітю далеко більше до себе подібні, аніж можна би припустити: вправдї риси зовнїшньої подібности в порівнаню з рисами зовнїшньої неподібности слабі, але за те внутрїшня подібність суща. Козацтво складає ся так само з людей ріжного типу, як давні київскі дружини; в нім есть також примішка турского елементу, панує також особиста самоволя, є також прямоване до даної цїли таке, щó само себе обезсилює і нищить; у него така сама неясність, така сама несталість, таке саме настановлюване і скидане проводирів, такі самі бійки за них. Вже-ж певне здавати ся може важним, що в давнинї звертало ся увагу на рід проводирів, на їх походженє, а в козацтві противно проводирів вибирало ся з-помежи рівних; але і козацтво вже борзо доходило до давного удільного ладу і певно дійшло би, якби не перешкодили случайні обставини, які часто, мимо всяких припусканих законів, навертають біг житя. Коли Хмельницкий устиг заслужити славу і честь у козацкої братії, она настановляла проводирем его сина, зовсїм неспосібного задля особистої вдачі. Вибори гетьманів довго крутили ся около осіб споріднених з Хмельницким, і тілько зáгиб его роду був причиною, що родовий княжий зачаток давної удільности знов не воскрес, хотьби і в инших формах.

[IV.]

У всхідній Руси було инакше: тут особисту свободу обмежувано, а наконець знищено. Колись і тут були і проявляли ся зачатки вічевого устрою,

Digitized by Google

вибиране князїв було також звичайним способом установлюваня власти; але тут поняте о громадскім ладї дало собі міцну поруку сталости, а в поміч прийшли православні ідеї. В сім згляді ріжниця племен визначає ся як не може виразнїйше. Православіе було у нас одно і прийшло через тих самих людей і з того самого жерела; стан духовний творив одну корпорацию, независиму від місцевих властивостей полїтичного ладу; церков вирівнювала ріжницї, і коли що, то іменно се, що́ випливало з церковної сфери, повинно було приймати ся однаково у всїм рускім сьвітї. Однакож в дїйсности вийшло що инше. Православіе принесло до нас ідею монархізма, осьвяченя власти небом, оточило поняте о власти промінями божої управи сьвітом; православіе вказало, що в нашім земнім житю есть промисл, котрий кермує нашими поступками, котрий указує нам будучність за гробом; оно зродило гадку, що все, що́ дїе ся около нас, сповняе ся або з благословенія божого або стягає на нас гнїв божий; православіе примусило зачинаючи яке дїло звертати ся до Бога а успіх приписувати ласцї божій. Таким способом не тілько в непонятних, надзвичайних подїях, але і в звичайних, які в громадскім житю відбувають ся, можна було бачити чудо. Все се занесено всюди, оно всюди приймило ся до певної міри, пристосовалось до гісторичного ходу, але нїгде не перемогло до такої міри супротивних старих понятій, нїгде не виразило ся з такою пристібностію до практичного житя, як на східній Руси.

При своїй загальности православіе все-таки давало трохи місця і льокальним інтересам: оно допускало місцеві сьвятощі, котрі не переставали

Digitized by Google

бути загальними, але опікували ся особливо одною місцевостію. Так по всіх землях руских повстали патрональні храми: в Киеві Десятинна Богородиця і Софія, в Новгороді і Полоцку сьвята Софія, в Чернихові і Твери сьвятий Спас, і так дальше; всюди вірили, що від такого головного храма іде благословенє на весь край. Андрій збудував у Владимирі золотоверху церков сьвятої Богородиці і помістив в ній чудотворний образ, котрий викрав з Вишгороду. Нігде сьвятощі патронального храму не показували такої чудотворної сили, як там. В літописи суздальскої землі кожда побіда, кождий успіх, майже кожда хоч трохи замітна подія, яка лучила ся в краю, називає ся чудом сеї Богородиці (»сотвори чудо святая Богородица Владимирская«).

Ідея висшого кермованя подіями доходить до того, що успіх сам себе осьвячує. Удає ся справа, то виходить, що Бог її благословить, отже також, що она добра. Межи старими містами ростовско-суздальскої землі і новим Владимиром повстає спір. Владимир вигриває в спорі, він бере перевагу; се — чудо пресьвятої Богородиці. Цікаве місце в літописи, коли після признаня, що Ростовці і Суздальці яко старші дійсно поступали після права (»хотяще свою правду поставити«), після того, як справу тих міст підводить ся під обичай всіх земель руских, літописець каже, що ті міста, противлячи ся Владимирови, не хотіли правди божої (»не хотяху сотворити правды Божія«) і противили ся Богородици. Они хотіли поставити своїх князів, котрих собі вибрали, а Владимир поставив против них Михаїла, і літописець каже, що »сего же Михаила избра святая Богородица«. Таким способом Владимир

Digitized by Google

вимагає для себе першенъства в краю на тій підставі, що в нїм находили ся сьвятощі, котрі творили чудеса і давали успіх. Володимирцї, так міркує той сам лїтописець, прославлені Богом по всїй земли, за їх правду Бог їм помагає; притім лїтописець повідає, чому Володимирцї такі щасливі: »его же бо человѣкъ проситъ у Бога всѣмъ сердцемъ, то Богъ его не лишитъ.«

Таким способом замість права громадского, замість звичаю осьвяченого часом виступає право підприниманя з молитвою і божої волї на успіх підприємства. На позір видасть ся, що тут крайний містицизм і відхиляне від практичної роботи, але се так тілько видає ся: в самій річи тут найбільша практичність, тут отвирає ся дорога до усуненя всякого страху перед тим, що́ захитує волю, тут повний простор воли; тут і надія на свою силу, тут умілість користати з обставин. В супротивність до старих звичаїв, до давного ладу, Владимир стає головним містом, тому що Богородиця сприяє ему, а еї ласку видно з того, що він має успіх. Він користає з обставин. Коли его противників піддержує болярство, вибране висшою клясою, він підносить прапор масси, народу, слабих против сильних; вибирані ним князї виступають яко оборонцї слабих. Про Всеволода Юревича говорить лїтописець: »судя судъ истиненъ и нелицемѣренъ, не обинуяся лице сильныхъ своихъ бояръ, обидящихъ меншихъ и работящихъ сироты и насилье творящихъ.« Разом з тим право вибору, вічева засада прибирає дуже широкий розмір і тим підконує і нищить само себе. Владимирцї вибирають на вічу перед своїми Золотими воротами князя Всеволода Юревича не самого, але й дїтей его. Таким способом

Digitized by Google

вічеве право уважає можливим розтягати свої присуди не тілько на живих але і на потомство, установляти міцний сталий лад на довгий час, коли не на все, доки який спритний чоловік не потрафить знайти инший зворот по новім шляху і повести до своєї нової мети, підносячи по давному до апотеози успіх підприємства, осьвячуючи его благословеніем божим.

Наконець само піднесене нового міста Владимира має своє специяльне значіне і відбиває ся характером великороссийским. Відомо, як у нас деякі учені надавали новим містам більшого значіня іменно длятого, що они нові. На нашу гадку новість міста сама по собі ще нічого не значить. Зріст нових міст не міг народити нових понятій, виробити нового ладу в більшій мірі, ніж би се все могло стати ся і в старих містах. Осадниками нових міст були мешканці зі старих, они мимоволі приносили з собою ті понятя, ті погляди, які у них виробились в старих селищах. Особливо мусіло так діяти ся в Россиї, де нові міста не тратили звязи зо старими. Коли нове місто хоче бути незалежним, визволити ся від власти старого, то все-таки оно через те саме старати ся буде стати тим, чим було старе, не більш того. Длятого щоби нове місто зродило і виховало в собі новий лад, треба, щоби або перших осадників его витисли з старих селищ які-будь такі причини, котрих не знесла маса старого міста, або щоб на нових селищах переселенці нігде ні в чім не стикали ся з старим ладом і перебували в таких обставинах, які сприяють розвоєви нового ладу. Переселенці хоч як би далеко відійшли від своїх старих селищ, задержують свій давний побит і давні свої понятя, о скілько се можливо,

Digitized by Google

на скілько не затирають їх нові обставини, а змінюють їх тілько з конечности, коли они ніяк не дадуть ся погодити з новою садибою, тай то змінюють нескоро і все старають ся лишити хоч дещо зі старого.

Українці-Русини порушали ся в своїй кольонізациї на схід, перейшли вже за Волгу, і все-таки они лишили ся тими сами Українцями-Русинами, як і в Київщинї, а коли й набрали дечого відмінного в бесіді, в понятях і в своїй фізіоґномії, то се вийшло від обставин, з якими доля судила їм зжити ся на новім місци, а не длятого тілько, що они переселенці. Те саме треба сказати о великоруских переселенцях на Сибірі: они й там Великоруси, а відміни їх залежать від тих неминучих причин, котрі примушують їх застосувати ся до клімату, ґрунту, продуктів землї і сусїдства. Нові міста в давній Россиї повставали в віддаленю яких кількадесятьох верст від старих, як н. пр. Владимир від Суздаля і Ростова, отже в них не могло очевидно бути навіть важних ґеоґрафічних причин, щоби розвинули щось цїлком нове. Навіть і тогди, коли нове місто віддалене було від старого на сотки верст, то однакож головні признаки ґеоґрафічні не багато ріжнились, отже і міста були до себе подібні. Нам бачить ся, що учені не дармо шукають нового елементу, але его треба шукати не в нових містах, іно в нових людях. Вся суть є в тім, що на північнім сході Россиї складала ся нова славяноруска народність, з своїм мішаним характером, з відмінними условинами житя і звичаями. Початок еї губить ся в стародавних часах, о котрих не маємо відомостій; в XII-ім віці еї істноване виказує ся декотримі

Digitized by Google

випуклими рисами. Ми не в силах прослідити, як они складали ся і як вироблювали ся до тої пори, поки не приймили того типу, який показує ся нам вповни в пізнійші часи. Знаємо тілько, що в сих краях жили люде иншого племени, фіньско-турского; до їх землї прийшли Славяне і там поселили ся. Пришельцями мусіли бути в значній мірі Кривичі, бо великоруске нарічіе розмірно найблизше білорускому. Відтак маємо гісторичні відомости, що туди переселяли ся люде з Полудневої Руси. Ми не знаємо, чи і яку участь в зложеню сеї народности мали Вятичі — о них годї які небудь догадки робити і з пізнійших рисів, — але се певна річ, що пізнійше, коли великоруска територія дійшла до їх границь і наконець втягнула їх землю в себе, ті елементи, котрі становили дїдівщину народности Вятичів, вийшли в склад великорускої народности.

Славяне, котрі сюди сунули ся з ріжних сторон, мусіли утворити мішанину вже длятого, що приходили з ріжних галузій руского народу, і сеся мішанина мусіла конче дістати свої окремішні риси. Але в якім відношеню були сї пришельці і їх потомки до тамошних людей з иншого племени? На се преважне питанє ми не в силї відповісти, хиба б ми хотїли блукати ся в країні правдоподібностій, догадок і припущень. Звістно, що Поляки, а за ними і декотрі учені з західної Европи, зложили теорію, котра у великоруского народу видить таку велику примішку, що уважає его належачим до тураньскої раси а тілько змішаним трохи з расою славяньскою. Та сї люде, які вивели сю теорію, цілком не були підготовлені до обсуджованя такого важного предмету, тому й теорія їх не має ніякої наукової вартости. Ми

Digitized by Google

тілько можемо жалувати, що сего питаня, одного з найважнійших в рускій гісторії, не розбирано і не розслїджено, як належить ся, науковим способом. Єго можна до певної міри вияснити, коли не розвязати, тілько при помочи глубоких фільольоґічних і етноґрафічних відомостій як о людях чужого племени так і рускої народности. Тепер ми скажемо лише отсе: Ми не знаємо, як ішла борба Славян, що́ прийшли до північно-західного краю Россиї, з тамошними людьми; не знаємо, в якій мірі славяньска народність втягнула в себе тамту: все-ж таки ми пересьвідчені, шо відношеня Славян до людей иншого племени мусїли конче викликати утворене окремого народного типу, хотя-би, як ми й бачимо, славяньский елемент взяв цїлком верх над чужим. Так само і відмінні етноґрафічні і клїматичні обставини мусїли до сего причинити ся.

В XII-ім столїтю і в початку XIII-ого Владимир представляє ся нам як зерно будучої Великої Руси. У него видко вже, хотя ще слабонькі, ті основи, з яких розвинула ся суцїльність Россиї, які давали силу і тревалість державі, котра в иншых обставинах утворила ся одноцїльною. Видко тут прямоване до злученя частій, до установленя тревалої власти, до завойованя або прилученя инших руских земель, прямоване до розширеня териториї коштом людей иншого племени і до тревалого усталеня в них через заведене міст, видко народну гордість під знаменем релїґиї, успіх осьвячуваний ідеєю божого призволеня, опору на масу замість дружини, як се показало ся в борбі Владимира з Ростовом, покірність вибраній власти — всьо се представляє ся в виді молодого парістка, котрий розріс ся в величезне дерево під

Digitized by Google

впливом наступаючих обставин, які надали відповідний спосіб єго зростови. Татарске завойоване дало новий складник політичному тїлу Руси. При всїх характеристичних рисах, які замічаємо в північно-східній Руси, ми в часї передтатарскім не видимо нїяких заснов монархізма: вплив старих вічевих основ панував там не менше, як і в иншихъ краях руско-славяньскогѡ сьвіта; але ми добачуємо такі риси народного характера, котрі показують спосібність переймити і розвинути той політичний устрій, який витворив ся після татарского завойованя.

Монголи не насилували систематично і сьвідомо народної самоуправи. Їх політичне виобразованє не дійшло до того, щоби прямувати до злученя мас і до централїзациї підбитих країв. Побіда визначала ся у них двома способами: загальним руйнованєм і збиранєм данини. Россия дізнала одного і другого. Але для збираня данини треба було конче на всю Русь одного певного чоловіка, одного підручника хана. Такого одного чоловіка, такого підручника підготовила зараня руска гісторія в особі великого князя, голови князїв, отже і управи землями. І от голова князїв став повірником нового пана. Право старшиньства і родоводу тай право вибору мусїли зарівно підчинити ся иншому праву, воли володаря всїх земель, володаря законного, бо завойоване єсть фактичний закон по-над всякими правами, не підлягаючий розсуджуваню. А не було нїчого натуральнїйшого, як з'явити ся такому ханьскому підручникови в тій земли, де було готове насїнє, котре треба було тілько підливати, щоб зійшло і дозрїло.

Digitized by Google

[V.]

Прапор успіху під покровом благословенія божого піднесено в Москві, в другій кольонії, зовсім так само, в такий сам спосіб, як перше у Владимирі. Знов нове місто перевисшило старе і знов помагає тут церков, як помогла у Владимирі. Над Москвою спочиває боже благословеніе: туди переносить ся митрополит Петро, сьвятий муж власними руками викопує собі там гріб, котрий має стати гісторичною сьвятостію місцевости; ставить ся друга церков Богородиці, і замість права, осьвяченого стариною, замість народної сьвідомости, паралїзованої тепер самоволею завойователя, бере верх і триюмфує ідея божого призволеня на успіх. Тут не місце рішати важне питанє: які іменно обставини помогли Москві, що она взяла верх над Владимиром; се питанє відносить ся вже спеціяльно до гісторії Великороссиї, а нам іде тілько о супротивність загальних основ в народностях. Замітимо однакож, що Москву, зовсім так само як стародавний Рим, населили всїлякі волоцюги і довго она зростала з того, що напливали до неї нові приблуди зі всїх усюд руских земель. Особливо можна се казати о висшій верстві народу, о боярах і дуже численній в тім часї дружині. Они діставали від великих князїв землї в Московщині; через те така сама мішанина народу була не тільк» в містї але і в околици, котра тягнула безпосередно до міста.

При такій мішанині ріжні давні понятя, принесені переселенцями з їх давнїйших садиб, стикали ся межи собою на нових мешканях, і з них мусїло натурально зродити ся щось нове, відмінне, неподібне спеціяльно до жадного з тих складників,

Digitized by Google

з котрих оно повстало. Новгородці, Суздальці, Полочане, Кияне, Волинці приходили до Москви кождий зо своїми понятями, переказами свого рідного краю, уділяли їх оден другому; але се вже переставало бути тим, чим було у першого і другого, а стало тим, чим не було у жадного з них спеціяльно. Таке мішане населене все скорше показує охоту до розширеня своеї території, до здобуваня чужим коштом, до пролигненя сусідів, до хитроі політики, до завойованя, та кинувши зародок у себе в тісній сфері дає ему розростати ся в ширшій, в тій сфері діяльности, яка виникає опісля від розширеня території. Так Рим, бувши зразу збіговищем утікачів зі всіх країв ріжностихійної Італії, виплекав в собі самостійне політичне тіло, зложене вправді з багато складників, але в сущности до жадного з них неподібне. А характеристичним его прямованем було: щораз більше розширяти ся, підбивати чуже, перетворювати в собі ріжнородне, приводити під ярмо свое то силою оружя то підступами. Рим зробив ся силоміць головою Італії а опісля всю Італію зробив Римом. Москва своїми відносинами до Россиї дуже похожа на відносини Риму до Італії. Особливо подібні они в тім, що уживали однакового способу до сполученя в одно тіло, Рим Італії а Москва Россиї: сей спосіб то переселюване мешканців міст а навіть цілих околиць і розміщене на підбитих землях військових людей, котрі мали служити знарядем до ассимільованя місцевих народностій і до з'единеня частій. Таку політику показала Москва найвиразнійше за Івана III. і его сина Василія, коли з Новгорода і его околиць, з Пскова, з Вятки, з Рязаня забирано людей і розміщувано по ріжних инших руских

Digitized by Google

краях, а з инших країв переношено службових людей і надавано їм землі, які лишили ся по тих, котрих вивлащено. Москва повстала зо змішаня руско-славяньских народностій і взростала таким самим мішанем.

Мабуть подібному змішаню населеня завдячував колись Владимир і появлене своє і особливий напрям, але о Владимирі ми, по недостатку жерел, можемо лише припускати те, що о Москві можна сказати з повним правом гісторичної правдивости. Прямоване їх було однакове. Чи Москва взяла верх чи инше місто, се стало ся по части після тої самої засади. Як колись Владимир намагав ся загорнути під себе Муромщину і Рязаньщину і старшувати над иншими землями Руси, так тепер Москва, тим самим способом, але при цілком инших услівях, загортає під себе краї і княжества, і не тілько загортає але і поглиняє їх. Владимирови неможливо було досягнути того, чого досягнула Москва: тогди ще живучі були вічеві і федеративні основи; тепер, під впливом завойованя і взросту в народнім дусі противних основ, тамті задушила боязнь взможеної власти, сесї ослабли вслід за тамтими. Князї щораз менше стали залежати від вибору, а наслідком того перестали переходити з одного місця на друге, они уґрунтовували ся на однім місци, зачали глядіти на себе як на володарів а не як на завідателїв, стали, так сказати, прикріпляти ся до землї і тим самим запомагали прикріплювати до землї нарід. Москва, уярмлюючи і підбиваючи других, тим самим поновляла ідею спільної вітчини, але вже в иншій формі, не в давній федеративній але в самовластній. Так зложила ся московска держава, так з неї витворила ся российска імперія. Сї грома-

Digitized by Google

дівскою стихіею есть спільність, поглинене особистости, коли противно в українсько-рускім елементі, як в Україні так і в Новгороді, принцип особистости по всяк час показував свою живучість.

З церквою в Великороссиї стало ся противне тому, що на Україні-Руси. В Україні церков мала вправді моральну силу, але не допровадила своєї сили так далеко, щоби без доказів осьвячувати успіх факту. На Всході она мусїла неминучо, в особі своїх представителїв, духовних достойників, зробити ся орґаном верховного окончного суду, бо на те, щоби справа приймила характер божого призволеня, треба було конче, щоби її признав такою той, хто мав в руках право се рішати. Длятого церковні власти на Всході стояли безмірно висше над масою народу і мали далеко більше можности поступати самовластно.

Вже в XII-ім столїтю, именно за дитячого віку Великороссиї, бачимо там, що епископ Ѳеодор, добиваючи ся признаня незалежности своєї епархії, допускав ся ріжних варварств і насильств. (»Много бо пострадаша человѣци отъ него въ держаніи его, и селъ изнебывши [позбувши ся] и оружья и конь; друзіи же и работъ добыша, заточенья же и грабленья не токмо простцемъ, но и мнихомъ, игуменомъ и ерѣемъ; безжалостивъ сый мучитель, другымъ человѣкомъ головы порѣзывалъ и бороды, инымъ же очи выжигая и языкъ урѣзая, а иныя распиная на стѣнѣ и мучи немилостивнѣ, хотя исхитити отъ всѣхъ имѣнье; имѣнья бо бѣ несытъ якы адъ.«) Шкода, що не знаємо, якими способами і при яких обставинах епископ дійшов до того, що міг так поступати, але він певне опирав ся на сьвітску власть Андрея Боголюбского, котрий для осьвяченя своїх

Digitized by Google

підприемств потребував окремого незалежного верховного достойника церковного Владимирскої землї, віддільно від київскої митрополії, і домагав ся конче, щоби патріярх настановив незалежного епископа. Сьвітска власть опирала ся на духовну а духовна на сьвітску. В той час нові основи, не зміцнивши ся еще, мусїли нераз уступати старим, котрі не стратили ще своєї живучости, тому Ѳеодор дістав в Киеві відплату за свою гордість, як і князь, що видав его головою, за кілька лїт також відобрав відплату в Боголюбові. Ростов був в очах Андрея і Ѳеодора низшим від Владимира, бо Андрей робить епископа незалежним від Ростова. Патріярх не згодив ся на се, а посьвятив Ѳеодора на епископа ростовского, хотя позволив ему жити в Владимирі. Здає ся, що ті злочинства, яких Ѳеодор допускав ся, визвала опозиция, котру він знайшов в Ростові против своїх намірів верховодити у Владимирі і в церковнім зглядї, як в сьвітскім верховодив в Ростові. Але видко Ѳеодор, зразу сповняючи волю Андрея, потім вже занадто хотїв показати, як важна власть епископа для самого князя. Андрей видав его на погибель.*) Сьвітска власть князя приймає від духовної осьвячене, але не дає взяти над собою верх, а як тілько тая зачинає

*) Ѳеодор, одержавши від патріярха висьвячене на епископа, не хотїв їхати в Київ по благословене від митрополита, через що Володимирске духовенство не хотїло корити ся ему, а він за се позамикав церкви і заборонив богослуженє. Андрей мусїв вирядити епископа в Київ по благословенє. В Киеві митрополит звелїв, по византийскому звичаю, відтяти Федорови праву руку, виколоти очи і вирізати язик. — Князя Андрея в 1175. роцї за его лютість вбили в селї Боголюбові его піддані. Тїла его нїхто з духовенства не хотїв похоронити. — Ѳ. В.

Digitized by Google

борбу, дає їй удар. Так водилось і опісля через цілу гісторію Великороссиї. Духовенство помагало князям в їх прямованю до самовласти; князї також ласкали духовенство і спомагали его дуже, але за кождим разом, коли духовна власть переставала іти рука в руку з самовластною сьвітскою, сеся давала їй зараз почути, що без сьвітскої власти обходити ся не можна. Така взаїмна противвага була як-раз до ладу. Якби сьвітска власть піддала ся духовній, якби допустила теократичний принцип, то не могла би іти простою дорогою, не могла би набувати осьвяченя для своїх підприемств; тогди витворювали б ся самі собою права, котрі би її вязали. Але коли духовна власть користувалась силою, котру однакож власть сьвітска могла їй завсїгди відобрати, тогди мусїла для піддержаня себе іти разом зо сьвітскою до тої цїли, яку сеся собі вибирає.

Тому в гісторії Великороссиї ми видимо не оден приклад, як начальники церкви поблажали сьвітским монархам і осьвячували їх дїла, навіть такі, котрі цїлком противні суть уставам церкви. Так митрополит Даниїл одобрив розвід Василія з Соломонїею і замкненє бідної великої княгинї, а Іванови IV. духовенство позволило взяти четвертий шлюб, котрим церков здавна бридила ся. З другої сторони бачимо приклади, як опозиция духовної власти против володарів не удавала ся. Митрополит Филип головою наложив за те, що зганив убийства і хули того-ж Івана Грозного, а цар Алексій Михайлович з легким серцем пожертвував свого любимця Никона, коли сей занадто підніс голову в оборонї самостійности і достоінства начальника церкви. За-те при обосторонній згодї властей, коли сьвітска не вимагала

Digitized by Google

від духовної нїчого такого, щó очевидячки противне церкві, а духовна не гадала ставати висше від сьвітскої, церков фактично орудовала всїм житем, і полїтичним і социяльним, і власть була могуча, тому що діставала сьвячене від церкви. Оттак великоруска фільозофія, спізнавши конечну потребу громадскої єдности і практичного пожертвованя особистости, яко услівя всякої загальної справи, повірила волю народа воли своїх вибранцїв, лишила осьвячене успіху вишому виразови мудрости, і так дійшла в свій час до формули: Бог та цар ві всїм! формули, зазначуючої повне пановане загальности над особистостію.

В тім далекім часї, котрий ми назвали дитинним віком Великороссиї, з'являє ся в великоруский релїґійности прикмета, котра остро її відзначує а потім станула в суперечности з тим релїґійним сьвітоглядом, який зложив ся на Україні-Руси. Се — відношене до обрядів, до формул, сконцентроване в зовнїшности. Таким способом на північнім сході зачинає ся розумованє о тім, чи можна їсти в сьвята мясо і молоко. Се — розумованє, належаче до множества розколів (сект), які і в нашім часї істнують та опирають ся тілько на зовнїшній стороні.

На полудни подибуємо в давних часах два не досить знані нам відступленя від православія, але в иншім дусї, именно Адріяна і Дмитра. Они зачіпляли сущні устави церкви, і гадки їх належать до сфери єресій, то єсть таких неправдивих гадок, котрі в кождім разї випливали з умової роботи над духовними питанями. В тім зглядї україньско-руский нарід і пізнїйше не визначав ся спорами о зовнїшности, котрими північ так богата. Відомо, що в протягу многих століть

Digitized by Google

у Русинів-Українців не було розколів і спорів о обрядах, як нема і тепер. На півночи, в Новгороді і Пскові, обрядові суперечки вправдї доторкнули ся умового руху в духовних питанях в знанім розумованю о »сугубім« (подвійнім) аллилуя і в новгородскім спорі о тім, як треба вимовляти: чи »Господи помилуй« чи »о Господи помилуй«; але ледве чи такі розумованя дїйстно займали в давнину людей на півночи. Бо обставини спору о аллилуях, які знаємо з біоґрафії Евфрозина, не суть ще певні; сеся біоґрафія не дійшла до нас в первотворі, і багато учених уважають її уложеною а бодай переробленою раскольниками, котрі старали ся надати як найбільшої важности сему питаню, бо оно, як звістно, було одною з головних справ, які спонукали старообрядців до відпаденя від пануючої в Россиї церкви. Притім же в самій повісти о Евфрозинї говорить ся, що Псков тримав ся »трегубої« (потрійної) а не »сугубої аллилуї«.

Більше розширений і характеристичнїйший був другий еретицкий рух на півночи, який перший раз проявив ся в Стригольниках. Він тлїв цїлий вік в головах а потім вибухнув в мішанині ріжних розумовань, зґрупованих Йосифом Волоцким в его »Просвѣтителю« около ереси, звертаючої ся до жидівскої віри. Сей рух, чисто новгородскої манєри, перейшов потім в цїлу Россию і довго підіймав ся в ріжних формах яко опозиция против авторітету гадок. Ми не скажемо однак, щоби таке реформацийне прямованє мало великий успіх в Новгородщинї і Псковщинї; оно тілько показує, що українъско-руский нарід, коли відступав від церкви, ішов иншою дорогою як великоруский. В Українї-Руси після коротких появ

Digitized by Google

в XI-ім і XII-ім столїтю не трафляють ся пориви до опозициї против поваги церковної науки, і тілько в XVI-ім столїтю стало було кружити аріяньство, коли Симеон Будний видав свій катехизм в українсько-рускій мові а деякі сьвященики, як запевняють унїяти, в своїй несьвідомости не тілько не підозрівали в нїм ереси, але ще его й похваляли. В масї народу ся поява не мала успіху.

Єдиним відступленем від православія, яке потягнуло за собою до певної міри нарід, була унїя з римско-католицкою церквою; але-ж відомо, що її запроваджувано інтриґами і насильством, при сприяючій помочи притягненої до католицизму шляхти, в народї ж она знайшла против себе уперту і кровавy опозицию. Білоруське племя, взагалї лагіднїйшої і податливійшої натури, сильнїйше піддавалось гнетучим обставинам і більше показало склонности, як не приймити унїю добровільно, то бодай допустити її, коли не можна було не допустити еї инакше, як енерґічним противдїланем. Але в Україні-Руси було инакше. Тут нарід, чуючи насиловане совісти, підняв ся величезним шаром на оборону своеї старосьвітчини і свободи пересьвідченя, а в остатних часах, навіть приймивши унїю, далеко раднїйше від неї відступив як Білоруси. Так українсько-руский нарід, не даючи духовенству права безусловно осьвячувати факти, в самій сути остав ся вірнїйшим своїй церкві нїж великоруский: він тримав ся більше духа релїґії нїж форми. За нашого часу неможлива річ, щоби на Україні вийшов який розкол за форми, за обряд, за букви: на се згодить ся кождий, хто хоч трохи знає сей

Digitized by Google

нарід, придивив ся его житю і прислухав ся его коренним понятям.

Ми бачили, як великоруска стихія, централізуючись в своїм дитячім віці в Владимирі, а потім в молодечім в Москві, все показувала тенденцію підгорнути під себе частини а потім і знищити їх самостійність. Те саме відбило ся в релігійно-умовій сфері. Витворила ся нетерпимість до чужих вір, презирство чужих народностій, гордовита гадка о собі. Всї чужинцї, котрі відвідували Московщину в XV-ім, XVI-ім, XVII-ім столїтях, говорять одноголосно, що Москалї погорджають чужими вірами і народностями; самі царі, котрі в тім згляді стояли попереду загалу, обмивали свої руки, коли діткнули ся чужинецких послів християньскої віри. Нїмцї, котрим позволено жити в Москві, дізнавали від Москалїв презирства: духовенство голосило, щоби з ними не приставати; патріярх, давши їм раз неосторожно благословене, домагав ся, щоби они виразнїйше відріжнялись від православних своїм зверхним видом, аби на дальше не діставали знеобачка благословенія. Латиньску і лютерску, вірменьску і всяку иншу віру, хотьби лиш трошки ріжнила ся від православної, Москалї уважали проклятою. Они уважали себе за единий правовірний нарід, і навіть не дуже були прихильні до одновірних народів, до Греків і Русинів; нехай би лиш що небудь було несхоже з їх народностію, то вже заслуговало погорди, вважало ся єресію; на все несвое глядїли з-висока.

До виробленя такого погляду мусїло конче причинити ся пановане Татарів. Довге понижене під властію людей чужої віри і иншої народности виражало ся тепер гордовитостію і пониженем

Digitized by Google

других. Визволений невільник потрафить найбільше відзначати ся пихою. Се ж власне допровадило до того заманеня чужоземщиною, яке появляє ся від часу Петра в виді реформи.

У Українців-Русинів не було сего. З давних давен Київ а потім Володимир Волиньский були збірним пунктом пробуваня чужинців ріжних вір і племен. Українці-Русини від непамятних часів привикли чути у себе чужу мову і не цурати ся людей з иншим обличем і з иншими наклонностями. Уже в X-ім столітю, а правдоподібно ще давнійше, Українці-Русини ходили в Грецию: одні займали ся промислами в чужій земли, другі служили в війску чужих володарів. Після принятя християньства молода християньска цивілізація, перенесена в полудневу Русь, приманювала туди ще більше чужинців з ріжних сторін. Українці-Руспни, діставши нову віру від Греків, не переймили від них неприязни до західної церкви, яка в Греції витворила ся: архипастирі, будучи самі чужими, старали ся вправді пересадити ту неприязнь на українъско-руску цїлину, але їм се не дуже удавало ся: в українъско-рускій уяві католик не приймав ворожого вигляду. Особи княжого роду побирали ся з особами пануючих домів католицкої віри, те саме, здає ся, діяло ся і в народї. В українъско-руских містах Греки, Вірмене, Жиди, Німці, Поляки, Угри знаходили собі вільне пристанище і ладнали ся з краянами; Поляки, прийшовши в київску землю в характері помічників князя Ізяслава, розкошували ся веселостію житя в чужій земли. Сей дух терпимости, брак національної зарозумілости, перейшов опісля в характер козацтва і зістав ся в народї до сеї пори. В козацке товариство вільно було вступати

Digitized by Google

кождому, не питали ся: хто він, якої віри, якої народности. Коли Поляки нарікали, що козаки приймають до себе всяких волоцюг а межи ними і еретиків, що́ втїкли від гоненій духовного суду, козаки відповідали, що у них так здавна водить ся, що кождий може свобідно прийти і пійти. Неприязні поступки з католицкими сьвятощами в часї козацкого повстаня не походили з ненависти до католицкої віри, але зі злости за насилуване совісти і за примушоване. Походи на Турків і Кримців мали за причину з одної сторони не слїпий фанатизм против невірних, але пімсту за їх напади і за полон Русинів, а з другої они випливали з духа юнацтва і жадоби добичі, котра розвиває ся в кождім вояцкім товаристві, в якім би небудь народї і в якім би небудь краю оно орґанїзувало ся. Память о кровавих часах ворогованя з Поляками не загладила ся у народу до сеї пори, але ворогованя спеціяльно до римско-католицкої віри, без взгляду на польску народність, у него нема. Українець-Русин не мстивий, хотя памятний на кривду задля осторожности. Ані католицкий костел ані жидівска синаґоґа не видають ся ему поганими місцями; він не цурає ся їсти й пити, входити в приязнь не тілько з католиком або протестантом, але і з Жидом і з Татарином. Але неприязнь вибухає у него ще сильнїйше як у Великоруса, як тілько завважає, що чужовірець або чужоземець зачинає уражати его власні сьвятощі. Як тілько лишає ся другим свобода і оказує ся для них поважане, то натуральна річ вимагати і для себе такої самої свободи і взаїмного поважаня.

Digitized by Google

В Новгородї бачимо такий самий дух терпимости. Чужовірні мали право безпечного пожитя і богослуженя. Ріжниці в відношеню до чужовірних християн було так мало, що в Кирикових питанях указує ся на таку появу, що матери носили дітей своїх хрестити, замість до православного, до римско-католицкого (варяжского) съвященика. Вибудоване варяжскої церкви в Новгородї зродило в наступаючих поколїнях духовенства леґенду, в котрій оповідає ся, як натуральні заходи декотрих духовних фанатиків, щоби православних краянів узброїти против чужовірних, не мали жадного успіху. В новгородскій земли було багато поган иншої народности, але їх не навертали насильно до християньства. Новгородцї так мало оказували енерґії в розширюваню віри, що в Водскій земли ще в XVI-ім столїтю було поганьство. Віра розходила ся тут помалу, але за-те в спокійний спосіб. Принцип віротерпимости дуже соблазняв західних християн, коли Новгород, подаючи поміч чудским народам против Нїмців і Шведів, котрі хотїли їх силоміць навернути до правдивої віри, входив в неприязні відносини до Ордену і Швеції. Папи в своїх булях докоряли Новгородцям, що они ворогують против християньства, що боронять поганьство, і збуджовали против них крестовий похід. Нїмцї і Шведи, з котрими Новгородови і Пскову приходило ся воювати, були в очах сих міст полїтичними а не релїґійними ворогами; неприязнь набирала трохи релїґійного характеру лише тогди, коли з противної сторони показував ся прямий замах на съвятощі православної віри, те саме, що́ видимо і в Українї-Руси. Нехристияне також не були в Новгородї в ненависти; се видко з того, що

Digitized by Google

Жиди, котрі не сьміли показати ся в Великій-Руси, знаходили в Новгороді таке пристанище, що були навіть в силї завести еретицку секту і навертати до неї тамошних людей. Коли з одної сторони папи і західне духовенство обвиняли Вел.-Новгород о помаганє поганам против християн, то з другої сторони православним достойникам не подобала ся надмірна терпимість релїґійна Новгородців. Духовенство обурювало ся на них за приставанє з католиками і переймане чужих звичаїв; оно хотїло удержувати в народї гадку, що всї неправославні суть погане, і задля того приказували харчі, привезені з заграници, найперше посьвячувати в церкві, заким має ся їх споживати.

[VI.]

З сего короткого ґісторичного огляду ріжниць, які виникли за далекої давнини межи двома рускими народностями, можна бачити, що в характері українсько-руского народу відзначає ся особливо перевага особистої свободи, а в великорускім переважує загальність. Після коренного понятя Українця-Русина звязь людей основує ся на взаїмній згоді і може розпадати ся через їх незгоду; Великоруси змагали ся установити конечність і нероздільність раз установленої звязи а саму причину сего установленя зложити на божу волю, отже тим і виняти з-під людскої критики. В однакових стихіях громадского житя тамті переймали духа, сесї змагали ся дати ему тїло; в полїтичній сферї тамті були спосібні творити серед себе добровільні товариства, звязані на стілько, на скілько до сего спонуковала

Digitized by Google

конечна потреба, і тревалі на стілько, на скілько істноване їх не вадило незмінному праву особистої свободи; другі намагали ся утворити тревале громадске тіло на вікових основах, проникнуте одним духом. Тамто вело до федерації, але не уміло вповни витворити еї; друге повело до монархії і міцної держави, довело до першої і збудовало другу. Намагане Українців-Русинів показало ся кілька разів неспосібним до монархічного державного житя. В старину оно панувало в руских землях, а коли прийшла неминуча пора або згинути або тісно злучити ся, оно мусїло по-неволи зійти зо сцени і уступити першенство другому. Великоруский елемент має в собі щось величенне, будуюче, духа ладу, съвідомість єдности, пановане практичного розуму, котрий уміє перестояти трудні обставини, вхопити час, коли треба дїлати, і покористати ся ним, на скілько потрібно... Сего не показав наш україньско-руский нарід. Єго свобідна стихія приводила або до розкладу громадских звязій або до коловороту побудок, котрі крутили народним гісторичним житем. Такими показала нам сї дві рускі народности наша минувшість.

В своїм намаганю до утвореня тревалого, чутного, дотикального тіла для признаної раз ідеї, великоруский нарід все виявляв і тепер виявляє наклін до матеріялїзму і уступає українському народови в духовій сторонї житя, в поезиї, котра у сего розвинула ся без порівнаня ширше, живійше і повнійше. Прислухайтесь до голосу пісень, пригляньте ся образам, утвореним уявою одного і другого народу, словесним творам обох народів. Не можна сказати, щоби в великоруских піснях не було поезиї: в них високо по-

Digitized by Google

етичною являє ся особливо сила волї, сфера дїяльности, именно те, що так доконче потрібне для виконаня задачі, для якої призначив себе сей нарід в гісторичнім ході полїтичного житя. Найкрасші великорускі пісні ті, де виставляє ся, як душа збирає свої сили, або де описує ся єї тріюмф або неудачі, котрі однакож не ломлять внутрішньої могучости. Длятого так всїм подобають ся розбійничі пісні: розбійник — се герой, що йде бороти ся і з обставинами і з громадским ладом; его живло — руїна, але за руїною мусить наступити відбудованє. Се виявляє ся вже в збираню розбійничих шайок, котрі представляють сяке-таке громадске тїло. І длятого нехай не буде дивно, коли ми будемо видїти в розбійничих піснях те саме живло громадяньства, те саме змаганє до утвореня державного тїла, яке знаходимо у всїх проявах гісторичного житя великоруского народу.

Великоруси нарід практичний, матеріялїстичний; він підіймає ся до поезиї лише тогди, коли виходить з кружка щоденного житя, в котрім працює, працює не запалюючись, не заманюючись, приміряючись більше до подробиць, до осібностій, і через те спускаючий з очей образовий ідеал, котрий есть душею споетизованя кождого дїла, кождої річи. Тому-то великоруска поезия так часто рве ся до того, чого не обіймеш, що виходить по-за межі натуральної можливости, а знов часто спадає до простої забавки і розривки. Гісторична споминка сейчас заходить в епопею і переміняє ся в казку, коли противно в піснях українъско-руского народу она більше тримає ся дїйсности і часто не має потреби підіймати сю дїйсність до епопеї на те, щоби блищати силою

Digitized by Google

розкішної поезиї. В великоруских поезиях есть туга, задума, але майже нема тої фантазийности, щó так поетично очаровує нас в українських піснях, уносить душу в сьвіт фантазиї і огріває серце неземним, нетутешним огнем: Участь природи в великоруских піснях малá а в наших надзвичайно велика: українъско-руска поезия нероздільна від природи, она оживляє ї, робить ї спільничкою радости і горя людскої душі; трави, дерева, птиці, зьвірята, небесні сьвітила, ранок і вечер, весна і снїг — всьо дихає, мислить, почуває разом з чоловіком, всьо відзиває ся до него чарівним голосом, то участи то надії то присуду. Чуте любви, звичайно душа всякої народної поезиї, [в великоруских піснях] мало коли взносить ся над матеріяльність; противно в наших оно досягає до найвисшого одуховленя, чистоти, висоти побудок і ґрації образів. Навіть матеріяльна сторона любви в жартовливих піснях виставляє ся з тою анакреонтичною ґрацією, котра закриває тривяльність і саму похіть одуховлює, облагороднює. Жінка в великоруских піснях мало коли підіймає ся до свого людского ідеалу, мало коли краса еї взносить ся над матерією; мало коли любовне чуте може в ній цінити що-небудь окрім тїлесної краси, мало коли згадує ся о гарних прикметах і вартости жіночої душі. Противно, українська жінка в поезиї нашого народу духово така красна, що і в самім упадку своїм виявляє поетично свою чисту натуру і стидає ся свого пониженя. В піснях забавних, жартобливих остро визначує ся супротивність натури обох народів. В українъско-руских піснях вироблює ся краса слова і виразу, доходить до правдивого артизму; людска натура, відпочиваючи, не вдоволяє ся

Digitized by Google

простою забавою, але почуває потребу дати їй добірну форму, щоби не тілько бавила але й підносила душу; веселість бажає обгорнути її стихіями краси, осьвятити думками. Навпаки в великоруских піснях сего роду визначає ся тілько змаганє утомленого від прозаічної праці роботяги забути ся на хвилю як-небудь, не ломаючи голови, не зворушаючи серця, не займаючи фантазиї; сеся пісня істнує не для себе самої, але для побічної декорациї иншого чисто матеріяльного вдоволеня, і длятого часто доводить до цинїзму.

В житю Великоруса, і в громадскім і в домашнїм, більше або менше видко брак того, щó становить поезию українько-руского житя, як і на-відворот, в останнїм мало того, щó становить душу, силу і вартість першого. Великорус мало любить природу; у селянина дуже рідко можна подибати на городї квітки, котрі знайдуть ся майже при кождім домі нашого хлїбороба. Та сего ще не досить, Великорус має якусь ненависть до ростин. Я знаю приклади, що господарі вирубовали дерева біля своїх домів, погано збудованих, думаючи, що дерева псують красу виду. В скарбових селах, коли начальство зачало накланяти людей до садженя верб біля хат, надзвичайно трудно було спонукати, щоби підливали дерева, доглядали їх і не давали знищити. Коли в двацятих роках сего столїтя уряд приказав обсаджувати дороги деревами, то се видало ся народови таким тягарем, що жалї і нарiканя відбили ся в народних піснях, зложених надзвичайно тривяльно. В Великороссиї є вправдї багато садів, але майже всї овочеві, розведені для продажі; мало де подибле ся лїсна деревина, яке безпожиточна для матеріяльного житя. Рідко можна зди-

Digitized by Google

бати такого Великоруса, котрий би спізнавав і відчував красу місцевости, любовав ся оглядáнем небесного зводу, впивав ся безпамятно очима в зеркало озера, осьвіченого сонцем або місяцем, або в голубу далечину лїсів, заслухав ся в хор весняних птиць. Всьо отсе майже завсїгди чуже Великорусови, погруженому в щоденних рахунках, в мілкій калабани матеріяльних потреб. Навіть у осьвічених людей, скілько менї доводило ся завважати, зістає ся та сама холодність до краси природи, прикрита, деколи дуже неудачно і сьмішно, наслїдованем західної чужоземщини, де, як відомо — кому з досьвіду а кому від людей, — добрий тон вимагає показувати любов і співчуте до природи.

При убожестві фантазиї є у Великорусів дуже мало забобонів, але за-те надзвичайно багато пересудів, і они тримають ся їх уперто. Українці-Русини показують ся навпаки за першим поглядом надзвичайно забобонним народом, особливо на західнім крáю українъско-рускої землї се дуже впадає в очи (може в наслїдок віддаленя від великоруского впливу). Майже в кождім селї є поетичні оповіданя о тім, як приходять мерцї з тамтого сьвіту в найріжнїйших постатях: тут мертва мати приходить викупати свої дрібнї дїти, там страшний упир о півночи розпинає ся на могильнім хрестї і диким голосом кличе: »мяса хочу!« З гробами, розсипаними в такім множестві по богатім гісторичним житем краю, лучать ся перекази о давно минувших часах мрачної старини, а в тих переказах пробивають ся крізь ріжнобарвну сїтку промінїв народних вигадок слїди давнини, яка не вийшла в писанї лїтописи. Чари з своїми чудними звичаями, сьвіт духів

Digitized by Google

в найріжнійших постатях і страшилах, від котрих аж волосе стає на голові то знов регіт бере аж до гикавки — все то убирає ся в стрійні оповіданя, в прегарні малюнки. Нарід деколи сам мало вірить в дійсність того, що оповідає, але не розлучить ся з сим оповіданєм, доки в нім не згасне почуте краси або доки старе не відновить свого поетичного змісту новими формами.

Цілком інакше в Великороссиї: там, як ми сказали, самі тілько пересуди. Великорус вірить в чортів, в домові відьми, тому що переймив сю віру від предків, вірить длятого, що не сумніває ся о їх дійсности, вірить так, як би вірив в істноване електричности або тисненя воздуху; вірить тому, що віра потрібна для поясненя незрозумілих появ, а не для догодженя змаганю взнести ся з низини матеріяльного житя в сферу свобідної творчости. Взагалї фантастичних оповідань у него мало. Чорти, домовики у них дуже матеріяльні; сфера житя замогильного, сьвіт духів мало інтересує Великоруса, і майже нема у него оповідань о з'явленю душі по смерти; а як коли знайде ся, то взяте з книжок і нових і старих, і скорше в церковнім обробленю а не в народнім. За-те Великорус, відповідно духови своєї нетерпимости, далеко більше уперто стоїть за свої пересуди. Я був сьвідком дуже характеристичного случаю, як одного пана обвиняли о безбожність і богохульство за то, що він виразив ся зневажливо о вірі в істноване чортів.

Межи тими людьми, котрі що іно вступають в книжкову сферу, можна наглядати, якими книжками особливо цікавить ся Великорус і на що іменно він звертає увагу в тих книжках. На скілько менї удало ся завважати, то се бувають

Digitized by Google

або поважні книжки, але тілько такі, котрі прямо відносять ся до заводу читача, і навіть лише те з них, що може придати ся до найблизшого ужитку, або річи легкі, забавні, служачі до хвилевої розривки без розгляданя укладу, без пізнаня ідеї. Поетів читає ся або з цілію розірвати ся (і в сім разі подобає ся в них те, що може злегка перебігати по нервах своєю розмаітостію або незвичайностію ситуації) або длятого, щоби показати, що читач на стілько просьвічений, щоби розуміти те, що уважає ся красним. Часто можна стрічати людей, котрі навіть розпливають ся над красотами поезиї, але в самім ділі, як добре вимацаеш їх душу, то побачиш, що тут грає не правдиве чутє, а тілько афектация. Афектация — се знак, що нема правдивого розуміня поезиї. Афектация у нашої інтеліґенциї се річ аж надто звичайна; тому-то, бачить ся, у нас така симпатия до Французів, далеко більша як до других народів, бо нарід сей показав ся мало поетичним а література і штука, вчасти навіть і наука у него, покладає ся на еффектах.

Коли у Великорусів був справді великий, ґеніяльний, самостійний поет, то се Пушкін. В своїм великім, безсмертнім Євгенію Онеґіні він змалював тілько одну половину великорускої народности так званої сьвітскої інтеліґенциї. Були вправді вдатні описувателї обичаїв і побиту, але се не творцї-поети, котрі би заговорили язиком всего народу, сказали б те і так, за що горячо схопив би ся весь нарід, як по-неволи мусів би сказати кождий з того народу, і сказати голосом поезиї, а не прози. Але, повтаряю, я далекий від того, щоби великорускому народови відмовляти поетичного елементу, противно, може бути, що він

Digitized by Google

у них глубший і висший як у нас; він звернув ся не в сферу фантазиї і чутя, він заховує ся для сфери волї і сьвітлої думки. Пісні великорускі довго не подобають ся; треба їх вивчити, переняти ся духом їх, щоби зрозуміти ту вельми ориґінальну поезию, котра і длятого зразу недоступна, що чекає ще на великих майстрів, котрі прибрали би її в артистичні витвори.

В релїґійній сфері ми вже виказали остру ріжницю україньско-рускої народности від великорускої в тім, що у Українців-Русинів зовсім нема розколів і відступництв від церкви задля обрядів і формул. Було б цїкаво розвязати питанє, звідки взяв ся у Великорусів той ориґінальний настрій, те змаганє спорити за букву, надавати доґматичну вагу тому, що́ становить часто не більше як граматичне питанє або справу обрядову. Бачить ся, що се походить від того самого практичного матеріяльного характеру, котрим взагалї визначає ся великоруска натура. В самій річи, розглядаючи великоруский нарід ві всїх его верствах, ми стрїтимо нераз людей правдиво християньскої моральности, котрих релїґійність звернена на практичне виконуванє християньских добрих дїл, але в них мало внутрїшньої побожности, пїетизму. Ми стрічаємо сьвятохів, бузовірів, строгих виконавців зовнїшних правил і обрядів, але також без внутрїшньої побожности, в більшій части холодних до релїґії, виконуючих зовнїшню сторону еї з привички, мало здаючих собі справу, чому се робить ся. Наконець знаходимо в висшій клясї, в так званій інтелїґенциї, людей, що́ або мало вірують або й зовсім не вірують, не в наслїдок якоїсь працї розуму і духової борби, але заманені, тому що невіра видає ся їм ознакою

Digitized by Google

просьвіти. Справдї побожні натури — се виємки, а побожність, духова роздума у них се признаки не народности, не того, що́ єсть спільне в натурі народу, але їх власної окремішньої індівідуальности.

У Українців-Русинів ми знайдемо цілком противну вдачу; у сего народу іменно багато того, чого нема у Великорусів. У них єсть міцне почуте всеприсутности божої, душевна ревність, внутрішня розмова з Богом, тайне роздумоване о божім промислї над собою, сердечний потяг до духового, незнаного, таємничого і радісного сьвіта. Українці-Русини сповняють обряди, поважають формули, але не піддають їх критиці; їм і на гадку не прийде, чи треба два або три рази співати аллилуя, чи сими чи иншими пальцями має ся робити знак хреста; а коли-б виникло таке питане, то для розвязаня его досить би було поясненя сьвященика, що так установила церков. Коли-б потрібні були які-небудь зміни в зверхних формах богослуженя або в перекладї книг сьв. письма, то Українці-Русини ніколи не повстали би против того, їм би не прийшла гадка підозрівати яке небудь нарушене сьвятости. Они розуміють, що зверхні річи установляє церков, котру представляють еї керманичі, і що́ сї керманичі постановлять не переіначуючи самої істоти, то миряне повинні без суперечки за тим пійти; бо коли тілько та чи инша форма виражає ту саму істоту, то сама форма не має такої ваги, щоби можна о неї сперечати ся. Нам трафляло ся говорити з релїгійними людьми одної і другої народности: Великорус показує свою побожність в крутанинї слів над зверхними річами, над буквами; єсли він строго православний, то православіе его лежить особливо в зовнішній сто-

Digitized by Google

роні; Українець стане виливати своє релїґійно-моральне чутє, мало коли зачне розправляти о богослуженю, о обрядах, о празниках, а скаже своє побожне вражене, яке на него робить богослужене, урочистість обряду, високе значіне празника і т. д. За-те у нас і інтелїґенцию не так легко захитати в вірі як Великорусів, невіра вселяє ся в нашу душу тілько після довгої, глубокої борби; противно, ми видїли великоруских молодців, вихованих, як видко, від дитиньства в строгій побожности, в сповнюваню приписаних церковних правил, але они, за першою легкою зачіпкою, а нераз від кількох дотепних слів покидають прапор релїґії, забувають те, щó їм вповно в дитиньстві, і без борби, без постепенности, стають ся скрайними невірами і матеріялїстами. Українськo-руский нарід се глубоко релїґійний нарід, в самім широкім змислї того слова; чи так чи инакше зложили ся обставини, чи так чи инакше він був вихований, він заховає в собі релїґійні основи доти, доки істновати-ме сума головних признак, котрі складають его народність: се неминуче при тім поетичнім настрою, яким визначає ся его духовий склад.

[VII.]

В суспільних понятях гісторія витиснула на двох наших народностях свої слїди і установила в них понятя цїлком супротивні. Прямоване до тїсного злученя частій, знищене особистих побудок під властію загальних, ненарушима законність загальної волї, виражена якби змислом тяжкої долї, сходять ся у великоруского народу з єдностію родинного житя і з знехтованем осо-

Digitized by Google

бистої волї ідеєю *міра*. Се все виразилось в житю народу неділимостію родин, громадскою власностію, оподатковапем місточок і сіл в старину, де невинний відповідав за винного, роботящий працював за лїнивого. Як глубоко се лежить в душі Великоруса, видко з того, що з поводу уладженя хлопскої справи за нашого часу промовили за загальностію Великоруси з ріжних точок погляду, під впливом і запізнілого московского славянофільства і новомодного француского соціялїзму. Для Українця-Русина нема нїчого тяжшого і противнїйшого як такий лад; українськo-рускі родини ділять ся і дроблять ся, як тілько члени їх почують в собі потребу самостійного житя. Опіка батьків над дорослими дїтьми видає ся Українцеви-Русинови незносним деспотизмом. Претенсия старших братів або дядьків верховодити над молодшими братами або небожами викликує межи ними страшенне вороговане. Споріднене і посвоячене не дуже у нас нахиляють людей до згоди і взаїмної любови; противно, дуже часто люде тихі, приязні, згідливі і лагідні жиють в непримиримій вражді з своїми родичами. Сварнї в родині се зовсім звичайна поява і в низшій і в висшій клясї. Противно у Великорусів споріднене приневолює чоловіка нераз бути для другого приязнїйшим, поблажливійшим, навіть тогди, коли він взагалї не визначає ся тими прикметами супротив чужих. В Українї-Руси мусять близькі свояки, щоби заховати згоду і любов межи собою, розійти ся і як найменше мати спільного. Взаїмний обовязок, оснований не на свобідній згоді а на призначеній долею конечности, есть для Українця-Русина утяжливий, коли противно Великоруса він найбільше успокоює і утихомирює его особисті по-

Digitized by Google

будки. Великорус задля послуху обовязкови готов присилувати себе любити своїх кревних, хотьби они ему не по душі були, бути для них поблажливим, тому що они его родичі, хочби сего не зробив з переконаня; він готов для них до особистих жертв, хоть має се почуте, що они того не варті, але що они все-таки »своя кров«. Навпаки, Українець-Русин готов, бачить ся, розлюбити ближнього за те, що він его кревний, він для родича менше вибачливий як для чужого, і взагалї споріднене веде его не до зміцненя прихильности, а скорше до еї ослабленя. Декотрі Великоруси, придбавши собі маєтности на Українї, задумовали деколи вводити в українські семї великоруску міцну звязь і нероздільність, а наслїдком сего були огидні сцени: не тілько рідні братя готові були що хвиля зачати бійку, але сини витягали батьків своїх за волосе з хати. Чим більше принцип семейної власти і міцної звязи родової вкорінює ся, тим супротивнїйше она впливає на жите. Українець-Русин тогди добрий син, коли родителї лишають ему повну свободу і самі на старости лїт піддають ся під его волю; тогди добрий брат, коли з братом жие як сусїд, як товариш, не має з ним нїчого спільного, неподільного. Правило: »кождому своє« заховує ся в родинах; не тілько дорослі члени родини не надягають одежі другого, навіть у дїтей є у кождого своє; у великоруских селян нераз дві сестри не знають, котрій з них належить кожух, а о окремій власности у дїтей нема і бесїди.

Обовязкова спільність землї і одвічальність особистости мірови есть для Русина-Українця найнезноснїйша неволя і несправедливість. Не сьміти назвати нїчого своїм, бути наймитом якогось

Digitized by Google

відлучного понятя о »мірі«, відповідати за другого без власної охоти — до всего того не успособило українъско-руский нарід его минувше житє. »Громада« в розуміню Українця-Русина зовсім не те, що »мір« у Великоруса. Громада се добровільний збір людей; хто хоче, належить до него, хто не хоче, виходить: так як на Запорожу хто хотів, приходив, хто хотів, виходив звідтам по своїй воли. Після народного понятя кождий член громади есть сам по собі незалежним чоловіком, самостійним господарем; він лише о стілько має обовязки для громади, о скілько громадяне лучать ся з собою для взаїмної безпечности і добра кождого. Головна ріжниця походить тут очевидно від спільности землї. Як тілько член міра не може назвати своєю власностію того кусника землї, котрий він оброблює, то він вже не є вільним чоловіком.

Великоруский устрій міра есть обмеженем свободи, приневоленем, і длятого его форма, заведена властію, приймила духа і значіне, пануючі в Великоросиї; корінь его лежав вже в глубинї народного житя: сей устрій виплив морально з того самого прямованя до тісного злученя, до громадскої і державної єдности, котре есть, як ми показали, специяльною признакою великоруского характеру. Приватна власність земна виводить ся такою леґальною дорогою з великорускої суспільної фільософії. Вся суспільність віддає свою долю уособленю своєї власти, тій особі, котру поставляє над суспільностію Бог, отже всї повинні їй покоряти ся. Таким способом всьо належить до неї безуслівно, яко до намістника божого; звідси пійшло поняте, що всьо боже та царске. І перед царем, як і перед Богом, всї

Digitized by Google

рівні. Але як Бог одного вивисшає, нагороджує, а другого карає, принижає, так поступає і цар, що виконує на земли божу волю. Се виражає ся прекрасно пословицею: »воля божа а суд царский.« Тому нарід без нарікання зносив навіть і те, що, здавалось би, переходило границі людскої терпеливости, як н. пр. убийства царя Івана Грозного. Цар діяв несправедливо, лютував, але він все таки був знарядем божої волї. Противити ся цареви, хотьби і неправедному, значить противити ся Богови: се ж і грішно і даремно, бо Бог нашле ще гірші біди. Маючи безусловну власть над суспільностью, цар есть *государем*, с. е. повним володарем, властителем всеї держави. Слово »государ« означало именно властителя, котрий має право безуслівно по своїй воли орудовати всім, що есть в его царстві. Тому-то давні Новгородці, виховані в инших поглядах, так обурились, коли Іван III. загадав стародавний титул »господина« перемінити на титул »государя«. Поняте господина означало особу, наділену властію і повагою; господинів могло бути багато: і владика був господин і посадник господин; але государ се особа, про власть котрої не можна було й розправляти: він був единий, як единий властитель річи. Іван добивав ся стати государем в Новгороді, хотів станути на місци Великого Новгорода, котрий був до того часу государем; зовсім так само, як в Великороссиї великий князь станув на місци громадскої волї всеї нациї. Будучи самодержавним творцем громадских обставин, государ робив всьо, що хотів, і межи иншим надавав землю за службу собі. Таким способом земля, після первістного понятя, належала мірови, се-б то всій суспільности; після переданя сего права

Digitized by Google

особі государя сей-же давав її на ужитковане тим людям, котрих ему сподобало ся вивисшити і наділити. Ми кажемо: на ужитковане, бо властителїв в дійснім значіню сего слова не було. Те, що́ цар дав, міг завсїгди й відобрати і дати другому, як і безнастанно діяло ся. Як тілько витворили ся відносини робітників до такого посїдача землї, то сей натурально дістав значіне уособленого міра, так само як цар мав значіне уособленої нациї. Кріпак лучив свою долю з достоїнством пана, паньска воля станула у него на місце власної волї, зовсім так, як там, де не було пана, сю власну особисту волю поглиняв мір. У паньских мужиків зємля належить до пана, котрий дає її хлїборобам по своїй воли; так і у скарбових (камеральних) мужиків: земля віддана на ужитковане мірови, а мір дає її поодиноким людям.

На Украïні-Руси, котрої гісторичне жите инакше плило, не зложило ся таке поняте про мір. Там давні удільно-вічеві понятя розвивали ся дальше і стрітили ся з польскими, котрі в основі своїй мали багато спільного з ними, а коли змінили ся, то в наслїдок західно-европейских понятій. В давнїйшу старину права особистої волї не поглинула перевага громадскої могучости, і не виробило ся поняте о спільній власности землї. Польскі ідеї викликали в старорускиx лише той переворот, що регулювали їх. Кождий хлїбороб був незалежним властителем своеї батьківщини; польский вплив тілько забезпечив его від самовольства народної волї, котре і перше виявляло ся самодїйством громади яко злуки вільних людей, і надав фактичному посїданю его правність. Таким способом польский вплив вивисшив богатих і впливових, витворив

Digitized by Google

висщу клясу, а масу убогого люду вкинув в підданьство. Але там маґнат-дідич не був репрезентантом царскої а через ню і паньскої волї: він володів по праву; по просту сказавши, се право означало силу, торжество обставин і стародавність роду. Там мужик не міг надати свому панови жадного значіня звьященої волї, бо він не розумів відлучного права, бо сам ним користував ся, а уособленя він не бачив, бо пан его був чоловіком вільним. Натурально, що і підданий бажав при першій спосібности стати вільним; в Великороссиї він сего не міг бажати, бо знав, що его пан залежить від иншої, висшої волї, так власне, як він сам залежав від него.

У Українців-Русинів мало коли трафляло ся, щоби кріпак був щиро прихильний до свого пана, щоби его вязала з ним така любов безкористна, немов сина до батька, як се нераз ми бачили в відносинах межи панами а кріпаками і слугами в Великороссиї. У Великороссиян подибують ся приклади трогаючого привязаня кріпаків. Кріпак, слуга, підданий, нераз відданий свому панови вповни, душею і серцем, навіть і тогди, коли пан не цінить сего. Він стереже паньского добра як свого, тїшить ся, коли честолюбивий пан его дістає почесть, Нам трафляло ся бачити паньских слуг, котрим пан повірив яку небудь орудку. Самі довіренники були шахраї з роду і обдурювали кождого на користь свого пана, але супротив свого пана були по аристидівски честні і щиросердечні. Українцї навпаки, они оправдують пословицю: вовка скілько не годуй, він все дивить ся в лїс. Коли кріпацкий слуга не ошукає свого пана, то длятого, що він нікого не ошукує; але як вже спокусив ся на

Digitized by Google

ошуку, то перед-всім ошукає свого пана. Як часто доводило ся чути наріканя на Українців від тих панів, Великорусів, котрі понабували маєтности з кріпаками на Україні. Надармо старали ся они добрим поведенєм і справедливостію привязати до себе підданих; паньскі роботи відбували ся все від-нехочу, і з того-то межи вйсшою клясою у нас розширило ся пересьвідчене, що Українці люде ліниві, що у них нема ні щирости ні привязаня, що найбільше у них докажеш страхом. Длятого добрі пани робились острими й лихими; звичайно оточували себе Великорусами, а від українських мужиків тримали ся з-далека, якби від чужого народу. Те саме і ще гірше для Українця мір в великорускім значіню сего слова. Що до нарікань на Українців за лінивство, то роблять їх такими чужі для них громадяньскі основи кріпацкого або мірского права; се право означає для Українців, не скованих ланьцухами спільної власности, звязь ріжних обставин, котрі спиняють їх в свобіднім орудованю собою і своєю батьківщиною та приближають ся до устрою міра. Взагалї ж докір лінивства не есть справедливий; можна навіть замітити, що Українець по своїй природї есть більше працьовитий як Москаль і завсїгди таким показує ся, як тілько его не примушує ся до певної роботи.

Цілком инші відносини українськo-рускої народности до польскої. Коли українськo-руский нарід дальше стоїть від польского ніж від великорускoго своєю мовою, то за-те близше народними прикметами і основами народного характеру. Такої або подібної супротивности, яку ми завважали межи Великорусами і Українцями-Русинами, нема межи Поляками і Русинами ані у вну-

Digitized by Google

трішній ані в зовнішній сторонї житя; противно, коли-би доводилось відшуковати коренні познаки ріжниці межи Поляками і Великорусами, то прийшло би ся багато разів повторити те саме, що було сказано о Українцях-Русинах. Але за-те, помимо такої близькости, есть безодня, котра розділяє сї два народи, і притім безодня, через котру міст поставити не видко можности. Поляки і Українці-Русини — се якби дві близькі галузи, що розвили ся зовсїм супротивно: одні виплекали в собі і усталили основи панства, другі мужицтва, або, по просту сказавши, оден нарід — глубоко-аристократичний, другий — глубоко-демократичний. Але сї назви не вповни підпадають під обставини нашої гісторії і нашого житя, бо як польска аристократія дуже демократична, так на-відворот українъско-руска демократія есть аристократична. Там панство шукає зрівнаня в своїм станї; тут нарід, рівний що до права і становища, випускає з-посеред себе, з своєї маси відокремлюючі ся особистости а потім намагає ся проглинути їх в своїй масї. В польскій аристократії ніяк не міг приймити ся февдальний устрій; шляхта не допускала, щоби одні з еї стану мали більші права як другі. З другої сторони українъско-руский нарід, установляючи свою суспільність на основах найповнїйшої рівности, не міг удержати еї і усталити так, щоби не виступали особи і родини, котрі намагали ся стати родами з правом першеньства і власти над масою народу. Нарід своєю чергою повставав против них або глухим невдоволенем або отвертим супротивленем. Загляньте до гісторії Новгорода на півночи і до гісторії Гетьманщини на полудни. Демократичний принцип народної рівности служить підкладкою,

Digitized by Google

але на ній безперестанно підіймають ся з народу вищі верстви, а маса бурить ся і примушує їх знов осісти ся. Там кілька разів зграя черни, на голос вічевого дзвона, руйнує і палить до-тла Пруску улицю, гніздо боярске; тут кілька разів Чорна рада нищить значних кармазинників. Однакож Пруска улиця в Великім Новгороді не щезає і не виводять ся в Україні *значні* на обох боках Дніпра. І там і тут сеся борба валить суспільну будівлю і віддає її на здобич народности більше спокійній, котра яснійше розуміє конечну потребу міцної, тревалої суспільности.

Замітно, як нарід довго і всюди зберегає завітні звичаї і прикмети своїх праотців. В Чорномор'ю, в нових оселях запороских по зруйнованю Січи, діяло ся те саме, що колись в Україні. Із громад, які творили курені, виділяли ся люде, що заводили собі окремі хутори. В сельскім житю Українців-Русинів діє ся майже те саме в своїй сфері: заможні родини взносять ся над масою і добивають ся переваги над нею, а маса за те їх ненавидить. Але маса не розуміє того, щоби чоловік позбував ся самодійности, у неї нема засади проглинути особистість громадяньством. Кождий ненавидить богача, значного, не длятого, щоби він мав в голові яку небудь утопію о рівности, але завидуючи ему сердить ся, чому він сам не такий.

Доля україньско-руского народу зложила ся так, що ті, котрі видвигали ся з маси, звичайно тратили і народність: давнійше они ставались Поляками, тепер роблять ся Великороссиянами, а народність україньско-руска завсігди була і тепер остає ся власностію простої маси. А як доля лишить тих, що видвигнули ся, в сфері праді-

Digitized by Google

дівскої народности, то она їх якось знов поглиняє в масу і позбавляє придбаної переваги.

З польскою народностію діяло ся противно: там особи, щó видвигнули ся з маси, коли они були Поляками, не промінюють своєї народности, не йдуть назад, але витворюють міцний стан. Гісторія звязала Поляків з Українцями-Русинами так, що значна часть польскої шляхти есть не що инше, як перевертні Русини, именно ті, щó щасливими для них обставинами видвигнули ся з маси. Через те і виробив ся що до відношеня сих народностій такий погляд, що польска народність — паньска, а українъско-руска — хлопска, мужицка. Такий погляд є і доси і проявляє ся в заходах Поляків на так зване зближене їх з нами. Поляки, котрі толкують про братерство, про рівність, в відношеню до Українців-Русинів показують себе панами. Ріжними способами вираженя они говорять їм: будьте Поляками, ми хочемо вас, мужиків, зробити панами. І ті, в котрих ліберальні і честні наміри ми віримо, говорять в сущности те саме: коли не йде о пановане і пригнетене нашого народу матеріяльне, то безперечним і явним есть їх бажане згнести і знищити Українців-Русинів духово, зробити їх Поляками, позбавити нас нашої мови, нашого съвітогляду, всеї нашої народности, заперши її в польску. Се так виразно проявляє ся в Галичині.

1861. (1872.)

Digitized by Google

ЗМІСТ.

СТОРОНА

Твори Амврозия Метлиньского.

Амврозий Метлиньский 5

Думки і пісні. І. Первотвори.

1. Бандура 7
2. До вас 8
3. Зрадник . . . . . —
4. Степ 9
5. Кладовище 10
6. Спис 11
7. Чарка . . . . . —
8. Козак, гайдамак, чумак 12
9. Козак та буря 13
10. Підземна церква 14
11. До гостей 15
12. Пішли на втїкачі 16
13. Покотиполе 17
14. Бабусенька 18
15. Самотні співці 19
16. Дитина-сиротина 21
17. Думка Червонорусця 22
18. Гетьман 23
19. Старець 24
20. Козача смерть 25
21. Гулянка 26
22. Шинок 28
23. Ніч 30
24. Пожар Москви 32
25. Вязонько 33
26. Добрий-день 34
27. Глек . . . . . —

Digitized by Google

СТОРОНА

28. Смерть бандуриста 38
29. Розмова з покійними 40
30. Рідна мова 41

II. Переклади.

А. Луна із Словенії.
I. Із Чехії. 1. Ночна розмова 43
2. Милого з милою 44
3. Смерть царя 45
II. Із Старочехії. 1. Бенес Германов 46
2. Олень 48
3. Сиротинка . . . . . —
III. Із Словації. Пісні словацкі. 1. 49
2. 50
3. 51
4. . . . . —
5. 52
6. . . . . —
7. 54
8. . . . . —
9. Отруя 56
IV. Із Сербії. Пісні. 1. . . . . —
2. 57
3. Три туги 58
V. Із Польщі. 1. Мордак в Венеції . . . . . —
2. Дорога 60
3. Чорнобрівка . . . . . —
Б. Луна ще із Німеччі.
1. Приязні душі 61
2. Добра-ніч 62
3. Було 63
4. Хлопчик пастушок 64
5. Навіщенья із могили 65
6. Пісня садовничого 67
Приписки 68

Твори Миколи Костомарова.

Микола Костомаров 71
I. Сава Чалий (драматичні сцени 73
II. Переяславська ніч (трагедія) 144
III. Загадка (З народної казки 209

Digitized by Google

СТОРОНА

IV. Лїричні і епічні поезиї.

А. 1. Пісня моя 236
2. Клятьба 238
3. Згадка . . . . . —
4. Могила 239
5. На добра-ніч 241
6. Зорі 244
7. Співець 245
8. Дїд пасїчник 247
9. Співець Митуса 249
10. До Марї Потоцької 251
11. Щира правда 253
12. Полтавська могила 256
13. Максим Перебийніс . . . . . —
14. Ластівка 257
15. Грецька пісня 266
16. Еллада 267
17. Давнина 268
18. Пантикапея 269
19. Турнїя 274
20. До жидівки 278
21. Дика коза 280
22. Журба єврейська 281
23. Погибель Єрусалима 282
24. Погибель Сеннахерибова 284
Б. 25. Чорний кіт 286
26. Квіточка 288
27. Стежки 289
28. Поцїлунок 290
29. Зірочка 291
30. Великодна ніч 292
31. Посланець 294
32. Пан Шульпіка 295
33. Отруї 297
34. Кінь 299
35. Ягоди 301
36. Рожа 303
37. Місяць 304
38. Соловейко 305
39. Хлопець 306
40. Горлиця 308

Digitized by Google

СТОРОНА

41. Рожа 308
42. Мана 310
43. Кульбаба 312
44. Туга 314
45. Дїдівщина 315
46. Голубка 317
47. Дівчина 318
48. Хмарка 321
49. Сон 322
50. Весна й зїма 323
51. І. І. Срезневському 324
52. Баба Гребетничка . . . . . —
53. Веснянка 326
54. Забаченьня 327
55. Нічна розмова 329
56. Підмова 330
57. Березка 332
58. Паникадильце . . . . . —
59. Вулиця 333
60. Попріки 335
61. 336
62. Брат з сестрою 337
63. Зірка 342
64. Панич і дівчина 343
65. Олень 346
66. Місяць 348

V. Статї прозаїчні.

1. Християнство і кріпацтво 349
2. Суд Чехів над собою 353

VI. Лїтературна спадщина.

1. Дитинка 360
2. Зозуля 361
3. Єврейська співанка 362
4. Явір, тополя і береза 363
5. Верба 365
6. Наталя 366
7. В осени лїто 372
8. Українські сцени з 1649-ого року . . . . . —

Приписки

Микола Костомаров 394
А. Поясненя 395
Б. Додаток. Дві рускі народности 412

Digitized by Google

Помічені похибки друкарскі.

на сторонї	в стрічці	надруковано	має бути
72	15	1873	1875
86	7 з долу	си	ся
163	18	нїчото	нїчого
172	21	так ся	так, ся
181	3	назарили	назирили
204	8 з д.	иебо	небо
206	2 з д.	примірі	примирї
210	18	казати	сказати
211	6 з д.	другий син	другий мій син
—	5 з д.	те, каже	те що, каже
—	2 з д.	дровітню	дрівотнї
212	4	те,	те що,
214	2	вухами	ухами
—	2 з д.	слухатись	ослухатись
218	6	виступає до	виступає, до
219	9	загадувати —	загадувати, а одгадувати —
220	7	обїзде	обїзд
—	15 і 20	заєм	займом
222	8	По сій стрічці пропущено: Хома. Ой, ой, ой! (*Скидає свитку.*)	
225	19	видумав	видумав, от загадка!
—	2 з д.	та	так
228	4	се?	се справдї?
230	14	тобі	я тобі
231	12	лоша?	лоша!
233	21	Вулиця	Улиця
234	2	Ісусе	Ісусе
249	12	Словутного півця	Словутьнаго пѣвца
250	22	Що соловиний	Що, соловиний
251	10	проминуть	пролинуть
274	5 з д.	Бсї	Всї
311	19	дошу	дощу
350	24	шоб	щоб

Digitized by Google

ПОСЛІСЛОВО.

Сим томом кінчить ся четверта книжка »Рускої Письменности«. При редаґованю творів Мотлиньского я тримав ся переважно видання д-ра Студиньского (Львів, 1897), де, як побачив я опісля, текст автора зо всїми властивостями язиковими не вповни задержаний. Твори Костомарова зібрані мною перший раз в цілій повноті, а текст їх провірений по можности докладно.

Зразу гадав я в сій книжці помістити також твори Макаровского, покладаючись на голоси знавців нашої літератури, письменні і устні. Але приглянувшись трохи близше его »Натали«, я занехав сю гадку. Нехай ся »поема« є вірний »образ сельского побуту«, але поезиї, поетичного духа, запалу, житя в ній дуже мало. Она читає ся як суха проза, склад тяжкий, деревяний, а форма — пожаль ся Боже! В перших 30-х вершах знаходять ся рими такі: звав ся — дївав ся, забувати — прозвати, спорядила — угодила, трудилась — молилась, повикупати — мати, готувала — помагала, питались — брались, красою — косою, цуралась — мальовалась, минає — поїхає і т. д. Треба досить терпеливої і невибагливої вдачі, щоби дочитати сей твір до кінця.

Вірний заповіди, висказаній в першій книжці, я старав ся у всїх виданих доси чотирох книжках а пятьох томах »Рускої Письменности« особливо о повноту творів і поправний текст, але

Digitized by Google

все з увзглядненем головної моєї цїли: популяризованя нашої письменности. Ся цїль чейже буде осягнена, як видно і з того, що перша книжка, друкована в 3000 примірників, розійшла ся майже до півтора року. А що до повноти, то іменно збірки творів Артемовского, Квітки, Устияновича і Костомарова се єдині повні, взглядно найповнїйші виданя тих писателїв, але також у Шашкевича, Головацкого, Могильницкого поміщені твори, які не находять ся в дотеперішних виданях. О поправність тексту старав ся я дуже; особливо вказую на Котляревского і Квітку, де текст Рускої Письменности есть значно поправнїйший і від найновїйших буцїм наукових виданьь.

Сим видавництвом вносить ся й дещо нове в нашу літературу. Н. пр. відкрились нові, незнані доси а вартовні поезиї Артемовского; у Квітки сконстатовано, що его біографи і гісторики літератури приписували ему авторство неістнуючих українських творів. Також в житеписях, хоч они у мене суть тілько мовби надзвичайним додатком, а відтак і в поясненях, подані деякі нові доси незвістні річи. — Пожадані чейже будуть портрети, а межи ними особливо декотрі мало знані або зовсїм незнані, іменно Метлиньского.

Тут мушу висказати щиру подяку професорови Н. Сумцову в Харкові, професорови Н. І. Петрову, пп. П. Житецкому, С. Єфремову і В. Доманицкому в Києві, котрі на кожду мою просьбу спішили зо всякою готовостїю з подаванем інформацій і вишукованем та достарчуванем потрібних матеріялів.

Зате голоси критики, з котрих я рад був користати, принесли мені дуже мало. Окрім загальних — впрочім звичайно дуже похвальних —

Digitized by Google

згадок в періодичній пресї галицкій і буковинській знаходять ся подрібнійші замітки на 1-ий том в Кіевск-ій Старин-ї, на 2-ий в Руслані, а на 4-ий в Літературно-науковім Вістнику.

В Кіевск-ій Старин-ї (1904, XII, 166—179) поміщена статья В. Доманицкого з короткою вісткою о видавництві »Рускої Письменности« а з подрібним обговоренем видаия творів Гулака-Артемовского. Ш. рецензент простує найперше деякі дані в житеписи поета, за щó я ему вдячний. Найважнійшу похибку зробив я, подавши рік 1866-ий яко рік смерти Артемовского. Я тут вагав ся був: у Петрова і ще десь знайшов я рік 1865., але рік 1866. застав я не тілько у Кониського, а також у Потебнї, Огоновского, Барвіньского, Студиньского (як і в киівскім »Вик-у« з 1900. р.), отже я міг припускати, що сеся якраз в пізнійших письмах находяча ся дата есть правдива, що згадані учені мусїли її провірити, тому й не уважав за потрібне слідити ще самому, тим більше, що житеписи у мене, як вже казав я, лише побічна та безпретенсіональна річ. Чи також инші поправки п. Доманицкого в датах оправдані, не знаю; они мають опирати ся на спеціяльній ще не оголошеній студії, але н. пр. тверджене, що Артемовский пійшов в одставку в р. 1848., стоїть в суперечности з Журналом минист. нар. просвѣщенія (т. 62 ст. 190), після котрого увільнено его з становища ректора аж 15. цьвітня 1849. Поправки ж п. Доманицкого в текстї майже всї нестійні: моя лекция звичайно вже й сама собою ліпша і опирає ся на рукописи Житецкого, певнійшій від инших доси знаних. Спеціяльно що до слова »Пацяпика« на стор. 409, 15, то не ся лекция есть хибна, але хибною

Digitized by Google

есть лекция »Пацяфина«, бо жид той не називав ся Pacifieno, як каже п. Доманицкий за Кіев. Стариною (1897., III), але Pacifico (гл. гісторію), тай в формі »Пацяфина« не було би ані риму (до »пика« 17) ані дотепу. Се все згадую длятого, щоби показати, о чім можна й з моїх »Приписок« переконати ся, що я не трактую річей поверховно, не вдоволяю ся легко висказами хочби авторітетних осіб або жерел, але слїджу сам та поправляю й доповняю. Отже там, де я чи в текстї чи в поясненях подаю щось відмінне від дотеперішнього, не роблю се без підстави і без розваги. Як міг рецензент написати, що на Приказках у мене не зазначена дата 1. грудня 1820., коли она стоїть там найвиразнїйше (380, 18), і чому він не знає, звідки у мене взяли ся відмінні лекциї, коли я о тім цїлком ясно говорю в Записках Наук. Товариства ім. Шевченка (LX, M 2), сего я не можу зрозуміти. Впрочім в цїлій рецензії хвалить ся видане Рускої Письменности, що оно гарне, цїкаве, найповнїйше, приносить нове нашій літературі, цїнне і т. д.

Рецензент І. тому Квітки в дневнику »Руслан« (1905 ч. 8) робить особливо той заміт, що в біографії Квітки не вказано на всесьвітне значіне его творів, а власне що »Квітка був першим письменником на усїй землї, котрий зважив ся представити простий нарід у реалїстичних, непідмальованих красках; нїяка література не мала таких повістий так вчасно, як Українцї«. Ся думка, що ми нашими мужицкими повістями випередили всї инші народи, висказує ся у нас вправдї часто, навіть панує у нас скрізь, але помимо того она не зовсїм оправдана. Поминувши се, що годї уважати чимсь особлившим, коли чисто мужицкий

Digitized by Google

нарід продукує мужицку літературу, перша українська повість Квітки »Салдацький патрет« появила ся в р. 1833., а ще кілька літ передтим славний на весь сьвіт анґлійский поет Вальтер Шкот малював вірно і залюбки людий з народу, писав деякі оповіданя з мужицкого житя, як »Два згінники«, »Верховиньска вдова« (се друге оповіданє переложене і на руске в львівскій »Правді« з 1877. р.), а в однім з найкрасших его романів »Вязниця в Едінбурґу« селянка, мов Квітчина козир-дівка, іде пішки і босо з Шкоції до Льондону, щоби у королевої випросити помилованя для своєї засудженої на смерть сестри. Отже, на мою гадку, з твердженем о нашім першеньстві в вірнім представлюваню простого народу треба нам бути трохи повздержнійшими. Впрочім рецензент з »Руслана« виражає ся о виданю »Рускої Письменности« з найбільшими похвалами.

Рецензент 3-ої книжки, др. Франко, в Літер.-науковім Вістнику (1906, VI, 600—603) признає, що д. Романчук мету свою: популяризациї нашого письменства серед широкої маси читачів, даванем їй в руки поправних і по змозї повних збірок творів наших старших [?] письменників, вповнї осягнув першими томами Рускої Письменности, а найновійший том добре достроює ся до попередних, — але, додає, що до укладу і обробленя сего тому можна би де в чім і посперечати ся з видавцем. Відтак і зачинає »сперечати ся« та робить багато замітів. Така »суперечка« могла би бути і цїкава і поучаюча, тілько-ж тут она виходить якось так, що замісць розважних, обективних гадок стрічає ся майже що речене або помилка або непорозуміне або баламуцтво або, щоб найприкрійше, навіть інсинуация...

Digitized by Google

Минаю мовчки всякі дрібнійші та менше важні помилки чи непорозуміня д-ра Франка (а є їх немало!) і переходжу до важнійших его замітів.

Др. Франко докоряє менї, що я не подавав повних творів, особливо Шашкевича, именно що я не подав цїлого перекладу Кролеедвірского рукопису та з розмислом пропустив віршик »Вернїть ся, пісни родимі« і що твори Шашкевича розмістив у двох категоріях. Отже що до пропущеня Корол. рукопису причина дуже проста: сей переклад був оголошений аж з кінцем минулого року, а в тім часї твори Шашкевича в Рускій Письменности були вже надруковані. Пропущений мною віршик »Вернїть ся, пісни родимі« називає др. Франко гарним і без сумнїву автентичним. Я не можу признати нї одного нї другого. Він есть перекладом польскої пісні з невдачним переробленем кінця, бо коли польский поет звертає ся тут до весни з просьбою, відповідною до всего попереднього тексту, щоби вернула любий урожай, руский перекладчик просить її нараз нї з сего нї з того о привернене родимих пісень! Щоби такий (хоть впрочім досить гладкий) переклад чи перерібку вдати, не треба було конче аж Шашкевича, а міг на се здобути ся й Бульвіньский, хоч він впрочім не був поет. Наконець що до розміщеня творів Шашкевича в двох віддїлах, то по-перше те саме робив я в попередних книжках Рускої Письменности з творами Артемовского і Квітки, а по-друге таке розміщене є щось так звичайне, так уживане в ріжних виданях поетів (п. Н. Кр-ский домагає ся сего в Записках Н. Тов-а ім. Шевченка LV, 25 також для творів Шевченка), що не можу начудувати ся, як оно могло разити такого знавця як д-ра Франка.

Digitized by Google

Дальше уважає др. Франко великою хибою пропущене Вагилевича. Але-ж місце для Вагилевича, і то певне що немаловажне місце, є в гісторії руської літератури, а не в збірці письменничих творів. Де-ж бо ті его твори, щó мають літературну вартість, щó заслугують на те, щоби їх ще нині читати? Хиба поезиї »Жулин і Калина« та »Мадей«, мабуть єдині, які він взагалі написав, та ще може »Передговор к народним руским пісням«. Длятого і Барвіньский в своїй Читанці а навіть Огоновский в своїй гісторії літератури не дали ему окремого місця, так само як н. пр. Максимовичеви а Барвіньский і Бодяньскому. Тай знов дивно, що др. Франко аж тепер доглянув пропущене Вагилевича, хоч я се заповів вже в 1-ій книжці Руской Письменности перед двома роками.

Др. Франко нїби-то не хоче сперечати ся що до вибору творів, але в дійстности закидає менї, що я з якихсь нїби »педаґоґічних оглядів« а в супереч »з науковим способом думаня« подаю »обрізані та штуковані і для певної цїли препаровані відривки з писань авторів«, не даючі вірного образу нашого письменства. Тут знов не можу вийти з дива. Чи др. Франко нїгде не видів або не чув о скорочуваню писань пр. з артистичних, з літературних або з практичних оглядів? Чи не знає хочби о скорочуваню повістий Квітки Куліпем, вжеж не педаґоґом (котрі я, мимоходом кажучи, в моїм виданю помістив вповни)? Чи сам в збірці своїх поезий не подав вірша про Ботокудів (отже вірша, не прозаічної розправи!) лише в уривках повязаних прозою? Нехай др. Франко викаже менї, де я через скорочене якого писаня затемнив образ письмен-

Digitized by Google

ника! Я мав до вибору: або помістити такі наукові розправи, як Головацкого »Три вступительні преподаванія«, »Розправа о язиці южнорускім« і и., в скороченю чи в виїмку, або не поміщувати їх зовсім, бо подане їх в цілости ніяк не годило би ся з популярним (а поміщуване вся кого літературного балясту навіть і з науковим) характером Рускої Письменности, загал рускої публики зовсім не читав би їх, а ті кількананцять чи що-найбільше кількадесять людей, котрим би они десь колись могли придати ся, потрафлять вишукати їх собі і в окремих, перших виданях. Не о те повинно розходити ся, чи твори якого автора подані всі і в цілости, але о те, чи пропуски оправдані і чи вибір зроблений добре. Та др. Франко над тим як-раз зовсім не застановляє ся.

Але найбільше невдоволений др. Франко з передмов до поодиноких авторів, котрі знаходить і дуже куценькими »в отсьому томі« і безбарвними а декуди й зовсім неясними, не входячими в суспільні і ідейні основи явищ і т. и. Тут найперше видко знов баламуцтво чи властиве недбалість: передмови не тілько »в отсьому томі« такі »куценькі«, они зовсім такі самі були й в попередних томах!... По-друге: в моїх передмовах мають після мого пляну містити ся власне короткі біографії, найконечнійші вісти про жите і письма авторів, мовби в доповнене чи пояснене до поданого портрету; звідки-ж претенсия, щоби передмови були довгі та »входили в суспільні і ідейні основи явищ«? Чи др. Франко уважає так власне зладжені передмови за щось абсолютно конечне, за необхідне? чи він не видів видань авторів, і то дуже добрих видань, навіть

Digitized by Google

без всякої передмови? Моїм наміром було: заповнити діймаючу прогалину в рускім письменстві, дати Русинам те, чого у них нема а чого конче потрібно: загально доступні та по можности повні виданя руских визначних писателїв з улегшенєм їх зрозуміня через додане пояснень, щоби Русини могли знати своїх писателїв не лише з чутки та з проб в читанках, але з повної лектури; того ж, щó вже є у нас, гісторії літератури, я зовсім не вважав за потрібне і не наміряв давати ще на-ново.

Др. Франко цитує відтак отсї мої початкові реченя до вступу, котрий я лиш виємково додав до житеписи Шашкевича: »В галицкій Руси, котра далеко довше і далеко тіснійше звязана була з Польщою від прочої України, мала і після прилученя еї до Австриї польщина переважний вплив. Від россійскої України Галичина відділена була строгим кордоном; австрийска ґерманїзация, при браку численнійшого нїмецкого елементу в краю, не могла сягати глубоко; а хотя галицкі Русини, завдяки відмінним від польских інтересам австрийским, мали більшу можність розвивати своє власне національне житє, они так були пересякли польщиною, що не здужали з неї визволити ся. Руска шляхта вже давно спольщила ся, так само і інтеліґентнійша часть міщаньства, тай взагалї у просьвітнійших Русинів як сьвітского так духовного стану і мова домашня і дух були польскі«. Чи така передмова се лише кепска »шабльонова школярска стилїстична вправа«, як її дальше називає др. Франко, в тім не гадаю сперечати ся; але др. Франко, каже ще спеціяльно про сї реченя, що »тут майже що слово то або гісторична невірність або такий незручний вислов,

Digitized by Google

що виглядає на навмисне закриване правди«. Розберім же, вже не кожде слово — се вийшло би для д-ра Франка вже надто некористно, — але тілько речене за реченем, чи гадку за гадкою. Отже неправдою має бути, що галицка Русь звязана була з Польщою далеко довше від прочої України! неправдою, що звязана була тіснійше! неправдою, що в ній і після прилученя до Австриї польщина мала переважний вплив! Неправдою, що від российскої України Галичина відділена була строгим кордоном; неправдою, що в Галичині не було численнійшого німецкого елементу; неправдою, що длятого австрийска ґерманізация не могла в ній сягати глубоко. Неправдою, що австрийскі інтереси були відмінні від польских; неправдою, що галицкі Русини через те мали більшу можність [аніж українські Русини] розвивати своє власне національне жите; неправдою, що они так були пересякли польщиною, що не здужали з неї визволити ся. Неправдою, що руска шляхта вже давно спольщила ся; неправдою, що спольщила ся інтеліґентнійша часть міщанства; неправдою, що взагалі у просьвітнійших Русинів як сьвітского так духовного стану мова домашня була польска; неправдою, що у них і дух був польский!! Коли ж те все неправда, то що́ есть правдою? Сего др. Франко не каже, а було би дуже цікаво довідати ся про те. Др. Франко пробує лише доказати неправди моєї згадки о спольщеню Русинів і твердить, що такого великого спольщеня не було ані що до мови ані що до духа. На доказ наводить, що при кінци XVIII. віка у багатьох шляхетских а навіть панських дворах уживала ся руска мова обік франдускої (!), що істнувало ціле письменство (?!) кар-

Digitized by Google

паторуске, що Русини писали по латині або по-польски против Поляків в крайне-рускім сепаратистичнім дусї, особливо в 1848 р. (!) і т. и. Та ще каже, що я між иншим з'їґнорував утиск цензури, відмовлюване Русинам 1846. і 1847. р. (!) дозволу на видане часописей. — Чи може бути більша баламутність? Я говорю о занепадї рускої мови і літератури перед виступленем Шашкевича, отже перед 1835-им роком, а др. Франко відповідає менї вказуючи на події з 1846., 1847., 1848. р., коли Шашкевич давно вже лежав в гробі! А що до инших цитатів і виводів, то в них видко (щоби дуже лагідно виразити ся) тілько манію д-ра Франка насильного гоненя за ефектовною ориґінальностю всупереч усталеним поглядам та невмілість єго оцінювати факти і з'явища натурально і здорово: одним, спорадичним і менше важним, придає черезмірну вагу, а других, далеко численнійших і важнійших а давно знаних, зовсім не бере в рахунок.

Але найсумнійше, що деякі вискази д-ра Франка виходять просто на інсинуацию. Не тілько говорить о препарованю образу нашого письменства »для певної цїли«, але й закидає менї, мовби я з якихсь »невідомих причин« умисне »оминав гісторичну правду там, де вона могла б комусь бути хоть крихіточку неприемна«. Таких закидів не робить ся без певних і ясних доказів, а тих др. Франко не подає і не пробує подати. Чи так поступає справедливий критик або характерний чоловік?...

У Львові 31. жовтня 1906.

Юл. Романчук.

Digitized by Google

Накладом товариства »Просьвіта« а під редакциею Юліяна Романчука стала від мая 1904. року виходити

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ

с. е. систематично в хронольоґічнім порядку уложене видане творів найзнаменитших руских (украïньско- і австрийско-руских) письменників з портретами, короткими житеписями і докладними поясненями. Се видане есть з одної сторони найповнїйше, взглядно едине повне, і найпоправнїйше, а з другої сторони елеґантске, практичне і притім найдешевше. Кождий том коштує: в звичайній оправі 1 К, в красшій оправі 1½ К. Подібного видавництва, котре би було рівно старанне що до редакциї як добірне що до технїчної сторони а притім таке дешеве, нема другого не тілько в нашій але й не в одній богатшій від нашої лїтературї...

Доси вийшли:

І. книжка. Твори Івана **Котляревского**, Петра **Артемовского-Гулака**, Евгенїя **Гребінки**. 536 сторін, в 3000 примірників. (Розпродана.)

ІІ. кн. Твори Григория **Квітки-Основяненка**. Том перший. (П, 1.) 544 сторін, в 4000 примірників.

Том другий. (П, 2.) 552 стор., 4000 прим.

Digitized by Google

III. кн. Твори Маркіяна **Шашкевича**, Якова **Головацкого**, Николи **Устияновича**, Антона **Могильницкого**. 624 стор., 4000 прим.

IV. кн. Твори Амвросия **Метлиньского** і Миколи **Костомарова**. 496 стор., 3000 прим.

Приготовляє ся до друку:

V. кн. Твори **Тараса Шевченка** в 2-х томах.

[Видані в році 1902. також накладом Просьвіти а під редакциею Юл. Романчука в 5000 прим. **Поезиї Тараса Шевченка** вже розпродані.]

Дальші книжки наступлять.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

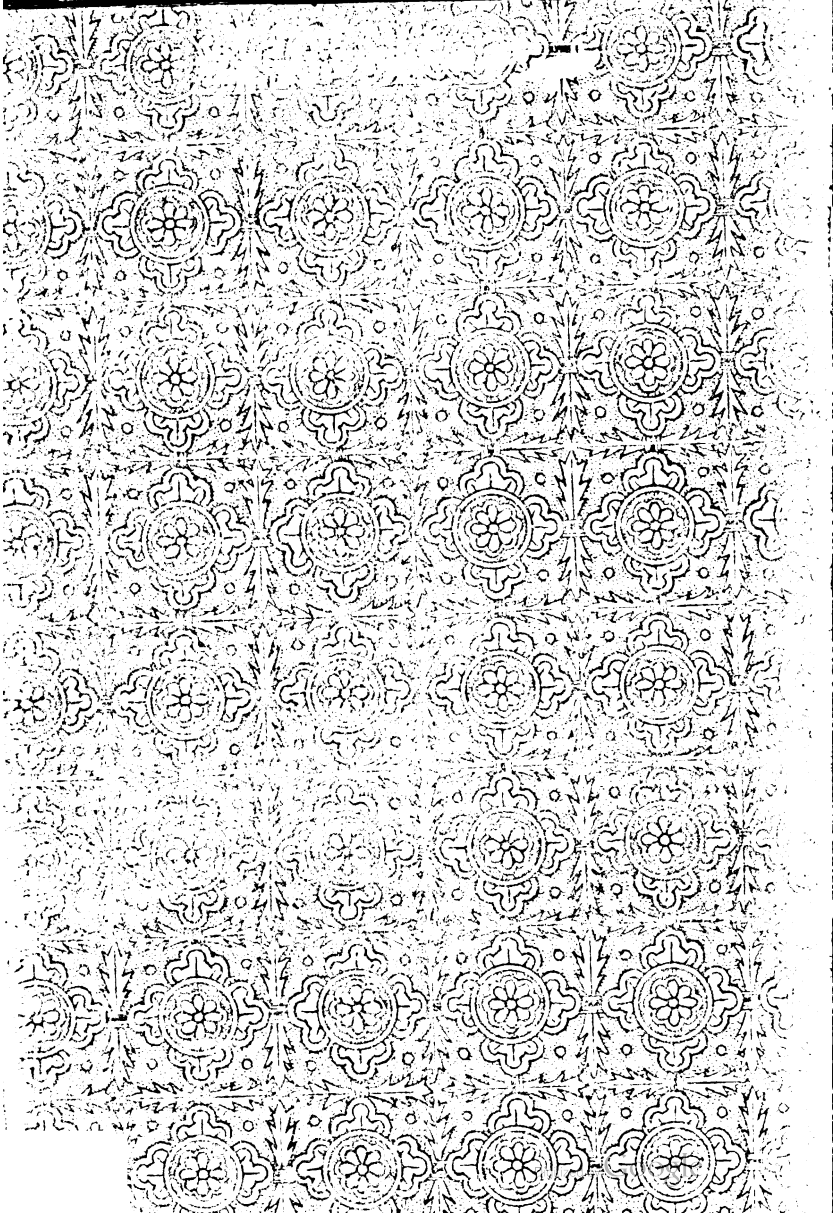

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01215 9318

DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD

Digitized by Google

Digitized by Google